

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA YENİÇERİLERİN POLİTİK VE
SOSYO-EKONOMİK ROLLERİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

NAİME YÜKSEL KAYAÇAĞLAYAN

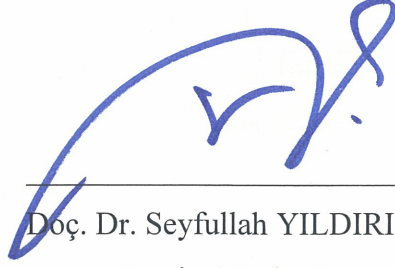
TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE SUNULAN TEZ

TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

EYLÜL 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdür V.

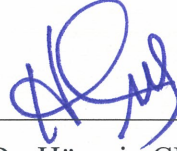
Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

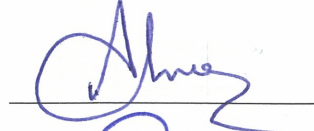

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

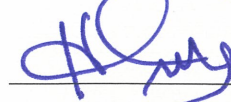
Danışman

Jüri Üyeleri (İlk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

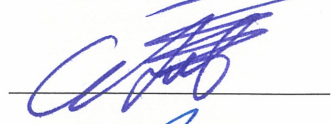
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (AYBU, Tarih)

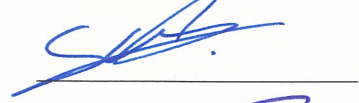
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (AYBU, Tarih)

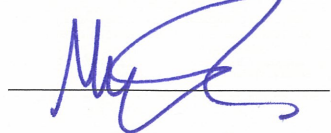
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI (AYBU, Tarih)

Doç. Dr. Fatih YEŞİL (Hacettepe, Tarih)

Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA (YÖK)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Naime Yüksel KAYAÇAĞLAYAN

İmza :

ÖZET

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA YENİÇERİLERİN POLİTİK VE SOSYO-EKONOMİK ROLLERİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Kayaçağlayan, Naime Yüksel

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Çınar

Eylül, 2018, 271 sayfa

Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı askerî gücü içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın mevcut durumunu ortaya koymanın yanı sıra sosyal ve politik yaşamdaki rolleri, İstanbul örneği üzerinden incelenmiştir. Osmanlı askerî gücü içerisinde dört yüz elli yıla yakın varlığını sürdürmüş olan Yeniçeri Ocağı, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren dahilî ve haricî nedenlere bağlı olarak ocak düzeninde meydana gelen değişim, ocağın eski askerî gücünü kaybetmesine ve askerî bir teşkilat olmaktan öte ekonomik ve politik güce sahip bir kurum haline gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada Ocak, onu askerî bir kurum olarak gösteren tarih yazımından farklı olarak, çeşitli esnaf kollarında ve ticari hayatta yer alan, sivil yaşamla bütünleşen bir yapı içerisinde ele alınmıştır. Çeşitli arşiv belgeleri ve bu zamana kadar yapılmış olan çalışmalardan faydalanılarak yeniçerilerin ekonomik gücünün, şehir hayatına katılımlarıyla meydana gelen değişim ortaya konulmuştur. Bu çerçevede, yeniçerilerin sivil hayatla iç içe geçen ilişkileri, ocağın ekonomik gücü ve bu gücü sağlayan sermaye birikimlerine bağlı olarak ortaya çıkan dayanışma ve kredi ilişkileri ortaya çıkarılmış; çeşitli esnaf grupları içerisinde yer almaya başlamalarıyla şehrin ekonomik düzenine olan etkileri belirlenmiştir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda yaşanan isyanlarda yeniçerilerin etkisi merkezî yönetime karşı bir tehdit unsuru haline geldiği için çalışmanın bir bölümünde de bu dönemde yaşanan isyanlarda yeniçerilerin etkisi ve gücü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Yeniçeri Ocağı, XVIII. Yüzyıl, Osmanlı Toplumunu, Esnaf, İsyana

ABSTRACT

THE POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC ROLES OF JANISSARIES IN FIRST HALF OF THE XVIIIth CENTURY: THE CASE OF ISTANBUL

Kayaçağlayan, Naime Yüksel

Ph.D., Department of History

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin Çınar

September, 2018, 271 pages

In this study, in addition to revealing the present situation of the janissary corps in the Ottoman military power, its role in social and political life has been examined through the case of Istanbul in the first half of the XVIIIth century. The janissary corps which continued its presence in the Ottoman military force for nearly four hundred and fifty years. The Janissary corps changed because of internal and external reasons, Since the end of the XVIth century, which has made the institution lose its former military power and become an institution with economical and political power rather than being a military organization. For that reason in this study, the Janissary corps has been dealt with in a structure that integrates with civic life in various artisan branches and commercial life, unlike the historical writing which shows it as a military institution. Various archival documents and studies made up to this time have been used to reveal the change in the economic power of the janissaries who participated in urban life. It reveals the relations of the janissaries to civil life, the solidarity and credit associations that arise due to the economic power of the janissary corps and the accumulation of capital that provides this power. Moreover, their influence on the economic order of the city was determined by their participation in various tradesmen groups. Especially, as the influence of the janissaries in the rebellions that took place in the XVIIth and XVIIIth centuries, became a threat to central government, one part of the study also revealed the influence and power of the janissaries in the rebellions in this period.

Keywords: Istanbul, Janissary Corps, XVIIIth Century, Ottoman Society, Artisans, Rebellion.

Sevgili babamın aziz hatırasına...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın oluşum sürecinde öncelikle, bilgi ve deneyimlerini bana aktaran, tezin bu aşamaya gelmesini sağlayan, anlayış ve sabır gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR hocama kıymetli tavsiyelerinden dolayı müteşekkir olduğumu ifade etmeliyim. Doktora derslerim boyunca bilgi ve birikimleri ile verimli bir eğitim programı sunan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nın tüm değerli hocalarına minnettarım. Tez izleme komitesinde yer alan hocalarım Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI ve Doç. Dr. Fatih YEŞİL hocalarıma vermiş oldukları tavsiyeler ve katkılardan dolayı teşekkür ederim. İlk danışman hocam olan ve doktora ders dönemim boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA'ya ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Ahmet KANKAL ve Doç. Dr. Sıddık ÇALIK hocalarıma çok teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde her türlü desteklerini esirgemeyen Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi arkadaşlarıma da göstermiş oldukları anlayıştan dolayı teşekkür ederim. Dr. Öğretim Üyesi Özgür TÜRKER'e ise bu zorlu aşamada vermiş olduğu manevi destekten dolayı ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Çalışmamın arşiv kaynaklarının temini noktasında başta Devlet Arşivleri Müdürlüğü olmak üzere, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına göstermiş oldukları ilgi ve alakadan dolayı teşekkür ederim. Son teşekkür ailem ve kızım için olup, tüm yaşamım boyunca olduğu gibi bu zorlu dönemde de beni yalnız bırakmayan, her türlü desteğini benden esirgemeyen sevgili aileme teşekkürü bir borç biliyorum. Manevi desteği benim için çok büyük olan kızım Fatime'ye de ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLoların LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Metodu	6
3. Araştırmanın Kaynakları	11
BÖLÜM I	20
YENİÇERİ OCAĞI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ	20
1.1. Ocağı Besleyen İki Ana Sistem: Pençik ve Devşirme Sistemi	20
1.2. Acemi Ocağı	24
1.2.1. XVIII. Yüzyılda Acemi Ocağı'nın Durumu	28
1.3. Yeniçeri Ocağı: Teşkilat Yapısı ve İşleyişi	31
1.4. Yeniçeri Ocağı'nda XVI. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Yaşanan Değişim ..	41
1.5. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçeri Ocağı	47
1.5.1. Ocağın İşleyiş ve Yapısı	52
1.5.2. Yeniçeri Kışlaları ve Kışla Dışındaki Mekânları	59
1.5.3. Yeniçerilerin Tahsisat, İaşe ve Mevâcibleri	62
BÖLÜM II	72
İSTANBUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA YENİÇERİLER	72
2.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul	72

2.2. Lâle Devri'nde İstanbul	76
2.3. Şehir Hayatında Yeniçeriler.....	80
2.3.1. Seçkin Bir Sınıf Olarak Yeniçeriler	80
2.3.2. Aile Hayatları	83
2.3.3. Şehrin İktisadi Hayatına Etkileri	87
2.3.4. Suçlar ve Cezaları.....	92
2.4. Servet ve Sosyal Statüleri	95
2.4.1. Beytül-mâl	95
2.4.2. Kara Sandık	103
2.4.3. Yeniçeri Orta Sandıkları.....	104
2.4.4. Yeniçeri Orta Sandıklarının İşleyişi	107
2.5. Dinî ve Sosyal Hayatta Yeniçeriler	119
2.5.1. Yeniçerilerin Dinî Hayatı	119
2.5.2. Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar	125
2.6. Ekonomik Hayatta Yeniçeriler	136
2.6.1. Yeniçerilerin Ekonomik Hayatta Yer Alma Süreçleri	136
2.6.2. Yeniçeri-Esnaf, Esnaf-Yeniçeri İlişkisinin Ekonomik Hayata Etkileri.....	143
2.6.3. Esnaf-Yeniçeri İlişkisinde Devlet Politikası	147
2.6.4. Yeniçerilerin Etkin Oldukları Esnaf Grupları	157
2.6.5. Bireysel Olarak Yeniçerilerin Ekonomik Gücü	162
BÖLÜM III.....	168
YENİÇERİLERİN POLİTİK ALANA VE HAYATA ETKİLERİ	168
3.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Siyasî Olaylar ve Seferler	171
3.2. İktidar ve Güç Odağı Olarak Yeniçeriler.....	176
3.3. Siyasî Bir Güç Olarak Yeniçeri Ağası.....	181
3.4. İsyandar ve Yeniçeriler.....	185
3.4.1. Siyasî Alanda İlk Hareketlenmeler.....	189
3.4.2. XVII. Yüzyılda Yeniçeri İsyandarları	193
3.4.3. 1703 İsyanı ve Yeniçeriler	199
3.4.4. 1730 İsyanı ve Yeniçeriler	206
3.4.5. Sultan I. Mahmud Dönemi İsyandarları	216
3.4.6. XVIII. Yüzyıl İsyandarlarının Sonuçları	220

SONUÇ.....	230
KAYNAKÇA	236
EKLER	259
EK-1. 1726-1738 Yılları Arasında İstanbul’da Bulunan Esnaf Gruplarının Toplam Esnaf Sayısı ve Bu Esnaf Grupları İçerisinde Askerî Kimliğe Sahip Olanlar	260
EK-2. Yeniçeri Ağası Vezir Mahmud Paşa’nın Ordu-yı Hümâyûn’da ve Belgrad’da Mevcut Olan Eşyası	262
EK-3. Yeniçeri Ağası Vezir Mahmud Paşa’nın Ordu-yı Hümâyûn’da ve Belgrad’da Mevcut Olan Eşyası	263
EK-4. Vefat Eden Yeniçeri Mahlûllerinin Defter Muamelesi, Hazine-Mânde ve Ulûfe Hesapları Hakkında Rikâb-ı Hümâyûn’a Arzedilen Bilgiler.....	264
EK-5. İstanbul, Üsküdar, Galata, Kasımpasa ve Haslar’da Vârissiz Vefat Eden Yeniçerilerin Metrûkâtı Hakkında Ferman	265
EK-6. 98. Cemaatin Eski Odabaşısı Hacı Abdullah’ın, Aralık 1735 Tarihli Vakfiyesi	266
EK-7. Yeniçerilerin 57. Cemaat Odası Vakfı’nın Muhasebesi	267
EK-8. Yeniçerilere Ait Tereke Örnekleri	268
ÖZGEÇMİŞ.....	269

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1	Acemi Oğlanlarının Genel Mevcudu.....	27
Tablo 2	III. Mehmed'in Cülûsunda Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağı İçin Dağıtılan Ulûfe Miktarları.....	40
Tablo 3	III. Mehmed'in Cülûsunda Ağa, Cemaat ve Sekban Bölükleri'nin Toplam Nefer Sayısı	41
Tablo 4	İstanbul ve Kalelerdeki Yeniçeri Sayısı	56
Tablo 5	Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluş Döneminden İtibaren Çeşitli Kaynaklara Göre Sayıları	58
Tablo 6	Yeniçeri Kaleminin Merkezî Hazîne Bütçe Giderleri İçindeki Yeri.....	67
Tablo 7	Yeniçeri Ağası Tarafından Enderûn Hazînesine Teslim Edilen Beytûlmâl Akçesi	101
Tablo 8	Hizmet Türüne Göre Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar.....	132
Tablo 9	Fiyat Endeksleri (On Yıllık Ortalamalar).....	140
Tablo 10	Osmanlı Akçesinin Çeşitli Dönemlerdeki Değeri	141
Tablo 11	Yeniçerilerin Kethüda Oldukları Esnaf Grupları	152
Tablo 12	Kethüda Olarak Kefil Oldukları Esnaf Grupları	156
Tablo 13	Bazı Meslek Gruplarına Göre Yeniçerilerin Tereke Kayıtları	164
Tablo 14	Tereke Sahiplerinin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı.....	166

KISALTMALAR LİSTESİ

A. DVN.MHM	Bâb-1 Âsafî/Mühimme Defterleri
AE. SAMD. II	Ali Emirî/II. Ahmed
AE. SAMD. III	Ali Emirî/III. Ahmed
AE. SMST. II	Ali Emirî/II. Mustafa
age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C. ADL.	Cevdet/Adliye
C. AS.	Cevdet/Askeriye
C. BLD.	Cevdet/Belediye
C. MF.	Cevdet/Maârif
C. SM.	Cevdet/Saray
Çev.	Çeviren
d.	Defter
D. BŞM. MHF.	Bâb-1 Defterî/Başmuhasibe Muhallefât Halifeliği
Der.	Derleyen
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
e.	Evrak
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
IFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İA	İslam Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)
İE. AS.	İbnülemin/Askeriye
İE. DH.	İbnülemin/Dahiliye
İE. EV.	İbnülemin/Vakıf
İE. ML.	İbnülemin/Maliye
İE. SM.	İbnülemin/Saray Mesâlihi
İE. TCT.	İbnülemin/Tevcihât
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İŞS	İstanbul Şer'iyeye Sicilleri
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KA	Kısmet-i Askeriye
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defterleri
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	Neşreden
ODTU	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S	Sayı
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
sr.	Sıra
Trc.	Tercüme eden
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay.	Yayımlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları
ty	Yayın yılı yok/Tarihsiz

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin askerî teşkilatı, kuruluşundan itibaren sürekli bir şekilde değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Modern araştırmalarda teşkilatın kökenleri, işleyişi ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişimin net bir şekilde ortaya konulmasında karşılaşılan zorlukların esas kaynağını da teşkilatın geçirmiş olduğu bu değişim oluşturmaktadır. Osmanlıların I. Murad döneminde (1362-1389) Çandarlı Kara Halil Efendi ve Karamanî Rüstem'in girişimleriyle şekillenmeye başlayan Yeniçeri Ocağı, ilerleyen dönemlerde sayı ve teşkilat bakımından gelişimini devam ettirmiştir. Ocak, devletin kuruluşunu izleyen ilk elli yılı içerisinde Rumeli'de hızla gelişen fütuhatin sonucunda gelişme göstermiştir. Yeniçeri Ocağı, kuruluşunun ilk yıllarında özellikle hanedanın her türlü iç ve dış düşmanlarına karşı koruyucu bir güç unsuru olarak görülmüştür.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal sisteminin işleyişinde bir değişim döneminin başlangıcı olurken, ocağın da klasik yapısını tamamlayıp teşkilat yapısında meydana gelen değişime bağlı olarak kurum adına bozulma sürecinin bir göstergesi olmuştur. Özellikle ocak mensuplarının sivil halk ile yakınlaşmaları, alt tabakadan ve İstanbul'a göç yoluyla gelen daha genç kitlelerle ilişki içerisinde olmaları ve aynı şekilde İstanbul'daki ayaktakımıyla dışa da yansımış olan bağları da bu konuda önemli sebepleri oluşturmaktadır. Bu nedenle devletin merkezinde bulunan yeniçerilerin varlığı bir taraftan devlet için bir güç unsuru olurken, diğer taraftan aslında, başlangıçtan beri, devletin sürekliliğine zarar verebilecek bir isyanın içerisinde yer almalarıyla birnevi tehdit unsuru da olmuştur.

Ocak mensuplarının, şehrin ekonomik faaliyetlerinde üretime ve kazanca yönelik etkileri, ocağın maddî gücünün sağlamış olduğu ekonomik güçle toplumun sosyal ve ekonomik düzeninde daha etkin bir güç olmalarını sağlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha etkin bir şekilde zanaat ve ticaretle içli dışlı olmaları, İstanbul'daki şehirli halkın da önemli bir bölümünü oluşturmalarının en önemli nedenidir.

Yeniçeri-esnaf kimliğinin ortaya çıkması, İstanbul başta olmak üzere devletin birçok önemli merkezinde toplum hayatı için yeni bir düzenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan siyasî ve malî buhranların sonucunda bir yandan toplumun fakirleşen kitleleri yeniçeri olurken diğer taraftan yeniçeriler özellikle kasaplık, hammallık, kayıkçılık, tellaklık, kahvecilik gibi işlerle meşgul olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflaması olgusunun en tipik göstergesi yeniçerilerin de dahil olduğu çeşitli ayaklanmalardır. Yeniçerilerin içerisinde yer aldığı veya başlattıkları isyan veya tepkisel olayları ulûfelerinin ödenmemesi veya cülûs bahşışı talebi gibi sadece ekonomik sebebe bağlamak olaylara yüzeysel ve gerçekçi bakılmadığının göstergesidir. Devletin merkezinde böyle etkin bir gücün bulunması iktidar ve makam mücadelelerinde bu güçten faydalanmak isteyen tarafların kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmalarına ve merkezî ordunun çeşitli unsurlarının isyanlarda belirleyici en önemli etken olmasına sebebiyet vermiştir. Yeniçerilerin zamanla güçlenen grup kimliği ve mensubiyet duygusu sıkı bir dayanışma içine girmeleriyle sonuçlanmış, birbirlerine hitaben kullandıkları “yoldaş” tabiri de bunun bir işareti, ocak kazanlarını meydana çıkarmaları ise isyana niyetlendiklerinin bir göstergesi olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde siyasal hakimiyet sadece seçkinler arasında değil, aynı zamanda da seçkinlerle halk arasındaki mücadeleye konu olmuş, bu mücadelede de Yeniçeri Ocağı belirleyici rol oynamıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı toplumunun önemli özelliklerinden biri artık yeniçerilerin sahip oldukları ayrıcalıkları daha da genişletmek için sürekli ayaklanmaları olmuştur. Ocak, zamanla devlete herhangi bir hizmette bulunmadan yeniçeri ulûfesi almak, bu sınıfa tanınmış olan ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen ve toplumun her kesiminden gelen gençlerin doldurduğu bir kurum halini almıştır. Kendilerini halktan ayrı kılan bir düzenin beslediği yeniçeriler, bir süre sonra devlete bile meydan okuyan, çeşitli ayaklanmalara sebep olarak felaketlere yol açan, devleti gerek iç ve gerekse de dış politikada zor durumda bırakan bir yapıya dönüşmüştür.

Tezin birinci bölümünde öncelikli olarak Yeniçeri Ocağı hakkında genel bilgiler verilerek çalışmanın sınırlarını oluşturan dönemde mevcut durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Ocağın asker kaynağını oluşturan pençik ve devşirme sistemi üzerinde durulup, ocağın kuruluş döneminden itibaren XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki mevcut durumu ortaya konulmuştur. Bu bölümde ocağı oluşturan temel faktörlerin klasik

dönemden başlayarak tarihsel süreç içerisindeki kurumsal yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan yeniçerilerin ekonomik hayatları ve sivil toplumla olan ilişkileri incelenmiştir. Bu amaçla İstanbul halkı ile yeniçeriler arasındaki bağlantılar üzerinde durulmuştur. Yeniçerilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ile sivil halk ile olan problemleri ve şehir hayatına olumlu/olumsuz etkileri belirlenmiştir. Kredi ilişkileri ve kurmuş oldukları vakıflar ve bu vakıfların kuruluş amaçları üzerinde durulmuş, ocağın kendi içerisindeki dayanışma ve bu dayanışmanın somut delilleri ortaya konulmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp bir sonraki yüzyılın ilk yarısında olgunlaşan ve XVIII. yüzyılda neredeyse devletin merkezi dışında da tamamını kuşatan, askerî grupların ve çalışmamıza konu olan yeniçerilerin de etkili olduğu ekonomik faaliyetlere katılım süreçleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise, XVIII. yüzyılın başında İstanbul'da yaşanan isyanlarda yeniçerilerin rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikli olarak bu dönem ile ilgili genel bilgiler verilerek dönemin siyasî yapısı üzerinde durulmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmuş olduğu dönemden itibaren yeniçerilerin dâhil oldukları isyanlar kronolojik bir sıra dâhilinde ele alınmaya çalışılmış ve bu isyanlarda yeniçerilerin merkezî devlete karşı almış oldukları tavır, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir.

NaimeYüksel KAYAÇAĞLAYAN

ANKARA 2018

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde geleneksel düzenin bozulduğu ve bu düzene dönme görüşünün yetersiz kaldığının anlaşılmasıyla eskiden yeniye geçmenin bir başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu yüzyılın 1718'den 1730'a kadarki on iki yıllık dönemi "Lâle Devri" olarak isimlendirmek ve bu yeni yönün başlangıcı olarak bu isim ile özdeşleştirmek âdet olmuştur. Bu adlandırmanın esas nedeni, saray ve devlet adamlarının savaş yerine barış politikası üreterek, bir yenileşme ve barış dönemi olarak kabul edilmesindedir. Aslında bu dönemde ve devam eden yıllarda ne kalıcı bir barış dönemi gelmiş ne de iç huzur sağlanmıştır. 1730 yılında esnaf-yeniçeri ayaklanmaları olmuş, III. Ahmed tahttan indirilmiş ve "Lâle Devri" ileri gelenleri başta Damad İbrahim Paşa olmak üzere katledilmişlerdir. Ancak bu dönem sonraki yenilikler için toplumsal ve siyasal bir değişimin kapılarını açmıştır.

Bu dönemde siyasal yapının sürekli bir değişim içerisinde olması, esasında bir gerileme değil bir dönüşüm olarak da algılanması gereken süreçte yeni biçimler almıştır. Merkezî yönetim öncelikli olarak yeniden şekillenmiş ve bu yapı içerisinde askerî unsurlar da geçirmiş oldukları değişime bağlı olarak yeni oluşan düzende yerlerini almışlardır. Osmanlı ekonomisinde Avrupa'da meydana gelen değişimlere bağlı olarak önemli değişiklikler meydana gelmiş, mal dolaşımı artmaya başlamış, kişisel tüketim düzeyleri yükselmiş ve dünya ekonomisi Osmanlı tebaasının gündelik yaşamında gittikçe büyüyen bir etki yapmaya başlamıştır. Osmanlı malî siteminde meydana gelen bu değişim, devletin en önemli kurumlarından olan askerî unsurları ve özelde de yeniçerileri siyasî ve toplumsal açıdan farklı bir yapıya dönüştürmüştür.

XVII. yüzyılla birlikte Avrupa'da savaş teknolojisinde meydana gelen değişim, bu teknolojiyi daha verimli kullanabilecek daha büyük orduların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı bağlamında ise ordunun genişletilmesi teknolojinin yanı sıra askerî unsurların bir

bölümünü oluşturan yeniçerilerin sayısının arttırılmasıyla mümkün olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın esasını teşkil eden Hıristiyan çocukların devşirilip, asker olarak yetiştirilmesi, tarihte ilk defa Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiş ve Yeniçeri Ocağı'nın ilk kurulmuş olduğu dönemlerde asker ihtiyacını karşılamıştır. Bu sistem devletin kendisine tâbi Hıristiyan nüfusun insan gücü kaynaklarından yararlanmasını sağlayan önemli bir araç olmuştur. Devlet, devşirme sistemini meşru bir devlet kurumu olarak korumaya çalışmıştır. Ancak zamanla devşirme sisteminin ordunun gereksimini karşılayacak kadar asker ihtiyacına cevap verememesi, Müslüman reâyânın devşirme yoluyla asker sayısının arttırılmasına ek olarak bu Müslüman unsurlar Yeniçeri Ocağı içerisinde yer almaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin merkezinde bulunan ve Kapıkulu Ocakları içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen Yeniçeri Ocağı hakkında bilinenler, tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimlere bağlı olarak gerçeği ortaya koyma noktasında arzu edilir düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Bu değişimde, kuruluşundan itibaren ocağın geçirmiş olduğu farklılaşmaların yanı sıra devleti ve toplumu çok uğraştıran bir kurum haline gelmesi de önemlidir. XVII. yüzyıl öncesi yeniçerilik ile sonrasındaki yeniçerilik kıyaslandığında bile bambaşka bir kurumun ortaya çıktığı görülür. Ocağın kesin kuruluş tarihi belli değildir, ancak I. Murad'ın (1362-1389) hükümrانlığının ilk yıllarında teşkilatlandırıldığı kabul edilmektedir. Fakat, ocak kanunlarının zaman içerisinde geliştiği ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) en olgun şeklini aldığı bilinmektedir. Buna göre yeniçeriliğin en başından, kaldırıldığı 1826 yılına kadar hep aynı kalan bir müessese olarak görmek yanlış olacaktır. Ocağın kurulmuş olduğu tarih bile tarihçiler arasında bir tartışma noktasıdır.

Esasında Yeniçeri Ocağı, dönemin askerî ve siyasî ihtiyaçları neticesinde ortaya çıkmış ve yavaş yavaş devletin büyümesine bağlı olarak şekillenmiştir. Ocak ilk başlarda yalnızca bir savaş gücü olarak da kurulmamıştır. İlk dönemlerde devletin asıl askerî gücünü oluşturan yapı sipahiler olmuştur. Yeniçeriler, padişahın hâssa kuvveti olup, seferde onun emir ve kumandası altında bulunmuşlardır. İlk kurulmuş olduğu dönemde uç beylere karşı padişahın merkezî otoritesini de temsil eden yeniçeriler, sonradan eyalet kuvvetlerine karşı da bu otoriteyi devam ettirmişlerdir. Ocağın kuruluşundaki en önemli nedenlerden biri de hanedanın mutlakîyet idaresinin korunmasıdır. Amaç sipahi gücünden

daha az, ama padişahı korumada daha disiplinli, eğitilmiş ve daha fazla donatılmış bir askerî unsur meydana getirmektir.

Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacını karşılamak için pençik usulü ile toplanan savaş esirlerinden, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim statüdeki reâyânın çocuklarının toplanmasına geçilmesinde devlet, şu dinden şu sınıftan demeyip siyasal amaçlarına yarayacak kişileri genç yaşta alarak, devlet hizmetinde çalışmalarını için eğitmiş ve "Kapıkulu" diye adlandırılan sitemin temelini oluşturmuştur. İşte ocağın ilk dönemlerdeki devşirme sitemine bağlı olarak yetiştirilen yeniçeriler ateşli silahları da kullanan ve sipahilere tanınan haklardan daha fazla imtiyazlara sahip olmuşlardır.

Yeniçeri Ocağı'nın ilk dönemlerdeki kuruluş amacı ve insan kaynağı konusunda daha sonraki dönemlerde yaşanan değişimler ocağın yapısında farklılaşmalara sebep olmuştur. Bu farklılıkların ilki ocağa alım usüllerinde kendini göstermiştir. Devşirme sitemi ile alınan neferlerin yerini *kuloğlu* olarak adlandırılan kesim almaya başlamıştır. Evlenip şehir hayatına karışan yeniçerilerin sayısı artmış, oğulları yeniçeri birliklerine girerek daha fazla yer işgal etmişlerdir. Ayrıca toplumun çeşitli katmanlarına mensup kişilerin Yeniçeri Ocağı'na katılması ocağın kapalı sisteminin değişmesine yol açmıştır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, askerî kurum olarak yeniçeri birliklerinin etkisizliği, devletin dış politika alanındaki sorunların çözümündeki başarıyı engellemiştir. Kapıkulu Ocakları içerisinde güçlü bir şekilde örgütlenmiş ve silahlanmış olan yeniçeriler, kendi çıkarlarına göre hareket etmeye başlamışlar ve çıkarlarına uygun olan bir sosyal düzeni kurmaya gayret etmişlerdir.

Meydana gelen bu değişim, yeniçeriliğin sadece bir askerî kurum olarak mı ele alınması gerektiği sorusunu ortaya çıkarır. Bu noktada yeniçerilere yalnızca ordunun savaş gücünü oluşturan ve tek işleri de askerlik olan bir kurumun mensupları olarak bakmanın yetersiz olduğu görülür. Ancak ocağın mevcut yapısında meydana gelen değişim, ocağı şeklinden, amacından ve görevinden farklı bir noktaya getirmiş olmasından dolayı tarihsel süreç içerisinde de tek bir "yeniçerilik" tanımını yapmayı imkânsız kılmaktadır.

XVII. yüzyılla birlikte asker sayısında meydana gelen artış, devlet merkezinde ve birçok şehirde bulunan askerlerin malî ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep olmuştur. Bu durum şehir hayatının çeşitli yönlerinde farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Merkezî hükümet için askerî maliyetler artmış; doğuda Safeviler, batıda da Habsburglar ile devam eden uzun süreli ve maliyetli savaşlar hazîneyi büyük bir malî yükün altına sokmuştur.

Bununla birlikte devlet para konusunda birtakım politikalar üretmiştir. Yapılan tağşiş uygulamaları ile halkın alım gücünü azaltan tedbirler alınması akçenin değeri konusunda yaşanan istikrarsızlık akçe ile maaş alan yeniçerilerin farklı ekonomik arayışlar içerisinde olmalarına sebep olmuştur. Ocağın üst kademesinde yer alan zabıtlar dışında daha az gelire sahip olan fakir askerler bu durumdan daha fazla etkilenmiştir. Enflasyon karşısında ulûfelerin yetersiz kalması ve devletin bu ulûfeleri zamanında ödeyememesi alt kademedeki askerler başta olmak üzere Yeniçeri Ocağı'nın birçok üyesinin farklı iş kollarında yer almaları sonucunu doğurmuştur.

Yeniçerilerin mevcut sayısında meydana gelen artış, malî buhran ve bunun sonucunda gerçekleşen para operasyonları ve ücretlerdeki düşüş gibi nedenlere bağlı olarak yeniçeriler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonominin bazı kesimlerinde yer almaya başlamışlardır. Önceleri askerlerin bu ocak dışı faaliyetleri devlet tarafından hoş karşılanmamasına rağmen bu yüzyılın sonundan itibaren durum devlet tarafından da kabullenir olmuştur. Bir sonraki yüzyılın ortalarına gelindiğinde, birçok esnaf kolunda hatırı sayılır miktarda olan yeniçeriler artık esnaf grupları içinde ayırt edilemez duruma gelmişler, klasik esnaf tipiyle benzemeye başlamışlardır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı şehir hayatında daha önceki dönemlerde başlayan askerî unsurların katılımlarının daha da yoğun olduğu bir dönemdir. Bir taraftan asker sayısı yükselirken diğer taraftan da bu durum vergiye tabi olmayan unsurların sayıca artmasına sebep olmuştur. Seferlerde yaşanan başarısızlıklar ve toprak kayıpları klasik tarih yazımında devamlı olarak sadece yeniçerilerin yozlaşmasına ve eski düzenlerini kaybetmelerine bağlanır. Bu duruma neden olan siyasî, ekonomik ve sosyal olaylar üzerinde pek durulmaz. Bu nedenle, ocağın geçirmiş olduğu evrim tespit edilmeye gayret edilirken, çalışmamızın sınırları içerisinde yani XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin merkezinde bulunan yeniçerilerin şehir hayatı üzerine odaklanmak da amaçlanmıştır.

Yeniçerilerin zamanla güçlenen grup kimliği ve mensubiyet duygusu sıkı bir dayanışma içine girmeleriyle sonuçlanmış, birbirlerine hitaben kullandıkları “yoldaş” tabiri de bunun bir göstergesi olmuştur. Merkezde giderek güçlenen bu askerî unsurlar sosyal ve siyasî tabanda da kök salıp yönetimi etkileyen başlıca unsur haline gelmişlerdir. 1632, 1648, 1655, 1687, 1703 ve 1730 yıllarında meydana gelen isyanlarla ya padişahlar tahttan indirilmiş ya da sadrazam, vezir gibi üst düzey yöneticiler bazen makamlarından edilmiş,

bazen de katledilmek suretiyle İstanbul'u birbirine katmışlardır. Siyasî çalkantıların her birinde değişik sosyal katmanlarla koalisyon ve gerginlik yaşanmıştır. Kaynaklarda "Meydân-ı Lahm" yani Et Meydanı/Atmeydanı olarak geçen ve isyanlarla özdeşleşen bu mekân bazen saatlerce ve bazen günlerce devam eden birçok isyana tanıklık etmiştir. İsyanların İstanbul'da etkili olmasının en önemli sebebi devletin merkezî bir ordu kurmuş olmasıdır. Devletin merkezinde böyle bir gücün bulunması iktidar ve makam mücadelelerinde bu güçten faydalanmak isteyen tarafların kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmalarına ve merkezî ordunun çeşitli unsurlarının isyanlarda belirleyici en önemli etken olmasına sebebiyet vermiştir.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nde askerî unsurların sivil kimliğinin oluşmasına engel olduğuna yönelik yaklaşımların aksine bu unsurların şehrin bir parçası haline gelmeleri üzerinde durulmuştur. Amaç, ocak mensuplarının sivil kültüre katılımlarını ve bu katılımın sonuçlarının yeniçeri, halk ve merkezî yönetim üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu nedenle tezin birinci bölümünde öncelikli olarak Yeniçeri Ocağı hakkında genel bilgiler verilerek çalışılan dönem içerisinde mevcut durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikli olarak ocağın asker kaynağını oluşturan pençik ve devşirme sistemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'na geçmeden önceki eğitim süreci olan Acemi Ocağı anlatılmıştır. Bu bölümde ocağı oluşturan temel faktörlerin klasik dönemden başlayarak tarihsel süreç içerisindeki kurumsal yapısı tanıtılmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan yeniçerilerin ekonomik hayatı ve sivil toplumla olan ilişkilerinin incelendiği ikinci bölümde, İstanbul halkı ile yeniçeriler arasındaki bağlantılar üzerinde durulmuştur. Öncelikli olarak İstanbul ile ilgili bilgiler verilmiş yeniçerilerin/yeniçerileşen kesimin şehrin fiziksel ve demografik yapısında meydana getirmiş olduğu değişim ele alınmıştır. Yeniçerilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ile sivil halk ile olan problemleri ve şehir hayatına olumlu/olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Sivil halk ile ekonomik ve sosyal ilişkileri üzerinden bağlantı kurmalarına sebep olan ekonomik güçlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Kredi ilişkileri, kurmuş oldukları vakıflar ve bu vakıfların kuruluş amaçları üzerinde durulmuş, ocağın kendi içerisindeki dayanışma ve bu dayanışmanın somut delilleri ortaya konulmuştur.

Farklı ekonomik gruplara sahip yeniçerilerin tereke kayıtları incelenerek servet durumları ortaya konulurken bir taraftan toplum içerisinde yeni bir seçkinler sınıfının

ortaya çıktığı diğer taraftan da yok denecek kadar az bir mal varlığına sahip yeniçerilerin de söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Ocak mensuplarının esnaf loncalarında hangi meslek dalları içerisinde yer edindikleri belirlenmiştir. Yeniçerilerin halk, esnaf ve ulemâ ile olan ilişkilerinin gelişimi üçüncü bölümde üzerinde durulan isyanlar konusunda oluşan ittifakların açıklanmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu bölümde kullanılan kaynaklarda yeniçeri terimi dışında beşe, odabaşı, çavuş terimleri de incelemenin kapsamı dâhilinde tutulmuştur. Çalışmada söz konusu dönüştürmün XVIII. yüzyılın ilk yarısında bu unsurların esnaf örgütleri ve iltizam sektöründeki yerleri ele alınmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da yaşanan isyanlarda yeniçerilerin rolünün belirlenmeye çalışıldığı üçüncü bölümde ise, öncelikli olarak bu dönem ile ilgili genel bilgiler verilerek dönemin siyasî yapısı üzerinde durulmuştur. Ocağın ve bu ocağın en önemli unsuru olan yeniçeri ağasının siyasî, ekonomik ve toplumsal gücü belirlenmeye çalışılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmuş olduğu dönemden itibaren dâhil olmuş oldukları isyanlar kronolojik bir sıra dâhilinde ele alınmaya çalışılmış ve bu isyanlarda yeniçerilerin merkezî devlete karşı almış oldukları tavır sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu tez çalışması; Osmanlı siyasî ve toplumsal hayatında yeniçeri varlığının altını çizerek dönemin askerî tarih açısından yorumlanmasına katkı sağlamayı hedeflemiştir. İstanbul'da bulunan yeniçeri varlığının, şehrin ekonomik, sosyal ve siyasî yaşamından soyutlanarak anlatılmasının aksine, şehir ile bütünleşmelerinden kaynaklanan dayanışma, rekabet ve çatışmanın belirlenmesiyle Yeniçeri Ocağı'na farklı bir açıdan da bakıla bilirliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmud tarafından kaldırılmasına kadar giden süreçte, ocağın XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki durumu, sosyal, idarî, askerî ve ekonomik alanlardaki konumu belirlenmiştir.

Ocakta zaman içerisinde meydana gelen değişim sadece merkezî otoritenin zaafiyetinden mi, yoksa devletin zaman içerisinde sosyal ve ekonomik şartlarında meydana gelen değişimle mi asli fonksiyonlarından uzaklaşmıştır? Yeniçeri Ocağı'nın, Osmanlı tarihi içerisinde başlangıcından kaldırılmasına kadar yaşadığı farklılaşmalar, sadece bu kurumun değil, genel anlamda tüm Osmanlı kurumlarında meydana gelen genel bir

değişimin parçası mıdır? Bu çalışmada bu ve benzeri sorulara XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan yeniçeriler üzerinden genel hatlarıyla cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan yeniçerilerin politik ve sosyo-ekonomik hayatta oynadıkları rollerinin ortaya konulduğu bu çalışmada, ocağın Osmanlı siyasî ve sosyal hayatındaki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Ocağa geleneksel düzenin yozlaşmış bir kurumu olarak bakmanın ötesinde bu askerî kurumun geçirmiş olduğu evrim ortaya konulmuştur. Osmanlı tarihçileri siyasî alanda en önemli oyuncularından biri olarak yeniçerileri kabul etmelerine rağmen, sosyal ve ekonomik yaşamlarını, merkezî devlet üzerindeki etkilerini çalışmalarına çok fazla dâhil etmemişlerdir. Bu nedenle çalışma, XVIII. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin hayatlarının çeşitli yönlerini inceleyerek, sivil toplum ile bütünleşmelerini ve aynı zamanda Osmanlı devlet yapısı içerisinde bulunmuş oldukları konumdan dolayı Osmanlı siyasî yapısı üzerinde etkilerinin ne derecede olduğu belirlenmiştir. Ocağın merkezinin İstanbul olması, haliyle bu kurumun siyasî, askerî ve ekonomik nüfuzunun en belirgin haliyle bu şehirde ortaya çıkması, çalışmanın İstanbul örneği üzerinden yapılmasındaki temel etken olmuştur.

Askerî kadroların ve özelde yeniçerilerin şehrin hayatında ekonomik ve sosyal rollerinin incelenmesine yönelik başlangıç niteliğindeki çalışma, Cemal Kafadar'ın 1980'lerde tamamladığı yüksek lisans tezidir.¹ Kafadar'ın tezi, bugün hâlâ bu alanda etkili çalışmalardan biridir. Kafadar bu çalışmasında, İstanbul'daki esnaf ve yeniçeriler arasındaki ilişkilerin bir analizini yaparak İstanbul'un ekonomik hayata entegre etmeye çalıştığı lonca üyeleri ve yeniçeriler arasındaki erken dönem çekişmelerine odaklanmış, lonca teşkilatı dışında küçük esnaf ve el sanatları gibi meslek dalları içerisinde de yer aldıklarını ortaya koymuştur. Kafadar, yeniçerilerle esnaf arasındaki ilişkiye dair mevcut karmaşıklığı başarılı bir şekilde ortadan kaldırarak bu ilişkiyi daha açık bir şekilde resmetmiştir. Kafadar yeniçeriler ile ilgili bu çalışmasından başka birçok makalesinde de İstanbul'un ekonomik hayatında yeniçerilerin varlığını incelemiştir.²

Yine XVII. yüzyıla ilgili olarak Eunjeong Yi, bu yüzyılın ilk yarısında İstanbul loncalarını incelerken aynı zamanda yeniçerilerin de günlük ekonomik hayata katılımlarına

¹ Cemal, Kafadar, *Yeniçeri Etnaf Relations: Solidarity and Conflict*, M.A. Thesis, McGill University, 1980.

² Cemal Kafadar, *Kim Var imiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul, 2012; Aynı yazar, "Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, İstanbul, 2012, s. 135-161; Aynı yazar, "Yeniçeriler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 472-476.

değınmiştir.³ Eunjeong Yi'nin XVII. yüzyıl İstanbul esnafıyla ilgili araştırması, konu edilen dönüşüme dair kapsamlı bilgiler içermektedir. Yazar çalışmasında, dönüşümü tasvir ettikten sonra sebep ve sonuçlarına değınmiştir. Ayrıca XVII. yüzyıl boyunca bu ilişkide yaşanan değışmeleri detaylara inerek ortaya koymuştur. Yi'nin araştırması, başkentteki askerlerin esnaf gruplarına katılma eğilimlerinin 1610-1660 arasında oldukça yoğun olduğunu göstermiştir.

Andre Raymond'un, XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyıl Kahiresi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında yeniçerilerin sivil topluma ve şehrin ekonomisine etkileri bu şehir üzerinden ele almıştır.⁴ Bu çalışmada daha çok XVIII. yüzyıla odaklanmıştır. Ancak yazarın gerek bu çalışmasında gerekse diğer eserlerinde daha önceki dönemlere ilişkin de asker-ticaret münasebetlerine dair bol miktarda örnekler bulunmaktadır. Hülya Canbakal'ın da bir başka Osmanlı şehri olan Ayntab üzerine yapmış olduğu çalışmada, şehirdeki askerî unsurların etkisine sınırlı da olsa değınılmıştır.⁵

Bu alanda yapılan en yeni çalışmalardan biri Gülay Yılmaz'a aittir. Çalışmada XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı başkentinde siviller ile askerî sınıfın ilişkileri ele alınmış, erken modern devirlerde kentsel yaşamın şimdiye kadar pek de fark edilmeyen veya üzerinde yeterince yoğunlaşılmayan yönleri ortaya konulmuştur.⁶ Bir diğer yeni çalışma M. Mert Sunar tarafından yapılmış olup, çalışmada, yeniçerilerin lağvedilme süreci ve XIX. yüzyılda yeniçerilerin sosyal ve siyasî hayattaki rollerini ele almıştır.⁷ Sunar çalışmasında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılış öncesinde yaşanan süreci, XIX. yüzyılın başında gerçekleşen isyanlardaki etkisini ve ocağın kaldırılışından sonraki dönemi incelemiştir.

³ Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Leverage*, Leiden, Boston: Brill, 2004.

⁴ Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, İstanbul, 1999.

⁵ Hülya Canbakal, *XVII. Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009. Canbakal'ın bu eseri dışında yine aynı şehir ile ilgili bir diğer önemli çalışma için bkz. Hüseyin Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep, 1999, s. 97-110. Çalışmada yeniçeriler sadece şehrin güvenliğini sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmemiş aynı zamanda şehrin sosyal ve ekonomik hayatı içerisindeki mevcut durumları da ele alınmış, yeniçerilerin asayiş ve düzeni bozucu hareketleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁶ Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D., Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal, 2011.

⁷ M. Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of The Janissary Corps, 1807-1826*, Ph.D., Binghamton University, 2006.

Görüldüğü üzere literatür sınırlı kalmakla birlikte bu çalışmaların sınırları daha çok XVII. yüzyılın ilk yarısını ihtiva etmektedir. XVIII. yüzyıl ile ilgili birkaç makale dışında geniş kapsamlı çalışmaların olmaması, çalışmamızın bu döneme yoğunlaşmasına mesnet olmuş, askerî bir tarih anlayışının ötesinde yukarıda belirttiğimiz üzere ocağın isyasî, sosyal ve ekonomik hayattaki etkilerinin de ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızda, XVIII. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin sivil hayat içerisinde yer almaları ve esnaflaşmalarına bağlı olarak faaliyet göstermiş oldukları sosyal ve ekonomik yapılar araştırılmıştır. Bunun yanında sivillerin de yeniçeri olmanın getirmiş olduğu avantajlara bağlı olarak askerî bir kimlik edinmeleri, iki taraf arasında ortaya çıkan ekonomik ilişkiler çerçevesinde şehrin yapısında meydana gelen değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Yeniçeri-esnaf arasında bir önceki yüzyılda başlayan ekonomik ve sosyal ilişkilerin çalışmanın sınırları içerisinde ne boyutta olduğu ve Osmanlı şehir hayatına ne derece etki ettiği ortaya konulmuştur. Yeniçerilerin bu yeni düzende ocak içerisinde başlayan ekonomik güçleri ve bu gücün yansımaları, özellikle de siyasî hayata etkileri belirlenmiştir. Ocağın ekonomik gücünün getirmiş olduğu yeni düzen ile kendi içine kapalı yapısında değişim yaşanmış, önceliği ocak yoldaşlığı olan çıkar ilişkileri ocağın zaman içerisinde sivil halkın da kredi ihtiyacını karşılayan bir kuruma dönüşmesine netice vermiştir. Orta sandıklarına bağlı olarak kredi ilişkilerinin öncelikli olarak ocağın ve her ortanın kendi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra sivil halkın da nakit ihtiyacı konusunda başvurduğu bir fon olması ve buna bağlı olarak bu sandıkların işleyiş biçimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Yeniçerilerin sadece ekonomik ve sosyal hayattaki etkileri incelemekle yetinilmeyip, aynı zamanda bu dönemde meydana gelen isyanlarda yeniçerilerin etkisi de tespit edilmeye çalışıldı. Osmanlı tarihi boyunca yaşanan isyanlar tarihsel süreç içerisinde ele alınarak yeniçerilerin bu isyanlarda sergiledikleri tavır ve tutumları belirlenmeye çalışılmış ve XVIII. yüzyılda meydana gelen isyanların neden-sonuç ilişkisi yönünden farklılıkları ortaya konulmuştur. Özellikle bu dönemde siyasî ve ekonomik alanda yaşanan sıkıntılara bağlı olarak ekonomik durumun kötüleşmesi ve elinde küçük bir sermaye birikimi olan halkın ve konumuz dâhilinde de yeniçerilerin bu sermayeyi kayb ettikleri durumlarda merkezî hükümete karşı göstermiş oldukları tepkiler/isyanlar sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezimizin kronolojik açıdan tarihlenmesinde ve özellikle XVIII. yüzyılın ilk yarısının seçilmesindeki en önemli neden, yeniçerilerin gerek sosyal ve gerekse de siyasî alanda etkinliklerinin en yoğun olduğu dönem olmasıdır. Ancak mesela 1700-1750 gibi keskin bir tarih aralığı yoktur. Dönemin daha iyi anlaşılabilmesi ya da değişen bazı uygulamaların daha önceki yıllarda var olduğunun gösterilmesi amacına yönelik yeri geldikçe daha önceki dönemlere ait belgeler de kullanılarak dönemsel olarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Aynı şekilde bu yüzyılın ikinci yarısı ile ilgili bazı önemli belgelerin üzerinde durulmuştur. Zaten mahkeme kayıtlarına yansıyan birçok davanın öncesi ve sonrası olduğu aşıkardır. Şikâyet konusunu içeren bazı davalar esnaf tarafından tekrar tekrar mahkemeye taşınmıştır. Burada verilen tarih aralığındaki amaç, konuyu sınırlamaya yöneliktir. Bu yüzyılın ilk yarısının seçilmesindeki bir diğer önemli etken ise 1703 ve 1730 isyanları ve bu isyanların sosyal, siyasî ve belki hepsinden de önemlisi ekonomik sonuçlarına bağlı olarak yeniçerilerin bu isyanlar içerisinde ne kadar etkili oldukları ve yaşanan tüm bu değişimin genelde ocağı, özelde ise yeniçeriliği nasıl etkilediğinin ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

İstanbul örneği üzerinden XVIII. yüzyılın başında yeniçerilerin şehirdeki ve siyasî hayattaki varlığı ele alınarak ocağın bu dönemde genel olarak kurumsal anlamda toplumsal ve siyasî dönüşümleri incelenmiştir. Yeniçerilerin sivil hayat ile yönetici sınıf arasındaki ilişkilerinin yenileşme sürecinin başladığı bu dönemde merkezî yapıyı nasıl etkilediği hususu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Amacımız, Osmanlı kentleri için bir model oluşturmaktan öte bu alanda Osmanlı kent tarihi çalışmalarına asker-sivil ilişkisi yönünden farklı bir bakış açısı getirmek ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Tezin amacı belirlenip konunun ana başlıkları ve alt başlıkların kabaca tespitinin ardından belge okuma çalışmalarına başlanmıştır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerin tasnifi yanında İstanbul'a ait şer'iyeye sicillerinden ve askerî kassam defterlerinden konu ile ilgili belgelerin tespiti yapılmıştır. Aynı zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden de ilgili dönem ve konuyu kapsayan belgeler saptanmıştır. Belirlenen konular çerçevesinde kaynaklar tasnif edilmiştir. Kaynaklar bölümünde de görüleceği üzere geniş yelpazedeki kaynakların ayrıntılı bir şekilde incelenerek tasnif edilmesi hayli zaman almıştır. Konu alt başlıkları özellikle arşiv belgelerinin sağladığı veriler doğrultusunda şekillenmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada tek tip arşiv kaynağı yerine farklı kaynaklar taranarak değişik fonlardan elde edilen belgeler kullanılmıştır. Tezin bölümleri yeniçerilere farklı bir bakış açısı getirmesinden dolayı her bölüm için farklı arşiv kaynakları kullanılmıştır. Osmanlı arşivinde yeniçeriler ile ilgili belgelerin bolluğuna rağmen bu belgelerin içeriklerinin yeniçerilerin toplumsal kökenleri hakkında detaylı bilgiler içermemesi konunun tam olarak ortaya konulmasında büyük zorluğun aşılmasına pek bir katkı sağlamamıştır. Çeşitli tasniflerde yer alan belge ve defterler ve özellikle de yeniçeri mevâcib defterleri bu hususlarda dağınık ve birbiriyle irtibatı zayıf veya olmayan parçalı bilgiler vermektedir.

XVIII. yüzyıl bir taraftan Osmanlı bürokrasisi açısından çok sayıda belgeye ulaşmayı mümkün kılarken, diğer taraftan çalışmanın konusu itibariyle ilgili belgelerin ayrıştırılması açısından güçlükler arz etmektedir. Özellikle ocağın teşkilat yapısı ve işleyişi hakkında doğrudan bilgi veren kaynaklar bu konuda yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla çeşitli atama belgeleri ya da mevâcib kayıtlarından da bu konu hakkında veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle tezin birinci bölümünde arşiv kaynakları olarak Yeniçeri Ocağı ile ilgili yazışmaları içeren ve Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında yer alan belge ve defterler kullanılmıştır.

Birinci bölümde kullanılan bu belge ve defterler ocağın yapısı ve işleyişi hakkında bilgiler içerdiği gibi siyasî ve askerî alanlarla ilgili bilgiler de sunmaktadır. Bu konuda *Ali Emirî* fonunda yer alan II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730) dönemlerine ait belgeler içerikleri itibariyle hayli önemlidir. Padişahların saltanat sıraları esas alınarak tasnif edilen siyasî ve askerî konulara yönelik bu belgelerden daha çok atama işlemleri ve emeklilik ücretlerinin miktarları, bu ücretlerin tahsilinin nereden yapılacağı gibi konulara ait veriler elde edilmiştir.

Çeşitli malî konuları içeren belgeleri ihtiva eden *Muallim Cevdet* tasnifinden yeniçerilere ödenen mevâcib miktarlarının tespiti başta olmak üzere yeniçeri ağası ve çeşitli kademelerde görev yapan yeniçerilerin atama kayıtları, ocağın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik tedbirler ve muhalledâf kayıtlarını içeren konuların belirlenmesinde yararlanılmıştır. Bu konuların tespitinde bu tasnifin daha çok *Askeriye*, *Saray*, *Adliye*, *Belediye* ve *Maârif* fonları kullanılmıştır. Bu bölümde kullanılan belgeler daha çok Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı'nın sayılarını ve ödenen ulûfe miktarlarını tespit etmeye

yöneliktir. Bunun dışında devlet tarafından karşılanan işçileri, atama işlemleri, emekli ücretleri, askerî görevleri dışında devlet tarafından görevlendirildikleri başka vazifeler, ocağın devlet tarafından karşılanması gereken ihtiyaçlarının finans kaynaklarını içeren konulara yönelik verilerin tespitinde kullanılmıştır. *İbnülemin* tasnifinde *Askeriye*, *Maliye*, *Saray*, *Dahiliye*, *Tevcihât* ve *Vakıf* fonlarında yer alan belgeler kullanılmıştır. Bu fonlarda yer alan belgeler de yine *Muallim Cevdet* tasnifinden yararlanılan belgelerde yer alan konuları ihtiva etmektedir.

Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında müzakere edilen dahilî ve haricî meselelere ait önemli askerî, siyasî ve iktisadî kararların kaydedildiği mühimme defterleri de bu bölümde kullanılan önemli bir diğer arşiv kaynaklarından. Mühimme defterlerinden konu ile ilgili belgelerin tespitinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri* dizisinde yer alan 3,_5,_6,_82,_83,_85 numaralı özet-transkripsiyon veya tıpkı basım içeren defterlerden istifade edilmiştir. Bu defterler dışında konunun sınırlarına yakın tarihleri içermesi bakımından 105,_107,_128,_141,_149 numaralı defterlerden de faydalanılmıştır. Bu defter serisi, tarihsel süreç içerisinde ocağın işleyiş yapısının belirlenmesi, vakıf ve muhallefât konularını içermesi bakımından önemli kaynaklar olmakla birlikte yeniçerilerin işlemiş oldukları suçlara yönelik verilen cezaların tespitinin yapılmasını da sağlamıştır.

Yeniçerilere ödenen ulûfe miktarlarının tespitinde Osmanlı Arşivinin yanı sıra Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden de faydalanılmıştır. Bu arşivde yer alan ve vefat eden yeniçerilerin ulûfesi için yapılması gereken uygulamaların anlatıldığı belge ise birinci bölüm için önemli bir arşiv kaynağı olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın hazîne giderlerinde ne gibi haksız kazançlar elde edildiği, bu haksız kazançların önlenmesi için neler yapılması gerektiği ve özellikle de mahlûl olan esâmelerin devlet tarafından kontrolünün sağlanması gibi hususları içeren belge, ocağın XVIII. yüzyılın başında gelmiş olduğu durumu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Arşiv kaynakları dışında Yeniçeri Ocağı'nın teşkilat yapısı hakkında bilgi veren ve I. Ahmed dönemine ait fakat müellifi belli olmayan *Kavânîn-i Yeniçeriyân* eseri de bu bölüm için önemli bir kaynak olmuştur. Eser, Yeniçeri Ocağı hakkında içerdiği bilgiler bakımından önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Bu eser, Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu, teşkilatını, kanunlarını açıklarken; kanunsuzluklardan,

usülsüzlüklerden ve rüşvetten dolayı haksızlığa uğramış ve ocak içerisinde kâtiplik makamında bulunduğu tahmin edilen bir yeniçeri tarafından kaleme alınmıştır.

Ahmed Cevad Paşa'nın *Târîh-i Askerî-i Osmânî* adlı eseri üç cilt beş kitaptan oluşmaktadır ve birinci ciltte yeniçeriler ele alınmaktadır. Eserde özellikle ocağın teşkilat yapısı anlatılmakla birlikte, kaldırılışına kadarki süreç de ele alındığından, birinci bölümde kullandığımız en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Birinci cilt olan “Birinci Kitap” başlı başına yeniçeriler üzerine olup, 22 fasıl olarak kaleme alınmıştır. Müellif, Yeniçeri Ocağı'nı devşirme usulünden alıp kuruluşu, gelişimi, maaşları, tayinatları, kıyafetleri, isyanlardaki etkileri gibi konuları ocağın ilgasına kadar olan süreç içerisinde ele almıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın tarihsel sürecinin anlatımında en önemli bir diğer kaynak ise İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kapıkulu Ocakları* üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Uzunçarşılı, geniş arşiv kaynakları üzerine temellendirdiği eserinde geleneksel tarih yazımı ile dört asırdan daha fazla bir dönemi kapsayan anlatımını ocağın askerî bir kurum olarak teşkilat yapısını ortaya koymakla sınırlandırmıştır. Bu çalışma daha çok XV. ve XVI. yüzyılları kapsamakla birlikte Osmanlı kurumlarının olgunlaştığı dönemi de içermektedir. Bu nedenle çalışmasında daha çok klasik dönemde kurumun yapısını ve işleyişini ele almıştır.

Bu bölümde aynı zamanda çeşitli kanûnnâmeler ve ocağın kuruluşuna dair bilgiler içeren birçok *Tevârih-i Âl-i Osman* da kullanılmıştır. Bu eserler daha çok devşirme sistemi ve ocağın kuruluş dönemi hakkında veriler sunmaktadır. Kullanılan arşiv belgeleri ve birinci el kaynaklar dışında savaş ve askerî tarih üzerine yapılan çalışmalar da kısmî de olsa ocağa yer verilmiş olmalarından dolayı ele alınmıştır. Çalışmanın her bölümünde yeri geldikçe kullanılan ve üçüncü bölümün kaynakları tanıtılırken isimlerinden bahsedeceğimiz seyahatname türünde eserlerden bu bölüm için de yeri geldikçe faydalanılmıştır.

İkinci bölümde en önemli arşiv belgeleri İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) bulunan *Şer'iyye Sicilleri* ve *Askerî Kassam* defterleridir. Mülk satışı, kredi kayıtları, azat etme, evlilik, boşanma, miras, yerleşim, vakıf ve loncalarla ilgili bilgiler ve kişisel anlaşmazlıklar gibi yeniçerilerin günlük hayatlarına yönelik bilgiler içeren şer'iyye sicillerinden İstanbul Mahkemesine ait olan 24 Numaralı Sicil Defteri ile İstanbul Bâb Mahkemesinin 54 ve 149 numaralı sicil defterleri tezin bu bölümünde kullanılan en önemli defter serileri olmuştur. Bu defterlerden 24 Numaralı İstanbul Sicil Defteri ile 54 Numaralı

İstanbul Bâb Mahkemesi Defteri, İSAM tarafından yayımlanan *Kadı Sicilleri* serisinde yer almaktadır. Bu sicil defterleri dışında özellikle de yeniçerilerin ekonomik gücünü sağlayan orta sandıklarının işleyişine ve yeniçeriler tarafından kurulan vakıfların belirlenmesine yönelik yine İstanbul sicil defterleri içerisinde yer alan ve konu ile alakalı tespit edilen belgelerin kullanıldığı defterler de bulunmaktadır. Bu defterlerden İstanbul Mahkemesine ait olanlar: 265,_270,_274,_278,_280,_282,_283,_284,_297,_301,_306, 309,_314; Bâb Mahkemesine ait olanlar ise: 82,_136,_149,_150,_157,_163 numaralı defterlerdir.

Devletin özellikle de ekonomik alanda değişen politikaları esnafı da etkilemiş ve bu durumun olumlu ve olumsuz yönleri mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Yeniçerilerin esnaf teşkilatı içerisinde yer almaları ve yasal ya da yasal olmayan yollardan edinmiş oldukları yeni meslekler, var olan düzenin daha çok bozulmasını netice vermiştir. Bu nedenle de esnafın tekrar tekrar belki de aynı konuyu içeren şikâyetleri mahkemeye intikal etmiştir. Bu defter serileri daha çok askerî unsurlara karşı esnafın şikâyetlerinin hangi konuları içerdiği ve buna bağlı olarak ocak mensuplarının hangi meslek dalları içerisinde daha aktif olduklarını belirleye bilmemiz açısından önemlidir. Aynı zamanda esnaf-yeniçeri ilişkisinde devletin uygulamış olduğu politikaların tespiti açısından da fikir vermektedir.

Bu defterler, yeniçerilerin ekonomik gücünü sağlayan orta sandıklarının işleyiş konusunda da önemli bilgiler içermektedir. Yeniçeri birlikleri arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan Yeniçeri Orta Sandıkları varlığına ve işleyişine dair bilgiler daha çok alacak verecek konularının mahkemeye intikal eden davalara konu olması açısından önemlidir. Sandıklar ilk başta ocak içerisinde yetim kalan yeniçeri çocuklarının kalan miraslarının işletilmesi, onların nafakalarının ödenmesi, reşit oluncaya kadar paralarının burada tutulması, sefer zamanında ihtiyaçların giderilmesi gibi sosyal güvenlik açısından olduğu kadar genel olarak ocağın ve özelde de ortaların ekonomik gücünün belirlenmesi bakımından da önemlidir.

İslam Araştırmaları Merkezi'nde yer alan *Askerî Kassam Defterleri* de bu bölümde kullanılan bir diğer defter serisidir. İstanbul'da ikamet eden yeniçerilerin tereke kayıtlarının tutulduğu bu defterlerinde yer alan kayıtlarda; para, taşınabilir, gayrimenkul ve borç da dâhil varlıklar ve vefat eden yeniçerilerin mal varlığı ile ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca yaptıkları meslekler, varsa kiraladıkları dükkânlar ve alacak-verecek konularına yönelik önemli bilgiler içermektedirler. Çalışmamızda bu defter serisinden 21,_23 ve 44 numaralı defterler kullanılmıştır.

Osmanlı Arşivinde yer alan değişik fonlardaki belge ve defterlerden de bu bölümde faydalanılmıştır. *Ali Emiri, Cevdet, İbnülemin, Başmuhasebe/Muhallefât, Evkaf* gibi değişik fonlarında yer alan belgeler kullanılmış ve daha çok yeniçerilerin ekonomik ilişkileri, mal varlıkları, şehir hayatına olumlu/olumsuz etkileri, esnaf teşkilatı içerisinde hangi alanlarda daha aktif oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde yeniçerilerin ekonomik faaliyetler içerisinde bulunmalarına bağlı olarak diğer esnaf grupları arasında yaşanan problemleri konu edinen hükümleri içeren *Mühimme Defterleri*'nden de yararlanılmıştır. Bu defter serisinden yeniçeri-esnaf ilişkisi dışında yeniçeriler tarafından işlenen suçlar, verilen cezalar ve gönderilmiş oldukları kaleler hakkında da bilgiler elde edilmiştir. Bu bölümde Osmanlı Arşivi dışında yine Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan belge ve defterlerden de faydalanılmıştır. Bu arşivde yer alan belgeler, yeniçeri ağası tarafından farklı dönemlerde beytülmal akçesi olarak hazîneye ödenen miktarın tespiti için kullanılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden de yine yeniçerilerin sosyal hayatın bir parçası olmaları sürecinde önemli bir yer tutan vakıf müessesesi içerisindeki yerlerinin belirlenmesinde istifade edilmiştir. Osmanlı toplumunda hemen hemen her statüde, askerî veya reâyâ sınıfına mensup, zengin ya da orta halli, pek çok hayırsever malî durumuna göre yaşadıkları şehre, kurdukları vakıf hayrat ve onlar için tesis ettikleri akarlarla katkı sağlamışlar, hizmet sunmuşlardır. Bu amaçla çalışmış olduğumuz dönem dâhilinde tespit ettiğimiz yeniçeri sıfatı taşıyan kişilerin kurmuş oldukları vakıfların yer aldığı 484,_620,_624,_628,_631,_633,_732,_1570 numaralı defterlerde yer alan vakfiyeler kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda yeniçeri ağası gibi ocağın en üst kademesindeki görevliden, en alt kademesindeki ocak elemanlarına kadar çok sayıda yeniçeri tarafından vakıflar kurulmuştur. Araştırma konusu olan dönem İstanbul'unda, gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyelerden, gerekse şer'iyeye sicilleri içerisinde yer alan vakfiyelerden tespit edilen toplam vakfiye sayısı onkidir. Vakfiyelerin genelinde vakfedilen ev ve dükkân gibi gayrimenkullerin kira gelirleri olabildiği gibi sadece nukud vakfedenler de olmuştur.

Üçüncü bölümde kullanılan arşiv kaynakları, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan belge ve defterler olmuştur. Bu arşivden tespit edilen belge ve defterlerde yer alan veriler dönemin yeniçeri ağasının padişaha geleneksel olarak takdim ettiği hediyelerin içeriğinin neler olduğuna yöneliktir. Bu bölümün en önemli kaynakları dönemin yazma

eserleri olmuştur. Bölümün önemli konusunu teşkil eden 1703 İsyanı “Edirne Vakası” ile 1730’daki “Patrona Halil İsyanı” başta olmak üzere I. Mahmud dönemi (1730-1754) isyanları ve daha önceki dönemlere ait isyanlar için de yine dönemde yazılan eserler ile bu konuda sonradan yapılan araştırmalar, bu bölüm için kullanılan önemli kaynaklar olmuştur. Bu eserler daha çok karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmış, veriler arasında tespit edilen tutarsızlıklar da yeri geldikçe belirtilmiştir.

XVII. yüzyılda yeniçerilerin isyanlardaki etkisini tespit etmek amacıyla klasik dönem anlatımlarını içeren *Tevârih-i Âl-i Osman*’lar dışında kullanılan en önemli eserlerden biri Mehmed Halife tarafından kaleme alınan *Târih-i Gilmânî* olmuştur. Osmanlı saray halkı mensuplarından olmasından dolayı bir saraylı gözüyle kaleme almış olduğu eseri, XVII. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen olaylar içerisinde Çınar vakası hakkında da önemli bilgiler içermesi bakımından kayda değerdir.

Yeniçerilerin ilk isyan girişimleri için klasik dönem Osmanlı yazma eserleri kullanılırken, 1703 isyanı için Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından kaleme alınan *Silâhdar Tarihi*’nin ikinci kısmını oluşturan *Nusretname*’si ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa’ya ait *Zübde-i Vekâyiât* bu isyanın anlatımında kullanılan en önemli eserler olmuştur. Silâhdar’a ait *Zeyl-i Fezleke* de bu isyan öncesi olayların yazımında kullanılmıştır. Bu döneme ait müellifi belli olmayan ve Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanan *Anonim Osmanlı Tarihi* de önemli bir kaynak olmuştur. Bir diğer önemli yazma, Naîmâ Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan *Tarih-i Na’îmâ* adlı dört cilt olarak yayımlanan eserinin son cildinde yer alan ek bölümünde bu isyana yer vermiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli* adlı eser de yeri geldikçe bu isyanın anlatımında kullanılmıştır.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Fezleke 1065-22 Cemâzîyelâhir 1106/1654-7 Şubat 1695* yılları arasında geçen olayları ihtiva etmektedir. Müellifin Kâtib Çelebi’ye olan hayranlığı sebebiyle, onun *Fezleke*’sini kaldığı yerden yazmaya devam ettiği için eserine *Zeyl-i Fezleke* adını vermiştir. Müellif, klasik vakayiname tarzında olan eserinde, olayları yıl yıl tasvir etmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan eser, dönemin Celali isyanlarını ve İstanbul’da meydana gelen sipahi isyanlarına yer vermesi bakımından bu dönem Osmanlı Tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Eserde, sipahilerin isyan ederek saraya yürümleri sonucunda, kendilerine teslim edilmesini istedikleri devlet adamlarını Sultanahmet’te bir çınar ağacına asmaları dolayısıyla Vaka-i Vakvakiye olarak adlandırılan bu isyan hadisesi ve Köprülüler

Dönemi'nin başlamasıyla Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın bu olaylar karşısında almış olduğu önlemler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Fındıklılı Mehmed Ağa saray hizmetinden emekliye ayrılmadan önce silâhdarlıkla görevlendirilmiş ve bu dönemde kaleme aldığı *Silâhdar Tarihi*'nin ikinci kısmını oluşturan *Nusretname* isimli eseri 1695-1721 yılları aralığını kapsamaktadır. Muhteva bakımından eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü, 1695-1703 yıllarını yani II. Mustafa'nın saltanat dönemini kapsamaktadır. Bu bölümde, II. Mustafa'nın culüs merasimi ve bu sırada yapılan tayin ve aziller ve padişahın sefer konusu ile ilgili girişimleri anlatılmakla birlikte bu bölümde beyan ettiği ve zaman zaman müdahil olduğu konumuz itibariyle de önemli olan Edirne Vakası'ndan bahsetmektedir. II. Mustafa'nın tahtan indirilmesiyle sonuçlanan isyanın neticesinde ortaya çıkan karışıklıklar, Feyzullah Efendi ve faaliyetleri anlatılmaktadır. Bu bölüm III. Ahmed'in tahta geçişinin anlatılması ile son bulur. Eserin ikinci bölümünde ise 1704-1721 yılları arasında geçen olayları ihtiva etmektedir. Bu dönemde müellif saray hizmetinden uzak olduğu için eserin bu bölümünde olaylar yıl yıl ve kısa bir şekilde anlatılmıştır.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından kaleme alınan *Zübde-i Vekâyiât* 1656-1704 yılları arasında geçen olayları kapsamaktadır. Eser XVIII. yüzyılın ilk yılları için mühim bir eser olmakla birlikte müellifin Osmanlı'nın buhranlı dönemlerinde defterdarlık gibi önemli bir görevde bulunması birçok olaya bizzat şahit olmasını sağlamıştır. 1703 isyanının bizzat içerisinde olan müellif olayın sebepleri, safhaları ve Feyzullah Efendinin feci akıbetini detaylı bir şekilde esrinde anlatmıştır. Eser, II. Mustafa'nın vefatı ile son bulmaktadır.

Bu döneme ait müellifi belli olmayan ve Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanan *Anonim Osmanlı Tarihi* (1688-1704) de yine XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyılın ilk yıllarının aydınlatılmasında önemli bir kaynaktır. Muhteva bakımından klasik Osmanlı kronikleri tarzında kaleme alınmıştır. Konularını genel olarak seferler, muhârasalar, fetihler, kayıplar, azil ve nasblar oluşturmaktadır. Eserde aynı zamanda Köprülüzade Mustafa Paşa'nın ıslahat çalışmaları ve konumuz dâhilinde olan Edirne Vakası'na da önemli bir yer tutar.

Naîmâ Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan *Tarih-i Na'îmâ* adlı dört cilt olarak yayımlanan eserin son cildinde yer alan ek bölümünde 1703 isyanına hayli yer verilmiştir. Naîmâ Mustafa Efendi isyanı detaylı bir şekilde ele almış, isyanın öncesi,

verilen fetvalar ve isyanın gelişim süreci ve sonucu müellif tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli* adlı eseri Vakanüvis Mustafa Efendi'nin bıraktığı yerden (1071/1660) başlayarak 1134/1722 tarihine kadar yıl yıl kaleme almış olduğu eserinde dönemin seferleri, siyasî anlaşmaları, azil, tayin, tevcih ve yaşanan isyan olaylarını anlatması bakımından önemlidir. Özellikle Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadareti dönemi hakkında verdiği bilgiler bakımından değerlidir.

Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından bir tanesi olan 1730 Patrona isyanı bugüne kadar birçok esere konu olmuştur. Kim olduğu tam olarak tespit edilemeyen Abdi Efendi tarafından kaleme alınan *Abdi Tarihi*'nde, isyanın öncesinde gelişen olaylardan başlayarak I. Mahmud döneminde isyancıların cezalandırılışına kadar olan süreci ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Müellif eserinde, tüm bu olan biteni canlı bir şekilde tasvir etmiştir.

1730 İsyanı sırasında sarayda çalışan bir görevli olan Destârî Salih Efendi de gördüklerini kaleme aldığı *Destârî Sâlih Tarihi*'nde isyana saray cephesinden nasıl bakıldığını göstermesi bakımından önemli bir kaynak eserdir. Eser, *Abdi Tarihi*'ne göre daha ağdalı bir dile sahip olup, *Abdi Tarihi*'nin isyana dışardan bir bakış açısı sunmasına karşın saray içerisinde tanık olduğu isyancıların hallerini ayrıntılı bir şekilde vermiş olmasından dolayı önemli bir kaynaktır.

Yine dönemin müelliflerinden Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarih-i Mür'i't-ül Tevarîh* adlı eserinde dönemin savaşlarını, isyanlarını, iç mücadeleleri, saray entrikalarını ve önemli şahısları anlatır. Müellif eserinin başlangıçtan Kanuni'ye kadar olan kısmı ile 1730-1777 arasındaki olayları anlatan ve asıl önemli bölümünü oluşturan bu kısımdır. Özellikle olayların sosyal yönü üzerinde durması bakımından önemli olup 13 yılda hazırlamış olduğu esrinde müellif dörtüzdenden fazla kitaptan faydalanmıştır.

Osmanlı bürokrasisinden yetişen Subhî Mehmed Efendi, 1739-1743 yılları arasında vekayinüvislik yapmıştır. Kendi dönemi ile öncesini kaleme almış ve yazdıkları, Şakir ve Sâmî'nin tarihleriyle beraber *Tarih-i Sâmî ve Şakir ve Subhî* adıyla basılmıştır. Eser, dönemin siyasî ve sosyal olaylarını, seferleri ve çeşitli atamaları yıl yıl anlatmakla birlikte, I. Mahmud döneminde yaşanan isyanları da ihtiva etmesi bakımından konumuz dahilinde önemli bir kaynak olmuştur.

Tüm bu arşiv belgeleri ve vekayinameler dışında diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de Osmanlı topraklarında bulunan diplomat ve seyyahların eserlerindende mümkün olduğu kadar faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu konuda kullanılan başlıca eserler şunlardır: Antonie Oliver, *XVIII. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*; Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*; Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*; James Porter- George Larpent, *Türkiye'nin Bir Asrı*; J. V., Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*; Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*; Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu, Lâle Devri ve Sonrası (1720-1734)*; Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*; Pyotr Andreyeviç Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* ve Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*'dir.

BÖLÜM I

YENİÇERİ OCAĞI'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Ocağı Besleyen İki Ana Sistem: Pençik ve Devşirme Sistemi

Osmanlı Devleti'nde devşirme sisteminde geçiş aşamasında uygulanan “pençik sistemi”, Osmanlı vergi ve asker kaynaklarından birini oluşturan uygulamaya verilen addır. Bu sistem, Osmanlı askerî teşkilatının ilk devirlerinde Yeniçeri Ocağı'nın insan kaynağı olması açısından büyük önem taşır. Pençik uygulaması, Osmanlı askerî sisteminde kara ve deniz seferlerinde ele geçirilen esirlerden “humus-ı şer'î” denilen beşte birinin devlet hizmetine alınmasını ifade eder.⁸ Osmanlılar zamanında bu uygulama hazîne için paraya, ordu için askere olan ihtiyaç artınca bir zaruret halini almıştır. Oysaki Selçuklu Anadolu'sunda gulamlar konusu, öncelikle, Osmanlılarda kul sistemi içerisinde yer alan ve yeniçerilerin ortaya çıkışına ilham kaynağı oluşturması bakımından bu sistem ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda gulamların Selçuklularca çoğunlukla Anadolu'da yetiştirilmeleri bakımından Osmanlı acemi oğlanları olgusuyla dayakın ilişkisi vardır.⁹

Pençik uygulamasının ne zaman başladığı ve nasıl ortaya çıktığı kroniklerde oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmakla birlikte, ortaya çıkış zamanı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nde pençik uygulaması Edirne'nin fethinden

⁸ Abdülkadir Özcan, “Pençik”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 226. Pençik kanununa göre, her esir 125 akçe değerindedir. Buna göre her 5 esirden biri alınır veya her esirden 25 akçe hazîneye intikal ederdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Murad I”, *İA*, C. 8, İstanbul, 1979, s. 587-598. Başlangıçta her esirin değeri 125 akçe olarak belirlenmişse de zamanla bu miktar esirin yaşına, cinsiyetine, vücutça sağlam olup olmamasına göre değişmiştir. Bkz. Özcan, “Pençik”, s. 227.

⁹ Bu nedenle Vryonis, Osmanlıların Balkanlar'da olduğu gibi Anadolu'da da devşirme toplamalarının şartıcı olmadığını belirtir. Bkz. Speros Vryonis, Jr, “Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi” *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara, 2000, s. 517-518.

¹⁰ Milli Tettebbular Mecmuası'ndaki Kanûnnâme'ye göre bu verginin ortaya çıktığı tarih H. 764/M. 1362-1363 yılıdır. “Kanûn-ı Penç-yek: 764 senesinde ibtidâ esirden humus alınmak Murad Gâzî zamân-ı şeriflerinde fermân olunup esir başına 125 akçe kıymet ta'yîn olunan her esirden 25 akçe alınmıştır”. “Osmanlı Kanûnnâmeleri” (Ebu's-suud Efendi), *Milli Tettebbular Mecmuası*, C. 1, S. 2, İstanbul, 1331, s. 325. Kanûnnâme-i Pençik için ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*,

(1361) sonra özellikle de Rumeli bölgesinde yapılan hızlı fetihler sonucu savaş esirlerinin sayısında büyük artış görülmesi ve bunun üzerine savaşa katılan gazilerden devlet adına esir başına beşte bir pençik alınmasıyla başlamıştır.¹¹ Uygulamanın ilk ortaya çıkış yıllarında, *Pençik Oğlanı* statüsü ile cüz’i bir ücret karşılığında Türk ailelerin yanında Türkçeyi ve Türk-İslâm adetlerini öğreniyor, sonraki aşamada *acemi oğlanı* olarak kışlada eğitim gördükten sonra padişahın emrinde kapıkulu ordusu olan yeniçeri askerî teşkilatı içerisine dâhil ediliyorlardı.¹²

Yeniçeri Ocağı’na asker temininde yukarıda da değinildiği gibi önce pençik kanunundan faydalanılmış; fakat daha sonra fetihlerin azalması ve özellikle 1402 yılında Ankara Savaşı’ndan sonra başlayan fetret devrinde, pençik uygulamasından istenilen verimin alınmaması, devşirme sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nde devşirme sistemi, XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yürürlükte kalmış, devletin askerî ve idarî kadrolarına insan kaynağı temin eden bir sistemdir.¹³ Yeniçeri Ocağı’nın asker ihtiyacını karşılamak için pençik usulü ile toplanan savaş esirlerinden, Osmanlı tebaası olan gayrimüslim statüdeki reâyânın çocukların toplanmasına geçilmesi, varolan sistemin adı, amacı ve teşkilatı bakımından devam eden bir düzenin alanını genişletmekten farklı bir şey değildi. Paul Wittek’e göre devşirme, gelenek ve zaruret yoluyla meşrulaştırılmıştı. Wittek ayrıca, Fatih Sultan Mehmed (1444-1446/1451-1481) döneminde devletin yeniden tesis edilmesine kadar geçen zamanda gelenek yoluyla fazlasıyla hazırlandığı ve dolayısıyla bu sistemin zorunluluk yüzünden uygulandığını

C. 1, İstanbul, 1990, s. 258; *Aynı eser*, C. 2, s. 128-134. Pençik uygulamasının başlama tarihi Oruç Bey’in *Tevârih-i Âl-i Osman*’ında H. 763/M. 1361-1362 olarak geçerken (s. 28-29), Giese tarafından neşredilen *Anonim Osmanlı Tarihi*’nde de H. 761/M. 1359-1360 yılı verilmiştir (s. 24-25).

¹¹ Uygulama için bkz. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Nşr. F. Giese, Yay. Haz. Nihat Azamat, İstanbul, 1992, s. 24-25; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ-Neşri Tarihi*, Nşr. A. F. Unat, M. A. Köymen, C. I, Ankara, 1995, s. 197-199; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Yay. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 1991, s. 88; Ahmet Refik, *Devşirme Usulü*, Seri: II, No. 3, İstanbul, ty; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, Ankara, 1988, s. 6. Oruç Bey tarihinde Pençik sisteminin ortaya çıkışı şu şekilde anlatılır: “Kara Rüstem derlerdi bir dânişmend vardı, Karaman’dan gelmişti. Çandarlı Halil kazaskerdi. Kara Rüstem, Kara Halil’e gelip: ‘Paşa Sultan! Akından çıkan ganimet malı helâldir. Onda birini niçin hazîneye almazsın, beylik malını niçin ziyan edersin?’ İslam’a göre ganimet malında padişahın hakkı vardır”. *Oruç Bey Tarihi (1288-1502)-Uç Beyliğinden Dünya Devleti’ne*, Sad. ve Yay. Necdet Öztürk, İstanbul, 2009, s. 29.

¹² Özcan, “Pençik”, s. 227. Neşri’de kaydedildiğine göre Çandarlı Hayreddin Paşa, savaşta elde edilen esirlerden “bunları Türk’e virelim. Hem Müslüman olsunlar hem Türkçe öğrensinler. Sonra getürelüm yeniçeri olsunlar” diyerek bu sistemin ortaya çıkmasında önemli ölçüde rol oynamıştır (s. 198-199).

¹³ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 254. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Yılmaz, “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Belleten*, C. LXXIX, S. 286, Ankara, 2015, s. 901-931.

ortaya koyar.¹⁴ Palmer ise, *Yeniçerilerin Kökeni* adlı çalışmasında, devşirme sitemini, “İslam’ın mukaddes kanunu tarafından hiçbir şekilde meşrulaştırılmamış” olduğunu; ancak yine de âdet ve kıyas temelinde meşrulaştırılabileceğini göstermeye çalışmıştır. Devşirmeyi şeriata göre, adına kutsal savaş yapılan hükümdarın hakkı olan ganimetin beşte biri olan pençikten tedricî bir surette gelişmiş sayar.¹⁵ Menage ise bu uygulamayı, Hıristiyan tebaanın çocuklarının etnik, dinî ve kültürel çevrelerinden zorla alınarak Türk-İslam çevresine nakledilip, köle ya da özgür bir şekilde devletin egemen sınıfının bir parçası olarak sultana hizmet etmesi için saray ve ordunun hizmetinde görevlendirmeyi amaçlayan bir sistem olarak tanımlar.¹⁶

Bir dönem yeniçeri kâtipliği de yapmış olan Gelibolulu Mustafa Âlî devşirme sisteminin uygulanması noktasında eleştirilerde bulunur. *Teşrifatnâme* adlı eserinde müellif, devşirme sisteminden bahsederken açıkça zulüm ve yakışıksız davranışlardan bahseder. “*Yayabaşı adına bir cahil veyahut yeniçeri topluluğunun olurlarından bir zağarcı ya da özgür olma yolundaki bir sekban oğlanı sorumlu olduğu kırk elli kadar eli baltalı yoldaşıyla yola düşüp de yüce fermanı icra emrini getirdiklerinde, vardıkları kasabanın sancak beyine müracaat ederek ve kadısı aracılığıyla işe başlamak katlarında kabul görür değildi; (hepsi) eziyet yolunda hazır beklerlerdi*” şeklinde ifadeler kullanır.¹⁷

IV. Murad dönemi (1623-1640) devlet adamlarından Koçi Bey *Risâlesi*’nde, Dergâh-ı Âli Yeniçerileri, Cebeciler, Topçular ve diğer ocaklarda olan kulların devşirme olduğunu ve bunların Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni toplulukları dışında başka

¹⁴ Paul Wittek, “Devshirme and Shari’a”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 17, No. 2, Londra, 1955, s. 275. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Mehmet Öz, “Devşirme ve Şeriat”, *Türkiye Günlüğü*, S. 58, Ankara, 1999, s. 41-47.

¹⁵ J. A. B., Palmer, “Yeniçerilerin Kökeni”, *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara, 2000, s. 498-499.

¹⁶ V. L. Menage, “Some Notes on Devshirme”, *Bulletin of the School of Oriental African Studies* Vol. 29, No. 1, London, 1966, s. 64. Kemal Beydilli tarafından yayına hazırlanan eserde Yeniçeri Ocağı’nın XV. yüzyıldaki durumu ile ilgili bilgiler yer almakla birlikte eserde pençik ve devşirme sitemi şu şekilde anlatılmaktadır: “*Bir memlekete hücum ettiklerinde ve ahaliyi kendilerine tâbi kıldıklarında, sultanın yazıcısı daima hemen onların peşinden at sürer ve ne kadar çok olursa olsun bütün çocukları yeniçeriliğe kaydeder. Bunların her biri için beş altın öder. Sonra bunları, deniz aşırı bir yer olan Anadolu’ya terbiye edilmek üzere gönderir. Bu çocuklardan normal olarak 2.000 tane vardır. Eğer, düşman ahalisinden bu kadar çok çocuk alınamayacak olursa, bunlar kendi topraklarındaki çocuk sahibi Hıristiyanlardan toplanır. Her köyde çocuklar devşirilir. Sayının daima tam olması için her köyün en az kaç çocuk vereceği tespit edilir. Kendi topraklarından alınan çocuklara “çıkmalar” denir. Bunlar, sahip olduklarını ölümlerinden sonra istediklerine bırakabilirler. Düşmanlardan devşirilenlere ise “pençik” denir. Bunlar ölümlerinden sonra miras bırakamazlar, bunların sahip oldukları her şey sultana kalır.*” Bkz. *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Çev. ve Yay. Haz. Kemal Beydilli, İstanbul, 2003, s. 96-97.

¹⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Teşrifatname*, Haz. Esra Keskinlınç Akdaş, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 267.

topluluktan kul yazılmasının yasak olduğunu belirtir.¹⁸ Bosna halkı arasında Hıristiyanlarla beraber Müslüman çocuklar da devşirme kanununa tâbi tutulmuştur.¹⁹ Bu konuda Boşnaklar, Fatih Sultan Mehmed'e müracaat ederek oğullarının da devşirme sistemine dâhil edilmesini talep etmişlerdir.²⁰ Bosna Müslümanlarının devşirilen oğulları Saray ve Bostancı Ocağı hizmetine verilmiştir.²¹

Türk köylülerinin hizmetine verilen neferler, bu süre zarfında herhangi bir maaş almazlar, sadece giyim kuşamları devlet tarafından karşılanırdı. Bir Türk ailesinin yanında yetişen acemi, Acemi Ocağı'na girdiği zaman yeni bir hayata başlamış olurdu.²² Döneme ait bir başka kaynak olan *Kitab-ı Müstetab*'ta devşirme oğlanlarının Türk'e verilmesi usulü eleştirilerek, Yeniçeri Ocağı'nın menfaatine bir durum olmadığından bahsedilir. Müellif bu eserinde, İstanbul'a getirildikten sonra hemen bölük halkına hizmet edilmesinin ocak için daha yararlı olacağı üzerinde durup, acemi oğlanlarının yetiştirilmesine farklı bir bakış açısı getirir.²³

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devşirme kanununa aykırı hareket edilmiş, evlenmeye başlayan ve çocukları olan yeniçeri oğullarının *Kuloğlu* ismiyle, dışarıdan ise *kulkardeşi* adıyla nefer alınması devşirme siteminin gevşemesine, aynı zamanda yine aynı dönemde devşirme işine rüşvet karışmasına sebep olmuştur.²⁴ XVII. yüzyıl ortalarından

¹⁸ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Yay. Haz., Yılmaz Kurt, Ankara, 2011, s. 53.

¹⁹ Devşirme kanununda toplanacak çocukların nitelikleri belirtilmiştir. Devşirme Kanunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Cevad Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî (Kitab-ı Evvel)* “Yeniçeriler, İstanbul, 1297, s. 179-184; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 13-30; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 2, İstanbul, 1990, s. 123-127.

²⁰ “Bosna feth olundukda cümleleri birden Müslüman olup Padişaha rica ettiler ki, evlâdımız devşirme tarîki ile ahz oluna, yani reâyâ zimmîleri evlâdından beher sene biner nefer devşirilüp sınıf olup acemi oğlan meydanında terbiye, ba'dehu hasenü'l-vech olanları Enderûn-ı Hümâyûn'a ve kuvvetlülere bağçelerde bostancı, bâkisi ortalara yeniçeri yazılır idi. Ve yeniçeriler kışlalarında sâkin olurlardı. Müslüman evlâdından olmaz idi. Hatta sünnetli tevellüd iden zimmî evlâdı dahi şüpheli deyu alınmaz idi. Zira müslim evlâdı kâr u kesb bilür, hîn-i muzâyekada babası anası yanına kaçır, zahmete tahammül etmez deyu kabul olunmaz idi. Amma reâyâ evlâdı cenkten dönmez, dönse hakkından gelinüp kaçamaz deyu böyle kanun kılınmış idi. Çünkü Bosnalı Müslüman oldu, onun için evlâdlarının devşirilmesini rica ettiler. Padişah dahi Müslüman Bosnalı devşirme olsun deyu icâzet verdi”. Bkz. Ahmet Refik, “Devşirme”, s. 4.

²¹ Bu konuda yeniçeri ağasına 1575 tarihinde gönderilen hüküm-i şerifte; Edirne'deki Eski Saray'a acemi oğlanı gerektiği bildirilmekte ve Bosna'da acemi oğlanı devşirmekle görevli olan yayabaşıya haber gönderip devşirdiği oğlanlardan saray hizmeti için uygun olanlarından elli tanesini Edirne Eski Saray Ağası'na teslim etmesi istenmektedir. Bkz. BOA, MD, 24/461. Yine yeniçeri ağasına yazılan 1578 ve 1579 tarihli başka hüküm-i şeriflerde de hâssa bahçede hizmet etmesi için acemi oğlanı gerektiği ve bunun için de Bosna'dan devşirilen oğlanlardan uygun olanlarından elli tanesinin ayrılarak ilgili göreve verilmesi isteği yer almaktadır. Bkz. BOA, MD, 35/989; BOA, MD, 36/84.

²² Mücteba İlgürel, “Acemi Oğlanı”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 2007, s. 324.

²³ *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitab-ı Müstetâb*, Yay. Haz. Yaşar Yücel, Ankara, 1988, s. 93.

²⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. II, Yay. Haz., Mehmet İpşirli, Ankara, 1999, s. 482; *Kitab-ı Müstetâb*, s. 7-8.

itibaren de devşirme işi daha az yapılmıştır. Son olarak XVIII. yüzyıl başlarında saray için bin kadar devşirmenin yapıldığı bilinmektedir.²⁵

1.2. Acemi Ocağı

Osmanlı askerî teşkilatında, Yeniçeri Ocağı, Topçu Ocağı ve Bostancı Ocağı gibi askerî birimlerin insan kaynağını oluşturan acemi oğlanı, yukarıda anlatılan pençik ve devşirme yoluyla temin edilmekteydi. I. Murad zamanında Acemi Ocağı ilk defa Gelibolu'da tesis edilmiştir.²⁶ Bu ocağa alınan ilk acemiler yani pençik oğlanları Gelibolu ile Çardak arasında işleyen gemilerin hizmetlerinde bulunmuşlar, beş on yıl hizmetten sonra iki akçe yevmiye ile Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmişlerdir. *Kapuya çıkmak* yani Yeniçeri Ocağı'na girmek veya bu ocak dışında bir başka hizmete verilmek zamanı gelen Gelibolu acemilerinin, ağaları tarafından bildirilmesi ile ocağa kayıt işlemleri yapılırdı. XVII. yüzyılın başlarına kadar Acemi Ocağı'na mutlaka Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçilerin hizmetinde olanlar alınırdı.²⁷

İstanbul'un fethinden sonra kurulan İstanbul Acemi Ocağı'nın önem kazanmasıyla, Gelibolu'daki ilk kurulan ocak ikinci plana düşmüş, acemi oğlanları artık Türk ailelerin yanına verilmeyip bu yeni ocağa alınmaya başlanmıştı.²⁸ Acemi oğlanlar, İstanbul'da Acemi Ocağı'na kaydedildikten sonra onlar için inşa edilmiş olan kışlalarında kalırlardı. *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*'ne göre İstanbul Acemi Ocağı'nın kışlaları, Şehzade Mehmed Camisi ve eski odalar denilen Yeniçeri Odaları civarında idi.²⁹ Acemi odaları, karşılıklı iki sıra şeklinde olup bir sırasına kethüda, diğerine de çavuş dairesi denilmekteydi. Kethüda kısmı, ağa odasıyla beraber on altı ve çavuş dairesi de on beş oda idi. Bu suretle Acemi Ocağı otuz bir odaya ayrılmıştı.³⁰

²⁵ Son devşirme tarihini Ahmed Cevad Paşa 1751 yılı olarak vermektedir ve bu durumu "1048 (1638-1639) senesinden 1164 (1750-1751) senesine kadar güzeran eden iden devşirme kanunu..." şeklinde ifade eder (s.180). Beydilli de makalesinde, devşirme sisteminin XVIII. yüzyılın ortalarına kadar az sayıda da olsa yapıldığından bahseder. Aynı zamanda bu sistemin Yeniçeri Ocağı ve saray için olmak üzere iki hizmet sahası bulunduğunu, saray için yapılan devşirmenin ocak için yapılanların nihayete ermesinden çok daha sonraları, hatta Acemi Ocağı'nın ilgası tarihlerine kadar devam ettiğini belirtir. Ocak için yapılan devşirmenin ise XVIII. yüzyılın ortalarına kadar önemsenmeyecek derecede az sayıda olsa bile uygulandığını ifade eder. Kemal Beydilli, "Yeniçeriler", *DİA*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 453-454.

²⁶ Gelibolu Acemi Ocağı'nın 1362 veya 1363 tarihlerinde oluşturulduğu ve Yeniçeri Ocağı'nın da aynı tarihlerde kurulduğu çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.

²⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 12-36

²⁸ İlgürel, "Acemi Oğlanı", s. 324.

²⁹ Eyyubî Efendi, *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1994, s. 48.

³⁰ Acemi Ocağı odaları için bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 37; Orhan Sakin, *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*, İstanbul, 2011, s. 46. Acemi oğlanlarının odaları ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler de

Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi'nde acemi ocaklarının ağaları, maaş ve teşrifatları ve acemi oğlanlarının hizmetlerine dair verilen bilgilerde Gelibolu ve İstanbul Acemi Ocaklarının tek kurum olarak kabul edildiği anlaşılır. Bu konu ile ilgili metnin başlığı “*Kavânîn-i Cemâ'ât-i Acemiyân-ı İstanbul ve Gelibolu*” şeklindedir ve bu bölümde sadece İstanbul'daki Acemi Ocağı'na dair bilgiler bulunmaktadır.³¹ Yine *Koçi Bey Risâlesi*'nde de ulûfeli kul topluluklarının mevcutları verilirken “*Acemi Oğulları, İstanbul, Edirne, Gelibolu ve Hâssa Bahçelerde Bulunan*” şeklinde ifade edilerek tek başlık altında toplanmıştır.³² Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında yer alan Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağı'nın mevâcib icmâllerinin yer aldığı belgelerde ve defterlerde ise ayrı ayrı başlıklar altında toplam mevcutları ve mevâcib miktarları verilmiştir. Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde de acemi oğlanları buldukları bölgenin adı altında ayrı ayrı ele alınmıştır.³³

Ocak yasaları ve sıkı bir disiplin altında yetiştirilen acemi oğlanlarının yaşça küçük olanları odadan ve kışladan dışarıya çıkartılmaz, temizlik, yemek ve ağa hizmeti işlerinde görevlendirilirlerdi. Yetişkin olanları, İstanbul Ağasının belirlediği düzende ve başlarında çorbacıları ile İstanbul'un bir dizi ağır işlerinde kullanılırlardı. Tersane işçiliği, kalafatçılık, mirî fırınlarda hamurkârlık, pişiricilik, odun, at, buz kayıklarında taşımacılık, yol, iskele, meydan temizlikleri, yangın söndürme, taş ocaklarında, inşaatlarda işçilik gibi ağır işlerde çalışmaktaydılar.³⁴ Bundan dolayı her odadan lüzumu kadar acemi oğlanı, imâlâthânelerle mirî gemilerde, odun ambarında, hâssa odalarında, taşrada sultan hanımlar dairelerinde ve sair yerlerde hizmet görürlerdi. 1560 yılında yeniçeri ağasına yazılan bir hükümde, İstanbul'a gelen su yolunda çalışması için yirmi üç nefer acemi oğlanının kapıya çıkarılması istenmektedir.³⁵ Saray, cami,³⁶ çeşme, köprü, hastane ve saire gibi hükümdar

yer almaktadır. *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*'nde İstanbul acemi oğlanların oda sayısı otuz olarak geçer (s. 48). *Telhîsü'l-Beyân*'da ise acemi oğlanlar ocağının eski odalar yakınında ve Divanyolu'nun iki tarafında Yeniçeri Odaları'na benzeyen mükemmel hazırlanmış otuz iki adet odalarının olduğundan bahsedilir. Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, Ankara, 1998, s. 54. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da daotuz oda olduğu ve otuz birinci odanın ise Ağa Bölüğü odası olduğu aynı zamanda bu odaların kapılarını açıp, kapamak için iki eski acemi oğlanının kapıcı olarak tayin edildiği bildirilmektedir. Bkz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Haz. Tayfun Toreser, İstanbul, 2011, s. 28.

³¹ Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 48.

³² Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 52;71.

³³ Ahmed Cevad Paşa eserinde, İstanbul, Edirne, Gelibolu ve Hâssa Bahçelerde bulunan acemi oğlanları (Cemâ'at-ı Gılmân-ı Acemiyân-ı İstanbul, Cemâ'at-ı Bağhâ-yı Hâssa, Cemâ'at-ı Bostanciyân, Cemâ'at-ı Bağhâ-yı Edirne, Gılmân-ı Gelibolu) şeklinde ayrı ayrı sınıflandırmıştır (s. 185-194).

³⁴ Necdet Sakaoğlu, “Acemi Ocağı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1994, s. 62.

³⁵ BOA, MD, 3/1581. 1564 yılına ait bir başka mühimme kaydında ise yine su yolu hizmetinde bulunan çeşitli kademelerdeki yeniçerilere rütbe ve akçe verilirken, yüz nefer acemi oğlanının da kapıya çıkarılması hususunda yeniçeri ağasına yazılmış hüküm bulunmaktadır. Bkz. BOA, MD, 6/267.

³⁶ 1570 yılında yeniçeri ağasına yazılan hüküm-i şerifte; Edirne'de yapılmakta olan camii binasına hizmet için eski yılarla olanlarından yüz acemi oğlanının ulûfeye yazılıp gönderilmesi ve talep edilen acemi oğlanlarının da ocaktan değil de Türk üzerinde hizmet edenlerden seçilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, MD, 9/122.

ve hanedana ait yaptırılan binalarla yeniçeri ağası ve vezirlerin inşaatında da bunlar hizmet ederlerdi. Sarayın ve saray matbahının odununu çekmek işini de yine acemi oğlanları yapardı.³⁷ Acemi oğlanları, esas olarak Yeniçeri Ocağı'nın asker ihtiyacını karşılardı. Ocakta ihtiyaç duyuldukça acemi oğlanları *kapuya çıkma* adı altında Yeniçeri Ocağı'na kayıtları yapılırdı. Kasım 1672 yılına ait belgede İstanbul'a, Yeniçeri bölüklerine gelen acemi gılmân neferâtının toplam sayısı 242 olarak verilmektedir.³⁸ Bu belge, Yeniçeri Ocağı'na alımlarda meydana gelen değişimlere rağmen, İstanbul Acemi Ocağı'nın XVII. yüzyılın sonlarında hâlâ ocak için nefer yetiştirdiği; ancak ocağa alınan nefer sayısının az olduğunun da bir göstergesidir. Özellikle bu dönemde Yeniçeri Ocağı'nın nefer sayısında meydana gelen artış göz önüne alındığında gerçekten de bu sayı artık ocağın insan kaynağını teşkil etmesi bakımından bu kurumun öneminin azaldığının işaretidir.

Acemi Ocağı'ndaki acemiler için çorbacıardan yani acemi yayabaşlarından birisi ocağa beytûlmâlcı tayin edilmişti. Odalarında bulunurken, taşrada veya görevi başında vefat eden acemilerin, muhallefât bedelleri tayin olunan bir görevli tarafından tespit edilir, muhallefâtın kendisi veya bedeli ocak beytûlmâlcisi vasıtasıyla ilgili yere teslim edilirdi.³⁹ 1660 yılında İzmir kadısına ve yeniçeri serdarına yazılan hükm-i şerîfte, vâriissiz olarak vefat eden acemi oğlanları zümresinden olanların miraslarının beytûlmâle aktarılması için Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa tarafından verilen emre uyulması istenmektedir.⁴⁰

Acemi oğlanlarının sayısı, Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak sürekli değişiklik göstermiştir. Yeniçeri sayısı arttıkça acemilerin sayısı da artmıştır. Ancak bu durum Yeniçeri Ocağı'nın ilk kurulduğu dönemler için geçerli olmuştur. Gelibolu'daki Acemi Ocağı'nda ilk devirlerde 400 acemi oğlanı bulunurken daha sonra bu sayı 500'e çıkmıştır.⁴¹ 1623 yılında Gelibolu'daki acemi miktarı 345 nefer, İstanbul Acemi Ocağı'nda 1.999 nefer, Edirne'de bulunan acemi oğlanları 445 nefer ve Hâssa Bahçelerde bulunan nefer miktarı da 1.397 nefer olup toplam nefer sayısı 4.186'dır.⁴² Acemi oğlanların nüfusu,

³⁷ Acemi oğlanlarının saray hizmetinde kendilerine verilen birçok hizmeti yerine getirdiklerine dair bir örnek Eyyubî Efendinin eserinde şu şekilde anlatılmaktadır: “*Hidmet-i Ağâ-yı İstanbul der-Devlet-i Âliyye: Der-i Devlet-i Âliyye'den mîrî için ta'yîn odundan mâ'adâ defâ'atle İstanbul Ağası'na 41 yük akçe (4.100.000 akçe) ki kese hisâbı üzre 102.5 kese akçe (4.100.000 akçe) teslîm olunup odun an bârına 82.000 çeki odun dağlar gibi yığılıp, gılmân-ı acemiyan cemâ'atinden bir tâife bu hizmeti görmeğe me'mûrlardır*”. (s. 48). Ayrıca bkz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 32-33; Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 154.

³⁸ 22 Receb 1083/13 Kasım 1672 tarihli belge için bkz. BOA, C.AS, 1162/51735.

³⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 56.

⁴⁰ BOA, MD, 93/322.

⁴¹ İlgürel, “Acemi Oğlanı”, s. 324.

⁴² BOA, C.SM, 51/2570. Koçi Bey Risâlesi'ne göre 1574 tarihinde İstanbul, Edirne, Gelibolu ve Hâssa Bahçelerde bulunan acemi oğlanlarının sayısı 7.495 neferdir. Bu sayı 1631 tarihinde 9.200'e çıkmıştır (s. 52;71). *Eyyubî Kanûnnâmesi*'ne göre ise XVII. yüzyılın sonlarına doğru Gelibolu ile beraber İstanbul Acemilerinin toplam nefer sayısı 4.102'dir. İstanbul ve Gelibolu acemi oğlanları toplam 4.102 neferdir.

mevcut kuvvetleri ve almış oldukları mevâcibi beyan eden defterin bir örneği, Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde yer almaktadır. Ahmed Cevad Paşa burada, Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce aylarına ait yani Lezez olarak kısaltılan dönemin mevâciblerini alan neferât arasında; bostancılar ile padişahlara ait bağlarda görevli efrâda da yer vermiş; öte taraftan esasında bunlara acemi oğlanı demenin yanlış olduğunu da belirtmiştir.⁴³ Ahmed Cevad Paşa, “Defter-i Cemâ’at-i Gılmân-ı Acemiyân-ı İstanbul ma’a Bağhâ-yı Hâssa ve Bostancıyân ve Gılmân-ı Bağhâ-yı Edirne ve Gelibolu der Lezez fi sene 1033/1623-1624” başlığı altında bir araya getirdiği neferâtın sayıları ve bağlı oldukları cemaatlerle, bölükler Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1 Acemi Oğlanlarının Genel Mevcudu⁴⁴

	Nefer Sayısı	Yevmiye/Günlük Ulûfesi (Akçe)	Lezez/Şevvâl, Zilkade, Zilhicce Mevâcibi (Akçe)	Açıklama	Cemâ’at ve Bölük Sayıları
	11.127	36.097	3.248.775	Cemâ’at-i Acemiyân-ı İstanbul	29
	1.381	6.714	604.260	Cemâ’at-ı Hâssa-yı Hâssa	19
	2.006	9.013	810.765	Cemâ’at-i Bostancıyân-ı Hâssa	57
	460	1.987	178.740	Cemâ’at-ı Bağçehâ-yı Edirne	18
	350	2.210	198.945	Cemâ’at-i Gılmân-ı Acemiyân-ı Gelibolu	8
			5.041.485		
			24.450	Bin altı yüz otuz neferin âdet-i zerpul ⁴⁵	
Toplam	15.324	56.021	5.065.935		131

Yevmiyeleri 8.950 akçedir. Ve bir kıst mevâcibleri yedi yük 90.100 (790.100 akçe) akçedir. Ve senevi dört kıst mevâvibleri 30 yük 60.000 akçe (3 milyon 60 bin akçe) eder (s. 49).

⁴³ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 185-194.

⁴⁴ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 194.

⁴⁵ Zerpul’un ortaya çıkışı ile ilgili *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’da şöyle bir olay anlatılmaktadır: “Sultan Süleyman Han zamanında, merhum Şehzade Sultan Mehmed Han Camisi yapılırken Haseki Sultan, oğlu Sultan Mehmed’in camisini ziyarete gelirken, acemi oğlanlarının başı açık, yalın ayak, torba çekip, taş, toprak taşıdıklarını görünce, bunların günde birer akçelisine ayda beşer akçe tıraş akçesi verilmesini padişahı rica etti, o da ihsân buyurdu. Bu bir akçeli oğlana verilen miktara âdet-i zerpul denilmiştir” (s. 50-51).

Hezarfen Hüseyin Efendi, 1661 yılında İstanbul ve Gelibolu’da bulunan acemi oğlanlarının sayısını 4.102 nefer olarak vermiştir. Bunların yevmiyeleri 8.950 akçe ve bir kıst mevâcibleri⁴⁶ yedi yük⁴⁷ 90 bin akçe yani 790.000 akçe olup senevîyani dört kıst mevâcibleri ise 31 yük 60 bin akçe/3.160.000 akçedir.⁴⁸ Bu verilere göre bu dönemde bir acemi oğlanının almış olduğu yevmiye ortalama 2 akçe civarındadır. 1679 yılında İstanbul Acemi Ocağı’nın mevcudu 2.375 nefer olup diğer acemi oğlanları ile toplam 2.738 neferdir. Gelibolu acemilerinin sayısı ise 150’ye kadar düşmüştür.⁴⁹ Uzunçarşılı’nın vermiş olduğu acemi sayısı aradan geçen kısa bir süre olmasına rağmen büyük bir oranda düşüş göstermiştir. Bu düşüş daha önce belirtildiği gibi artık Acemi Ocağı’nın Kapıkulu askeri için nefer yetiştiren bir kurum olma konusunda eski önemini yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun da en önemli sebebi devşirme uygulamasının değişen siyasî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak eski işlerliğini kaybetmesidir. Devşirme sistemi ile XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Acemi Ocağı’na alınanlar daha çok sarayın ihtiyacını karşılamaya yönelik olmuştur.

1.2.1. XVIII. Yüzyılda Acemi Ocağı’nın Durumu

Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Acemi oğlanlarının Hıristiyan tebaadan devşirilme uygulaması, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren giderek azalmış, ancak Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına kadar seyrek ve az da olsa devam etmiştir. Bu dönemden itibaren Acemi Ocağı’na daha çok Türkler alınmaya

⁴⁶ Kıst Mevâcib: Üç aylık ulûfe anlamında kullanılan bir tabirdir. Tanzimattan önce maaşlar üçer aylık olmak üzere senede dört defa verilmekteydi. İşte bunların her birine kıst mevâcibi denilmekteydi. Bunlar; Muharrem, Safer ve Rebîülevvel ayları Masar; Rebîülâhir, Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhir ayları Recec; Receb, Şaban ve Ramazan ayları Reşen; Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce ayları da Lezez şeklinde kıst mevâcib olarak sınıflandırılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Kıst Mevâcib”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1983, s. 275.

⁴⁷ Yük: Yüz bin akçe yerinde kullanılan bir tabirdir. Beş yüz kuruş yerine “kese” kullanılırdı. Milyon, milyar tabirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi. Malî işlerde Tanzimat’tan çok sonralara kadar kese ve yük tabirleri kullanılmıştır. Bkz. Pakalın, “Yük”, *a.g.e.*, C. III, s. 639.

⁴⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 80. Bu dönemde sefere iştirak etmeyen acemi oğlanlarının mevcutları ise 4.012 neferdir. Bkz. Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Zuhur Ve Terakkisinden İhittatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara, 1934, s. 278.

başlanmış ayrıca savaş esirlerinden de ocağa acemi kaydı yapılmıştır. Buna paralel olarak acemilikte geçen süre 4-5 yıldan, 6 aya kadar inmiştir.⁵⁰

Devşirme usulünün terk edilmesinden ve Yeniçeri Ocak düzeninin geçirmiş olduğu değişim sonrasında çarşı ve pazarda esnaflık edip evlenmeğe başlayan yeniçerilerle yeniçeri emeklilerinin çocukları, ocak ihtiyarlarının “*odamız kulu oğludur*” diye acemi oğlanı yazılmaya başlamışlardır.⁵¹ Müslümanlardan Acemi Ocağı’na kabul edilme artık devşirme sisteminin yerine kullanılmaya başlamış ve ocağın kaldırılmasına kadar da devam etmiştir. *Râşid Tarihi*’ne göre, bir kısım bostancının isyan sebebiyle töhmet altında kalmasından dolayı boşalan yerlerine bin nefer devşirme yapılması için 1703 yılında kapı kethüdalığından azledilmiş olan Yusuf Ağa, devşirme ağası olarak tayin edilmiştir.⁵²

Devşirme düzeninin artık eskiye göre ihtiyacı karşılayan bir kaynak olmaktan çıkması ile devletin çeşitli kurumlarına askerî ve idarî insan kaynağı sağlaması açısından bu sistem değerini kaybetmiştir. Devşirme sayısındaki azalma daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan haricî ve dahilî sebeplere bağlı olarak az da olsa bir artış görülmektedir. 1702 yılında İstanbul acemi oğlanları 1.820 nefer,⁵³ 1706 yılında ise 1.860 nefer olmuştur.⁵⁴ İstanbul Hâssa Bahçelerinde bulunan acemilerin toplam sayısı 1711 yılında 2.577’ye çıkmıştır. Onlara yapılan ödemeler ise toplam 26.746,5 akçedir.⁵⁵ Bu iki yakın dönemde az da olsa meydana gelen bu artış muhtemelen 1703 yılında gerçekleştirilen devşirmeden kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde acemilere ödenen yevmiye miktarı daha önceki döneme göre yükselmiş 10 akçeye kadar çıkmıştır. 1661 yılındaki ortalama 2 akçe alan bir aceminin bu dönemde almış olduğu yevmiyenin 10 akçeye çıkmasında, akçenin gümüş içeriğinde meydana gelen değişimin etkisi olmuştur. 1661 yılında akçenin gümüş içeriği 0,23 iken, bu

⁵⁰ İlgürel, “Acemi Oğlanı”, s. 325. IV. Mehmed döneminde (1648-1687) İngiliz elçilik kâtibi olarak İstanbul’da bulunan Paul Ricaut, 1686 yılında yayımlanan eserinde de bu sürenin bir yıla kadar düştüğünden bahseder. Ricaut, devşirme Hıristiyan çocuklarının Türk egemenliğindeki Avrupa topraklarının nüfusunu azaltmamak için toplanılmasının durdurulduğunu, bunun yerine Anadolu’da başıboş gezenlerin altı aylık bir çiraklık döneminden sonra Yeniçeri olarak kabul edilmeye başladığını belirtmektedir. Bkz. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Trc. Halil İnalçık, Nihan Özyıldırım, Ankara, 2012, s. 304.

⁵¹ Reşad Ekrem Koçu, “Acemi Oğlanlar Ocağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1958, s. 188.

⁵² Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. II, İstanbul, 2013, s. 699.

⁵³ Ahmed Cevad Paşa’ya göre; 1114/1702-1703’te acemi oğlanları 1.820 ve Galebân-ı Hadâyık 1.912 ve Bostancıyân-ı sa’ire 2.207 ve Bostancıyân-ı Edirne 792 ve Bostancıyân-ı Gelibolu 500 ki cem’ân 6.881 nefer ve bir kıst mevâcibleri 376.164 akçe idüğü muharrerdir (s. 195).

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 80-81.

⁵⁵ BOA, *İE.ML.*, 83/7758.

oran 1703 tarihinde 0,132 grama gerilemiştir.⁵⁶ İstanbul tüketici fiyat endeksine giren temel malların gram gümüş cinsinden fiyatlarını, ürün bazında izlediğimizde ve un, pirinç, koyun eti, sadeyağı, zeytinyağı, bal ve odun fiyatlarında bu dönemde meydana gelen değişimlere baktığımızda bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 1661 tarihinde İstanbul'daki gıda fiyatları endeksi, 7,25; 1703 tarihinde ise 4,34 olmuştur.⁵⁷

Tarım teknolojisindeki gerilemeden dolayı üretim tümüyle tabii şartlara bağlı kalmış ve kuraklık, salgın gibi olumsuzluklar üretime olduğu gibi yansımıştır. Bu durumun siyasî şartlar ve iç güvensizlikle en çok birleştiği 1683-1699 yılları arasında ziraî üretim kıtlık yaratacak kadar azalmıştır. Bu dönemde sanayi kesiminde de üretimi arttıracak, maliyetleri düşürecek bir teknolojik ilerleme görülmemektedir.⁵⁸ Tüm bu yaşanan olumsuz gelişmeler İstanbul başta olmak üzere tüm imparatorlukta fiyat artışlarında kendini göstermiştir. Koyun etinin XVII. yüzyılın ortalarında bir okkası 11 akçe iken, XVIII. yüzyılın başında 15 akçeye yükselmiştir.⁵⁹ Acemilerin yukarıda belirtilen yıllarda günlük gelirlerinde 2 akçeden 10 akçeye kadar olan yükseliş yine ilgili dönemlerde İstanbul'da bulunan inşaat işçilerinin yevmiyeleri ile karşılaştırıldığında da çok düşük kalmaktadır. 1661 yılında düz bir işçinin yevmiyesi yaklaşık 19 akçe iken, XVIII. yüzyılın başlarında 25 akçeye yükselmiştir.⁶⁰ Aradaki fark, devletin acemilere ödediği günlük ücretlerde dönemin şartlarına bağlı kalarak kendilerine yetebilecek bir oranda olmadığı ve devletin de bu aradaki farkı kapatmak için diğer kapıkullarında ve özelde Yeniçeri Ocağı'nda olduğu gibi acemilerin de İstanbul'un ekonomik hayatında yer edinmelerinde müsamahakâr davranmasının sebebi olmuştur.

1712-1713 yıllarında Acemi Ocağı ağası olan kişi, aynı zamanda İstanbul ağası olarak da bilinmekte ve varlığını devam ettirmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren devşirme sistemi dışındaki kimselerin Yeniçeri Ocağı'na ve saray hizmetine girmeleriyle devşirme sistemi etkinliğini kaybetmiştir. Esasında Osmanlı Devleti başka kavimden, dilden, dinden insan ayrımı yapmadan siyasal amaçlarına yarayacak kişileri genç yaşta elde edip, devlet hizmetinde yetiştirmede önemli bir sistem geliştirmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın

⁵⁶ İstanbul'daki fiyatlar için bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*, Ankara, 2000, s. 13-14. Yine 1661 yılında tüketici fiyat endeksi 7,23, tüketici fiyatları endeksi, gram gümüş oranı 1,96 iken 1703 yılında, tüketici fiyat endeksi 4,99, tüketici fiyatları endeksi, gram gümüş oranı 0,76'dır.

⁵⁷ Aynı eser, s. 48.

⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 214-215.

⁵⁹ Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, s. 70, 120-123.

⁶⁰ Aynı eser, s. 70.

kaldırılması ile Acemi Ocağı da kaldırılarak bu ocağın ağası olan İstanbul Ağası'nın unvanı Hatap Eminliği'ne, ocak binası da Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye'ye asker olarak alınacak çocuklar için bir Talimhâne'ye dönüştürülmüştür.⁶¹

1.3. Yeniçeri Ocağı: Teşkilat Yapısı ve İşleyişi

XIV. yüzyılın ikinci yarısında hükümdarın maiyeti, İslâmî askerî kölelik sistemine göre şekillendirilen daha karmaşık bir kapıkuluna dönüşerek bu sürecin bir parçası olarak maiyetindeki “yaya”lar giderek eyalet askerleri statüsüne düşürüldü ve yerleri birleşik bir saray birlikleri kuvveti tarafından işgal edildi. Yeni tarz kapıkulu savaşçılarının ilki yeniçerilerdi.⁶² Yeniçeriler, padişahın hâssa kuvveti olup, seferde onun emir ve kumandası altında bulunurdu. İlk kurulmuş olduğu dönemde uç beylere karşı padişahın merkezî otoritesini de temsil eden yeniçeriler, sonradan eyalet kuvvetlerine karşı da bu otoriteyi devam ettirmişlerdir.⁶³ Reşad Ekrem Koçu'ya göre Yeniçeri Ocağı, Orta Çağ'ın sonlarında derebeylik rejiminin karşısında Anadolu Türklerini merkezî bir idare altında toplamak isteyen Osmanoğulları hanedanının mutlakiyet idaresini korumak için kurulmuştur.⁶⁴

Ocağın kesin kuruluş tarihi belli değildir, ancak I. Murad'ın hükümranlığının ilk yıllarında teşkilatlandığı kabul edilmektedir. Farklı, ancak birbirine yakın tarihler veren müellifler de bulunmaktadır. Bu tarihlerin birbirlerine yakın zamanı işaret etmesi, ocağın belirli bir süreç içerisinde teşkilatlanmış olduğunun göstergesidir.⁶⁵ Yeniçeri olabilme

⁶¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 69-70.

⁶² Pal Fodor, “Osmanlılar ve Savaş 1300-1453”, *Türkiye Tarihi (1071-1453)*, C. 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2011, s. 254.

⁶³ Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da merkezde bir piyade kuvveti bulundurulurdu. Bu ordularda Türklerden başka İran ve Arap unsurları, Rumlar, Ermeniler ve sâir Frenkler de vardı. Ancak bunlar askerlik çağındaki harp esirleri idi. İslâm dünyasında askerî kölelik, yani gulâm (memlûk) usulü, sistemli toplama, teşkilâtli eğitim ve muvazzaf asker olarak vazife görme şeklinde diğer kölelerden ayrılmıştır. Bkz. Mücteba İlgürel, “Yeniçeriler”, *İA*, C. 13, İstanbul, 1986, s. 385. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military Sistem*, Yale University Press, New Haven and London, 1949, s. 140-158.

⁶⁴ Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul, 2004, s. 15. Yeniçeri gülbankında “kulluğumuz padişaha âyan...” sözü bu konuda dikkat çekicidir. Her şeyden evvel Osmanlı hanedanının merkezî mutlakiyet idaresini korumak yolundaki hizmetleri padişahlar tarafından da takdir edilmiş ve bu asker ocağına Osmanlı ordusunda çok mümtaz bir yer verilmiştir. Tahta oturan her yeni padişahın adı 1. Ağa Bölüğü'ne 1 numaralı nefer olarak yazılmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 242.

⁶⁵ Sadi Koçaş'a göre ocağın temelleri Orhan Bey zamanında atılıp ocağın teşkilat yapısı I. Murad zamanında geliştirilmiştir. Bkz. Sadi Koçaş, “Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 13-24, Aralık 1951, s. 1163. Irina Petrosyan da yeniçeri birliklerinin Orhan döneminde oluşmaya başladığı düşüncesindedir. I. Murad döneminde ise yeniçerilerin sayısı yoğun Hristiyan nüfusun yaşadığı Avrupa topraklarını fetih politikası ile giderek artmaya başlamıştır. Edirne'nin alınmasından ve

hususunda Fatih Sultan Mehmed dönemine ait 1476 yılına ait bir kanûnnâmede, Balkanlarda tımar uygulamasının yapıldığı bölgelerde ödemeleri gereken haraçlarını ödemeyen ve bulunmuş oldukları bölgeyi terk eden kâfirlerin oğlanlarının da yeniçeri yapılması yönünde geçen bir ibare dikkat çekicidir.⁶⁶ Pal Fodor, erken Osmanlı askerî örgütlenmesini Türkmen, Selçuklu, İlhanlı ve Bizans unsurlarının bir birleşimi olarak yorumlar.⁶⁷

Yeniçeri Ocağı ilk kurulduğunda orduya 1.000 kadar yeniçeri alınmış ve bunların her 100 kişisine kumandan olarak Türklerden meydana getirilen yaya askerî usulüne uygun olarak bir *yayabaşı* tayin edilmiştir. Ocağın ilk ortaları olan Yeniçeri Yaya Bölükleri'ne daha sonradan *Cemaat* adı da verilerek tedricen artan yaya ortaları yani bölükleri 101'e kadar çıkmıştır.⁶⁸ Ocak, XV. yüzyıl ortalarına kadar Yaya Bölükleri veya daha sonra *Cemaat* adı verilen bir sınıftan ibaret iken, Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren *Sekban Bölüğü*'nün de kurulmasıyla iki sınıf haline gelmiştir. XVI. yüzyıl başlarında ise *Ağa Bölükleri* denilen üçüncü bir sınıf teşekkül etmiştir.⁶⁹ Ocağın taksimatı, zamanla ocağın büyümesine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Kuruluşundan itibaren ocağa alınan asker sayısı artmış, bu durum ocağın taksimatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Sistemik olarak belirtmek gerekirse; Yeniçeri Ocağı, 101 ortadan oluşan cemaat ortaları, 34 bölükten oluşan sekban bölükleri ve 61 bölükten oluşan ağa bölükleri ile toplam 196 ortadan oluşmaktaydı.⁷⁰

Yayabaşların görevi bütün sınırları ve sarayı korumaktı. Her bölüğün ayrıca emeklileri, korucuları⁷¹ ve “eytam”ları (yetim) vardı.⁷² Cemaat ortaları yeniçerilerin ilk

Osmanlı'nın başkenti yapılmasından sonra, yeniçerilerin askere alınması daha düzenli bir hal almıştır. Bkz. Irina Petrosyan, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yeniçerilerin Kökeni”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 132-133.

⁶⁶ Kanûnnâme'de geçen ibare şu şekildedir: “... ve kaçan kâfirlerin esâmilerin de yazub bildüre ki, kul gönderüb her kandayisa buldurup Anadolu'ya sürdürem ve oğlanların yeniçeriliğe alduram...”, Bkz. *Kânûnnâme-i Sultânî BerMüceb-i Örf-i Osmânî (II. Mehmed ve II Beyazid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler)*, Yay. Haz. Robert Anhegger, Halil İncelik, Ankara, 2000, s. 76.

⁶⁷ Kate Fleet, “Giriş”, *Türkiye Tarihi (1071-1453)*, C. 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2011, s. 23.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 57; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 155; İlgürel, “Yeniçeriler”, s. 388.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 155-156; Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, 2004, s. 70. Marsigli eserinde bütün yeniçeri bölüklerinin miktarını 196 olarak verir ve şu şekilde sınıflar: 101 Yaya Beyler Bölükleri, 61 Yeniçeri Bölükleri, 34 Seymen Bölükleri (s. 74).

⁷⁰ Sakin, *a.g.e.*, s. 24; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara, 2011, s. 1467-1468. Ortaların isimlerine göre sınıflandırılmaları için ayrıca bkz. Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 12-17; Marsigli, *a.g.e.*, s. 78-80; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 155-171.

⁷¹ 26 Safer 980/8 Temmuz 1572 yılına ait yeniçeri ağasına yazılan hükümde yeniçerilerden sefere çıkabilecek olanlara koruculuk hizmetinin verilmemesi, bu hizmetin daha çok sefere çıkmaya iktidarı olmayanlara verilip

kurulmuş olan sınıflarından olduğu için diğer ocak sınıflarına yani sekban ve ağa bölüklerine karşı imtiyazları bulunmaktaydı.⁷³ Sekban bölüğünün en büyük kumandanı sekbanbaşı olup, ondan sonra sekbanlar kethüdası gelmekteydi. Yeniçerilerin 65. Orta'sının başı olan odabaşısı bütün sekban bölüklerine nezaret edip bu bölüklerin yeniçeri ağası dairesindeki işlerini takip eder ve davalarını görürdü. Her bölüğün kumandanı olarak da bölükbaşı ya da odabaşı ismiyle ayrıca birer zabitleri bulunmaktaydı.⁷⁴

Yeniçerilerin en yüksek âmiri yeniçeri ağası, ocağın en büyük kumandanı olarak Dîvân-ı Hümâyûn'da önemli bir yere sahip olmuştur.⁷⁵ Yeniçeri ağasının hükümdarın saltanatta kalabilmesinde etkili olduğu için padişah, kendisinin en çok güvendiği adamlardan birini ağa tayin etme geleneğine bağlı kalmıştır. Yeniçeri ağaları, ocağın kuruluşundan 1451 yılına kadar ocaktan tayin edilirken, yeniçerilerin II. Mehmed'ten sefer bahşişi istemek suretiyle çıkardıkları isyan üzerine yeniçeri ağalarının sekbanbaşılardan tayini geleneği başlamıştır.⁷⁶ Burada amaç, ocağın devlete karşı bir tehdit unsuru olarak görülmesinden, ocağın üzerinde iktidar kurma ve gücünü kontrol altında tutma isteğinden kaynaklanmaktadır. Yeniçeri ağası, ocağın en yüksek âmiri olduğu için ocaktaki üst kademedeki görevliler de dâhil olmak üzere tüm atamalar onun arzı ile gerçekleşirdi.⁷⁷

65. Orta'nın kumandanı olan sekbanbaşı rütbesi itibariyle yeniçeri ağasına eşit sayılırdı.⁷⁸ Yeniçeri Ocağı'nın derece itibariyle ağa ve sekbanbaşından sonra en büyük kumandanı olan kul kethüdası veya kethüda bey ocakla daimî suretle alakası olmasından dolayı her ikisinden de daha nüfuzlu idi.⁷⁹ Kul kethüdasının vârisiz vefat eden tüm efrâdın vârisi olması gibi bir imtiyazı vardı.⁸⁰ Yeniçeri cemaat ortalarından 64. Orta'nın

sefere çıkarılmayıp koruculuk hizmetinde kullanılmaları istenmektedir. Hükümden de anlaşılacağı üzere koruculuk görevinin pir ve ihtiyar durumda olan yeniçerilerin istihdam edildiği bir görev olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, MD., 19/285.

⁷² Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 43; Marsigli, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁷³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 160. Ağa bölükleri zabitleri içinden yeniçeri ağası karşısında ata binmeğe ve sarı çizme giymeye mezun olanlar yalnız ocak kethüdası, başçavuş ve muhızır ağa idi. Bkz. Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 16.

⁷⁴ Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁵ Kanûnnâme'de bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “*Ve ağalardan yeniçeri ağası sâir ağaların büyüğüdür*”. Abdulkadir Özcan, “Fatih'in Teşkilât Kanûnnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul, 1982, s. 31.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 177.

⁷⁷ Eyyubî Kanûnnâmesi'nde bu konuda; “*Cümle Memâlik-i Osmaniyye'de vâki' olan serdarlıklar ve dizdarlıklar Ağanın mektubuyla verilir*” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır (s. 42).

⁷⁸ Marsigli, *a.g.e.*, s. 76. *Târîh-i Askerî-i Osmânî*'de, sekbanbaşı, yeniçeri ağasının muavini olarak geçer (s. 21). Böyle bir açıklama için ayrıca bkz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 111-120.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 195.

⁸⁰ Marsigli, *a.g.e.*, s. 76. Bölüklerin âmiri olup ortalar efrâdından vârisiz vefat edenlerin mirasına konması şeklinde bir ibare Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde de görülür. Ancak Ahmed Cevad Paşa da bu bilgiyi

kumandanı olan zağarcıbaşı, av için hükümdara mahsus av köpeklerini beslerlerdi. Yeniçeri Ocağı'nın ocak ağaları denilen büyük kumandanlarından olan saksoncubaşı, cemaat ortalarından 71. Orta'nın çorbacısı yani bölük kumandanıydı. 68. Orta'nın kumandanı olan Turnacıbaşı,⁸¹ hükümdarın avlanmak için bulundurduğu tazıları beslerdi.⁸² Yeniçeri Ocağı'ndaki 101 adet cemaat ortasının bütün orta kumandanlarına *yayabaşı* denilmekteydi. Yayabaşılar, kendilerine itimat edilmiş orta kumandanları olduğundan kendilerine verilen hizmetler de bir o kadar önemliydi. Ocak beytûlmâlcılığı, hazîne bekçiliği, kale muhafızlığı, seferde ve devlet merkezinde meydan çorbacılığı, sefer esnasında yeniçerilerin sürsat,⁸³ usulüyle zahirelerinin tedarik edilmesi gibi görevler yayabaşılara verilirdi. Ağa bölüklerinin kumandanlarına da bölükbaşı denilirdi.⁸⁴

Yeniçerilerin askerlik dışında başka işleri de bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Dîvân-ı Hümâyûn muhafızlığıydı. Zaman zaman yeniçeri ağası ile inzibatı sağlardı. Karakolların, kale kapılarının açılıp kapanması da onların görevleri arasında bulunmaktaydı. Sefarethanelerin emniyetinden de yeniçeriler sorumluydu.⁸⁵ Yeniçerilerin İstanbul dışında, taşrada da görevleri vardı. Taşrada en önemli görevleri kale muhafızlığıydı. Ayrıca buldukları şehir ve kasabaların emniyetini de sağlamışlardır.⁸⁶ Yeniçerilerin Osmanlı Anadolu şehirlerinde yayılmaları Kanuni döneminde şehzade ayaklanmalarından sonra olmuştur. Taşrada *kethüdayeri* adı verilen bir komutanın emrinde olan yeniçeriler, *padişah kulu* olarak birçok malî, kazaî ayrıcalıklara sahip olmuşlardır.⁸⁷ Yeniçerilerin taşrada yayılmaları daha sonraki dönemlerde toplumsal bütünleşmenin

Avrupa tarihlerinden aldığını belirtir (s. 21). Ağa Bölüğü'nden 1. Bölük odasından vârişsiz vefat edenlerin beytûlmâlî kethüdaye ait olduğu bilgisi Uzunçarşılı'nın eserinde de yer almaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 196.

⁸¹ Turnacıbaşılık ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ayşe Pul, *Yeniçeri Ocağı'nın 68. Ortası Turnacıbaşılık*, Ankara, 2016.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz., *Kavânîn-iYeniçeriyân*, s. 123-147; Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 42-45; Marsigli, *a.g.e.*, s. 76-77; Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 21-23; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 199-208.

⁸³ Sürsat: Tanzimat'tan önce savaş zamanlarında halktan tekalif-i harbiyye suretinde hayvan, arpa, buğday, mısır, yulaf gibi şeyler alınırdı. Bu adla para alındığı da olurdu. Ordugaha civar olan yerler birtakım bölgelere ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek için her bölgeye birer memur gönderilirdi. Pakalın, "Sürsat", *a.g.e.*, C. III, s. 300.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 214-217. Yüzbaşı veya daha alt kademelerde yer alan görevlilerin idaresine verilmiş olan her biri altı yüz, yedi yüz veya sekiz yüz neferden oluşan odalarda veya diğer adıyla Yeniçeri Bölüklerinde bulunan diğer görevliler Marsigli'ye göre çorbacı, odabaşı, vekilharç, bayraktar, başeski ve aşçı şeklinde sıralanmaktadır (s. 80). Ahmed Cevad Paşa bunlara ek olarak işçi usta ve saka başından da bahseder (s. 25).

⁸⁵ Yeniçerilerin devlet merkezindeki hizmetlerinden biri de İstanbul'a gelen elçilerin hizmetine yasakçı olarak verilmeleriydi. Haziran 1576 tarihinde yeniçeri ağasına yazılan hükme göre, İran'dan İstanbul'a gelen elçinin, var olan kanun üzere korunması ve güvenliğinin sağlanması için elçi hizmetine bir nefer bölükbaşı ve 11 nefer yeniçeri verilmiştir. Bkz. BOA, MD, 3/470.

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 321-323; İlgürel, "Yeniçeriler", s. 388-389.

⁸⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. I, İstanbul, 2009, s. 336.

yolunu açmıştır. Yeniçerilerden herhangi bir semtin inzibatına bakanlara *kullukcu/karakullukçu* ve kale kapılarında muhafızlık edenlere de *yasakçı* denilmekteydi. Kulluklarda önceleri birer, ikişer nefer yeniçeri varken sonradan bu sayı onu geçmiştir.⁸⁸

Yeniçerilerin bu görevleri dışında Osmanlı topraklarından bulunan veya güzergâh olarak buralardan geçen Avrupalı seyyahlara rehberlik ve muhafızlık etmek gibi özel görevleri de bulunmaktaydı. Aynı zamanda at, araba ve erzak sağlar; sınırdan geçiş için gereken izin evraklarını temin ederlerdi. 1634 yılında Henry Blount ve hemen hemen Blount ile aynı dönemde, Osmanlı üzerinden İran'a yolculuk eden Fransız seyyah Tavernier kendilerine eşlik eden yeniçerilerden bahseder.⁸⁹

Yeniçeriler için ilk kışlaların Edirne'nin Osmanlıların eline geçmesinden sonra bu şehirde inşa edildiği bilinmektedir. Büyük ihtimalle I. Murad tarafından inşa ettirilen bu yeniçeri kışlalarının Edirne'de bulunan Eski Saray'ın bulunduğu tepenin kuzey-batı eteklerinden konuşlandırılmış olması ocağın temel fonksiyonunun sultanın ve hanedanın korunması ile ilgili görülebilir. Başkentin İstanbul'a taşınmasından sonra belli bir süre daha kullanılmaya devam eden Edirne'deki kışlaların, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Avrupa'ya yapılan seferlerin sıklığı ve önemi dolayısıyla işlevleri devam etmiştir.⁹⁰

İstanbul'da Eski ve Yeni Odalar adı altında iki kışlaları bulunan yeniçerilerin koğuşlarına "oda" denilirdi. Ahşap ağırlıklı,⁹¹ inşa edilen, asker olmayanlar için içeri girişin yasaklandığı binalar, 1826'daki ilga hadisesinde tamamen tahrip edilerek yakılmıştır. İstanbul'daki bu kışlalar Şehzadebaşı ve Aksaray semtlerinde bulunmaktaydı. Bunlardan birincisine *Eski Odalar*, ikincisine ise *Yeni Odalar* denirdi. Birçok kapısı olan

⁸⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 324; Sakin, *a.g.e.*, s. 216.

⁸⁹ Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, 2010, s. 4. Bu dönemde, Osmanlı üzerinden İran'a yolculuk eden Fransız seyyah Tavernier bu seyahatinde yanlarına üç yeniçeri aldıklarını belirterek eserinde bu yeniçerilerden birinin ihanetini şu şekilde anlatır: Yeniçerilerden biri yanlarında bulunan bir başka hizmetli ile tartışmış ve onun efendisi tarafından da haksız görülünce acısını bütün kafilden çıkarmıştı. Haksız yere tüm kafileyi kadıya şikâyet etmiş ve kadı huzuruna çıkmak zorunda kalınmıştı. Ancak yanlarında bulunan diğer yeniçeriye bir miktar para vererek şikâyetçi olan yeniçerinin yola getirilmesi sağlanmıştı. Bu ihanet konsolosluga kadar iletilmiş ve yeniçeri ağası ve kadı tarafından yeniçeri, görevinden azledilmişti. Bkz. J.V. Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, 1980, s. 52-56.

⁹⁰ M. Mert Sunar, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi-Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, Yay. Haz. Kahraman Şakul, İstanbul, 2013, s. 253.

⁹¹ Reşad Ekrem Koçu ilk dönem yeniçeri kışlalarını taştan inşa edildiği iddiasında bulunmaktadır. Koçu'ya göre 1509'daki "küçük kıyamet" olarak adlandırılan depreme kadar yeniçeri kışlaları taştan inşa edilmekteydi. Ancak bu olay sonrasında ahşaptan inşa edilmeye başlanmıştır. *Yeniçeriler*, s. 108.

bu kışlalar kendi içlerinde, oda denilen birimlere ayrılmıştı.⁹² *Telhîsü'l-Beyân*'da yeniçerilerin meşhur Eski ve Yeni Odaları'ndan “sur-mânend” olarak bahsedilirken bu odalar şu şekilde tasvir edilir:

“Eski Odalar Şehzade Câmi' kurbında 61 odadır. Her odanın kapusu ruhâmdan, divarları kâşîden müzeyyen ve dâhilinde müteaddid odalar ve her birinde çini ve matbah ve sâir levâzımı ile ma'mûrdur. Ve Sultan Mehmed Câmi' kurbında Yeni Odalar demekle meşhûr 135 oda vardır. Bunların dahi mükellef kapuları mermerden, divarları kâşîden ve derûnunda müteaddid odalar ve şâh-nişînler vardır ki, her biri saray-mânenddir. Ve bunlara mülâsık Et-Meydanı demekle meşhûr bir meydan vardır. Her gün anda odalara ta'yîn olunan eti tevzî' ü taksîm ederler. Ve ol meydan başında büyük mihrâblı taş konulmuştur. Ekser eyyâmdan yeniçeri tâifesi anda tüfeng atub ta'lîm ederler. Bu zikr olunan yeniçeri odaları her îd-i şerîfde dört gün envâ'-ı ziyet ile odaları tezyîn ederler.”⁹³

Ahmed Cevad Paşa ise eserinde bu binaların büyük ve geniş olduğundan bahseder. Mutfak, mahzen, zabitler ve efrâdın odaları vardır. Her ortanın kapısı mermer sütunlarla kaplıdır ve o odada bulunan ortanın malum olan işaretlerinden birinin büyük bir modeli mevcuttur. Bu kışlaların 100'ü cemaatlere, 61'i bölük ortalarına, 34'i de sekbanlara ve 4'ü solaklara aittir. Bütün bu sınıflar yeni ve eski kışlalarda karışık olarak oturmakta olup, eski kışlaların adedi 26, yenileri 173'tür. Eski ve Yeni Odalar içinde tarihçe en meşhur olanı Yeni Odalar olup pek çok hadiseler de bu odalar sahne olmuştur. Yeni Odaların ortasında Tekke Meydanı denilen bir meydan ile onun ortasında Câmi'-i Miyâne denilen Orta Camii bulunmaktadır. Yeniçeriler ne zaman isyan çıkarmak isteseler ağaları ile ulemâyı da yanlarına alarak burada toplanmışlardır.⁹⁴ XVII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız elçisiyle

⁹² Beydilli, “Yeniçeriler”, s. 457. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a göre Eski Odalar Fatih Sultan Mehmed Han zamanında inşa edilmiştir. İstanbul fethedildiğinde, yeniçeri yoldaşların bir bölümü Vezir Mahmud Paşa ile derya tarafından yürüyüp, Unkapanı Kapısından içeri girip, şimdi Eski Odaların olduğu yere geldiklerinde, ellerindeki bayrakları dikerek, bu odaların inşasına başlamışlardır. Eski Odalarda bölükler az olduğundan erken tamamlanıp ismi Eski Odalar olmuştur (s. 151-152).

⁹³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 54.

⁹⁴ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 28-29; Ahmed Süheyl Ünver, *Yeniçeri Kışlaları*, İstanbul, 1926, s. 8-9. Ayrıca aynı yazara ait “Yeniçeri Kışlaları”, *Belleten*, C. XL, S. 160, 1976. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da Orta Caminin inşa edilme sebebi ve inşa edileceği yer ile ilgili olarak bahis şeklinde anlatılır: “Yeniçerilerin kışlaları bir nevi bekâr odası gibi kullanmaları ve odalara dışarıdan devamlı fahişe ve içki getirilmesi sebebiyle devlet çareyi odaların ortasına bir camii inşa etmek ve bunların kapılarını sağlam yapıp; içeriye kadın, şarap ve yasak şeylerin girmemesi için birer kapıcı tayin etmekte bulmuştu. Yeniçeri Odaları'nın Orta Camii inşa edilmeden önce yerinde 13. Yayabaşlar'ın odası bulunmaktaydı. Kaldırılması gerekti ve onlar

yeniçeri odalarını ziyaret etmiş olan A. Galland, bu odaları bir tarafını rengarenk çinilerle kaplı, kapı ve pencereleri yaldızla süslenmiş mermer çerçeveli olan uzun binalar olarak tarif etmektedir. Odaların yeniçeriler için rahat mekânlar olduğunu, her yerde akar sular bulunduğunu, çinilerle kaplı duvar tarafındaki dehlizlerin birçok fenerle aydınlatılmış olduğunu da ifade eder.⁹⁵

Bütün Kapıkulu Ocakları'nın neferleri gibi, yeniçerilerin de iâşeleri kendilerine aitti. Bu ihtiyaçlarını devletten ulûfe (mevâcib) adı altında aldıkları maaşla karşılardı.⁹⁶ *Eyyubî Kanûnnâmesi*'ndeki kayda göre yeniçerilerin zahire ve et giderlerinin bir kısmı ve çuha masraflarının tamamı devlet tarafından karşılanmaktaydı.⁹⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi *Telhîsü'l-Beyân*'da, III. Mehmed döneminde (1595-1603) yeniçerilere verilen iâşe miktarlarını vererek, bu miktarların fazlasıyla yetecek kadar olduğunu belirtir. Ahmed Cevad Paşa ise eserinde, yeniçerilerin iâşesi olarak et, ekmek, erz (pirinç) ve sâdenin (sade yağ) her nefere ne miktar verildiğine dair birçok tarih kitabında bilgi mevcut olmakla birlikte bu bilgilerin birbiriyle çeliştiğinden, ancak efrâda verilen iâşenin fazlasıyla yetecek kadar olduğu konusunda müttelik olduklarından bahseder.⁹⁸

Yeniçeriler seferde bulunmayıp odalarında buldukları zaman her bir nefer, iâşe masrafı olarak kendisine ulûfede yani her maaşta verilen paradan haftadan haftaya Cuma geceleri onar akçe verilmekteydi. Fakat daha sonra fiyatlarda yaşanan artıştan dolayı haftada iki defa kumanya toplanmaya başlandı. Bu durum da ihtiyacı karşılayamayınca yeniçerilerden durumu iyi olanlar, kumanyaya yardım için onar bin, on beşer bin akçe vakfetmişlerdir. Vakfedilen bu paralarla ilgili vakıf senetlerinde kandil yağı, odun ve ekmek alınması, Ramazan ayında iftar yemeği yedirilmesi gibi şartlar yer almıştır.⁹⁹ Kaynaklardan yeniçerilerin tüm bu tahsisatlar dışında yaka akçesi, keman akçesi, gibi adlar

kaldırmak istemediler. Sonunda 'Kapı yapılır, birer kapıcı gediği olur, birer buçuk akçesi de vardır, odamıza bir buçuk akçe faydası olur' dediler ve 11. Cemâ'atin olduğu yere geçtiler" (s. 152-153).

⁹⁵ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi XVII Asırda İstanbul*, Trc. ve Tahşiye Eden Hrand D. Andreasyan, Yeni Notlarla Yay. Haz. Kevork Pamukçüyan, İstanbul, 1988, s. 294.

⁹⁶ Ocak mensupları, ücretlerini üç ayda bir alırlardı. Buna ulûfe veya mevâcib denirdi. Birinci mevâcib arabî aylardan muharrem, ikincisi rebîülâhir, üçüncüsü receb, dördüncüsü şevvâl ayında verilirdi. Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 2011, s. 367.

⁹⁷ Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁸ *Telhîsü'l Beyân*'da, 54.222 nefer için, 148.477.020 akçe senelik mevâcib, 9.300.000 akçe çuha ve astar masrafı, 9.304.130 akçe et ve koyun bedeli, 5.503.000 akçe celeb-keşân, çobanlık, kepek ve tuz, 15.000.000 akçe et buğday masrafı için ödeme yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (s. 152); Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 98.

⁹⁹ *Kavânîn-iYeniçeriyân*, s. 66-93; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 254.

altında farklı ödenekler de aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Hasekilerle, turnacıbaşı, samsoncubaşı, zağarcıbaşı ile ortalarının ve sekbanlarının fodlaları,¹⁰¹ olduğundan bu ortaların ekmek temini açısından masrafları yoktu.¹⁰² *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde bütün örfî vergilerden muaf olmak koşuluyla İstanbul'da bulunan Rum işkembecilerin yeniçerilerin Zağarcılar ve Samsoncular Ocağı'na her gün belirli miktarda temizlenmiş işkembe verdiklerini anlatır.¹⁰³

Devlet, merkezde bulunan ordu birliklerine, acemi oğlanlarına, bazı saray hizmetlisi meslek sahiplerine senede bir defa olmak üzere kışlık çuha dağıtırdı. Bu dağıtıma ilişkin en eski belgeler, XVI. yüzyılın başına ait olup bundan yararlananların bu tarihlerde on beş bin kişi dolaylarında olduğunu göstermektedir. Yeniçerilere dağıtılan çuhalar Selanik'te dokunmakta ve bazı zevâta ve hâssa binek atları örtüleri için ayrıca bir miktar Avrupa menşeli çuha da verilmekteydi.¹⁰⁴ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'a göre yeniçerilerin çuhası, II. Murad (1421-1444/1446-1451) zamanından itibaren verilmeye başlanmıştır. Yeniçerilere hil'at yapılması için Selanik'teki Yahudilere yedişer endaze çuha dokumaları ferman edilmiş, Selanik'te bir çuha ambarı inşa edilip tamamlandığında üzerine bir yayabaşı tayin edilip, 6.000 yeniçeriye yağmurluk için çuha ihsân edilmiştir. Bu yağmurlukların içine yedişer endaze bez ile, başlarına sarmak için de yedişer endaze astar ve 11 akçe yaka akçesi tayin edilip, yeniçeri sayısının artmasıyla birlikte başka yerlerde de akçe karşılığında yaptırılmıştır.¹⁰⁵

Yeniçerilerin maaşlarına ulûfe, maaş defterlerine de mevâcib denilmekteydi. Yeniçeriler ulûfelerini üç ayda bir Dîvân-ı Hümâyûn'da sadrazamın huzurunda alırlardı.

¹⁰⁰ Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 46. Bu ödenekler dışında yeniçerilerden her bir nefere senede bir defa kemanbahâ adıyla yay parası verilmesi de kanundur. Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁰¹ Fodula; imâretten verilen bir çeşit pidemsi ekmek anlamına gelmektedir. Yeniçeriler ve sair kapıkulu asker ocakları efrâdına da ekmek olarak fodula verilmiştir. Her asker ocağının fodusası kışlarında veya kışları yakınındaki hususi fırınlarda pişirilirdi. Bkz. Koçu, "Fodla, Fodula", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1958, s. 5818.

¹⁰² Çünkü bunların, av için besledikleri köpeklerin sekban fırınından her biri altmış sekiz dirhem değerinde fodlaları olduğundan bu ortamın kumandan ve efrâdına fodla verilmiştir. Bkz. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 67; Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C. 1, Kitap 2, İstanbul, 2003, s. 525-526.

¹⁰⁴ Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazıd'ın Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1973-1974, s. 417. Kemal Beydilli tarafından çevirilen ve yayıma hazırlanan eserde de yine "yeniçerilere senede bir kez elbise verildiği" ibaresi geçmektedir (s. 93).

¹⁰⁵ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 69. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesinde yeniçerilere çuha dağıtımını şu şekilde anlatılmaktadır: Selanik'ten gelen çuhalar, bir ambar muhafaza edildiğinden ve yılda bir kere Kadir gecesinde kul kethüdası, diğer ocak ağaları, ambar emini ve ambar çorbacısının hazır bulunduğu merasimle bütün odabaşları neferatlarıyla bölük bölük ve cemaat cemaat gelip padişah kanunu üzere genellikle onar arşın çuhalarını, birer asdar sarıklarını ve birer asdar gömleklerini alıp üç gün üç gecede tamam olup padişaha hayır dua ederler. Bu ambar darphane içinde dört köşe büyük bir kuledir (s. 547-548).

Almış oldukları miktar ocağa girdikten sonra yapmış oldukları hizmetlere ve yükselmelerine göre artardı. Ulûfeleri genellikle yevmiye yani gündelik üzerinden verilirdi. Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde yeniçerilere ulûfe dağıtılması detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu esere göre, salı günü ulûfe dağıtımından önceki pazar günü ulûfe icmâllerini içeren defterler,¹⁰⁶ Yeniçeri efendisi tarafından Bâb-ı Âsâfi'ye götürülür ve her bir ocak kendi defterini sadrazama teslim ederdi. Yeniçeri Ocağı'nın ulûfesi ayrı bir yerde ve her bir ortaya ayrılmış şekilde bulunurdu. Ulûfelerini alan neferler, kışlarına dönerler ve “tas paresi (tas akçesi)”¹⁰⁷ namıyla yüzde üç ila beş kuruş alıp kalanını ocağın orta sandığına bırakırlardı.¹⁰⁸

Bundan sonra bölük kumandanlarına bölükleri için ne kadar para gerekiyorsa verilirdi. Bu umumî dağıtımdan bir veya iki gün sonra bölük kumandanı yani bölük çorbacısı ulûfe sergisi denilen sergiyi asarak İstanbul fiyatına göre paranın kıymetini gösterirdi. Paranın dağıtılacağı gün bölükbaşı, vekilharç ve sancaktar bölük çorbacısının kumandanının yanına giderler ve o da bölüğünün esami listesini (hazîneye verilmiş olan listeye mutabık olan) kontrol ettikten sonra efrâdi isimleriyle çağırmağa başladılar ve ulûfesini alan giderdi. Bağlı bulunduğu ortanın sandığına borcu olan varsa öncelikli olarak odanın vekilharcı tarafından bu borç kesilirdi.¹⁰⁹

Yeniçerilerin ulûfeden başka en önemli gelir kaynakları, ocağın gelenekleri arasına girmiş ve verilmesi şart olmuş olan cülûs bahşişiydi. Padişahın kapıkulu askerine cülûs bahşişi verirken bunu bizzat kendisinin “*kullarımın bahşiş ve terakkîleri makbûlümdür verilsin*” demesi ve bu sözlerin asker tarafından işitilmesi âdettendi. Bu söz padişahın ağzından işitilmezse hemen bir isyan havası esmeye başladılar.¹¹⁰ Osmanlı tarihlerine göre ilk defa, 1389 yılında I. Kosova Meydan Muharebesi'nin sonunda, babasının şehit düşmesi üzerine Osmanlı tahtına geçen Sultan Yıldırım Beyazıt tarafından verilmişti. Sonrasında da her cülûsta hem bahşiş hem de yevmiyelerine zam yani terakkî yeniçeriler tarafından bir hak olarak kabul edilmişti. Bu gelenek ocağın kaldırıldığı tarihe kadar da devam

¹⁰⁶ Ulûfe defterlerinin yazısı siyakat olup, Yeniçeri Efendisi tarafından yazılırdı.

¹⁰⁷ Her orta veya bölüğün sandığına konulmak üzere ulûfeden ulûfeye yeniçerilerden tas akçesi ismiyle bir para alınır ve bu para orta veya bölüğün ihtiyacına sarf edilirdi. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 426.

¹⁰⁸ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 72-73; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, C. I-IV, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara, 2008, s. 379-382.

¹⁰⁹ Marsigli, *a.g.e.*, s. 154; Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 73-74. Orta sandıkları II. Bölümde daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

¹¹⁰ Cülûs bahşişi yüzünden yeniçerilerin çıkardığı ilk büyük isyan, Sultan II. Selim'e karşı olmuştu. (1566) Bu konu III. Bölümde yeniçeri isyanları başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

etmiştir.¹¹¹ Ahmed Cevad Paşa'nın eserine göre III. Mehmed'in cülûsunda,¹¹² yeniçerilere verilen ulûfe miktarları Tablo 2'teki gibidir.

Tablo 2 III. Mehmed'in Cülûsunda Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağı İçin Dağıtılan Ulûfe Miktarları¹¹³

Yeniçeri Ağası	10.000 akçe
İstanbul Ağası	6.000 akçe
Gelibolu Ağası	6.000 akçe
Sekbanbaşı	5.000 akçe
Yeniçeri Kâtibi	9.000 akçe
Yeniçeri Kethüdası	2.000 akçe
Yeniçeri Neferine	3.000 akçe
Acemi Oğlanlarının her birine	2.000 akçe

Yeniçeriler yaşlandıklarında veya savaşa gidemez duruma geldiklerinde devletten maaşlarını almaya devam ederler ve hizmetten muaf tutulurlardı. Yeniçeri Ocağı'nda kalmaya devam edebilirlerdi ve kendilerine *oturak* denirdi. *Koçi Bey Risâlesi*'ndeki kayda göre bunlara üçer akçe terakkî (zam) verilir ve emeklilik ihsân edilirdi.¹¹⁴ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da oturakların ulûfelerini önceden beri camilerin fazla gelirlerinden aldıkları ve ikişer akçeden fazla olduğu zamanlarda bu gelirin hazîneye kaldığından bahsedilir. Fakat sonrasında camilerden ulûfe almak zorlaşmış, mütevellilerden alamadıklarından, II. Selim'in tahta çıkmasından sonra oturak olanların ulûfelerinin üçer akçe olması, maaşlarının ve çuha masraflarının da yeniçeri ulûfeleri ile birlikte ödenmesi kanun haline getirildi.¹¹⁵

Kuruluş yıllarında yaklaşık 1.000 ila 7.000 kişi civarında olan yeniçeri sayısı, ilerleyen yıllarda ihtiyaca göre artış göstermiş ve II. Murad döneminde bu sayı 5.000'e

¹¹¹ Koçu, *Yeniçeriler*, s. 134-137.

¹¹² Hammer, IV. Mehmed 1648 tarihinde tahta çıktığında 50.000 yeniçeri için her birine 3.000 akçe dağıttığı gibi, 5 akçeye kadar yevmiyelerine zam da vermiş olduğundan bahseder. Bkz. J. Von Hammer, *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliyye*, Yay. Haz. Hüseyin Tekinoğlu, İstanbul, 2013, s. 355.

¹¹³ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 97.

¹¹⁴ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 146-147. Emekli olan yeniçerilerin askerlikle ilgileri kalmazdı. Bunların emeklilik ücretleri günde 3-8 akçe arasında değişmekle birlikte paranın değerine göre zamanla artmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Askerî Teşkilat", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul, 2011, s. 124.

¹¹⁵ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 80.

çıkmiştir.¹¹⁶ XV. yüzyılın ortalarına kadar sayıları 10.000 olan yeniçeriler, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü sırasında 12.000'e ulaşmıştır.¹¹⁷ *Koçi Bey'in Risâlesi*'ne göre III. Murad'ın tahta çıktığı 1574 yılında yeniçerilerin toplam sayısı 13.599'dur.¹¹⁸ Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde, III. Mehmed döneminde ağa, cemaat ve sekban bölüklerinin toplam nefer sayısı, emekli olanlar ve mülâzımlar ayrı ayrı olacak şekilde verilmiştir. O dönemdeki sayıları ve genel toplamları Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3 III. Mehmed'in Cülûsunda Ağa, Cemaat ve Sekban Bölükleri'nin Toplam Nefer Sayısı¹¹⁹

	Toplam Nefer Sayısı	Müttekâidîn (Emekliler)	Mülâzım	Toplam
Ağa Bölükleri (61 aded)	16.076	2.396	828	19.300
Cemaat Ortaları (101 aded)	19.395	2.610	1.660	23.665
Sekban Bölükleri (34 aded)	2.338	202	184	2.724
Genel Toplam	37.799	5.208	2.672	45.689

1.4. Yeniçeri Ocağı'nda XVI. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Yaşanan Değişim

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının en önemli sebebi olarak birçok tarihi kaynak, Devşirme Sistemi'nin eski fonksiyonunu kaybetmesi ve bundan dolayı dışardan askerlikle ilgisi olmayan kişilerin alınmasını gösterir. *Koçi Bey Risâle*'sinde bu konuda önemli değerlendirmeler yer almaktadır. Aynı zamanda *Eyyubî Kanûnnâmesi*'nde benzer değerlendirmeler bulunmaktadır. XVI. yüzyılın sonlarında yaşamış olan aynı zamanda kısa bir süreliğine de olsa yeniçeri kâtipliği yapmış Tarihçi Mustafa Âlî de, birçok eserinde bozulan düzen, disiplin ve çeşitli mevkilere tayin edilenlerin liyakatsiz olduklarından bahseder.¹²⁰

¹¹⁶ İlgürel, "Yeniçeriler", s. 389.

¹¹⁷ Selânikî II. Selim'in tahta çıktığı sırada bu sayıyı tam olarak on iki bin üç olarak vermektedir. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, C. I, Yay. Haz., Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 51.

¹¹⁸ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 145;163.

¹¹⁹ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 85-92.

¹²⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis Fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Yay. Haz. Mehmet Şeker, Ankara, 1997.

Koçi Bey Risâlesi'nde, ocağın yaşamış olduğu değişim ile ilgili açıklamalarda, Yeniçeri Ocağı'na sonradan alınanlar arasında “şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tatar, Kürd, Ecnebi, Lâz, Yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yol kesen, yan kesici ve diğer kimselerin” olduğu belirtilmektedir. Bu usulsüz atamaların askerin disiplin anlayışını bozduğunu savunup, bu durumun sonucunu şu şekilde ifade eder: “*Eski zamanlarda İslam askeri az, öz, temiz disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp, kulluk ulûfeli kula kalıp, âleme fesad tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok, padişahın korku yok.*”¹²¹

1660'larda İstanbul'da İngiliz elçiliğinde tercüman olarak görev yapan Paul Ricaut yeniçerilerin İslâm dinine göre eğitilmiş Hıristiyan çocuklardan oluştuğunu ancak bir süredir de bunun uygulanmadığını belirtir. Bu değişikliğin, padişahın ihtiyacı olan asker sayısını karşılamaya yetecek kadar Türkün olmasından ileri geldiğini iddia edenlere de karşı çıkar. Hiçbir seyahatinde Türkiye'deki nüfusun, tarihçilerin ve seyyahların belirttikleri kadar çok olmadığını savunur. Zira yine eserinde bu durumun esas sebebini subayların ifsat olmuş ve disiplinlerinin gevşemiş olmasına bağlar.¹²²

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının nedenlerinden biri olarak ocağın kuruluşunda esas alınmış olan devşirme sisteminin, XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren büyük ölçüde önemini ve işlerliğini kaybetmiş olması gösterilir. Bundan öncesine kadar Hıristiyanların çocukları arasından seçilirken, artık o kural uygulanmaz olmuş ve yeniçeri içinde Türklerin sayısı çok artmıştı. Para karşılığında Hıristiyanların çocuklarının askerlikten muaf tutulmalarına ve Türklerin de kendi çocuklarını yeniçeri olarak seçtirmelerine izin veriliyordu. XVII. yüzyıl ile birlikte devşirme sisteminin yerini vergi karşılığı muafiyete bırakması bu dönemde yaşanan malî krizlerden kaynaklanan sorunları çözmeye yönelik alınan tedbirler olarak görülebilir.

XVII. yüzyıl ile birlikte Yeniçeri Ocağı'nın gerileme ve bozulma dönemine girdiği var sayılmakla birlikte bu, daha çok ocağın durumunun bir önceki yüzyıl ile kıyaslanmasından kaynaklanmaktadır. Bozulmanın önemli bir sebebi olarak gösterilen yeniçerilerin piyasaya açılmaları, yakıştırılan deyişle esnaflaşmaları, dolayısıyla başta ticaret olmak üzere askerlik dışında işlerle uğraşmaları aslında XVI. yüzyılın sonlarında

¹²¹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 166-170.

¹²² Ricaut, *a.g.e.*, s. 295-296.

başlayan bir gelişmedir.¹²³ Bunun sonucunda Yeniçeri Ocağı'nın piyasaya hâkim esnaf topluluğunun içinde yer almalarının sefere çıktıklarında pazarcı kıtlığına yol açacak boyutta olduğu, dönemin tarihçisi Selânikî tarafından dile getirilmiştir. Selânikî, yeniçerilerin sefere çıkması sebebiyle şehirde esnafın azalmasından ötürü başlayan pahalılıktan söz eder ve bunun pazarcıların hepsinin asker kökenli ve onların ortası veya sermayedarları oluşundan kaynaklandığını belirtir, böylece yeniçerilerin esnaflaşmasıyla ilgili yargıların geçerliliğine o dönem için de gerçeklik kazandırır.¹²⁴

Blount'a göre ise ocağın bozulmasının en önemli sebebi gücünün artmış olmasıdır. Blount bu konudaki düşüncelerini “*Bu ocağın en öldürücü, en ciddi bozulması yeniçerilerin gün geçtikçe güç kazanmasından kaynaklanmaktadır. Devlet yönetiminde iyi mevkide bulunmaları onları saldırgan ve isyankâr yaptı. Yeniçerilerin yerine hiç bozulmamış birliklere ihtiyaç var. Bu yüzden bazularına göre padişahın İran'a karşı bizzat giriştiği sefer yeniçerileri harcamak için planlanmıştı.*”¹²⁵ şeklinde ifade eder.

Yeniçerilerin ekonomik alanda genişlemeleri yanında, XVI.yüzyılın ortalarından sonra bu birlikler devlet merkezindeki iktidar çekişmelerindedaha önce de var olan etkinliklerini, bu dönemden sonra arttırarak devam ettirmişlerdir. İstanbul'daki etkin askerî güçlerden biri yeniçerilerdi ve bu durum onları siyasal iktidar savaşında yanına alan tarafın amacına ulaşmasını sağlıyordu. Bu nedenle yeniçerilerin yardımıyla başa geçen yöneticiler onlara ödün vermek zorundaydı. Bu durum yeniçeri düzeninin daha da bozulmasına, kanûn-ı kadîme aykırı hareket edilmesine, esas uyulması gereken kuralların unutulmasına sebep olmuştu. XVII. yüzyıldan sonra yeniçeri gelenekleri tamamen bozulmaya başlamıştı. Artık “*ocak devlet için değil; âdeta, devlet ocak için*” idi.¹²⁶ XV. ve XVI. yüzyıllarda yeniçerilerin siyasî gücü bazı tarihi olaylarda devletin geleceği için olumlu sonuçlara yol açmışsa da XVII. yüzyıl ile bu güçlerini olumsuz kullandıklarını gösteren olaylar yaşanmaya başlanmıştır.

Kitâb-ı Müstetâb'ta Yeniçeri Ocağı'nın teşkilat yapısı içinde yaşanan yozlaşmada özellikle ocağın üst kademesinde görev yapan kişilerin malî olarak haksız kazançları ile ne derece güçlendikleri, ocağın kendine ait gelirlerinin belli bir kesimin eline geçmiş olduğu

¹²³ Cemal Kafadar, *Kim Var imiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul, 2012, s. 29-30.

¹²⁴ İlgürel, “Yeniçeriler”, s. 458.

¹²⁵ Blount, *a.g.e.*, s. 58. Seyyahın İstanbul'da bulunduğu 1634 yılı olmasından dolayı yazarın bahsetmiş olduğu sefer, IV. Murad'ın ilk İran seferinde fethettiği kalenin adıyla anılan Revan Seferi olmalıdır (28 Mart 1635).

¹²⁶ Koçaş, *a.g.m.*, s. 1165.

ve devletin gelirlerinin haksız yere gasp edildiği anlatılır.¹²⁷ Bu dönemle birlikte bir zamanlar çok katı olan devşirme sistemi bozulmaya başlamış, kurallara aykırı davranarak evlenip aile kuran yeniçerilerin sayısı artmış, oğulları yeniçeri birliklerine girerek daha fazla yer işgal etmişlerdir. Ayrıca toplumun çeşitli katmanlarına mensup kişilerin Yeniçeri Ocağı'na katılması ocağın kapalı sisteminin değişmesine yol açmıştır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, askerî kurum olarak yeniçeri birliklerinin etkisizliği, devletin dış politika alanındaki sorunların başarılı çözümünü engellemiştir. Toplumun güçlü şekilde örgütlenmiş ve silahlanmış kesimi olan yeniçeriler, kendi çıkarlarına göre hareket etmeye başlamışlar ve çıkarlarına uygun bir sosyal düzeni kurmaya gayret etmişlerdir.¹²⁸

Yeniçeri Ocağı ve ona dayanan ağaların “Ocak Ağaları” adıyla, yönetimde etkin oldukları 1648-1651 yılları arasında siyasî etkinliklerinin daha fazla hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde sayıları 50 bini aşan ocak yeniçerileri, kendilerinden ekonomik anlamda daha iyi durumda olan sipahilere karşı bir güç unsuru olarak kullanılmışlar, bu durum da yeniçeri-sipahi mücadelesinin bu dönemden itibaren daha etkin yaşanmasına sebep olmuştur. İsyanları bastırmak amacıyla yeniçerileri kullanan devlet, bu politikasıyla ordunun iki temel unsurunu karşı karşıya getirmiş oluyordu. Devleti temsil eden güçler, Vâlide Kösem Sultan, IV. Murad ve Sultan İbrahim'den sonrakiler sipahilere karşı yeniçerilere dayanmak zorunluluğunda kalmışlar, ulûfe ve cülûs bahşisi yetiştirmek devletin temel sorunu haline gelmiştir.¹²⁹

XVI. yüzyılın son yarısından itibaren ocağın mevcudu sürekli artış göstermiştir. Zaman zaman yapılan çalışmalarla ocağın mevcudu düşürülmeye çalışılmışsa da bu dönemde yaşanan seferler bu sayının yeniden artmasına sebep olmuştur. 1609 yılında Kuyucu Murad Paşa'nın yaptırdığı yoklamada ocağın mevcudu 37.627'ye ulaşmıştır. 1623 yılının Masar mevâcibinin verildiği, mevâcib icmal kaydında Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri'nin mevcudunun 35.515 olduğu görülür. Ocağın mevcudunda bu dönemde az bir azalma olmuşsa da asıl düşüş Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptığı düzenlemelerle gerçekleşmiş ve Sultan İbrahim'in ilk zamanlarında ocağın mevcudu 17.000'e kadar düşürülmüştür.¹³⁰ Ancak ocak mevcudunda yapılan bu düzenlemeler kalıcı olmamış, Girit

¹²⁷ *Kitab-ı Müstetâb*, s. 16.

¹²⁸ Irina Petrosyan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar Konusunda İlk Girişim: XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başında Yeniçeri Ocağı”, *Osmanlı*, C. VI, Ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 682.

¹²⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, İstanbul, 2014, s. 130-131.

¹³⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 614-615.

Seferi sebebiyle askere olan ihtiyaçtan dolayı yeniçeri mevcudu yeniden arttırılmıştır.¹³¹ 1660-1661 yıllarına ait Hezarfen Hüseyin Efendinin *Telhisü'l Beyân*'ına göre Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin sayısı 54.222'ye ulaşmıştır.¹³²

1663 yılına ait mevâcib defterinde, mütekâid olanlar hariç ocağın mevcudu, 39.078 nefer olup, bu sayının 19.357'si cemaat ortaları, 16.847'si ağa bölüğü ve 2.874'ünü ise sekban bölükleri oluşturmaktaydı. Yine bu yıl için yeniçerilerin çuha masrafları için hazırlanan defterde cemaat ortalarının 19.190, ağa bölüğünün 16.064 olup, toplam mevcut 35.254 olarak gösterilmiştir. Bunların arasında sekbanlar bulunmamaktadır. Buna göre 1663 yılı için mütekâidler hariç ocağın mevcudu yaklaşık 39.000 olup, emekli olanlar ile birlikte 54.000'i bulmuştur.¹³³ Genel olarak XVII. yüzyılda yeniçerilerin sayısı 30.000 ile 45.000 arasında olup sadece *Eyyûbî Kanûnnâmesi* ve *Telhisü'l-Beyân*'da bu sayı 50.000'inin üzerinde verilmiştir. Muhtemelen bu sayıya mütekâid, korucu ve sınır kalelerinde bulunan yeniçeriler de eklenmiştir. 1687 tarihinde II. Süleyman'ın tahta çıktığı dönemde dağıtılan cülûs bahşîşi ile ilgili bilgiler veren Defterdar Sarı Mehmed Paşa da mütekâid olanlar ile toplam yeniçeri sayısını 38.131 nefer olarak vermektedir. Bu kaynağa göre, sınır boylarında bulunan yeniçerilerin sayısı ile beraber değerlendirildiğinde diğer kaynaklarda olduğu gibi toplam yeniçeri sayısı 50 binin üzerine çıkacak kadardır.¹³⁴

Burada yer alan toplam sayı seferlerde yer alan yeniçeri sayısı anlamına gelmemektedir. Nitekim, stratejik açıdan önemli sınır boylarında bulunan kalelerde yerleştirilmiş olan yeniçeriler toplam içerisinde yer alanların da sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. 1650'ler ve 1710'larda yeniçerilerin %30-60'ı bu kalelerde bulunmaktaydı. Yine İstanbul'da bulunan yeniçerilerin de bir kısmı koruculuk hizmetinde olup, mütekâid olanlar da bulunmaktaydı (bkz. Tablo 4).

¹³¹ Ahmed Cevad Paşa da eserinde, *Na'ima Tarihi*'nden aktarmış olduğu bilgiye göre, Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa döneminde ocağın mevcudunun 17.000'e kadar düştüğünden bahseder. Ancak, Sultan IV. Mehmed'in cülûsunda 50.000 yeniçeriye cülûs bahşîşi verildiği ve bu sayının kısa bir süre içerisinde arttığını belirtir (s. 51).

¹³² Hazerfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 90. *Eyyûbî Efendi Kanûnnâmesi*'nde de XVII. yüzyıl ortalarında Yeniçeri Ocağı'nın nefer sayısı *Telhisü'l-Beyân* ile aynıdır (s. 47).

¹³³ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 616.

¹³⁴ Yeniçeri kalemi defterinden çıkartılan icmâl sureti üzere, mütekâitleriyle beraber 38.131 nefer yeniçeri, serhad kalelerinde olan 32.263 nefer ki toplam 70.394 yeniçerinin 3.977 kese, aynı şekilde İstanbul ile serhad boylarındaki 12.653 nefer cebecilerin 242 kese, 5.084 topçu neferâtının 102 kese, 670 nefer top arabacılarının 13 kese, sipah ve silâhdar zümrelerinin 295 kese akçe cülûs bahşîşleri ki toplam 4.629 kese tutan paranın 1.256 kesesi Enderûn-ı Hümâyûn hazinesinden ihsân edilmiş, geri kalan 3.373 kesesi ise Mısır irsaliyesi, Basra, Bağdad ve Erzurum'dan ve bazı tuğ caizelerinden tamamlanarak usul üzere dağıtılmıştır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât-II*, Sad. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1977, s. 109.

Savaş halinin yarattığı sonu gelmez ihtiyaçlar, devleti hem hanedanlık hem de toplumun tamamından sürekli artan ekonomik taleplerde bulunmaya zorlamış, bu durum vergi oranlarının artmasına sebep olmuştur. Asker sayısında meydana gelen artış devlet hazînesinin giderlerinin daha da artması anlamına gelmiştir. Yeniçerilerin sayısındaki artış aynı zamanda Tımar sisteminin bozulması ile de yakından ilişkilidir. Bütçe açığı vermeye başlayan hazîneye ek bir yük getirdiği için, bütçeyi rahatlatmak amacıyla yeniçerilerin ticaret ve zanaatkârlıkla uğraşmalarına göz yumulmuştur. Dış hazînenin 1669-1670 malî yılına ait gelir-giderini gösteren özet bütçe, devlet gelirlerinin bu alana yapılan harcamaları göstermesi bakımından durumun daha iyi değerlendirilmesini sağlar. Bütçe, toplam harcamalarının yarısından fazlasını piyade (hem tam gün maaşlı askerî birlikler hem de paralı askerler), süvari, bahriyeli ve sınır muhafızlarının maaşlarını ödemek için kullanıldığını göstermektedir.¹³⁵

Yeniçerilerin sayısındaki kademeli artış XVII. yüzyılın başından itibaren daimî olarak bütçe açığına sebep olacak şekilde hazîneye ek bir yük getirmiştir. Bu yükü hafifletmek için bu dönemden itibaren yeniçerilerin ulûfeleri tımarlardan ödenmeye başlanmış, ayrıca yeniçerilerin zanaatkarlıkla uğraşmaları ve dükkân açmalarına izin verilmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru yeniçeri hizmeti köklü bir değişim geçirmiş ve birçok yeniçeri, zanaatkar olup dükkân açmıştı. Evlenen, şehirlere yerleşen ve sivillerle ilişki kuran yeniçeriler, genellikle, düşmanla savaşmaktan çok ailelerinin geçimini sağlamakla meşgul oldular. Yeniçeriler, imtiyazlarını büyük bir ihtirasla korudular ve statülerini zayıflatmaya yönelik tüm askerî reformlara muhalefet ettiler. Bu dönemde yeniçeriler, güçlü bir sosyal sınıf ve siyasi baskı grubuna dönüşerek imtiyazlarını korumak, padişah ve merkezî yönetimin gücünü sınırlamak için ulema ve loncalarla daha yoğun ittifak kurmuşlardır.¹³⁶

Mansel, XVII. yüzyılın ikinci yarısında gelindiğinde, paşaların, ev halkının masraflarını devlete yüklemek amacıyla hizmetkârlarını Yeniçeri Ocağı'na kaydettirdiklerinden ve yeniçerilerin kayıkçılar, kasaplar ya da köle tacirlerinin loncalarına kadar sızmış olduğundan ve İstanbul'un ekonomik dokusunun bir parçası haline geldiğinden bahseder.¹³⁷ XVIII. yüzyıl sonrasında ise yeniçeriler şehrin erkek ve silahlı

¹³⁵ Ömer Lütfi Barkan, "1669-1670 Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ek'leri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, S. 1/4, 1955, s. 227-234.

¹³⁶ Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to The Janissaries? Mobilization for the 1768-1774-Russo-Ottoman War", *War in History*, S. 5, 1998, s. 26-27.

¹³⁷ Philip Mansel, *Kostantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)*, İstanbul, 2008, s. 297.

nüfusunu daha önceki dönemlere göre daha etkin bir biçimde temsil eden bir güç grubu haline gelmiş, ulûfe belgeleri sanki tahvil ve hisse senetleriymiş gibi alınıp satılması durumu daha da yaygınlaşmıştır. Malî alanda gerçekleşen tağşiş uygulamaları, Osmanlı Devleti için parlak günlerin artık geride kaldığını gösterecek bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle de 1585 tarihinde eşine rastlanmayan boyutlardaki tağşişle, devletin malî bunalımı yeni bir aşamaya ulaşmıştır.¹³⁸ Bu malî krizin nedenleri ise bu dönemde yaşanan bir dizi iktisadî, demografik, askerî ve teknolojik alanlarda kendini göstermiştir. Bu konu yeniçerilerin ekonomik ve siyasî rolleri üzerinde duracağımız II. ve III bölümlerde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

1.5. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçeri Ocağı

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, malî sorunlarının yanı sıra seferlerde alınan başarısızlıklara bağlı olarak askerî alanda eski gücünün daha da zayıflamış olduğu gerçeğiyle karşılaştığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın başlarında Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşların kaybedilmesi, mevcut birliklerin artık, yeni fetihler yapmak şöyle dursun, imparatorluğu ayakta tutup, savunmaya bile yetmediğini göstermiştir. Devletin kul sisteminde ve tımar düzeninde yaşanan bozulma askerî alanda olumsuz etkilere neden olmuştur. Toprak rejimindeki değişiklikler sonucunda tımar sistemi çöküntüye uğramış ve gelir yetersizliğinden yakınan vali ve sancak beyleri de arzu edilen nitelik ve nicelikte “yazma asker” ile sefere katılır olmuşlardı. Öte yandan, merkezdeki Kapıkulu ocakları da türlü nedenler yüzünden dejenere olmuş ve özellikle yeniçeriler arasına askerlikle ilgisi olmayan kimseler karışmıştı. Bunlar kendilerinden beklenen görevleri ifa edemedikleri gibi, askerî ayrıcalıklardan yararlanıp, ulûfe alıp hazîneye yük olmaya başlamışlar ve bu haklarına hanel gelir korkusuyla da iktidar üzerinde zaman zaman baskıya başvurarak, zorba bir güruh haline dönüşmüşlerdi.¹³⁹

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde belirgin bir şekilde siyasî, idarî, iktisadî ve askerî alanlarda bir gerileme, tüm devlet kurumlarında kendini göstermişti. Bu yüzyıl boyunca devam eden uzun süreli savaşlar, devleti malî ve iktisadî anlamda sarsmış,

¹³⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul, 2007, s. 119.

¹³⁹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986, s. 244.

Osmanlı maliyesini derinden etkilemişti. Durumu düzeltmek isteyen devlet adamları yaptıkları düzenlemelerle hazînenin gelirlerini arttırmaya ve giderlerini azaltmaya yönelik tedbirler aldılar. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, ocak düzeninde çok daha önceki dönemlerde başlayan değişim, devletin “zâtiyatından” sayılan ve devlete karşı bir güç unsuru durumuna geldiğini daha belirgin bir şekilde gösteren bir hal almıştı. Malî bunalım koşulları altında yeniçerilik, devlet kulluğu olmaktan çıkmış bir sınıf, siyasal güç kazanan bir parti konumuna gelmişti. Eli silahlı olan bu askerî güç unsurları artık gerek şehir hayatı için gerekse devlete karşı bir güç unsuru olarak bir yüzyıl öncesine kıyasla kontrol edilmesi daha da güç bir duruma gelmişti.

Ocağın, bu şekilde sivil alanlara müdâhil olan bir yapıya dönüşmesi, reâyâyı asker ocağından ayıran eski Osmanlı sistemine de ters düşmekteydi. Enflasyon yüzünden ulûfeli asker sefer zamanında bile asker olarak kaldıkça geçimini sağlayamaz duruma düşmüştü. Ocak mensuplarının birçoğunun evli olması ve buna bağlı olarak da artan ihtiyaçları askerlik dışında başka bir iş kollarında yer almalarını daha da zorunlu kılmıştı. Bu durum karşısında devlet, ulûfelerini, dışarıda bir iş edinip onun kazancı ile tamamlamalarına göz yumuyordu. Böyle bir duruma gelmiş yeniçeri için savaşa gitmek yıkım demektir. Çünkü bu durum sahip olduğu ya da işlettiği dükkânını, kurulu düzenini bırakması anlamına geliyordu. Evli olan yeniçerilerin sayısında artış oldukça yeniçeri kışlalarında kalanların da sayısı azalmıştı. Bu nedenle kışlalarında ihtiyar ya da başka iş tutamayan kişilerden başkası yoktu. Yaşanan siyasî ve malî buhranların sonucunda bir yandan toplumun fakirleşen kitleleri yeniçerileşiyor, öte yandan yeniçeriler kasaplık, hammallık, kaykıcılık, manavlık, tellaklık, kahvecilik gibi işler yapıyorlardı. Ekonomik gelişme olmadığı için de bu büyük kitlelerin işgücü üretimde kullanılamıyor, ocak da askerlik gücü açısından hazîne için israflı bir kurum durumuna gelmiş oluyordu.¹⁴⁰ Çünkü ocak artık devletten ulûfe alan ancak bunun karşılığında askerî yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir kurum halini almıştı.

Bu yüzyılla daha belirgin bir hâl alan ocaktaki disiplinsizlik artmış, devlet işlerine müdahaleler de son haddine varmıştı. Ocakta disiplinin temini ve suiistimallerin önlenmesi hakkında alınan tedbirler ve tavsiyeler olumlu sonuç vermiyordu. Savaş dönemlerinde yeniçeri sayısında artış görüldüğü gibi, mahlûl esâmîler de eskisi gibi kullanılmaya başlamıştı. Böylece Ocak, daha çok bir askerî müessese olmaktan çıkıp ticarî bir müessese

¹⁴⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2018, s. 77.

hüviyetine dönüşüyordu. 1720'lerdeki ilk hücum seferleri 1730 ve 1740'ların savunma stratejilerine dönüşürken Osmanlı ordusunu oluşturan her bir askerî bölüm ise kendi içerisinde bir değişim, genişleme yaşıyordu.¹⁴¹

XVIII. yüzyılda askerî anlamda devlet merkezi için, Osmanlı toplumunun önemli özelliklerinden biri artık yeniçerilerin sahip oldukları ayrıcalıkları daha da genişletmek adına sürekli isyan girişimleri içerisinde olmalarıdır. Bu nedenle artık yeniçerilerin kontrol altına alınabilmeleri için ayrı bir birliğin kurulması ihtiyacı dönemin devlet adamları tarafından dile getirilmişse de başarılı bir sonuç alınamamıştır. Amaç artık sadece yeniçerilerin savaşlardaki yetersizlikleri ve çıkan isyanlarda aktif rol oynamalarına karşılık yeni bir güç oluşturmak istemeleri değildi. Aynı zamanda tüm bu olumsuzluklara ek olarak daha önce olduğu gibi, İstanbul'da sıkça çıkan yangınlardan sorumlu tutulmaları da onlara karşı alternatif bir asayiş gücü oluşturmaktı.¹⁴²

Virginia Aksan'a göre erken modern Avrupa dünyasında modern devlet oluşumuna dair ilginç görüşlerden biri, askerî gücün yaygın bir şekilde iç şiddete karşı bir yanıt olarak yorumlanmasıdır. Bu askerî gücün giderek daha fazla kontrol altına alınması gerektiği ve daha verimli hale getirmek için de teknolojinin gerekli olduğu görüşünü savunur. Bazı batılı tarihçiler modern devlet oluşumunu, eski toprak haklarına karşı mücadele olarak görmekle birlikte yerel liderlerin ve aristokrasilerin yükselişini doğrudan devletin veya devletin yönetimine karşı askerî iş gücünün yönetimi ile bağlantılı olarak görürler. Yine bir kısım batılı tarihçiler ise, askerî unsurları tek başına, devletin var olması için bir zorunluluk olarak kabul ederler ve bu yüzden de bu askerî gücün finanse edilmesi gerektiği görüşünü savunurlar. Bu durumda devlet, bu gücün başarı ya da başarısızlığını düşünmeden finanse etme zorunluluğunun doğrudan bir sonucu olarak vergi sistemlerini geliştirme ihtiyacı karşısında bu vergi sistemini düzenleyip gelirleri yükseltecek modeller geliştirir. Savaşın büyüklüğü ve boyutu devlet kaynaklarını daha derinden etkilemekte, askerleşme ve bürokratikleşmenin, yani daha fazla savaşın ve daha fazla verginin bürokrasi tarafından belirlenmesi anlamına gelmektedir.¹⁴³

Özellikle XVIII. yüzyılda meydana gelen ardı ardına savaşlar ve artan bir borçluluk finansman seferberliği anlamına geliyordu. Bu durum ise vergilendirmenin artmasına ve

¹⁴¹ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek, Osmanlı Ancien Regime'i*, İstanbul, 2011, s. 97.

¹⁴² Nahed İbrahim Dessouky, "XVIII. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı*, C. IV, Ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 86.

¹⁴³ Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to The Janissaries?", s. 25-26.

finansın daha da yükseltilmesine yol açmaktaydı. XVIII. yüzyılın yüksek düzeydeki savaş maliyetlerine ve bu tür savaşların yıkıcı sonuçları sorgulandığında yeniçerilere ne olduğu, nasıl bir değişim geçirdikleri, bu değişimin yaşanmasına sebep olan dahilî ve haricî sebeplerin neler olduğu sorusu üzerine odaklanmak gerekmektedir. Bu sorunun cevabı ise öncelikli olarak kimin ya da neyin yerini aldıklarına, nasıl meslek sahibi olduklarına, merkezî hükümetin onları nasıl gördüğüne ve onlara karşı nasıl bir politika uyguladığına, halkın nazarında ne gibi bir değişim yaşadıklarına, toplumsal hayatın içerisinde ne ya da neyi ifade ettiklerine göre daha detaylı olarak izah edilmesi gerekmektedir.

Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren birçok ocak mensubunun maaşlarını hazîneye bırakarak (hazîne-mânde) çeşitli esnaf kollarında yöneticilik yapmaya başladıkları, devletin de maaşlarını ödemekte zorlandığı bu ocak mensuplarına bu görevleri vererek hazînenin gelirlerini arttırmaya yönelik politikalar uyguladığı bilinmektedir. Ancak esnaf kollarına geçen bu ocak mensupları, asker olmanın imtiyazını kullanmaktan hiç de geri durmamışlardır. İster ocakta aktif bir şekilde var olan ocak mensubu olsun isterse ocaktan ayrılmış olsun, ortaya çıkan asker-esnaf ilişkisi iki farklı sınıfsal kimliğin bütünleşmesi anlamına gelmiştir. Ancak bu bütünleşme sadece askerî konumda olanların esnaflaşması ile sonuçlanmamış aynı zamanda bazı esnaf üyeleri de Yeniçeri Ocağı ve diğer ocaklarda kendilerine yer edinmişlerdir. Ancak askerî unsurlardan esnaf kollarında yer alanların sayısı daha fazla olmuştur. Eunjeong Yi de çalışmasında başkentteki yeniçeri olan esnaf sayısının loncalara giren askerlerden daha az olduğunu göstermiştir.¹⁴⁴

XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan Fransız gezgin Antonie Olivier, seyahatnamesinde yeniçerilerin, tüm Osmanlı şehirlerine yayılmış ve örgütlenmiş olduklarından bahseder. Ayrıca çoğu yeniçerinin evli ve bir sanatla da uğraştığını, yeniçerilerin bu şekilde askerî sınıf olarak her türlü ilerlemeden feragat ederek zamanla bir bedel karşılığında ve çeşitli sebep ve mazeretlerle savaşa gitmekten de kurtulduğunu belirtir. Şehirlerde birçok etkin sınıf da kendini güvence altına alabilmek ve aynı zamanda yeniçerilere has imtiyazlardan faydalanabilmek için ocağa kaydolmuş, herhangi bir ücret almamalarına rağmen ödedikleri küçük bir bedel karşılığı ile her türlü askerlik hizmetinden de kurtulmuş oluyorlardı.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Yi, *a.g.e.*, s. 133 vd.

¹⁴⁵ Antonie Olivier, *XVIII. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, Haz. Aloda Kaplan, İstanbul, 2016, s. 221.

XVIII. yüzyıl başlarında, ocağın devlet işlerine müdahaleleri son haddine varmış bulunuyordu. Defterdar Sarı Mehmed Paşa kaleme almış olduğu eserinde bilhassa bu hususları belirtmiştir. Müellif eserinde ocağın eski düzenine kavuşabilmesi ve gereken disiplinin sağlanabilmesinin başta yeniçeri ağası olmak üzere üst kademede bulunan görevlilerin iyi seçilmesine bağlar. Gerek yeniçeri ağası ve gerekse de kul kethüdası olan kimselerin gayet tedbirli, güvenilir, doğru, dindar, ocağın durumundan haberdar, hayırsever, sefer görmüş, düzen ve disiplini sağlayacak iş bilir kimseler olması gerektiğini belirtir.¹⁴⁶

Kapıkulu askerlerinin ve özellikle de her geçen gün sayıları artan yeniçerilerin rolü hem siyasî ve hem sosyal alanda bu dönemde daha da artmıştır. Maaşlarının ödenmesi ve yine onların belirli işlerinin karşılanması hazine için büyük bir yük oluşturmuştur. Bu yapılan masrafları azaltmak maksadıyla 1701 Temmuz'unda bir ferman çıkarılmıştır. Fermanda yeniçerilerin önemli hizmetlerinin olduğu belirtilse de savaş zamanı Yeniçeri Ocağı'na yazılan köylüler ve şehirlilerden oluşan yeniçeri birlikleri ilga edilmiş, bu tür katımlara müsaade edilmeyeceği belirtilmiş, yeniçeri belgesi taşıyanların yoklaması istenmiş ve gerçekten ocağa hizmet etmeyenlerin isimlerinin ocaktan silineceği üzerinde durulmuştur.¹⁴⁷ Bu nedenle XVIII. yüzyıl başlarında yapılan ıslahat hareketlerinden askerî alanda yapılanlar daha çok yeniçeri sayısını azaltmaya yönelik olmuştur.

Yeniçeriler uzun yıllar boyunca ordunun merkezinde yer alan ve XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de kentlerde garnizon olarak görev yapan etkin bir askerî güç olmuşlardır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde askerî etkinliklerini büyük ölçüde yitirmiş olan yeniçerilerin, bir zamanların ateşli silah gücü olarak, seçkin piyade kuvvetleri arasında gücü ayırt edilen, disiplin ve sıkı talimden eser kalmamıştır. Padişahların saltanatlarına karşı bir rol üstlenmişler, tahta çıkacak kişinin belirlenmesinde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. Nitekim incelenen dönemde de yaşanan önemli üç isyan, iki hükümdar değişimi ile sonuçlanmıştır. İyi silahlanmış olmaları onları, içinde buldukları toplumun kendilerinden çekinen ve savaşlarda düşmana karşı savaşmakta eskisi kadar etkin olmayan, çeşitli entrikaların içinde yer alarak sürekli ayaklanan bir güç unsuru haline getirmiştir.

¹⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni*, Der. ve Çev. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara, 1969, s. 66-71.

¹⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, Ankara, 1995, s. 7-9.

1.5.1. Ocağın İşleyiş ve Yapısı

Her ne kadar ocağın temel teşkilat yapısında önemli bir değişime sebep olmasa da ilerleyen dönemlerde hariçî ve dahilî sebeplere bağlı olarak ocak düzeninde ve ocağın işleyişinde birtakım değişiklikler görülmektedir. Bu değişimlerden biri ocağa ağa tayinlerinde görülmektedir. Bu konuda özellikle merkezî otoritenin bu gücü kendi tarafında ve kontrolü altında tutma isteği etkili olmuştur. XVII. yüzyıl ortalarında ocağa, ilk devirlerde olduğu gibi kendi aralarından yetişmiş kimseler de ağa olabilmıştır. XVIII. yüzyıldan sonra ise devşirme uygulamasının eski önemini kaybetmesiyle Yeniçeri Ocağı'nın disiplini ciddi anlamda bozularak yeniçeriliğin başıbozuk askerden farksız olması üzerine, ocağın başına yine ocak içerisinden bir ağa tayini usulü kesin olarak uygulanmaya başlanmış ve ocağın kaldırılmasına kadar da devam etmiştir.¹⁴⁸ Ancak yine bu yüzyılın başında bu uygulamanın dışına çıkıldığı da görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Kasım 1730 tarihli atama kaydında, yeniçeri ağası olarak, eski Rumeli Ağası Abdullah Paşa ocağa ağa olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁹

Bu dönemde ocak içinden ağa tayin edilmesi usulünün devam ettiğinin göstergesi olarak, Kasım 1713 tarihli kayıta ocağa yapılacak ağa tayininde ocak içerisinden Sekbanbaşı Hasan Ağa atanmıştır.¹⁵⁰ Kasım 1730 tarihli bir başka belgede de yine yeniçeri ağasının vefatı dolayısıyla yeniçeri ağalığına kul kethüdalığı görevini sürdüren Hasan Ağa tayin edilmiştir. Hasan Ağadan boşalan yere de yine ocak kanununa uygun olarak atamalar yapılmıştır.¹⁵¹ Yeniçeri ağası olan kişinin vezir rütbesine yükseldiği zamanlarda Padişah huzurunda hil'at giydirilmesi geleneği bu dönemde devam etmiştir. Bu durum daha çok padişahın vereceği ziyafette gerçekleşirdi. III. Ahmed dönemine (1703-1730) ait Eylül

¹⁴⁸ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 18; Koçu, *Yeniçeriler*, s. 98. 1790-1807 yılları arasında yeniçeri ağası olan kişilere baktığımızda hem sık sık Ağa değişimin yaşandığını (bu tarihler arasında on beş değişiklik yapılmıştır) hem de bu göreve atanan kişilerin büyük bir çoğunluğunun kul kethüdalığından geldiğini görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Evreka, Evreka veya Errare Humanun Ast", *İlmi Araştırmalar (Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri)*, S. 9, İstanbul, 2000, s. 46-54.

¹⁴⁹ 15 Cemâziyelevvel 1143/26 Kasım 1730 tarihli kayıta; *Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağalığı avâtıf-ı şehri-i --- sâbikan Rumeli valisi olan vezir-i mükerrem izzetlü ve sa'âdetlü Abdullah Paşa hazretlerine tevcîh olundu.*" ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, C.A.S., 848/36232.

¹⁵⁰ 14 Şevvâl 1125/3 Kasım 1713 tarihli kayıta; *"Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağalığı sâbikan Sekbanbaşı olan Ömer Hasan Ağaya tevcîh olundu."* ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, *İE.TCT.*, 14/1553.

¹⁵¹ 19 Rebiülevvel 1143/1 Kasım 1730 tarihli kayıta; yeniçeri ağalığına Kul Kethüdası Hasan Ağa, ondan boşalan kul kethüdalığı'na zağarcıbaşı, ondan boşalan zağarcıbaşıllığa saksoncubaşı, ondan boşalan saksoncubaşıllığa muhzır kulları, muhzırlık görevine de kethüdayeri atanmıştır. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 226/21793.

1712 tarihli bir ferman kaydında, Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri ağası olan Vezir Mehmed Paşa'ya giydirilecek olan post samur ile hil'atin satın alınması konusu üzerinedir.¹⁵²

Yeniçeri ağasının esnafı teftiş görevi önceki dönemlerde olduğu gibi, XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Devlet merkezinde özellikle de örfî kuralların yerine getirilmesinde sadrazamla birlikte en etkin kişi olmuştur. Mart 1724 tarihinde yeniçeri ağasına yazılan hükümde İstanbul'da sucuk ve pastırma satan esnaftan tahrîr defterlerinde kaydı olmayan kişiler tarafından para toplanmasının men edilerek, toplanacak olan verginin İstanbul İhtisab Mukâtaası adına tahsil edilmesi istenmektedir.¹⁵³ Ekim 1735 tarihinde yeniçeri ağasına hitaben yazılan hükümde ise hayvan kesimi ile ilgili kurallara uyulması konusunda nizama muhalif hareketten kaçınılması ve kurallara uyulması konusunda gerekenin yapılması istenmektedir.¹⁵⁴

Yeniçeri ağasının devletin kendisine temin etmiş olduğu gelirlere ek olarak başka gelirleri de bulunmaktaydı. Ancak bu gelirlerin ağaya mı ait yoksa ağa aracılığıyla devletin hazînesine mi gittiği konusuna net bir bilgi yoktur. Bu gelir Hristiyanların, kendi evlerinin ihtiyacı olan şarabı, evlerinde imâl etmeleri için alınan izne karşılık yapılan ödemelerdi. Ermeni Patriği her sene sadrazama müracaat ederek şarap yapmak için onun iznini ve gerekli olan fermanı alırdı. Bu izin imparatorluğun Müslüman olmayan bütün tebaası için de geçerli olurdu. İşte bu izni alabilmek için yeniçeri ağasına belli bir miktar ödeme yapılmaktaydı.¹⁵⁵

¹⁵² 4 Şaban 1124/6 Eylül 1712 tarihli kayıta; “Arz-ı bendeleri budur ki, ziyâfet-i hazret-i şehriyârın Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağası sa’âdetlü vezirim Mehmed Paşa hazretlerine ilbâs buyrulan post samur ile bir -- hil'atin hâsse'l-hâsse cedîd mevcûd hazîne olmak üzere mübâya'a buyrulmak bâbında ferman devletlü sa’âdetlü sultanım hazretlerindedir.” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, AE.SAMD.III, 123/12115.

¹⁵³ 10 Cemâziyelevvel 1136/6 Mart 1724 tarihli belge için bkz. BOA, AE.SAMD.III, 127/12515.

¹⁵⁴ Ekim 1735 tarihli kayıta; “Dergâh-ı mu'allâm Yeniçerileri Ağası'na hüküm ki, İstanbul'da vâki' çaryekçi kasab ustaları on dokuz nefer başka kethüdayerleri ve yiğitbaşlılarıyla işlemek üzere esnâf-ı mezkûr için Eğri Kapı hâricinde ta'yin olunan dört adet salhâneler hatt-ı hümayûn şevket makrûnum mücebince sen ki ağa-yı mûmâ-ileyhsin husûs-ı mezbûre mukaddemâ tevcîhle nizâm verilip bu âna değin ne güne mürâ'ât olunagelmîş ise yine kadîmesi üzere mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin i'lâmı mücebince amel ve kadîmî üzre temşiyet-i umûrlarında te'âdi ve kadîme mûgâyir bir ferde kadîm-i nizâma mugâyir muhâlefet itdirilmemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, MD., 141/134.

¹⁵⁵ I. Mahmud döneminde üzüm fazlaca pahalılaştınca, halk arasında, bu pahalılığa geniş ölçüde şarap yapan Hristiyanların sebep olduğu dedikoduları dolaşmaya başlamış, bunun üzerine padişah da bir hatt-ı şerîf çıkararak bundan böyle hiçbir vatandaşın evinde şarap yapamayacağını bildirmiştir. O zamandan beri, zabıtaya ödenen büyük paralar karşılığında ancak belli başlı Hristiyanlar, o da gizli olarak, şarap yapabilmektedir. M. D'Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zehran Yüksel, İstanbul, yy, s. 46-47. Yeniçeri ağasının bir diğer önemli geliri evinde çalgı çaldırarak veya oyuncu oynatacak kimselerin izin almak için ödemeleri gereken ücretti. İzin karşılığı alınan para, yeniçeri ağası ve bostancıbaşının en önemli gelirleri arasındaydı (s. 212).

Yeniçeri ağasının altında sekbanbaşı, kul kethüdâsı, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar ve başçavuş gibi yüksek rütbeli zâbitler bulunmaktaydı. Bu hiyerarşik sıra zamanla değişmiştir. Ocakta terfi genellikle bu görevlilerin bir üst rütbeye yükselmesi şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁵⁶ Temmuz 1730 tarihinde, III. Ahmed'in saltanatının son dönemlerinde işinin ehli olmadığı belirtilen Yeniçeri Ocağı'nda zağarcıbaşılık görevini yürüten kişinin görevine son verilip ocakta silsile yürütülmesine dair padişaha sunulan marûzat üzerine yazılan hatt-ı hümayûnda, zağarcıbaşının yerine saksoncubaşının, saksoncubaşılığa kethüdayerinin, kethüdayerinin yerine ise bölükbaşının geçtiği kaydı yer almaktadır.¹⁵⁷

Modern anlamda olmasa da İstanbul'un ilk yangın söndürme teşkilatı, XVIII. yüzyılda Damad İbrahim Paşa'nın çalışmalarıyla kurulmuş, Yeniçeri Ocağı'na bağlanan bu tulumbacı teşkilatı efrâdı da acemi oğlanları arasından seçilmiştir.¹⁵⁸ İstanbul'da ilk yangın tulumbasını yapan ve Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir Tulumbacı Ocağı'nın başına geçirilen kişi, Gerçek Davud Ağa adında bir Fransız mühtedir.¹⁵⁹ Şehzadebaşı semtinde Acemi Oğlanları Kışlası'na yerleştirilen Tulumbacı Ocağı, başlangıçta sadece altı zabıt ve elli neferden oluşmaktaydı. Bu sebeple tamirat ve teknik işler cebehâne, tophâne ve tûfenghâne tarafından yapılıyordu. Önceleri ocak mevcudunun yetersizliği sebebiyle yangına müdahale ve su tedarikinde sakalardan, yeniçeri ve cebecilerden yararlanılmıştır. Ardından "mütefennin amele" adıyla nitelikli işçiler/ustalar istihdam edilmiştir. Tulumbalarla yangın söndürme hizmeti başlangıçta sadece Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir askerî birlik tarafından yerine getirilirken, zamanla Topkapı Sarayı'nda ve tersanede bostancıbaşıya bağlı birer Tulumbacı Ocağı kurulmuştur.¹⁶⁰

Yeniçerilerin askerlik dışındaki işleri konusunda, 1702 yılında Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz seyyah Aaron Hill, yeniçerilerin barış zamanındaki

¹⁵⁶ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 17. Rebülâhir 1106/Aralık 1694 tarihli bir mühimme kaydı, Yeniçeri Ocağı'nda eski başçavuşluk hizmetinde bulunan Osman'ın turnacıbaşılık görevine atandığına dair dönemin Yeniçeri Ağası Murad Ağa tarafından verilen mühürlü atama sureti ocakta atama işlerinde görev silsilesine uyulduğunu göstermektedir. Bkz. BOA, MD, 105/212.

¹⁵⁷ 29 Zilhicce 1142/15 Temmuz 1730 tarihli belge için bkz. BOA, AE.SAMD.III, 224/21626.

¹⁵⁸ Koçu'ya göre, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra devşirme sisteminin uygulanmaması ile Acemi Ocağı'nın muhafaza edilip Müslüman olması şartıyla herkese açık olmasıyla bu dönemden sonra acemi oğlanları ve gerekse de onlardan tulumbacılığa yazılanlar halkın ayaktakımına mensup gençler olmuştur. *Yeniçeriler*, s. 51-52.

¹⁵⁹ Râşid Tarihi'ne göre, 1132/1720 yılında günlük 120 akçe ile bu ocağa Gerçek Davud Ağa, Ağa olarak tayin edilmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. III, İstanbul, 2013, s. 1428-1429. Gerçek Davud Ağa ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Davud Gerçek Ağa", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1958, s. 2487-2489.

¹⁶⁰ Yüksel Çelik "Tulumbacı", *DİA*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 369.

görevlerinden bahsederken Avrupalı elçilerin muhafızlığını yaptıklarını ve bu görev için onlardan belli bir ücret aldıklarını, onların da bu görevi nezaket ve sadakatle yerine getirdiklerini ifade eder.¹⁶¹ XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan Antonie Olivier ise İstanbul'a geldikten sonra kendilerine rehberlik etmesi için yanlarına bir yeniçeri verildiğini belirtir.¹⁶² Nitekim, Ocak 1702 tarihli belgede Rikâb-ı Hümâyûna gelen İngiltere elçisi için, Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinden bu göreve sevk edilen neferlerintoplam sayısı 160 ve bunlar için ödenen toplam ücret ise 32.106 akçedir.¹⁶³ Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Rum Patriği'nin maiyetine yasakçı olarak da yeniçeriler görevlendirilmekteydi. Mart 1727 yılında yeniçeri ağasına hitaben yazılan bir takrir belgesi, Rum Patriği Vasiliyos hizmetine verilen yeniçerilerin 7. Cemaat Bölüğünden Ahmed Beşeden patrik ve maiyetinin memnun olunduğuna yöneliktir.¹⁶⁴

Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra 70 bin olan ocak mevcudu, on iki yıl kadar savaş olmadığından, Amcazade Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle 40 bine kadar indirilmiştir. 1702 yılında ocak mevcudu 33.389 olmuş, 1703 yılında III. Ahmed'in cülusunda yeniçeri mevcudunun emekli olanlarla beraber 53.200'e çıktığını o dönemin defterdarı olan Sarızâde Mehmed Efendi yazmaktadır.¹⁶⁵ 1702 yılı için de verilen rakamlar yine malî bütçe kayıtlarında yer alan verilerle uyuşmamaktadır. Burada verilen toplam, seferde bulunan askerler hariç tutularak verilmiş olabilir. *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde, Receb 1114/Kasım-Aralık 1702 tarihine yine mütekâid olanlar ile toplam yeniçeri sayısı 18.420 olarak verilmektedir. Toplam ödenen günlük miktarı ise 221.231 akçe olarak verilmiştir.¹⁶⁶ Eserde "Yeniçeri ve mütekâ'idîn" başlığı altında verilen bu rakamlar dönemin diğer kaynaklarında verilen bilgiler ile kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır. Bu sayı, ocağın cemaat ortaları, sekban veya ağa bölüklerinden birinin toplamı olabileceği gibi, İstanbul'da ikamet eden yeniçerilerin toplam sayısı olma ihtimali de yüksektir. 1702 yılı için Tablo 4'e göre İstanbul'da bulunan yeniçerilerle seferli olanların toplamı olması da muhtemeldir. Aaron Hill ise, XVIII. yüzyılın başlarında yeniçeri sayısının 40.000'in üzerinde olduğunu

¹⁶¹ Aaron Hill, *A Full and Just Account of The Present State of The Ottoman Empire*, Londra, 1710, s. 21.

¹⁶² Olivier, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁶³ 23 Şaban 1113/23 Ocak 1702 tarihli belge için bkz. BOA, *AE.SMST.II*, 105/11367.

¹⁶⁴ 29 Receb 1139/22 Mart 1727 tarihli belge için bkz. BOA, *C.ADL.*, 60/3626. *Takrir*, bir işi yazılı olarak ilgili makama bildiren bir tür belge anlamına gelmektedir. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Ankara, 2013, s. 214.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 617.

¹⁶⁶ Bu ulûfe dağıtımında Moskov elçisi de dîvânda misafir edilmiştir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 2000, s. 184.

belirtmektedir.¹⁶⁷ XVI. yüzyılın ortasından XVIII. yüzyılın başlarına kadar çeşitli dönemlerde İstanbul ve çeşitli kalelerde görev yapan yeniçerilerin sayısı Tablo 4'teki gibidir. Tabloya göre kalelerde bulunan yeniçerilerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle de XVIII. yüzyılın başından itibaren kalelerde bulunan yeniçeri sayısı artış göstermiş ve İstanbul'da bulunan yeniçeri sayısının iki katından fazlası çeşitli kalelerin korunmasında görevlendirilmişlerdir.

Tablo 4 İstanbul ve Kalelerdeki Yeniçeri Sayısı¹⁶⁸

Yıllar	İstanbul	Seferli	Kale Neferleri	Toplam
1654	33.463		17.584	51.047
1691-1692	20.712		15.127	35.839
1701-1702	8.742	9.975	21.208	39.925
1710	11.643	7.255	24.664	43.562

Ekim 1708 tarihli Cevdet tasnifinde yer alan mevâcib icmâl defterinde Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin cemaat ortalarının nefer sayısı 16.521 olarak verilmiş olup, bunların günlük masrafları 210.152 akçe ve bunun dışında diğer iaşe masrafları ile birlikte toplam 18.598.452 akçe olarak verilmiştir. Yine aynı defterde Cemaat ortalarının mütekâid olan toplam nefer sayısı 209 olup, bunlara ödenen toplam ulûfe miktarı günlük 15.398 akçedir.¹⁶⁹ Bu kayıta yeniçerilerin cemaat ortalarının sayısı verilmekte; sekban ve ağa bölükleri yer almamaktadır. Burada verilen rakamlar bir önceki yüzyıl ile kıyaslandığında cemaat ortalarında bulunan yeniçeri sayısında bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu verilere

¹⁶⁷ Hill, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁶⁸ Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. II, İstanbul, 2006, s. 112-113, 224, 249, 287.

¹⁶⁹ Defterde aynı zamanda acemilerin nefer sayısı da verilmiş olup, İstanbul acemileri nefer sayısı 1.860 (günlük ödenen 7.811 akçe), Hâssa bahçelerinin nefer sayısı 1.860 (günlük ödenen 20.339), diğer bostanlarda bulunan nefer sayısı 763 (günlük ödenen 5.706) ve Edirne bahçesinden bulunan acemilerin sayısı da 632 (günlük ödenen 4469,5) olarak verilmiştir. Bkz. BOA, C.A.S., 858/36720. 29 Zilhicce 1122/18 Şubat 1711 tarihli bir maliye kaydına göre tüm yeniçerilerin toplam sayısı 31.944 nefer olup, bunlar için ödenen günlük miktarı 974.303 akçe, senevî gelirleri ise toplam 26.857.891 akçedir. Bu maliye kaydında aynı zamanda yeniçeri ve acemiler için toplam ödenen miktar 32.148.383 akçe; İstanbul acemileri için 703.035 akçedir. Bkz. BOA, *İE.ML.* 83/7758.

göre cemaat ortasında bulunan bir yeniçerinin almış olduğu yevmiye yaklaşık 13 akçedir. Koçu'nun vermiş olduğu bilgilere göre ise XVII. yüzyılın başında bir yeniçeri neferi günde 9 akçe almaktadır.¹⁷⁰ Buna göre bir yüzyıl içerisinde bir yeniçerinin ulûfesi ortalama 4 akçe yükselmiştir. Ancak bu yükselişte akçenin gümüş içeriğinde meydana gelen azalmanın da etkisi de olmuştur. XVII. yüzyılın başında akçenin gümüş içeriği 0,29 iken, bu oran 1708 tarihinde 0,132 grama gerilemiştir.¹⁷¹

İstanbul tüketici fiyat endeksine giren temel malların gram gümüş cinsinden un, pirinç, koyun eti, sadeyağı, zeytinyağı, bal ve odun fiyatlarını bu dönemde yaşanan değişim ile kıyaslandığında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 1600 tarihinde İstanbul'daki gıda fiyatları endeksi 4,78 iken, 1708 tarihinde ise 5,02 olmuştur.¹⁷² XVIII. yüzyılın ilk yarısında 100 dirhem ekmeğin fiyatı 1 akçedir.¹⁷³ Koyun etinin birim başına XVIII. yüzyılın başında bir okkası 15 akçedir.¹⁷⁴ Bir önceki yüzyıla göre ortalama iki katı bir artış yaşanmıştır. Bu rakamlara göre bir yeniçerinin almış olduğu yevmiye bir okka koyun eti bile almaya yetecek bir oranda değildir. Günlük diğer ihtiyaçları da göz önünde bulundurulduğunda, hele de bu yeniçeri evli ve çocuk sahibi ise, kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu ailesine yetebilmek için askerlik dışında başka işlere yönelmiş olmaları çok da şaşırtıcı olmamalıdır. Bir yeniçerinin almış olduğu yevmiyesini bir de İstanbul'da dönemin inşaat işçilerinin yevmiyeleri ile karşılaştırdığımızdadurum daha da kötüdür. Nitekim bu dönemde düz bir işçinin yevmiyesi yaklaşık 25 akçe, vasıflı bir işçininki ise 40 akçecivarındadır.¹⁷⁵

Tablo 5'te Ocağın kuruluş döneminden III. Ahmed'in saltanatının son yıllarına kadar çeşitli kaynaklarda yer alan sayıları yer almaktadır. Tabloya göre yeniçeri sayısı IV. Murad dönemi sonlarına kadar devamlı bir yükseliş göstermiş, II. Süleyman dönemi için verilen kaynağa göre de bu dönemde bir düşüş görülmüştür. Muhtemelen bu düşüşte II. Süleyman'ın askerinin müdahalesi ile tahta geçirilmiş olması ve İstanbul'da beş ay sürecek olan büyük bir askerî isyan meydana gelmesinin bir etkisi olmalıdır. 1698-1699 yılları için

¹⁷⁰ Koçu, "Yeniçeriler", s. 126-128.

¹⁷¹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, s. 12-14. Yine XVII. yüzyılın başında tüketici fiyat endeksi 4,79, tüketici fiyatları endeksi, gram gümüş oranı 1,60 iken 1708 yılında, tüketici fiyat endeksi 5,50, tüketici fiyatları endeksi, gram gümüş oranı 0,84'tür.

¹⁷² Aynı eser, s. 48-49.

¹⁷³ Engin Çağman, *18. Yüzyılda İstanbul'da Esnafılık-Gıda Sektörü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2011, s. 42.

¹⁷⁴ Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, s. 123. XVII. yüzyılın başında ise bir okka koyun etinin fiyatı 8 akçedir (s. 107).

¹⁷⁵ Aynı eser, s. 70.

sayının yüksek olmasında bu dönemde uzun süreli yaşanan savaş ortamı etkili olmuştur. Ordunun ve özelde yeniçerilerin sayısı artırılarak askerî başarılar elde edebilmek amaçlanmıştır. III. Ahmed'in saltanatının başında bu sayı azaltılmış olmasına rağmen arşiv vesikalarında yer alan kayıtlara göre yine de yüksektir. Özellikle 1703 isyanı ile karmaşa ortamından faydalanarak ocağa kayıt yaptıranların bu sayının yüksek olmasında önemli bir etkisi olmalıdır. Ancak bu şekilde usulsüz ocak içerisine dâhil olma durumu 1730 isyanında çok daha açık bir şekilde kendini göstermiştir. Tabloda da belirtildiği gibi bu dönemde sayı 80 binin üzerine çıkmıştır. Fakat bu rakamın gerçek yeniçeri sayısını yansıtmadığı da aşikardır. 1730 isyanı sonrasında yaşanan taht değişimi ve I. Mahmud'un saltanatının ilk dönemlerinde yönetime hâkim olamaması sonucunda askerlikle ilgisi olmayan kişilerin ocağa kaydının yapılması bu sayının yüksek olmasında etkili olmuştur. Sayıların artması ve azalmasında temel faktör isyanlar ve savaş ortamı olmuş, nitelikli devlet adamlarının yönetimde buldukları zamanlarda yapılan askerî düzenlemelerle bu sayı makul düzeylere indirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 5 Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluş Döneminden İtibaren Çeşitli Kaynaklara Göre Sayıları

Tarih	Dönem	Mevcut	Kaynak
1421-1422	II. Murad	5.000	Oruç Bey
1451-1452	Fatih Sultan Mehmed	12.000	Ahmed Cevad Paşa
1523-1524	Kanuni Sultan Süleyman	12.000	Selânikî Tarihi
1566-1567	II. Selim	12.300	Selânikî Tarihi
1574-1575	III. Murad	13.599	Koçi Bey Risâlesi
1595-1596	III. Mehmed	37.799	Ahmed Cevad Paşa
1609-1610	I. Ahmed	37.627	Ahmed Cevad Paşa
1631-1632	IV. Murad	46.113	Koçi Bey Risâlesi
1687-1688	II. Süleyman	38.131	Zübde-i Vekayiât
1698-1699	II. Mustafa	70.000	Netâyicü'l-Vukû'ât
1702-1703	III. Ahmed	53.200	Ahmed Cevad Paşa
1728-1730	III. Ahmed	81.000	Ahmed Cevad Paşa

1.5.2. Yeniçeri Kışlaları ve Kışla Dışındaki Mekânları

İstanbul'da Eski ve Yeni Odalar adı altında iki kışlası bulunan yeniçerilerin, ocağın kaldırıldığı döneme kadar özellikle de meydana gelen yangınlarda büyük zarar görmüş, çok defa yeniden inşası sağlanmış ve ocağın kaldırıldığı döneme kadar da varlığını devam ettirmiştir. XVII. yüzyıldan sonra yeniçeri kışlalarının İstanbul'da çıkan yangınlarda büyük zarar gördüğü, tamir ve yeniden inşa süreçlerinden geçirildiği bilinmektedir. 1633 yılının Ağustos ayında, Cibali Kapısı dışında bir dükkânda başlayan yangın, esen şiddetli rüzgârın da etkisiyle kısa bir süre içinde şehirde büyük zarara yol açarken, bu yangında Yeni Odalar ve burada bulunan Orta Camii tamamen yanmıştır.¹⁷⁶ Yeniçerilerin bu yangından sonra kışlaları yapılarına kadar, Yeni Odalar'ın yakınındaki Yenibahçe Çayırı'nda çadırlarda kaldıkları bilinmektedir.¹⁷⁷ 1693 yılında Ayazma Kapısında meydana gelen yangın İstanbul'un genelinde büyük zarara sebep olmuş, Eski ve Yeni Odalarda bulunan kışlaların çoğunu harap hâle getirmiştir. *Râşid Tarihi* 'ne göre bu yangında, Eski ve Yeni Odalar'da bulunan seksen yedi adet yeniçeri odası kullanılamaz hâle gelmiştir.¹⁷⁸ 1718 yılında Cibali Kapısında çıkan yangın, kısa sürede sur içine yayılmış, geniş bir alanı etkileyen bu yangında Eski Odalar'daki kışlalar ve Acemi Oğlanları Kışlalarının yanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁹

Yeniçerilerin kışlaları dışında ocağın sosyal, idarî ve siyasal hayatında önemli rol oynayan Ağa Kapısı da ocak için önemli bir mekândı.¹⁸⁰ Burası yeniçeri ağasının konağı ve müştemilatı olmuştur. İdari işlerin yanı sıra, ocak mensuplarını ve ocak kanunlarını

¹⁷⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'imâ*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, C. II, Ankara, 2007, s. 759.

¹⁷⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 243.

¹⁷⁸ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. 1, İstanbul, 2013, s. 450. Ahmed Cevad Paşa bu yangında 24 bölük ve 49 sekban ortasının kışlalarının yanmış olduğundan bahsederken, 1110/1698-1699 senesinde bunların inşası için yapılan masraf tahmin olunduğunda o zamanın rayiç miktarına göre bölüklerin her kışlası için 1.934 kuruşa ve cemaat ve sekbanların her bir kışlası için 1.166 kuruşa çıkacağından tahmin olunan toplam miktar 112 kese yani 4.480.000 akçedir. Bunun 70 kesesi yani 2.800.000 akçesi devlet tarafından karşılanırken kalan miktar Yeniçeri Ocağı ve üst mekânlardaki devlet adamları tarafından karşılanmıştır (s. 28).

¹⁷⁹ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 1097. Bu yangın 7 Ramazan 1131/24 Temmuz 1719 tarihli bir emri şerife de konu olmuştur. Belgeye göre, bu yangında zarar gören odaların tamir masrafları için tüccar kalfalarından Serkis Kalfa'ya âvârız-ı divâniyye, tekâlif-i örfiyye, şâkka gibi vergilerden muaf tutulması karşılığında yanmış olan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri eski odalarının ücretsiz olarak yaptırılması emri bulunmaktadır. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 92/9112.

¹⁸⁰ Ağa Kapısı denilen mekân belgelerde de sık sık karşımıza "*İstanbul'da Süleymaniye Cami-i Şerifi kurbunda Dergâh-ı Âli Yeniçerileri Ağa Kapısında*" şeklinde çıkmaktadır. Fatih sınırları içerisinde bulunan bu camii yeniçerilerin odalarına da yakın bir yerde bulunmaktadır.

ilgilendiren meselelerin görüldüğü Ağa Dîvânı da burada bulunurdu.¹⁸¹ Geniş bir avlu etrafında yeniçeri ağasının ve katar ağalarının makamlarını, büyük bir cami, zindanı, çeşitli köşkleri, çardakları ve hizmet binalarını barındıran Ağa Kapısından acemi ve yeniçeri zanaat erbabının hizmet ettiği imâlâthânelerden oluşan bir de çarşı bulunmaktaydı.¹⁸²

Ağa kapısında bulunan kullukçular ile kârhâne denilen imâlâthâne ashâbı hep yeniçerilerden oluşmaktaydı. Acemi Ocağı'ndan ehl-i hiref namıyla buraya acemilerden alım olurdu ve bunlar muhtelif imâlâthânelere verilerek orada çalıştırılırlardı.¹⁸³ Ehl-i hiref imâlâthânelerinin bir kısmı Ağa Kapısında bulunmaktaydı. Ağa Kapısında olanlar çizmeci çadırcı, sarraç, gazzaz (ibrişim bükücü ve ipekçi), ekmekçi, aşçı, doğramacı, kuyumcu ve berber olup hepsinin de usta ve kalfaları bulunmaktaydı. Çizmecibaşı, çadırcıbaşı, sarraçbaşı ve devamı defterlere kaydedilmekteydi. Ustalar terfi ettiklerinde bölükbaşı konumuna yükselirlerdi.¹⁸⁴

Ocak 1714 tarihli bir defterde kârhâne hizmetinde olup Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin oda mensubu olan neferlerinin cemaatlere göre adları ve ödenen toplam sayılarını ihtivâ eden bilgiler yer almaktadır. Bu defterdeki kayda göre, kârhâne hizmetinde çalışan yeniçerilerin sayısı 295 nefer, perakende sergi neferi 1.455 nefer olup, toplamda bunların sayısı 1.750 nefer olmaktadır.¹⁸⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde 1702 yılı için ehl-i hiref sayısı 232 ve bunlara ödenen günlük miktarı 1.119 akçe olarak verilmiştir. Bu verilere göre her bir ehl-i hiref yani sanatkârın aldığı yevmiye yaklaşık 5 akçedir.¹⁸⁶ Uzunçarşılı'nın eserinde de 1175/1761 yıllarına ait ulûfe icmâllerinin birinde yer alan “Kârhâne-i Hazret-i Ağa” denilen imâlâthânedeki usta ve amelelerin sayı ve maaşlarını gösteren verilere yer

¹⁸¹ Yeniçeri Ocağı'na mensup kişilerin beytûlmâlini konu olan davalarının görüldüğü yer olarak belgelerde yine bu mekânın adı zikredilmekte ve burada görev yapan beytûlmâl emini ve odası da bulunmaktadır.

¹⁸² Cemal Kafadar, “Yeniçeriler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 473. Ağa Kapısı ve Ağa Dîvânı için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 390-402.

¹⁸³ Arapça kökenli “ehî” ve “hiref” kelimelerinin birleşmesinden oluşan “Ehl-i Hiref” terimi sanat sahibi kişiler şeklinde ifade edilmektedir. Osmanlı döneminde Ehl-i Hiref kavramı küçük el sanatlarıyla uğraşan sanatkâr ve zanaatkarları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, sarayın sanatsal üretimini gerçekleştiren kişiler (Saray Ehl-i Hiref), Yeniçeri Ocağı'nın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan sanatkâr ve zanaatkarlar (Yeniçeri Ehl-i Hiref) ve şehirdeki zanaatkar esnaf grupları olmak üzere oldukça geniş anlamda kullanılmıştır. Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul, 2008, s. 5. Ehl-i hiref esnafı için Gelibolulu Mustafa Âlî, kumaş dokuyan sanat erbabı namındaki sahtekâr grubun aylıklarından bahseder. Özel hizmetlerin yapılması için sanat erbabının her türünden beşer onar hünerli üstat yeterli iken, her bir sanat için yüzer nefere yakın insan görevlendirilmiş ve bu insanlar seferden muaf tutulmuştur. Ayrıca beşer altışar akçe mevâcibe ancak müstehaklar iken yeniçeri zümresi emsal gösterilerek buçuk kâidesi ile tüm yevmiyelere mutasarrıf olmuşlardır. Her biri layık olmadıkları ve görev yapmadıkları halde, yüksek kademelere erişmişler, Dergâh-ı Âlî müteferrikaları gibi imtiyâz bulmuşlardır. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Siyaset Sanatı-Nushatü's-Selâtin*, Haz. Faris Çerçi, İstanbul, 2015, s. 115.

¹⁸⁴ Sakin, *a.g.e.*, s. 251.

¹⁸⁵ 29 Zilhicce 1125/16 Ocak 1714 tarihli belge için bkz. BOA, *MAD.d.*, 4739.

¹⁸⁶ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s. 184.

verilmektedir. Bu sanatkârlara o dönemde ödenen üç aylık maaş miktarları 529.802 akçedir.¹⁸⁷

Yeniçerilerin siyasî eylemlerine başlama noktası olarak Et Meydanı/At Meydanı mekânsal açıdan ocak için önemli bir yer olmuştur. Nitekim isyan havası belirlediği zaman bu meydanda yemin edilerek isyanın ilk adımı başlatılmış olurdu. Orta kazanlarını ya da Hacı Bektâş-ı Velî tarafından kutsandığı düşünülen “kazan-ı şerîf”i yerinden kaldırmak tam bir isyan hazırlığının ifadesiydi. Et Meydanı konumu itibariyle Yeni Odaların orta kısmında yer alan mekândı. Bu meydan siyasî amaçları dışında da ocak için önem arz etmekteydi.¹⁸⁸ Mesela her sabah ocağın seğirdim¹⁸⁹ ustaları tarafından mezbahadan Et Meydanı’na getirilen sığır etleri, gülbank çekildikten sonra ortalara buradan dağıtılırdı.¹⁹⁰ Sultan ile kapıkulları arasında nimet hizmet karşılığına dayanan bir çeşit anlaşma, genellikle buna benzer ocak (mutfak) dünyası ile ilgili simge ve ritüellerde ifadesini bulmuştu.¹⁹¹ Et Meydanı yeniçerilerin günlük askerî eğitimlerini, ocağa gelen acemilerin de tüfenk eğitimlerini yaptıkları mekândı. Meydanın sınırları içerisinde çevresinde baruthane, mumhane gibi imâlât yerleri vardı. Ayrıca meydanın önemli bir özelliğini oluşturan kasap dükkânları sekiz taneydi. Yeni Odalar’ın Et Meydanı’na açılan kapısının yanında ise yeniçerilere her yıl dağıtılan çuhaların saklandığı mahzen bulunmaktaydı. Et Meydanı ve çevresi için yapılan son düzenlemeler III. Ahmed döneminde gerçekleştirilmiştir.¹⁹²

Yeniçerilerin sayısının artmaya başlaması ve özellikle de İstanbul dışından ocağa dâhil olmak ve böylece yeniçeri ayrıcalıklarından faydalanmak için gelenlerin sayısının artmış olduğu XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra mekânsal anlamda şehirde bulunan bekâr odalarının sayısında da artış meydana gelmiştir. XVIII. yüzyılda tamamen disiplinsiz hâle gelen bu odalar yeniçerilerin hem şehirde gerçekleştirdikleri eylemlerin üssü ve barınağı hem de eylemlerinin insan kaynağı olarak faydalanmaya başladıkları mekân

¹⁸⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 401-402.

¹⁸⁸ Lady Montagu 10 Nisan 1718 tarihli mektubunda şehrin mimari yapısından bahsederken Et Meydanı’nı için de yorumlarda bulunmuştur. Bu meydanın Bizans İmparatorluğu zamanında hipodrom olarak kullanıldığını, meydanın ortasında yer alan sütunda, ağzlarını açmış ve birbirine sarılmış üç yılan olduğunu ve bu sütunun ne amaçla buraya konulmuş olduğunun bilinmediğini belirtir. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul, ty., s. 126-127.

¹⁸⁹ Seğirdim; sekmek suretiyle yapılan yürüyüş hakkında kullanılır bir tabirdir. Yeniçeri Ocağı mensupları için kesilen etlerin nakli sırasında bu vazife ile mükellef olanların etleri sekerek naklettiklerinden dolayı haklarında bu tâbir kullanılmaktaydı. Pakalın, “Seğirdim”, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

¹⁹⁰ Abdülkadir Özcan, “Etmeydanı”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 1994, s. 497.

¹⁹¹ Cemal Kafadar, “Yeniçeriler”, s. 473.

¹⁹² Necdet Sakaoğlu, “Et Meydanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1994, s. 224.

olmuştur. Oda sakinleri ise, bu karşılıklı ilişkiden, ocakla hiçbir alakaları olmadıkları hâlde parayla esâme alıp, ulûfe almaya başlayarak nemalanmışlardır.¹⁹³

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda şehrin çeşitli mahallelerinde yaşayan ocak mensuplarının sayısı da artmıştır. Kışlaların şehrin merkezi Aksaray'da bulunması, yeniçerilerin ilk dönemlerde çoğunlukla tercih etmiş oldukları bölge olmasına sebep olmuştur. Bu kışlaların merkezî otoritenin yaşam alanına yani saraya yakınlığı ayrıca ocağın temel fonksiyonunun sultanın ve hanedanın korunması ile ilgili görülebilir. XVIII. yüzyılla birlikte yeniçerilerin en önemli yaşam alanı bekâr odalarıdır. Ancak nerede yaşarsa yaşasın ocağa mensup her bir yeniçeri için Yeni Odalar ve bu odaların önünde bulunan Et Meydanı ocağın çeşitli ritüellerinin yaşatılması adına en önemli mekân olmuştur.

1.5.3. Yeniçerilerin Tahsisat, İaşe ve Mevâcibleri

Yeniçerilerin iaşeleri kendilerine ait olmakla birlikte odalarının bazı masrafları dolaylı yoldan da olsa devlet tarafından karşılanmaktaydı. Devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan gayrimüslim tebaa belirli hizmet karşılığında bu vergiden muaf tutulabiliyordu. Cizye, Osmanlı'da gayrimüslimlerden para şeklinde toplanan ve hazîneye intikal ettirilen bir vergiydi.¹⁹⁴ Bu tebaadan bazı kimseler, İstanbul'daki yeniçeri odalarında yanan kandiller için belirlenen miktarda senelik zeytinyağı veya bal mumu vermeleri karşılığında devlete ödemeleri gereken vergiden muaf tutuldukları gibi bazı haklara da sahip olabiliyorlardı. Böylece devlet, yeniçerilerin odalarının aydınlatılması için gereken finans kaynağını bu şekilde sağlamış olmaktadır. Nitekim, Haziran 1726 tarihli bir arzuhal bu konuya örnektir. Arzuhalde, Yeniçeri Ocağı'nın 1. Bölüğü Ortası'nda yanan kandil için senede bir defa kendi malından seksen kıyye (okka)¹⁹⁵ zeytinyağı ve on kıyye

¹⁹³ Necdet Sakaoğlu, "Bekâr Odaları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 124. Bekâr odaları için ayrıca bkz. Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul, 2016.

¹⁹⁴ Merkezî Hazîne'nin Bütçe gelirleri içerisinde önemli bir yere sahip olan cizye gelirleri, XVIII. yüzyılın başında hazînenin toplam gelirlerinin % 41,2'sini oluşturmaktaydı. Bkz. Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. I, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul, 2006, s. 126-127.

¹⁹⁵ Burada verilen okka isimli ölçü birimi; tartı ölçülerinden birinin adıdır. Kaynakların verdiği bilgilerden Osmanlı tarihi boyunca değişik mekân ve zamanlarda farklı okkaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Standart okka için kaynaklardan şu eşitlik elde edilmektedir: 1 okka = 4 litre = 6 ukıyye = 40 şer' ukıyye = 400 dirhem. Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 238.

balmumu vererek vergiden muaf olan babası Markar'ın vefatı sonrasında boşalan görevin aynı şartlar altında kendisine verilmesi için İsvador isimli zimmî ricacı olmuştur.¹⁹⁶ Yine benzer konuyla ilgili bir başka kayıta; Yeniçeri Ocağı'nın 71. Cemaat ortası olan saksoncu cemaatine, her sene seksen kıyye revgan-ı zeyt (zeytinyağı) vermesi karşılığında, imâl ettiği şıranın vergisinden muaf tutulan Parakin isimli zimmî, imâl ettiği şıradan 1720 senesi mahsulünün şırahaneye nakline izin verilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁹⁷

Bir gelenek olarak yeniçerilere Ramazan ayının on beşinci günü Hırka-i Şerîf ziyareti alayından sonra saray mutfağından baklava verilmekteydi. Bu geleneğin XVIII. yüzyılın ilk yarısında da devam ettiği Ekim 1711 tarihli İstanbul Ağası'na yazılan bir hükümde görülmektedir. Hükümde, Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve diğer tüm ocaklara Ramazan-ı Şerîf'te pişirilecek olan baklavalar için her sene olduğu gibi bu yıl da vermeleri gereken 25 çeki¹⁹⁸ odunun teslimi istenmektedir.¹⁹⁹

II. Murad döneminde başlayan çuha masraflarının devletin hazîneye intikal edecek olan gelirler ile karşılanması şeklinde yapılan uygulama, XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Özellikle Selanik ve çevresinde imâl edilen çuhalar, mültezimler tarafından toplanıp ilgili bölgelere gönderilmekteydi. Devlet, çuhanın tedariki için gerekli parayı bazı yerlerin gümrük ve cizye gelirlerinden elde etmekteydi. Bu yüzyılın başlarına ait Mart 1704 tarihli Selanik, Ohri, Yanya ve bağlı kadılara yazılan bir hükümde, Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nin çuha masraflarının, Yanya'da oturan Arslan Bey'in biraderi olan Ahmed Bey'in sorumluluğundaki Selanik, Ohri, Tırhala, Yanya ve Tevâbii Kıbtıyanı malından yani cizye gelirinden 10.000 kuruşun havale edilerek karşılanması istenmiştir.²⁰⁰ Dergâh-ı

¹⁹⁶ 18 Şevvâl 1138/19 Haziran 1726 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.AS*, 72/6512.

¹⁹⁷ 25 Safer 1133/26 Aralık 1720 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.AS*, 57/5147.

¹⁹⁸ Çeki: Eskiden odun, taş ve saire tartmak için kullanılan ağırlık ölçülerinden birine verilen addır. 195 okka, 250 kğ'a denk gelmektedir. Belgede yer alan 25 çeki=6 ton 250 kğ.'a eşittir. Pakalın, "Çeki", *a.g.e.*, C. I, s. 340.

¹⁹⁹ 19 Ramazan 1123/ 31 Ekim 1711 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.SM*, 29/3090.

²⁰⁰ 7 Zilkade 1115/13 Mart 1704 tarihli belge için bkz. BOA, *AE.SMST.II*, 8/764. Osmanlı arşivinde çuha masraflarının ödenmesine yönelik çok sayıda belge örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: 16 Zilkade 1123/26 Aralık 1711 tarihli hükümde İstanbul'daki Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin çuha bedellerinin, 1122 senesinden 1123 senesine kadar olan sürede başmuhasebeden hesap olunarak 144.958 buçuk kuruş veriliyorken, 1124 senesinde tenzil edilenler çıkarılınca (64.958 buçuk kuruş) toplamda 80.000 bin kuruş ödendiği görülmektedir. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 70/7100.

14 Cemâziyelâhir 1130 /15 Nisan 1718 tarihli bir başka hükümde de yine Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin çuha bedellerinin Hüseyin'in mutasarrıf olduğu Selanik ve kadılıkları ahalilerinin avarız ve bedel-i nüzüllerinden toplanarak ödenmesi istenmektedir. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 101/10018.

2 Cemâziyelevvel 1136/27 Şubat 1724 tarihli bir diğer hükümde İstanbul'da Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nin çuha bedellerinin Gümölcine, Demirhisar, Selanik, Sidrekapısı, Kesriye, Serfiçe, Ohri, Sarıgöl, İskenderiye,

Âli İstanbul Yeniçerilerinin çuha masraflarının kaydının tutulduğu bir defterde, Mart 1709 döneminde ödenen çuha bedeli miktarı 957.120 akçe olarak verilmektedir.²⁰¹

Devlet, yeniçeri çuhalarının dokunması işini önemsemekte ve çuhaların dokunması için gereken yapağının temini konusunda sıkı önlemler almaktaydı. İlgili kadılara yazılan hükümlerde yapağının sadece çuha diken Yahudilere satılması istenmiş ve başka ülke tüccarlarının yapağı talebinin kabul edilmemesi hususu birçok emr-i şerifte dile getirilmiştir. Yeniçeri ihtiyacının beklemezliği çuhanın dokunma ve vaktinde yetiştirilmesi uğrunda gösterilen titizliği göstermektedir. Devletin çuha temini konusundaki önceki dönemlerde uyguladığı tedbir ve usüllerin XVIII. yüzyılda da devam ettiği ilgili belgelerden anlaşılmaktadır.²⁰²

Selanikli Yahudi dokumacılar, XV. yüzyıl sonunda Almanya'dan kaçan veya yurt dışı edilen Yahudileriyle 1492'de İspanya ve 1496'da Portekiz'den yurt dışı edilen İspanyol Yahudileri idi. Bunlar çeşitli yollarla Osmanlı ülkesine gelmiş ve önemli bir kısmı da Ege sahillerine yerleşmişlerdir. Bu göçmen Yahudiler, hüsn-i kabul gördükleri Osmanlı ülkesine beraberlerinde batı tekniğini getirmişlerdir.²⁰³ Yahudi imâlatçılar kısmen İstanbul'a ama esas olarak da Selanik'e yerleşmiş olduklarından, Selanik ve çevresindeki kırsal alanda çırpıcı dibekleri kurmuşlardır. Bu imâlatçılar Selanik'ten Balkanlar'ın ham yününe kolayca ulaşabilmişlerdir.²⁰⁴

Yanya, Karadağ ve Visoka avarız, nüzül ve cizyesi mallarından ödenmesi emri bulunmaktadır. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 127/12512.

²⁰¹ 29 Zilhicce 1120/11 Mart 1709 tarihli belge için bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 196/18953.

²⁰² Burada örnek olarak kullanılan belgelerde, XVI. yüzyılın sonunda olduğu gibi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da devletin bu konudaki tutumunun değişmeden devam ettiğini görmekteyiz. 15 Muharrem 984/13 Nisan 1576 tarihli Köstendil, Üsküp, Sofya ve Filibe Kadılarına yazılan hükümde, sancaklarında bulunan yapağının sadece yeniçeri çuhası diken Yahudilere satılması ve Latin, Venedik ve başka yerlere satılmaması hususunda dikkat edilmesi yönündedir. Bkz. BOA, *MD*, 3/93.

Cemâziyeâhir 1155/Ağustos 1742 tarihli bir başka hüküm ise yeniçerilere verilmesi âdet olan kışlık çuhaların dikilmesi için lazım gelen yapağının, (üç bin kantar yapağı her bir vukıyyesi on birer ve on ikişer akçeye) yeterince çuha dikilmesi için gereken miktarı tedarik edilmedikçe Fransız, Venedikli ve Flemenk tüccarlarına verilmemesi gerektiği konusunda Selanik mollasına, Selanik ve Tırhala Sancakları'nda bulunan kadılara, Selanik ve Tırhala Sancakları mütesellimlerine, voyvodalar ve iskele emînlerine gönderilmiştir. Bkz. BOA, *MD*, 149/103.

Bir başka belge ise 8 Rebülevvel 1176/27 Eylül 1762 tarihli olup, Dergâh-ı Âli Yeniçerileri için Selanik'te dokunacak olan yağmurluk ve çuha için yıllık üç bin kantar yapağının satın alınması gerektiği ancak o yıl veba salgını yaşanmasından dolayı Selanik'e pek az yapağı geldiği belirtilmektedir. Eksik kalan miktarın tamamlanmadan Selanik, Tırhala ve Paşa sancaklarından kimseye yapağı satılmaması hakkında emirleri ihtivâ etmektedir. Bkz. BOA, *C.AS.*, 681/28619.

²⁰³ Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazıd'ın Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", s. 418.

²⁰⁴ Gerek Osmanlı yetkilileri gerekse Yahudi toplumu yeniçerilere yünlü kumaş sağlama yükümlülüğünü, padişahların talep ettiği diğer zorunlu hizmetlerle aynı düzeyde bir angarya olarak görmüşlerdir. 1500'lerin sonlarındaki siyasi ve askerî krizle yeniçeri sayısı artmış ve bunun sonucu üniforma kumaşı talebi de

Nisan 1703 tarihli II. Mustafa dönemine ait bir fermanla ise yeniçerilere kisve (elbise) masrafları adı altında nelerin verildiğini görmekteyiz. Bu fermana göre, ortalama yirmi yedi metre Londra (Londrine) kumaş, dolamalık çuha ve Londra şalvarlık kumaş, yetmiş adet kuşak, yetmiş adet astar ve örtülük kumaş, yine yetmiş adet fes ve donluk gibi elbiselik kumaş masrafları, verilen miktarlarla karşılanmaktaydı.²⁰⁵

Devlet, çuha masraflarının karşılanmasında olduğu gibi, et ihtiyacının temininde de benzer politikalar uygulamıştır. Ahmed Cevad Paşa, devletin gerek yeniçeriler ve gerekse diğer işçilerini temin ettiği mîrî sınıfların ihtiyacını, esnaftan ya da tüccardan belirlenen miktarda, her zaman için ücret karşılığında alınmadığını belirtir. Devlet et ihtiyacını çoğunlukla Rumeli’de bulunan hayvanlardan alacağı adet-i ağnam adıyla senelik olarak alınan onda bir vergi ile karşılamıştır. Alınması gereken vergi miktarına göre ya koyun alınır veya bedeli karşılığı nakid olarak tahsil edilirdi. Bunlar devlet merkezine sevk edilerek öncelikli olarak mîrî tayînât sağlanır, hatta fazlasıyla İstanbul halkının et ihtiyacı karşılanırdı.²⁰⁶

Yeniçeriler ulûfe miktarları ocağa girdikten sonra yapmış oldukları hizmetlere ve yükselmelerine göre artardı. *Koçi Bey Risâlesi*’ne göre 1630’larda bir yeniçerinin ilk maaşı günde üç akçeydi ve on iki akçeye kadar da yaşı ilerledikçe ve terfi ettikçe yükselmekteydi.²⁰⁷ *Telhîsü’l-Beyân*’a göre 1071/1660-1661 yılı için nefer sayısı 54.222 olup, yevmiyeleri yani günlük ödenen miktar 417.890 akçe, kıst mevâcibleri yani üç aylık gelirleri 37.119.255 akçe ve senevî yani yıllık mevâcibleri ise 148.477.020 akçedir.²⁰⁸ Bu verilere göre bu dönemde bir yeniçerinin yevmiyesi yaklaşık 8 akçedir. Marsigli’ye göre ise (1680 tarihi için) yeniçeriler için yıllık olarak verilen miktar 3.711,5 kese, 1720

fazlalaşmıştır. XVI. yüzyıl başlarında yeniçeriler 95.000 arşın talep ederken, yüzyılın sonunda teslimat neredeyse yüzde 200 daha artarak, 280.000 arşına ulaşmıştır. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatçıları*, İstanbul, 2011, s. 90-91.

²⁰⁵ 1 Zilkade 1114/18 Nisan 1703 tarihli fermanla; “*Vech-i meşrûh üzere yalnız dört yüz doksan zirâ‘ londra (londrine), dolamalık çuha ve londra şalvar ve yetmiş adet hâce meşûmî ve yetmiş adet zeytûnî sagîr ve yetmiş adet kuşak mukaddem ve yetmiş adet astâr ve setar ve yetmiş adet fes ve yetmiş adet donluk ma‘a aynî ve üç yüz elli gurusu harc-ı zâbıtı fermân-ı âlîşân...*” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, *AE.SMST.II.*, 74/7887.

²⁰⁶ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 98.

²⁰⁷ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 163-164; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 411-412.

²⁰⁸ Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin icmâlleri mücebince 54.222 nefer olup yevmiyeleri dört yük, 17.890 akçedir. Ve bir kıst mevâcibleri 371 yük 19 bin 255 akçedir. Ve senevî dört kıst mevâcibleri 1.484 yük, 77 bin 20 akçe eder. Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 90. *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*’nde de yeniçerilere ödenen mevâcib miktarı *Telhîsü’l-Beyân*’da verilenlerle aynıdır (s. 47).

akçe/148.461.720 akçedir.²⁰⁹ Birbirlerine yakın dönemleri içeren bu kaynaklar, yapılan ödemeler noktasında birbirlerini doğrular niteliktedir.

Yeniçerilerin mevâcibleri Başdefterdarlık tarafından hazırlanıp, Topkapı Sarayı'nda ikinci avluda merasimle verilirdi. Ulûfe dağıtımı çoğu zaman dîvâna elçi kabulünün olduğu günlerde gerçekleşirdi.²¹⁰ *Râşid Tarihi*'nde yeniçerilerin kıst mevâciblerinin ödenmesi ile ilgili bilgiler yer almakta ve elçi huzurunda verilen ulûfeler de ayrıca belirtilmektedir. XVIII. yüzyılda yeniçerilerin ulûfe günlerinde *Galebe Divânı* adı verilen elçilerin huzura kabul edildiği günlere rastlayan mevâcib ödemeleri çok fazla olmamakla birlikte 1704 yılında Özbek Hânı tarafından gönderilen elçi Küçük Ali Bey'in huzura kabul edildiği o yılın masar ve recec mevâcibi dağıtılmıştır. Aynı yılın Eylül ayında reşen ve lezez mevâcibleri yine Özbek Hânı tarafından gönderilen elçi huzurunda verilmiştir.²¹¹ 1724 yılında dağıtılan ulûfe gününde Fransa'nın İstanbul'da bulunan daimî elçisi Divâna kabul edilmiştir.²¹² 8 Mayıs 1728 tarihinde ise Hollanda elçisi olarak İstanbul'da bulunan Cornelis Calkoen'in huzura kabul edileceği gün bir kıst mevâcib dağıtımı gerçekleşmiştir.²¹³

Emekli olan yeniçerilerin emeklilik ücretlerinde olduğu gibi yeniçerilerin mevâciblerinin ödenmesi için de devlet belirli vergi gelirlerini bu ödemeler için tahsis etmiştir. Mesela 1109/1698 tarihinde yeniçerilerin mevâcibleri Galata ve Üsküdar'da bulunan Yahudi ve kefare taifesinin ödemekle yükümlü olduğu ve devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan cizye vergisi ile ödenmesi için bir ferman çıkarılmıştır. Bu fermana göre yeniçerilere ödenen miktar 3.801.050 akçedir.²¹⁴

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait olan kayıtlarda da yeniçerilerin mevâcibleri ve devlet tarafından karşılanan diğer masrafları için hazînenin bazı gelirlerinin bu ödemelere

²⁰⁹ Marsigli, *a.g.e.*, s. 66. Marsigli XVII. yüzyılın ikinci yarısı için bir yeniçerinin ulûfesini 8 akçe olarak verirken Koçu bu dönem için ödenen ulûfenin 12 akçeye kadar yükseldiğinden bahseder. Koçu'ya göre en kıdemli yeniçeri neferinin yevmiyesi XVI. yüzyılın başında beş, bu yüzyılın sonunda sekiz, XVII. yüzyılın başında dokuz ve bu yüzyılın ortalarında ise on iki akçeye kadar çıkmıştır. Ocağın bütün tarihçesi boyunca da bir yeniçeri neferi 2-12 akçe arasında yevmiye almıştır. *Yeniçeriler*, s. 126-128.

²¹⁰ Yeniçerilere ulûfe dağıtım günü elçi kabulüne denk gelirse buna "Galebe Dîvânı"nın adı verilirdi. Büyük dîvân, fevkalade dîvân manasına gelmektedir. O gün bir azamet ve servet gösterisi teşkil edeceği için Dîvân-i Hümayûn'a İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçileri de izleyici olarak davet edilirdi. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 419-421.

²¹¹ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 705,734. Son iki maaşın birden verilmesine Kısteyn Mevâcibi adı verilmekteydi. Bu suretle üç ayda bir olarak dört kıstta verilmesi gereken mevâcib üç defada verilmiş oluyordu. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 412.

²¹² Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 1398.

²¹³ *Aynı eser*, s. 1558. Râşid Tarihi'nde mevâciblerin ödendiğine yönelik sadece hangi aylar olduğu dışında ne kadar ödeme yapıldığına dair çok fazla bilgi yoktur.

²¹⁴ BOA, *AE.SMST.II*, 9/848.

tahsis edildiği görülmektedir. 1136/1724 yılında yeniçeriler için yapılacak mevâcib ve diğer masrafları Mora Adası'nın cizye gelirlerinden karşılanmıştır. Bu konuda Mora muhafızı olan Ahmed Paşa'ya gönderilen fermanda acilen bu ödemenin yapılması istenmektedir.²¹⁵ Kasım 1729 tarihli her iki belgede de Yeğen Mehmed Ağanın sorumluluğunda olan İstanbul ve İstanbul'a bağlı olan Gümrük Mukâtaası gelirlerinden Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin ekmek ve et masrafları için gereken miktarın ödenmesi talep edilmektedir.²¹⁶

Yeniçerilere yapılacak olan ödemelerin, “Yeniçeri Kalemî” adı verilen kalem tarafından kaydı tutulmaktaydı. Bu kalem, kalelerde muhafız olarak görev yapan yeniçeriler, acemi oğlanları, saray bahçeleri görevlileri ve baltacılar yapılan ödemelerden sorumlu idi. XVII. yüzyılın sonlarına doğru bu kalem Piyade Mukabelesinden bağımsızlaşarak oluşmuştur.²¹⁷ Kalemin kuruluşunun ilk döneminde toplam giderler içindeki durumu Tablo 6'daki gibi olup, %17,4, ile %20,6 arasında değişmiştir. Tabakoğlu tarafından kalemlerin giderlere göre dağılımının verildiği tabloda en büyük paya sahip olan kalem Yeniçeri Kalemî olmuştur. 1704-1705 yılında yeniçeri kalemî sonrasındaki en yüksek gider kalemî %11,2 paya sahip olan Süvari mukabelesidir. Bu oranla bile arasında büyük bir fark bulunmaktadır.

Tablo 6 Yeniçeri Kaleminin Merkezî Hazîne Bütçe Giderleri İçindeki Yeri²¹⁸

Yıl	Gider (Akçe)	Toplam Gider İçindeki Payı (%)
1108/1696-1697	225.698.400	20.6
1110/1698-1699	214.536.196	18.0
1116/1704-1705	200.613.102	17.4

²¹⁵ 20 Rebûlâhir 1142/12 Kasım 1729 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.AS.*, 84/7610.

²¹⁶ 160 nefere kişi başı 60 akçe ekmek ve et bahası ödenmiştir. Toplamda 9.600 akçe ödeme yapılmıştır. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III.*, 148/14509.1141 senesinde 160 nefere ödenen kişi başı tayinât akçesi 58 akçe olup, toplam ödenen akçe miktarı: 9.580 akçedir. Bkz. BOA, *AE.SAMD.III.*, 148/14519.

²¹⁷ Çelik, a.g.m., s. 144.

²¹⁸ Cevdet Maliye 17899, KK 2321, MAD, 3242, zikreden Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.112.

Ekim 1719 tarihinde Receb, Şaban, Ramazan aylarını içeren kıst mevâciblerinde Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri ile mütekâid olanlar ve bostancılar tek bir başlık altında verilmiş olup, bunlara ödenen toplam mevâcib miktarı 673 kese, 24.687 kûsur/36.612.440 akçedir.²¹⁹ Buna göre yeniçerilerin 1719 yılı giderlerinde toplam bu kalem için ödenen miktar 146.449.760 akçedir. 1710-1711 yılları için devletin toplam bütçe gelirleri ise 1.295.082.371 akçedir.²²⁰ Bu verilere göre bütçe gelirlerinin yaklaşık % 12'si yeniçeri kalemi için harcanmıştır. Ancak bu durum sadece yapılan maaş ödemeleri için geçerlidir. Bu ödeme dışında kalan sınır boylarındaki yeniçerilerin et, buğday, elbise gibi çeşitli iaşelerini içeren masraflar bu toplama dâhil değildir. 1704-1705 yılı bütçesinde, bu oran %17.4'tür (Bkz Tablo 6). Eylül 1724 tarihli bir başka belgede yeniçerilere ödenen mevâcib miktarı verilmektedir ve Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri ile mütekâid olanlar ve bostancıların kıst mevâcib (recec mevâcibi) icmâllerinin yer aldığı kayıta, ödenen toplam miktar 623 kese, 47.034 kûsur/35.947.468 akçe olarak verilmiştir.²²¹ Yeniçeri kalemine 1724 yılı için toplam ödenen miktar yaklaşık 143.789. 872 akçedir ve buna göre 1719 yılındaki düşüş bu dönemde de devam etmiştir.

Bu düşüşün sebebi, özellikle XVII. yüzyıl sonrasında yaygınlaşan ve XVIII. yüzyılda da daha yaygın bir şekilde uygulanan iltizam sisteminin yeniçerilerin ulûfelerini devlete bırakarak (hazîne-mânde) bunun karşılığında kethüdalık başta olmak üzere çeşitli kademelere getirilmeleridir. Yeniçerilerden bazıları devletten aldıkları ulûfeden vazgeçip kethüdalık gibi bazı önemli görevlere talip olmuşlar ve onlardan aldıkları gelir bir bakıma ulûfeleri olmuştur. Bu dönemde iltizam sisteminin ekonomik alanda yeni alanlar açması bu yeni düzenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Askerî sınıf mensupları maaşlarını hazîneye bırakmaya teşvik edilmiş, karşılığında da zanaat örgütlerinden birine kethüdalık ya da bir başka göreve atanmışlardır. Devlet bu sayede bütçe giderlerini kısma imkânını bulmuştur. Bu düşüşün bir başka nedeni ise ocak mevcudunda zaman zaman yapılan düzenlemelere göre mahlûl olan esâmelerin çıkarılarak devlet hazînesinin giderlerinin düşürülmeye çalışılması olmalıdır.

Yeniçeri odalarına her ulûfede *terakkî* denilen, hak edenlere dağıtılması gereken bir miktar akçe verilmesi kanundu ve bu terakkî birkaç türlü olabilmekteydi. Bunlardan biri mukarrer olup her üç ayda bir ulûfe çıktıkça bütün ocağa dağıtılırdı. Bundan başka bir de

²¹⁹ 29 Zilkade 1131/13 Ekim 1719 tarihli mevâcib kaydı için bkz. BOA, *AE.SAMD.III*, 28/2681.

²²⁰ Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. I, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul, 2006, s. 220.

²²¹ 29 Zilhicce 1136/18 Eylül 1724 tarihli mevâcib kaydı için bkz. BOA, *C.AS.*, 629/26565.

vefat eden yeniçerilerin yevmiyelerinin yedi akçeden yukarısının ocak neferleri arasında dağıtılması olan *mahlûl*, yine hak eden yeniçerilere ek olarak yapılan ödemelerdendi.²²² Ocak neferlerine ödenecek bu ek gelirlere yönelik Aralık 1699 tarihli bir kayıttta mahlûl olanlarla çeşitli hizmetlerde görev yapanlar ve zeamet ve tımar olanların mevcudu ve onlara ödenecek miktarların tutarı verilmiştir. Bu belgeye göre, Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 354 nefer müteferriklerinin yevmiyeleri 2.786 akçedir. Lezez mevâcibinde yeniçeri kullarının ocaktan boşalan nefer sayısı, zeamet ve tımar olanlarla birlikte 717'dir ve yevmiyeleri 5.884 akçedir. Yine lezez mevâcibde yeniçerilerin ocaktan boşalan nefer sayısı 217 olup, yevmiyeleri 2.000 akçe etmektedir. Bir sonraki mevâciblerinde ocaktan boşalan nefer sayısı 481 olup, yevmiyeleri 3.139 akçe, bir diğer lezez ulûfesinde ise yeniçeri kullarının ocaktan boşalan nefer sayısı 751, yevmiyeleri 4.745 akçe olup tüm bu nefer ve mevâcib miktarları Hazîne-i Âmire'ye sunulmuştur.²²³

XVII. yüzyıldan itibaren ocak nizamının bozulmasına paralel olarak esâmeler alınıp satılmaya başlandığı gibi boşalan kadrolara ulûfe çıkarılmış ve bunlar başkalarının cebine girmiştir. Bu sebeple zaman zaman fazla veya boşalmış esâmelerin (mahlûl esâmeler) tespiti yapılır ve buradan elde edilen miktarın hazîneye kalması sağlanırdı. Sonradan ocağa girenlerden ayırt edilmek için gerçek ocaklılara “sahîhü'l-esâmî” denirdi.²²⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 9 Receb 1111/31 Aralık 1699 tarihli, padişaha hitaben yazılmış ve Yeniçeri Ocağı'nın hazîne giderlerinde ne gibi haksız kazançlar elde edildiği, bu haksız kazançların önlenmesi için neler yapılması gerektiği ve özellikle de mahlûl olan esâmelerin devlet tarafından kontrolünün sağlanması gibi konuları içeren belge, ocağın XVIII. yüzyılın başında gelmiş olduğu durumu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Belgeyi kaleme alan ve müellifi belli olmayan bu kişi, birtakım hesaplamalarda bulunarak devlet

²²² *Mukarrer* ve *Mahlûl*'den başka bir de *Înâm* isminde doğrudan doğruya veya yeniçeri ağasının arzı üzerine hükümdar tarafından ocağa verilen bahşîş de vardı. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 425-445.

²²³ Mahlûl olanlarla çeşitli hizmetlerde görev yapanlar ve zeamet ve tımar olanların mevcudu ve onlara ödenecek miktarlar daha ayrıntılı olarak şu şekilde verilmiştir: Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 354 nefer müteferriklerinin yevmiyeleri 2.786 akçe olur ve 3 lira ödenecek miktar 2 yük 46.500 akçe eder. Lezez mevâcibinde yeniçeri kullarının ocaktan boşalan nefer sayısı, zeamet ve tımar olanlarla birlikte 717'dir ve yevmiyeleri 5.884 akçedir, üç ayda ödenmesi gereken miktar 5 yük 20.869 akçedir. Yine Lezez mevâcibde yeniçerilerin ocaktan boşalan nefer sayısı 217 olup, yevmiyeleri 2.000 akçe olur ve üç ayda ödenmesi gereken miktar 177.000 akçe eder. Bir sonraki mevâciblerinde ocaktan boşalan nefer sayısı 481 olup, yevmiyeleri 3.139 akçe, üç ayda ödenmesi gereken miktar 2 yük 57.612 akçedir. Bir diğer Lezez ulûfesinde ise yeniçeri kullarının mahlûl olan nefer sayısı 751, yevmiyeleri 4.745 akçe, üç ayda hak etmiş oldukları ulûfeleri 4 yük 19.912 akçe olup tüm bu nefer ve mevâcib miktarları Hazîne-i Âmire'ye sunulmuştur. 9 Receb 1111/31 Aralık 1699 tarihli belge için bkz. TS.MA.e, 460/19.

²²⁴ Esâme veya esâmî; Kapıkulu askerlerinin isim ve maaşlarının kayıtlı olduğu defterleri, bu defterlerdeki isimleri ve daha çok burada adı geçenlerin ellerindeki belgeyi ifade eden tabir. Bkz. Abdulkadir Özcan, “Esâme”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 355-356.

hazînesinin korunması için yapılması gerekenleri sıralamıştır. Özellikle mahlûl olan esamiler üzerinde durarak bunların kayıt altına alınmaları gerektiği, bunun sağlanması durumunda hazîneye aktarılacak olan paranın önemi üzerinde durmaktadır.²²⁵

XVII. yüzyılın sonlarında emekli olan bir yeniçerinin alacağı ücret ocaktaki kademesine göre değişmektedir. Bu dönem için tespit edilen belgelerde bu emekli maaşları Kefe cizyesi gelirlerinden karşılanmıştır. Nitekim Eylül 1693 tarihli bir berat kaydında, Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinden emekli olan Ali Hasan'ın beratının yenilendiği ve kendisine tayin olunan ulûfenin Kefe cizyesi malından günlük 45 akçe olarak verildiği yer almıştır. Yine Kasım 1693 tarihli bir başka berat kaydında yine Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinden emekli olan Osman Resul'ün beratının yenilendiği ve kendisine tayin olunan ulûfeyi yine Kefe cizyesi malından günlük 30 akçe olarak alması ifade edilmiştir.²²⁶ Her bir kayıta sadece yeniçeri ifadesi kullanılmakta, ocak içerisinde derece ve rütbeleri konusunda bir ibare yer almamaktadır. Ancak verilen bu emekli maaşları dönemin ocak içerisinde görevde bulunan yeniçerilere ödenen ulûfeyegöre çok daha yüksektir. Nitekim ilgili dönemde ocak içerisinde olan bir yeniçerinin almış olduğu akçe miktarı 10 ile 15 akçe arasında değişmektedir. Aradaki bu farkta, emekli olan yeniçerilerin mesleklerinin en üst derecesinden görevinden ayrılmış olmaları, ocaktaki rütbe veya kıdeme bağlı olabileceği gibi aynı zamanda ulûfelerinin bu dönemde yüksek olması ile de ilişkili olabilir. Ocaktan emekli olan yeniçerilere ek gelir olarak devlet tarafından bazı dış görevler verildiği de olmaktadır. Yeniçerilerin orta sandığından borç alan ve ödemeyen ya da ödeyemeden vefat

²²⁵ Vefat eden yeniçeri mahlûllerinin defter muamelesi, hazîne-mânde ve ulufe hesapları hakkında Rikâb-ı hümayûna arzedilen belgede şu ifadeler yer almaktadır: “Padişahım; Hakk-ı sübhana te'âlâ devletlü vücûd-ı şerîflerin hatalardan hıfz eyleyüb serîr-i saltanatda mu'ammer eyleye. Benim devletlü hünkarım müteveffâ olan yeniçeri mahlûllerinin defteri üzerine mübârek kaleminizle bu mahlûlleri ana defterinde bulub çalasın bu takdirce yazub defteri serkâtibine gönderesiz yeniçerinin ana defteri serkâtibinde ise yoklayub her esâmîyi odasında bulub şedde(?) eğer ana defteri hünkarımda ise bu mahlûl defteri ile serkâtibine gönderin çalub gene rikâb-ı hümayûna gönderesün ve benim devletlü hünkarım hazînemânde demek hazîneye kaldı demektir. Yeniçeri ulûfesinden üç ayda yetmiş üç bin akçe hazîneye kalub sâi olmuş olur. Mesela Dîvân-ı Hümayûnda ulûfe verildikde cümle yeniçeri kaç neferdir. Üç ayda kaç yük akçe alur hesâb olunur. Mahlûllerin çıkarub hesâb ederler. Ana göre arz olunur. Böyle zabt olundukda ulûfe verilmek âsân olur. Mahlûller alınmasa gitdikçe artub ulûfe verilmek güç olur. Hemân her ulûfede yeniçeri ağası kulunuza tebliğ-i şerîfin buyurun. Mahlûlleri bir hoşça zabt ile üç aydan üç aya rikâb-ı hümayûnuma gönder. Yoksa sen bilürsün deyü muhakkim tensib buyurun. Benim devletlü hünkarım hesap buyurmuşsuz. Nice olur. Ceravdede(?) yüz nefer yeniçeri olsa kiminin üç akçe kiminin beş akçe kiminin on akçe ulûfesi olsa böylece hesap olunur. $3+5+10+=18*3=54+54+54=162$. Bu hesap olunan üç âdemin ulûfesi birinin üç akçe, birinin beş akçe, birini on akçe bir yere geldikde üç ayda ulûfeleri dört bin sekiz yüz akçe olurmuş esâmî deyü adlanırlar. Sorsalar felan yeniçerinin esâmisi neden Mehmed'dir, adı demektir”. TS.MA.e, 885/40.

²²⁶ İlk belge, 23 Muharrem 1105/24 Eylül 1693 tarihlidir. Bkz. BOA, AE. SAMD.II., 2/149. İkinci belge ise, 29 Rebûlevvel 1105/28 Kasım 1693 tarihlidir. Bkz. BOA, AE. SAMD.II. 2/151.

eden kişilerin vârislerinden bu borcun tahsili için emekli bir yeniçeri tayin edilebiliyordu.²²⁷

Devlet yeniçerilerin emeklilik ücretleri için toplu olarak da bazı gelirlerini bu ödemeler için tahsis ettiği de olmuştur. Nitekim XVIII. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerden artık görevini yerine getiremeyecek durumda olanların emekliliğe sevki ile emeklilik ücretlerini 1131/1718-1719 yılı cizye malından ve 1130/1717-1718 yılı mukataasından ödenmesi için İstanbul Kâimmakâmı (İstanbul Kaymakamı) Vezîr Mustafa Paşa'ya hükm-i şerîf yazılmış, Yeniçeri, Cebeci ve Topçu birliğinden emekli olanlar için toplamda bir kıst mevâcib olarak 74 kuruş/8.880 akçe ödeme yapılmıştır.²²⁸ Aynı dönemde yine Vezîr Mustafa Paşa'ya yazılan bir başka hüküm kaydında ise emeklilik ücretlerinin İstanbul Gümrüğünden, İstanbul cizyesi ve diğer mahallerden elde edilen gelirlerle ödenmesi, yaşanan aksaklıkların ve eksikliklerin giderilmesi için yine İstanbul Kâimmakâma hükm-i şerîf gönderilmiştir.²²⁹

Yeniçeriler, XVIII. yüzyılla birlikte özellikle de ekonomik alanda yaşanan değişimlere bağlı olarak devletten ulûfe alan bir kesim olması sebebiyle almış oldukları ulûfeler günün şartlarına göre yeterli miktarda olmamıştır. Devletde değişen ekonomi politikalarına bağlı olarak bu dönemde yeniçerilerin sivil alana müdahil olmaları daha da yaygınlaşmıştır. XVIII. yüzyılın enflasyon şartları, ulûfe alan bu kesimin maaşlarını neredeyse yok denecek bir düzeye indirmiştir. XVI. yüzyılla başlayan askerlikle esnaf arasındaki ilişki, XVIII. yüzyılla birlikte devletin de uygulamış olduğu politikalarla birbirine zıt görünen bu iki kesimin daha fazla yan yana kullanılması ile sonuçlanmıştır. Esnaf sınıfının içerisinde yeniçeri olan ve yeniçeri olmayan kesim arasındaki ilişki, devletin malî sıkıntıları sonrasında “yeniçeri zorbalığı”nın baş göstermesine sebep olmuştur. Bu durum II. Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²²⁷ Bu belgede, Yeniçeri Mustafa'nın zimmetinde olan 500 kuruşun tahsil edilmesi için emekli Yeniçeri Hasan, vekil olarak tayin edilmiştir. Bkz. BOA, MD., 96/69.

²²⁸ Ramazan 1130/Ağustos 1718 tarihli hükm-i şerifte, “*Âsitâne-i sa'âdet kâ'im-makâmı Vezîr Mustafa Paşa'ya hüküm ki: Âsitâne-i sa'âdetimde olan kapum kullarından dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri ve cebeci ve topcuların mânde ü mütekâ'idlerinin bir kıst-ı mevâcibleri dört yüz otuz beşten rûmî kise ile yetmiş dört guruş itmekle bin yüz otuz bir senesi cizye malından ve yüz otuz senesi mukâta'âtından serî'a el-husûl ve vakt-i duhûl idüb ...*” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, MD., 128/138.

²²⁹ Ramazan 1130/Ağustos 1718 tarihli hükm-i şerifte; “*Âsitâne-i sa'âdet kâ'im-makâmına hüküm ki: Âsitâne-i sa'âdetimde olan dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri vesâ'irmütesâ'id ve mândelerin virilmesi fermânım olan bir kıst-ı mevâcibleri için İstanbul gümrüğü taksit olandan havâle olunan kırk bin guruşa İstanbul Gümrüğü Mukâta'âsı Eminî Mehmed İstanbul cizyesi taksit olandan havâle olunan otuz bin guruşa İstanbul cizyedârî Ahmed bu ana değîn edâ ü teslim itmeyüb tekâsül itmeleriyle bilâ-temhîl bî-kusûr tahsîl ve ocakları tarafına teslim itdirmek bâbında...*” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, MD., 128/178.

BÖLÜM II

İSTANBUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA YENİÇERİLER

2.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul

İstanbul önemli bir yerleşim yeri olarak Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorluklarına yaklaşık 2000 yıl başkentlik yapmış bir şehirdir. Şehir coğrafi konumu, ekonomik önemi ve taşıdığı tarihî mirasla, geçmişten bugüne daima büyük ve önemli bir yerleşim birimi olmuştur. Öte yandan şehir, ekonomik ve siyasî önemi yanında tarih boyunca entelektüel bir merkez olma özelliğini de taşımıştır. Avrupa ile Asya'nın merkezi, aynı zamanda bir liman şehri olması, İstanbul'u oldukça avantajlı konuma getirmiştir. İstanbul gerek Roma gerekse Osmanlı idaresinde olduğu dönemlerde yoğun nüfusa sahip başkentlerden biri olmuştur. İstanbul her iki dönemde gerek Batı'dan ve gerekse Doğu'dan gelen devlet görevlilerinin veya seyyahların çeşitli sebeplerle bulunduğu bir şehir olmasından dolayı birçok yazılı esere de konu olmuştur.²³⁰ Bu şehir, 1560-1730 yılları arasında nüfus

²³⁰ Antonie Oliver, *XVIII. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, İstanbul, 2016; P.A. Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2013; Ogier Ghislain De Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, 2016; Aaron Hill, *A Full and Just Account of The Present State of The Ottoman Empire*, Londra, 1710; Sir James Porter ve Sir George Larpent, *Türkiye'nin bir Asrı*, İstanbul, 2013; Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, Ankara, 2010; Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Trc. Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Ankara, 2012; M. D'Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zehran Yüksel, İstanbul, yy.; Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, Çev. Beynun Akyavaş, Ankara, 1993; John Sanderson, *The Travels of John Sanderson in The Levant (1584-1602)*, Londra, 1931; Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul, 1993; *Anonim Bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, Nşr.ve Trc., Nuh Arslantaş, Yaron Ben Nach, Ankara, 2013; Pavel Artemyevič Levaşov, *Esir Bir Rus Diplomatin Gözünden İstanbul, (1763-1771)*, İstanbul, 2012; Philip Mansel, *Kostantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)*, İstanbul, 2008; George Sandys, *Sandys' Travailes (1610)*, Londra, 1652; Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

bakımından dünyanın en büyük metropolü haline dönüşmüş; her devirde zengin bir ticaret piyasasına sahip olmuştur.²³¹

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden itibaren şehir sürekli siyasî ve sosyal düzenlemelere tabi tutulmuş, bu da ekonomik gelişmeleri, siyasî kaygıların baskın olduğu bir denklemde bağımlı değişken haline getirmiştir.²³² Şehir, karşılıklı ilişki içerisinde olan tüm bu olguların birbirleri üzerindeki etkisi sonucu karşılıklı değişime uğramış, bu durum şehrin görünümünde değişikliğe neden olmuştur.²³³ XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hükümdarları ve devlet ricâli, İstanbul'u imar ve nüfusunu artırmak için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Bu gayretler daha çok Kanuni Sultan Süleyman tarafından şehre bol miktarda suyun getirilmesi ile olumlu sonuçlar vermiştir. İstanbul, Kanuni Sultan Süleyman tarafından imar edildiği dönemde, Et Meydanı'nda İbrahim Paşa Sarayı, Süleymaniye, Şehzade ve Cihangir camileri gibi eserler yapılmış ve yine bu dönemde Mimar Sinan elli büyük, yüz küçük camii, elli saray, otuz kervansaray inşa etmiştir. İstanbul, bu dönemde genişlemiş, devletin gücü ve kazanmış olduğu zaferlerle ticareti de ileri bir aşamaya ulaştırmıştır. Bu dönemde İstanbul'a dünyanın her tarafından tüccarlar gelmesi ve şehrin göç alma problemi ve güvenliği için bazı önlemler alınmasını da gerekli kılmıştır.²³⁴

XVI. yüzyıldan sonra ve özellikle XVII. yüzyılla birlikte Anadolu ve Rumeli tarafında meydana gelen savaşlar ve Celali isyanları gibi dahilî olaylar memleketin birçok yerinde huzursuzluğa sebep olmuş; bu durum İstanbul'a olan nüfus akınının günden güne

²³¹ Rhoads Murphey, "Communal Living in Ottoman Istanbul", Searching For The Foundations of an Urban Tradition, *Journal of Urban History*, C. 16, No. 2, 1990, s. 115.

²³² Edhem Eldem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, 2012, s. 171. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının sonuna doğru, 1478'e gelindiğinde, kentin muazzam surları içindeki araziye dağılmış köylerde yaşayan 30.000 kişilik nüfusu iki misline çıkararak 70.000'e ulaştırmıştır. Bir yüzyıl sonrasında ise İstanbul'un nüfusu 400.000'i aşmıştır. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul, 2008, s. 51.

²³³ Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a eski parlaklığını verebilmek için, Rumeli'den ve Anadolu'dan, yani ülkenin her tarafından şehre önemli bir nüfusun gelmesini sağlamıştır. Önceleri göç isteğe bağlı yapılrken gelenlere de evler bedelsiz olarak veriliyordu. Ancak bu şekilde istenilen nüfusa ulaşamayınca, zoraki iskân uygulamasına gidilmiş, Anadolu halkı kendi yurtlarını terk etmek istemediğinden zor kullanılmıştır. Akdağ bu durumu Anadolu için olumsuz bir durum olarak yorumlar ve İstanbul'un imar edilmesi için Anadolu şehirlerinin kıymetli birçok elemanını kaybettiğini belirtir. Bu iskân politikası sadece Türk-Müslüman kesime yönelik olmamış, sürülen nüfus arasında Türk, Ermeni, Yahudi ve Rumeli tarafından Müslüman, Hristiyan her milliyet ve dinden insanlar da olmuştur. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 345-346.

²³⁴ Halil İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", *DİA*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 220-227.1634'te İstanbul'a gelen Henry Blount, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasının şehre daha büyük bir şeref kazandırdığını yazar ve bu durumu "...Denilebilir ki şehir (Bizanslıların) elinden çıkmakla çok daha büyük olarak vaktiyle sahip olduğu şereften daha yüksek bir şeref kazanmıştır. Çünkü çok daha büyük bir İmparatorluğun başkenti haline getirildiğinden o çağda olduğundan çok daha görkemli...", şeklinde ifade eder (a.g.e., s. 21).

artmasıyla sonuçlanmıştı.²³⁵ Önceleri devletin emirle nüfusu arttırmak amacıyla teşvik ettiği bu göç hareketi, bu yüzyılla birlikte kendiliğinden olmaya başlamıştı. Bu dönemde İstanbul'a olan göçlerin durdurulması ve hatta vakit vakit şehrin tahliyesi meselesine büyük bir önem verildi.²³⁶ En başta düşünülen nokta, İstanbul'a Rumeli ve Anadolu'dan göç gelmesine engel olmak, şehirde inzibatı bozanları İstanbul'dan uzaklaştırmaktı. Bu nedenle "İslam'dan ve kefereden" göç geldiği haber alınır alınmaz, bunlar şehir kapılarından içeri sokulmaz, gümrük eminine şiddetli emirler gönderilirdi.²³⁷

Yetkililer aşırı nüfus yoğunluğunu su ve yiyecek ikmalinin gittikçe zorlaşması ve hayat pahalılığı; soygun, öldürme, yangın olaylarının artması ve güvenliğin zayıflaması; İstanbul'da işsiz kitlelerin artışıyla orantılı olarak başka şehirlerden elde edilen vergi gelirlerinin azalması şeklinde üç temel sorun olarak görmekteydiler. Bu sebeple zaman zaman özellikle bir ayaklanma, yangın veya kıtlık baş gösterdiği zaman yetkililer problemlerin esas kaynağı olarak gördükleri bekâr işçi gruplarını beş on yılda bir toplayıp sürgün etmişlerdir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nüfus artışı Galata bölgesinde oldukça fazla hissedilmesine rağmen; Tophane, Beyoğlu ve Kasımpaşa bu artışın en fazla hissedildiği yerleşmeler olmuştur.²³⁸

İstanbul'a göçün önlenmesine yönelik alınan tedbirler XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Nitekim 1137/1724-1725 yılında Edirne Kadısı, bostancıbaşı ve yeniçeri ağasına gönderilen bir hükm-i şerîf, İstanbul'a göçün önlenmesine yöneliktir. Bu hükümde, herhangi bir şehirden İstanbul'a "ev göçü" olarak tanımlanan göç hareketinin yasak olduğu, bu sebeple Edirne ve civarından İstanbul'a yapılacak göçün önlenmesi, bu hususta çok dikkatli olunması istenmiştir. 1142/1729-1730 tarihli bir başka hükm-i şerîf de Anadolu tarafından İstanbul'a yapılacak olan göçün önlenmesine yöneliktir. İstanbul Gümrük Emini

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"*, İstanbul, 2013; Sam White, *Osmanlı'da İsyancı İklimi-Erken Modern Dönemde Celali İsyancıları*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013.

²³⁶ Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 13, 1958, s. 1.

²³⁷ Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, Yay. Haz. Sami Önal, İstanbul, 1998, s. 23-48.

²³⁸ İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 234-237. Münir Aktepe'ye göre, Sultan III. Ahmed, reâyânın mevcut durumunu düzene koymaktan ziyade, vergilerin muntazam bir şekilde tahsili üzerinde durmuş, hazîneyi doldurmaya çalışmıştır. Bu nedenle bu dönemde birçok kişi, asayişin daha güvenilir olduğu ve iş alanlarının daha kolay bir şekilde elde edebileceklerini tahmin ettikleri büyük şehirlere doğru akın etmeye başlamışlardır. Bunlar zirâî sahadaki çalışmalarını, el sanatları sahasına ve ticarete intikal ettirmek istiyorlardı. Ancak bu keyfi durum zirâî alandaki elde edilen veya edilmesi gereken mahsulün azalmasına ve devletin bu alanda almış olduğu vergilerin günden güne düşmesine sebep olduğu gibi diğer taraftan büyük şehirlerdeki nüfusun, iâşesi bakımından da sıkıntı çekilmesine ve bu şehirlerde oluşan kalabalığın yarattığı işsizliğin zaman zaman anarşiye sebep olmasına neden olmuştur. "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", s. 3-4.

Mehmed'e yazılan bu hükümde, Anadolu ve Rumeli tarafından gelecek göçün önlenmesi konusunda daha önce gönderilen emirlere riayet edilmediği belirtilmiş; bu konuda müsamaha gösterilmemesi istenmiştir. Bu emirde, daha önce yaşanan bazı suiistimallerin tekrarlanmaması, gerek Müslim ve gerekse de gayrimüslim göçmenlerin İstanbul kapısından geri döndürülmesi ve bu konuda görevini yerine getirmeyenlerin gerektiği şekilde cezalandırılmaları üzerinde durulmuştur.²³⁹

İstanbul'a gruplar halinde gelen bekâr bir kesim vardı ki, bunlar mahalle, çarşı ve pazar aralarındaki bekâr odalarını, tahta evleri, kiracı odalarını kalmak için tercih etmekte ve boşta gezmekteydiler. Bu tür göç hareketlerinin önüne geçmek için yeniden kârgir ve tahta evler yapılmasına müsaade edilmemesi, mevcut evlere fazladan ilaveler yaptırılmaması, İstanbul'a bağlı çarşı ve pazar içlerinde, mahalle aralarında meçhul şahıslara esnaf dükkânları yaptırılmaması ve bunların satış yapmalarına müsaade edilmemesi, mevcut bekâr odaları sakinlerinden yasadışı harekette bulunanların cezalandırılmaları gibi tedbirlere başvurulmuştur.²⁴⁰

XVII. yüzyılın sonunda İstanbul tamamıyla bir Türk şehri olmuştu. Eski eserler, zamanın tesiriyle yavaş yavaş ortadan kalkmış, bunların yerine sürekli olarak Türk eserleri yapılmıştır.²⁴¹ 1703 yılında tahta çıkan III. Ahmed'in saltanatı ile birlikte uzun zamandır ihmal edilen başkentten yeniden canlandığı ve mimari anlamda kendi ihtişamını yeniden tesis ettiği bir dönem olmuştur. Osmanlı mimarî kültürü sadece yönetici kesimin veya tamamen şehirli toplumun etkisinde gelişmemiştir. XVIII. yüzyıl İstanbul'una bakıldığı zaman şehir saray, seçkin, kent ve popüler kültürlerin kesiştiği ve birbirine geçtiği akıcı ve hareketli bir toplumsal grubun ürünü haline gelmiştir.²⁴²

Osmanlı klasik dönemi boyunca İstanbul'un gelişen bölgeleri yalnızca iktisadî ve siyasî açıdan önem taşıyan bölgeler değildi. Bu dönemde yeşil alanların, bahçelerin ve mesire yerlerinin tıpkı ticaret bölgeleri gibi şehir ölçeğinde yeralmaya başlaması, gündelik

²³⁹ Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul, 1988, s. 80-106.

²⁴⁰ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul, 2010, s. 170.

²⁴¹ Feridun Dirimtekin, "Ecnebi Seyyahlara Nazaran Fetihden Sonraki İstanbul", *İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı*, S. 14, İstanbul, 1953, s. 22.

²⁴² Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul, 2010, s. 344-346. Hamadeh'e göre, III. Ahmed'in saltanatı ile birlikte şehirde inşaat patlaması ve daha önce eşi benzeri görülmemiş bir mimari ve dekoratif görkem yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sur içinin ve dışının her köşesini saltanat ihtişamının işaretleriyle damgalamıştır. Bu dönemde yeni kentsel alanlar, yapı tarzları ve estetiği, kentli orta sınıfların da bu mimari yapı içerisinde artan gayretini kanıtlama imkânı bulmasını sağlamıştır (s. 20-21). Dirimtekin de XVIII. yüzyıl İstanbul'unun bir Türk şehri olmaya devam ettiğinden ve yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş Avrupa etkisinin de görülmeye başladığından bahseder (a.g.m., s. 28).

hayatın sivilleşmesi, bir başka deyişle İstanbul'un bir askerî garnizon görünümünden sıyrılıp, eğlence kültürüne dayalı kamu etkinliklerinin sergilenebildiği çoğulcu bir yapıya kavuşması anlamına gelmekteydi. Bu dönemde bu tür kamuya açık alanların tipik örneği, asıl şöhretine XVIII. yüzyılda kavuşacak olan Kağıthane olmuştur.²⁴³ Kağıthane bu dönemde İstanbul halkının sosyalleşme ihtiyacını karşılayan, dönemin eğlence kültürü ile insanların doğa ile iç içe bulunmasına imkân sağlayan bir mekâna dönüşmüştür. Ticaretten kültüre, dinî yaşantıdan estetiğe kadar her şeyin belirli kalıplarda yaşandığı bu dönemde, İstanbul'un tarihsel yapısı günlük hayatın birçok noktasında kendini göstermiştir.

2.2. Lâle Devri'nde İstanbul

XVIII. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde “Lâle Devri” adı altında bir dönem tanımlaması mevcut değildir. 1718'de Avusturya ve müttefiki Venedik'le imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın ardından başlayan uzun barış döneminde başta Haliç ve Boğaziçi olmak üzere iptila derecesine varan bir yaygınlıkta lâle yetiştirildiğinden ilk defa Yahya Kemal Beyatlı bu devir için Lâle Devri tabirini kullanmıştır. Tarihçi Ahmed Refik Altınay tarafından 1913 yılında İkdâm gazetesinde tefrika edilen makalenin ve iki yıl sonra basılan kitabının başlığında kullanılan bu ad, Osmanlı tarih literatüründe yaygınlık kazanmış, Osmanlı tarihinin bir zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı olarak anlaşılmıştır. Altınay, toplumun bahçelere, çiçeklere olan ilgisinden ve özellikle bu bahçelerde lâle yetiştirmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Daha önce de lâle yetiştiriciliği olmasına rağmen bu dönemde bu durum bir moda halini almıştır.²⁴⁴ XVIII. yüzyılda lâle yetiştiriciliği oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hatta lâlelere narh uygulanacak derecede ciddi bir piyasası oluşmuştur.²⁴⁵

²⁴³ Kağıthane'nin gelişimi II. Bayezid'in burada bir Baruthâne inşa ettirmesi ve askerî bir tesis etrafında şekillenmesiyle başlamıştır. Kanuni tarafından kargir olarak yeniden yaptırılan söz konusu Baruthâne, Cebahâne Ocağı'na mensup 200 neferin istihdam edildiği bir askerî tesistir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, bölgenin doğal güzelliği nedeniyle İstanbul halkının ilgisini çekmiş ve *esnaf teferrüçleri* için vazgeçilmez bir mekân olmuştur. 17. yüzyılda Kağıthane Deresi vadisinde beş-altı bin çadır kurulup, eğlenceler düzenlendiği, özellikle kuyumcu ve saraççı esnafının geleneksel lonca törenlerine katıldıkları bilinmektedir. Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat-İnsan Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İstanbul, 1995, s. 46-47.

²⁴⁴ Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, İstanbul, 2010, s. 34-35.

²⁴⁵ Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, İstanbul, 2002, s. 270. Daha öncede lâle yetiştiriciliği olmasına rağmen bu dönemde lâle yetiştiriciliği daha da yaygınlaşmıştır. Lâle soğanının fiyatı o kadar yükselmiştir ki devlet lâle narhı belirlemek zorunda kalmıştır. Kaynaklarda iki yüzü aşkın lâle cinsinden bahsedilmektedir. Ahmet

XVIII. yüzyılın, 1718'den 1730'a kadarki 12 yıllık dönemini, "Lâle Devri" olarak adlandırmanın asıl nedeni, saray ve devlet adamlarının savaş yerine barış politikası içinde bir barış ve gelişme dönemi açtıkları düşüncesidir. Halbuki bu dönemde ve arkasından gelen yıllarda ne kalıcı bir barış dönemi gelmiş ne iç huzur sağlanmış ne de toplum refaha yönelmiştir. 1723'te İran'la uzun süreli savaşlar başlamış, 1730'da esnaf-yeniçeri ayaklanması olmuş, padişah tahttan indirilmiş, "Lâle Devri" ileri gelenleri yok edilmiştir. İlk çağdaşlaşma fikirleri ve girişimleri siyasal düzende bir iyileşme sağlayamadığı gibi uygulama fırsatı da bulamamıştır. Ancak bu ilk adımların toplumsal ve siyasal bir evrimin kapılarını açması bakımından önemli olmuştur.²⁴⁶

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın uzun sadaret yıllarını içine alan bu dönem, Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade etmektedir. Paris, Viyana ve Moskova'ya gönderilen elçilerden sadece diplomatik ve ticari antlaşmaları imzalamaları değil, Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir. Paris'e XV. Louis nezdine gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, başta eğitim olmak üzere Fransa'dan çok etkilenmiş ve bunu İstanbul'a taşımıştır. Mehmet Efendi'nin Fransa'da yaşadığı sürece saraylar kadar gösterişli olmayan başka yeniliklere de esin kaynağı olmuştur. Osmanlı devlet adamlarından İbrahim Müteferrika ve babası Sait Efendinin girişimleri sonucunda yenileşme politikasının en önemli göstergesi olarak, 1727'de Müteferrika'nın İstanbul Yavuzselim'deki evinde kurulan matbaadır. Türkçe ilk eserlerin basıldığı bu ilk matbaanın kurulması, dönemin en önemli gelişmelerinden biridir. Matbaada ilk eser, Ocak 1729 yılında basılan Vankulu Lûgatı'dır.²⁴⁷

Bu dönemde istihkâm subayı olan ve Osmanlı hükümetinden iltica talebinde bulunan De Rochefort, bazı askerî reform girişimlerinde bulunmuşsa da yeniçerilerin tehdidinden korkulduğundan bunda başarılı olunamamıştır.²⁴⁸ Bir Fransız mühtedisi olan Gerçek Davud Ağa, Şehzadebaşı'nda çağdaş anlamda ilk yangın söndürme teşkilatı olan Tulumbacı Ocağı'nı kurmuştur.²⁴⁹ Bu arada tersane ıslah edilmiş ve ilk defa üç ambarlı gemilerin yapımına başlanmıştır. Sanat ve edebiyattan hoşlanan Sadrazam Nevşehirli

Refik, *Lâle Devri*, s. 32-35. Bu konu ile ilgili, 17 Rebiülevvel 1138/23 Kasım 1725 tarihli belgede lâle fiyatlarını gösteren narh kayıtları verilmiştir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 28a, sr. 1.

²⁴⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁷ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 271-272.

²⁴⁸ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *DİA*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 82.

²⁴⁹ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 1428-1429.

Damad İbrahim Paşa dönemin ünlü şair, müsiķişinas ve sanatkârlarını etrafına toplamış, ülke dışına el yazması kitap çıkarılmasını yasaklamıştır.²⁵⁰

Bu dönemdeki bir başka önemli gelişme de devlet tarafından bir tercüme heyeti kurularak doğu ve batıdan önemli eserlerin Türkçe'ye çevrilmesidir.²⁵¹ Düşünce alanında önemli değişikliklerin yaşandığı bu dönemde sistemli bir telif hareketi yaşanmıştır. Vak'anüvis tarihleri dışında Seyyid Vehbi, dönemin eğlenceye dönük sosyal hayatını *Surnâme*'sinde, Pasarofça Antlaşması'nı ise *Sulhiyye*'sinde ele almıştır. Müellifi bilinmeyen *Islahat Takriri*'nde de Osmanlı tarihinde ilk defa ciddi bir şekilde yenileşme meselesi tartışılmıştır. Bazı eserler ise Türkçe'den Fransızca'ya çevrilmiştir.²⁵² Bu nedenle bu dönem toplumsal ve kültürel açımlarıyla Osmanlı kültüründe bir dönüm noktası olmuştur.

Bu dönemde devlet tarafından gözlemlerde bulunmaları için hem batıya ve hem de doğuya resmî görevliler gönderilmiştir. Genel bir görüş olarak, Lâle Devri'nin mimarî alanda ilk değişimleri Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in sunduğu sefaretnamesi ile başlamıştır. 1720-1721 yıllarında Fransa'da kalan Mehmed Efendi döndükten sonra sadrazama Fransa'da gördüklerini aktarmış, bu konuda kaleme aldığı sefaretnamesinde Fransız devlet yöneticilerinin yeni yaşam tarzlarını dile getirmiştir.²⁵³ Bu kısa dönemde bütün yaşam görünüşü, mimarî alanda daha özgün bir yapıya dönüşmüştür. Önceki imar dönemlerinde inşa faaliyetlerinin odak noktasını daha çok değişik büyüklükteki camii ve külliyelerin yapımı oluştururken bu dönemde kentsel ölçekte sivil mimarî örnekleri, yalılar, özel ve kamuya ait bahçeler, mesire yerleri, halk çeşmeleri üzerinde yoğunlaşan bir yapı etkinliği ortaya çıkmıştır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, kişisel yetenekleri ile Osmanlı Devleti'nin bu geçiş döneminin de mimarı olmuştur.²⁵⁴

Tıp alanında başta Derviş Ömer Şifâî tarafından olmak üzere birçok eser kaleme alınmıştır. Nitekim İstanbul'daki İngiltere elçisinin eşi Lady Montagu, Türkiye'de bazı

²⁵⁰ *Aynı eser*, C. III, s. 1348-1349.

²⁵¹ Tarihî kronolojiye göre, Sadrazam İbrahim Paşa'nın isteği ile tercümesi başlatılan ilk eser Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah'ın Câmî'ü'd-düvel adlı, Hz. Âdem'den 1673 yılına kadar olan hadiseleri anlatan Arapça eseridir. Bu dönemde yapılan tercüme eserlerin listesi için bkz. Salim Aydüz, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1997, s. 143-170.

²⁵² Özcan, "Lâle Devri", s. 82.

²⁵³ Mantran aynı zamanda III. Ahmet devrinden başlayarak bir dizi yapının inşasında Fransa'yı model alma eğiliminin başladığını da belirtir. Kâğıthane'deki ilk saray olan Sa'dabad 1722 yılında tamamlanmıştır. Bu devir Osmanlı konut mimarisinde yaratıcılık dönemidir. Boğaz kıyılarında ve Anadolu yakasındaki sahiller boyunca yalılar yapılmış, bu yazlık evler yeni bir yaşam biçiminin habercisi olmuştur. Mantran, *İstanbul Tarihi*, s. 268-272.

²⁵⁴ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul, 1996, s. 401.

hastalıklara, özellikle çiçek hastalığına karşı aşı yapıldığından söz etmektedir.²⁵⁵ Ahmet Refik bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetlerinin ilkel bir durumda olduğu, ancak bazı hastalıkların tedavisinin diğer ülkelerde görülmedik bir şekilde tedavi edildiğinden bahseder. Buna örnek olarak da çiçek hastalığının aşısının gayet pratik bir yolla uygulandığını verir.²⁵⁶

Başta padişah ve sadrazam olmak üzere devlet ricâlinin gelenekleri zedeleyecek dereceye ve israfa varan eğlence düşkünlükleri, bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Sarayın ölçsüz masrafları, geleneklerden kopma, sadrazam tarafından konulan aşırı vergiler başta ulemâ olmak üzere halkın büyük çoğunluğunun tepkisini çekmiştir. Askerî reformlardan endişe duyan yeniçeriler de gayr-i memnun halkı desteklemiş ve aralarında ticaretle uğraşan yeniçerilerin de bulunduğu küçük zanaatkârlar son konulan vergilerden rahatsız olmuşlardır. Siyasî alanda özellikle, Rusya'nın bir süredir Hazar sahillerine kadar uzanan bölgeyi işgal etmesi, yöre Müslümanlarının Osmanlı padişahından yardım talepleri ve İran'da gelişen olaylar Osmanlı Devleti'nin dikkatini ister istemez doğuya çevirmişti. Doğuda gelişen olaylar, merkezde III. Ahmed'e ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya muhalefeti giderek arttırmıştı. Sefer giderleri için yeni vergiler konması da bardağı taşıran son damla oldu. Merkezdeki hoşnutsuzluğa taşradaki asayişsizlik sonucu İstanbul'a yönelik göçler, artan işsizlik ve esnafın karşılaştığı zorluklar da eklenmişti. Önemli devlet mevkilerine sadrazam ve şeyhülislam yakınlarının getirilerek bazı kişilerin önlerinin tıkanması içten içe iktidar kavgalarına yol açmaktaydı. Özellikle sadrazamın akrabalarından oluşan bir ekip kurmuş olması ve bunların önemli görevlere getirilmesi en çok tepki çeken konuyu oluşturuyordu.²⁵⁷ Bazı ulemânın bu hoşnutsuzluğu desteklemesine ek olarak siyasî sebeplerin de ortaya çıkması, 1730 isyanının fitilini ateşlemiştir. Patrona Halil İsyanı olarak bilinen bu ayaklanma ile bu dönemin zevk ve eğlenceye bakan yönü sona ermişse de yenileşme ve Batı'ya açılım faaliyetleri devam etmiştir.²⁵⁸

²⁵⁵ Lady Montagu, *a.g.e.*, s. 66-67.

²⁵⁶ Ahmet Refik aynı zamanda aşılama usulünün Osmanlı'da ortaya çıkmış olması sebebiyle çiçek hastalığından kimsenin korkusu olmadığını da belirtir. Ahmet Refik, *Lâle Devri*, s. 62.

²⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Ankara, 2016, s. 10-94.

²⁵⁸ Özcan, "Lâle Devri", s. 84.

2.3. Şehir Hayatında Yeniçeriler

Şehirlerin gelişmesinde ve şekillenmesinde askerî sınıfın rolü yadsınamaz bir gerçektir. Hele kastedilen şehir idari merkez ise, askerî sınıf etkisinin daha da belirgin bir vaziyet alacağını söylemek mümkündür. Günümüzde dahi askerî yapıların şehir hayatındaki varlığının ne derece önemli olduğunu düşünürsek, geçmiş asırlarda bu varlığın tesirinin daha fazla olduğuna kanaat getirmek icap eder.

Osmanlı toplum hayatında bu askerî sınıfın, özellikle şehirlerde, o beldenin nüfusunun belirgin bir kısmını teşkil ettiği bilinmektedir.²⁵⁹ Bu unsurlar, bunların yanı sıra bir şehrin; imarında, sosyal yapısının gelişiminde, iktisadî hayatın her alanında, kısaca bölgenin şehirleşmesinde büyük rolü vardır.²⁶⁰ İstanbul'da yeniçeri askerî sınıfının varlığının fetihle birlikte var olmaya başladığı bilinen bir gerçektir. Yeniçerilerin ikamet merkezi olan İstanbul'da; iskândan nüfusa, şehrin kalkınmasından, imarına kadar birçok alanda etkisinin var olduğu tarihi bir vakiydir. İstanbul'la ilgili yapılan birçok çalışmada yeniçerilerin bu fonksiyonu dile getirilmiştir.²⁶¹

2.3.1. Seçkin Bir Sınıf Olarak Yeniçeriler

Osmanlı toplumunda sınıf sistemine dayalı bir tabakalaşma olmasa da o şehrin yapısını oluşturan kesimleri, bazen yaşadıkları mahalleler ve nüfuslarından, bazen de şehrin sosyol ve ekonomik hayatında oynadığı rollerden rahatlıkla ortaya çıkarmak mümkündür. Bu çerçevede, vergiye tabi olmadıkları için kapıkulu askerleri ve bu askerî sınıfın önemli bir kısmını oluşturan yeniçeriler, İstanbul'un vergi nüfusunu ortaya koyan

²⁵⁹ Osmanlı Devleti'nde "askerî sınıf" asıl anlamı olan "savaşçı" kavramı ile sınırlı kalmayıp bütün kamu hizmetlerini içine alan çok geniş bir çerçeve çizmektedir. Padişahın "berat" olarak herhangi bir devlet hizmetine atananlar "askerî" olurlardı. Böylece oluşan bu geniş sınıfın özellikle vergi konusunda diğer vatandaşlardan, yani reâyâdan farklı olarak önemli ayrıcalıkları vardı. Bu nedenle çeşitli vergi kanunnâmelerinde "askerî-reâyâ" ayrımı üzerinde titizlikle durulduğu görülür ve askerî sınıfı oluşturan zümreler ayrı ayrı belirtilirdi. Coşkun Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 2006, s. 209.

²⁶⁰ Osmanlı klasik dönemine ait sancaklar üzerine yapılan çalışmalarda, şehir hayatında askerî sınıfın etkileri birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 2013; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, 2000; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978; İ. Denny, "Sancak", *İA*, C. X, İstanbul, 1967, s. 186-187.

²⁶¹ Bu alanda yapılan en yeni çalışmalardan biri Gülay Yılmaz tarafından yapılmıştır. Çalışmada XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı başkentinde siviller ile askerî sınıfın ilişkileri ele alınmış, erken modern devirlerde kentsel yaşamın şimdiye kadar pek de fark edilmeyen veya hafife alınan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D., Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal, 2011.

tahrîr defterlerinde yer almamaktadır. Fakat yeniçeriler hem sayıları ve hem de görevleri itibariyle İstanbul'un sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. XVII. yüzyılın sonunda İstanbul nüfusu, Üsküdar ve Boğaziçi köyleriyle birlikte 700.000 olarak tahmin edilmektedir. Bu sayı o dönem için büyük bir rakamdır ve Osmanlı başkentini Eski Dünya'nın birinci kenti haline getirmektedir.²⁶² 1669 yılında İstanbul'da bulunan yeniçeri sayısı 37.094 nefer olarak verilmektedir.²⁶³ *Netâyicü'l-Vukû'ât*'ta, II. Süleyman'ın tahta çıktığı 1687 yılında İstanbul'da, çeşitli Osmanlı şehirlerinde ve sınır kalelerinde bulunan yeniçerilerin toplam sayısı ise 70.394 nefer olarak verilmiştir.²⁶⁴ 1691-1692 yılları için sadece İstanbul'da bulunan yeniçeri sayısı Tablo 4'e göre 20.000 civarındadır. Yakın tarihlere ait olan bu rakamlar arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Özellikle ordunun seferde bulunduğu dönemlerde İstanbul'da bulunan yeniçeri sayısında bazı yeniçerinin seferli olarak kaydedilmesinden dolayı azalma görülmesi muhtemeldir. Bu verilere göre İstanbul dışında bulunan toplam yeniçerilerin sayısı ise İstanbul'da bulunan yeniçeri sayısından oldukça yüksektir. XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sadece başkentte bulunan yeniçerilerin sayısı 40.000'e yükselmiştir.²⁶⁵ Bu dönemde yaşanan siyasî karışıklıklar merkezde bulunan yeniçeri sayısının yükselmesinde en önemli etken olmuştur. XVII. yüzyılın sonuna ait verilere göre, ülke genelinde bulunan tüm yeniçerilerin sayısı İstanbul nüfusunun %10'unu oluşturmaktadır. Yeniçeriler özellikle askerî güçlerinin de vermiş olduğu ayrıcalıklardan dolayı şehir hayatı içerisinde güçlü ve etkin bir kesimi meydana getirmişlerdir.

XVII. yüzyılda çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarında bulunan diplomat ya da seyyahlar eserlerinde, yeniçerilerin buldukları şehrin hayatına etkilerini dile getirmişlerdir. Bu seyyahlardan Polonyalı Simeon, İstanbul'da ve birçok şehirde çoğu zengin kişinin artık yeniçeri sıfatını taşıdıklarını iddia eder.²⁶⁶ Ancak bu askerî kesim şehir

²⁶² Robert Mantran, *XVI.-XVII Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1991, s. 48.

²⁶³ İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 236.

²⁶⁴ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 278.

²⁶⁵ Bu dönemde tüm ülke toprakları içerisinde bulunan yeniçeri sayısının 160.000'e çıktığı ileri sürülmektedir. Yeniçeri sınıfına dâhil olan birçok kişi onların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmak için yeniçeri olmuş kimseler olup, fiilen asker değillerdir. İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 236.

²⁶⁶ XVII. yüzyılın ilk yarısında birçok Osmanlı şehrini gezen Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi'nde yer alan bazı bilgiler, yeniçerileri daha o dönemde sadece Osmanlı başkentinde değil birçok önemli merkezinde de etkin bir durumda olduklarını gösterir. Harput şehrinde bulunan yeniçerilerin şehre hâkim olduklarından bahsederken şu ifadeleri kullanır; "*Türklerin içinde bilhassa çok gaddar insanlar olan yeniçeriler şehre hâkim olmuş, her biri bir bey kesilmiş ve kendileri için saray gibi büyük evler yaptırmışlardı.*", Bkz. Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, Yay. Haz., Saro Dadyan, İstanbul, 2013, s. 108. Andre Raymond da yine eserinde, Kahire'deki yeniçerilerin etkin gücünden bahseder. *Yeniçerilerin*

hayatında sadece güvenlik işlerinde yer almamış aynı zamanda şehrin ekonomik hayatında da etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. Asıl kazançlarını da bu alanda edinmiş ve şehir hayatında seçkin bir kesimin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. UIûfe olarak ödenen akçenin zamanla değer kaybetmesiyle orantılı olarak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren esnafılığı ve başka ekonomik faaliyetleri seçen yeniçerilerin sayısı giderek artmış, devlet fiilen esnafılık yapan yeniçerileri sefere götürmekte hayli zorlanmıştı. Hayat pahalılığı karşısında sabit kalan ulûfeleriyle geçimlerini sağlayamayan yeniçeriler her türlü suistimale açık hale gelmişlerdir. Yeniçerilerin ve öteki kapıkulu askerlerinin şehrin ekonomik hayatına girmelerine karşılık, ihtisap kurallarına uymadıkları için bir takım önemli sosyol ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur.²⁶⁷ XVIII. yüzyıla gelindiğinde daimî silah altında bulunan bir ocak olmaktan çıkıp, hemen hemen hiç ücret almayan, asıl kazançları, kendilerine tanınan birtakım haklar ve vergi muafiyetleri olan, savaş alanlarında bu ayrıcalıkların hakkını giderek daha az verebilen küçük esnaftan oluşan, bir güce dönüşmüştür.

İstanbul Acemi Ocağı'nın içerisinde yer alan acemi oğlanları da İstanbul'un nüfus ve sosyal hayatı içinde önemli bir yere sahip olmuştur. İstanbul barakalarında olanların sayısı başlangıçta 3.000 iken sonraları bu sayı giderek artmıştır. Bunlar özellikle kamu işlerinde çalıştırılmak üzere oluşturulmuş önemli bir iş gücüdür.²⁶⁸ Acemi oğlanları da sultanın diğer kullarına tanınan ayrıcalıklara sahip oldukları için şehir hayatında birtakım sorunların yaşanmasında etkili olmuşlardır.²⁶⁹ Devşirme düzeninin bozulmasıyla birlikte

Kahire'si, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi, İstanbul, 1999. Tunus'ta da yine yeniçeri etkisi Dayıların iktidarı ele geçişlerinde kendini göstermiş, yeniçerilerin ülkede temsil ettikleri gücün farkına varmaları bu iktidar geçişinde etkili olmuştur. Bkz. Robert Mantran, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1995, s. 203-207. Önemli bir Osmanlı şehri olan Antep'te bulunan yeniçeriler üzerine yapılan çalışmada ise yeniçeriler sadece şehrin güvenliğini sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmemiş, aynı zamanda şehrin sosyal ve ekonomik hayatı içerisindeki mevcut durumları da ele alınmış, yeniçerilerin asayiş ve düzeni bozucu hareketleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bkz. Hüseyin Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep, 1999, s. 97-110.

²⁶⁷ İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 234.

²⁶⁸ Bernard Lewis, İstanbul'da bulunan lonca teşkilâtından bahsederken acemi oğlanları ile ilgili küçük bir detayı da verir. Aslında burada yeniçerilerin daha Sultan I. Süleyman dönemine kadar giden şımarıklıkları ve huzursuzluk çıkarmaları konusu da ayrıca önemlidir. Bu dönemde Sultan, çorbalarını beğenmeyerek el sürmeyen yeniçerileri bitirmek için yemin etmiş, bunu da kunduracı esnafı yardımıyla yapacağını söylemişti. Bunun üzerine tüm bu esnaf halkının Sultanın yanında yer alma talepleri hoş karşılanmış ve onların bu sadakati karşısında bazı istekleri yerine getirilmiştir. İşte bu noktada bu esnaf grubunun ilk istekleri, eskiden kendilerine *kibar, okuma yazma bilen, askerî sorumluluklarını yerine getirebilen acemi oğlanların* verildiğini söyleyerek bu âdetin yeniçeriler tarafından ortadan kaldırıldığını ve bu sebeple yeniden konulmasını talep etmişlerdir. *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Çev. Ömer F. Birpınar, İstanbul, 2006, s. 124.

²⁶⁹ İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 236.

acemi oğlanlarının sayısında azalma olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da bulunan acemi oğlanlarının sayısı 1.820 neferdir.²⁷⁰

2.3.2. Aile Hayatları

Yeniçeri Ocağı'nda meydana gelen değişimde, “evlilik” yolunun açılması vazifeleri itibariyle önemli bir kırılmaya sahip olmuştur. Yeniçerilerin bir aile hayatı içerisinde yer almaları onların sorumluluk alanlarını genişletmiştir. Maaşları günün şartlarına göre geçimlerine yetmeyen yeniçeriler bu açığı çeşitli iş alanları içerisine dâhil olarak kapatmaya çalışmışlardır. Evli yeniçerilerin artık kışlalarında değil de evlerinde kalıyor olmaları, onların askerlik vasıflarının da zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda bir de “kuloğlu” denilen yetim kalan çocukların Acemi Ocağı ve sonrasında Yeniçeri Ocağı içerisinde yer almaları sorununu getirmiştir.²⁷¹

İlk kuruldukları dönemde yeniçerilerin evlenmeleri yasaktı. Ancak muhtemelen bu yasağın ihlal edildiği de olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanına gelindiğinde artık bazı yaşlılar ve hudutları bekleyenlere resmi anlamda sınırlı da olsa evlenmek için izin verilmişti. Bu evlenme izinleri zamanla yaygınlaşmış ve böylece “kuloğlu” denilen yeniçeri çocuklarının istihdamı meselesi ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılın başlarında yazılmış olan *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da yeniçerilerin evlenmelerinin yasak olmasına rağmen evli olan yeniçerilerin sayısının daha o dönemde bile çok olduğundan bahsedilir. Hatta Acemi Ocağı efrâdından da evli olanlar olduğunu belirtip “her kim evlenirse yeniçeri yapmayıp, acemi arasından da çıkarılması” gerektiği ifade edilmektedir. Ancak yaşlı ve çalışamaz hâle geldiklerinde, hünkara arz edip, kanunun gerektirdiği şartlarda izin verilmesi gerektiği üzerinde durulur.²⁷² XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise ocak neredeyse tamamen yeniçeri çocuklarından oluşmaya başlamış, yani yeniçerilik hizmeti veraset yoluyla devam eden bir kurum haline gelmiştir.

²⁷⁰ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 195.

²⁷¹ Aynî Ali'nin *Kavânîn-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezanin-i Defter-i Divân* eserinden Mustafa Cezar'ın aktardığına göre yetim maaşı alan kuloğullarının sayısı XVI. yüzyılın ilk yarısında 700 iken XVII. yüzyılın başlarında 1.655'e yükselmiştir. Cezar, *a.g.e.*, C. 3, s. 1481.

²⁷² Eserde aynı zamanda yeniçerilerin geç evlenmesinin faydaları üzerinde de durulmuş ve bu durum, “yeniçerilerin hepsi bekâr olunca, odabaşılık geç olup, her bir yeniçeri de iş bilir ve daha deneyimli olur, ocağın kanun ve kaidelerini daha iyi bilir ve bütün yoldaşlar odalarında yani kışlalarında olur.” şeklinde ifade edilmiştir. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 204.

Yeniçerilerin ana yerleşim merkezleri olarak İstanbul'daki konumları, özellikle önem taşır. Şehrin ortasında yer alan büyük kışlaları Eski ve Yeni Odalara,²⁷³ acemi oğlanı kışlaları da komşudur. Evlenmelerin yaygınlaşmasıyla şehrin çeşitli mahallelerindeki kiralık evler, giderek artan şekilde yeniçerilerle dolmaya başlamıştır. Hanlar, bekâr odaları ve kahvehaneler kışla dışında kalan pek çok yeniçerinin veya onlarla aynı hakları maaşsız paylaşan ve kendilerini yeniçeri olarak adlandıran işsiz güçsüzlerin şehrin kargaşasından sağlayacakları nimetleri bekleyen kalabalığın çekim merkezi olmuştur.²⁷⁴ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rus bir diplomatın gözlemlerine göre 40.000 yeniçerinin sığabileceği yeniçeri kışlalarında o dönemde ancak 5.000'i geçmeyecek kadar yeniçeri kalmaktadır.²⁷⁵ Bu dönemde yeniçerilerin özellikle mekânsal anlamda bir genişleme ve şehrin çeşitli semtlerine yayılmaları daha yoğun bir şekilde artmıştır. Askerî kassam defterlerinde yer alan terekelerde ve İstanbul şer'iyeye sicillerine konu olan davalarda yer alan bilgilere göre yeniçerilerin ikamet ettikleri belli başlı mahalle isimleri şunlardır: İbrahim Çavuş, Hoca Hayreddin, Sinan Ağa, Karabaş, Asmalı Mescid, Çelebioğlu, Derviş Ali, Kâtib Şemseddin, Molla Gürani, Soğanağa, Süleymaniye, Debbağ Yunus, Kefeli, Aşık Paşa, Azablar, Molla Kirmasti, Münadi, Silâhdar, Çukur, Sarı Musa, Sancakdar Hayreddin, Hatice Sultan, Münâdî.

Şer'iyeye Sicilleri'ne yansıyan birçok dava kaydında, yeniçerilerin özel hayatına ilişkin bazı bilgileri görmek mümkündür. Boşanma, mehir talebi, vasî ve nafaka tayini gibi aile hayatını ilgilendiren ve mahkemeye intikal etmiş olan birtakım davalar bu konuda en önemli belgelerdir. Siciller içerisinde yer alan tereke kayıtları ise, hem servet durumları hakkında bilgi vermekte ve hem de eş, çocuk sayısı gibi detaylı bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır.

Araştırma konusu olan döneme ilişkin incelenen belgelerin biri dışında genelde tek eşliliğin olduğu söylenebilir. Ancak 1121/1709 yılına ait İstanbul Şer'iyeye Sicillerinde yer alan birkaç hükme de konu olmuş olan mehir talebi için açılmış davalarda 79. Cemaat Odasının Odabaşısı Hüseyin Odabaşı'nın üç eşinin olduğu görülmektedir. Bu dava kaydına göre; İstanbul'da Softa Sinan Mahallesinden Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 79. Cemaatına mahsus oda neferâtının odabaşısı iken vefat eden Hüseyin Odabaşı'nın eşleri Safiye, Saime

²⁷³ Eski Odalar Şehzadebaşı'nda Şehzade Cami karşısında, Yeni Odalar ise Aksaray'dadır. Acemi Oğlanları Kışlası da Yeni Odalar'ın yakınında yine aynı semtte bulunmaktadır.

²⁷⁴ Beydilli, "Yeniçeri", s. 459.

²⁷⁵ Pavel Artemyevič Levaşov, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul, (1763-1771)*, İstanbul, 2012. s. 44.

ve Alime'den başka vârisi olmadığı için terekesinin dörtte biri eşlerine, kalan dörtte üçlük kısım ise beytûlmâl kalmıştır. Aynı tarihte açılan peş peşe üç davada da Hüseyin Odabaşı'nın her bir eşi Beytûlmâl Emîni Abdullah Ağadan yani terekenin beytûlmâl kalan kısmından mihr-i müeccel olarak almaları gereken miktarları beyan ederek bu paranın terekesinden ödenmesini talep etmektedirler.²⁷⁶ Bu belgeler yeniçerilerin aile hayatı hakkında bazı veriler sunması bakımından önemli olmakla birlikte aynı zamanda talep edilen mihr bedellerinin yüksek olmasıyla da dikkat çekicidir. Ocakta odabaşı konumunda olan bu yeniçeri, muhtemelen iyi gelir getiren, ancak tespit edemediğimiz başka bir işe daha sahiptir.

Bir başka mehir talebine yönelik dava ise Ağustos 1731 tarihli olup İstanbul'da Eski İmaret Mahallesinden Bursa'da misafir bulunduğu sırada vefat eden Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 17. Bölük Odası Çorbacısı Abdullah Ağanın eşi Şerife Emine Hatun tarafından Abdullah Ağanın annesi olması ve terekesine el koyması sebebiyle Fatma Hatuna açtığı davadır. Çorbacı Abdullah Ağadan 300 kuruş mihr-i müeccel hakkı olduğunu ve bunu ödemedi vefat etmesinden dolayı eşi, bu alacağını talep etmektedir.²⁷⁷ Yine bu mehir talebi de 300 kuruş olması sebebiyle azımsanmayacak boyuttadır. Abdullah Ağa, ocakta çorbacı rütbesindedir ve Bursa'da misafir olarak bulunduğu esnada vefat etmiştir. İyi bir gelire sahip olduğunun kanıtı olan bu belgeye göre Abdullah Ağa muhtemelen ticaret gibi iyi gelir getiren başka bir işe daha sahiptir.²⁷⁸

Yeniçerilerle ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan konulardan biri de sahip oldukları kölelerini azat etmeleridir. Bu konu ile ilgili iki belgede köle sahibi olan yeniçeri, ocakta odabaşı konumundadır. Şubat 1691 tarihli İstanbul Bâb Mahkemesinde görülen davada 35. Cemaat Odasının Odabaşı'sı Mehmed Odabaşı'nın hayatta iken kölesi olan Abdullah oğlu Ahmed'i azat ettiği iddiasıdır. Ahmed, Odabaşı'nın vâsîsi olan kişiye açtığı davada, sahibi

²⁷⁶ Bu konuya dair belgeler, Safer 1121/Nisan 1709 tarihlidir. Hüseyin Odabaşı'nın eşlerinden Alime Hatuna 12 bin akçe beytûlmâl emîni tarafından ödenmiştir. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 274*, s. 4, sr. 2. Hüseyin Odabaşı'nın eşlerinden Saim Hatuna on beş kuruş/1.800 akçe beytûlmâl emîni tarafından ödenmiştir. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 274*, s. 4, sr. 3. Hüseyin Odabaşı'nın eşlerinden Safiye Hatuna ise 12 bin akçe beytûlmâl emîni tarafından ödenmiştir. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 274*, s. 4, sr. 4.

²⁷⁷ Safer 1144/9 Ağustos 1731 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 306*, s. 2, sr. 2. 5

²⁷⁸ XVII. yüzyıl sonlarında mehir talebi için açılan davalar incelendiğinde talep edilen miktarlar 100 akçe ile 4.000 akçe arasındadır. Yani incelenen on iki davada, en fazla talep edilen miktar ortalama 1 kuruş ile 30 kuruş arasında değişmektedir. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 2b, sr. 1; s. 7a, sr. 1; s. 33b, sr. 3; s. 34a, sr. 1; s. 36a, sr. 3; s. 71b, sr. 2; s. 76a, sr. 3; s. 85b, sr. 1; s. 86b, sr. 4; s. 88a, sr. 3; s. 88b, sr. 2; s. 90a, sr. 1.

tarafından vefatından önce azat edildiğini şahitlerin beyanıyla ispatlamıştır.²⁷⁹ İstanbul Mahkemesinde Ağustos 1730 tarihli görülen davada ise Yeniçerilerin 1. Cemaat yoldaşlarından İsmail Odabaşı Abdullah oğlu Mehmed adındaki kölesini şahitlerin huzurunda azat etmiştir.²⁸⁰

Yeniçerilerin şehir hayatına dâhil omalarıyla birlikte en etkin oldukları konulardan biri her normal vatandaş gibi ev alıp satma ilişkisi içerisinde yani şehrin emlak işlerinde de aktif bir rol almalarıydı. Bu alış-veriş işlemleri ocağın kendi yoldaşları arasında olduğu gibi diğer Müslüman ve gayrimüslim kesim arasında da gerçekleşmekte, bazen bu durum anlaşmazlıklara da neden olup çeşitli davalara konu olabilmekteydi. Bu dava örneklerinden birinde, Galata'da Balıkpazarı'nda oturan Aro veledi Polider isimli zimmî, Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinden Samsoncu Ağa Bölüğü 71. Odanın Odabaşısı Mehmed Odabaşı'ya yine Galata'da bulunan mülkünü 115 kuruşa bey'-i bi'l-vefâ,²⁸¹ yoluyla satmıştır.²⁸² Yine bir başka satış işlemi 8. Cemaat odası yoldaşlarından olan Musa Beşenin İznik'te Ağa Mahallesinde bulunan evini 150 kuruşa Hacı Mustafa Çelebi'ye sattığına dairdir.²⁸³ Haziran 1731 tarihli bir başka satış işlemi ise Yeniçeri Çavuşlarından 89. Cemaat odasında misafir olarak bulunan Hasan Çavuş Ağanın, Rumeli'de Babadağı kazasına bağlı Hacı İvaz isimli köyünde bulunan çiftliğini, burada bulunan hayvanlarını, eşyalarını, su değirmenini, yel değirmenini ve altı dönüm olan bağını Bender'de Yerli Ağası olan Mustafa Ağaya 600 kuruşa satmasıdır.²⁸⁴

²⁷⁹ 26 Cemâziyelevvel 1102/25 Şubat 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 14a, sr. 3.

²⁸⁰ 4 Safer 1143/19 Ağustos 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 42b, sr. 1.

²⁸¹ Bey'-i bi'l-vefâ: Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdidir. Tarafların usulüne uygun olarak yaptıkları vaadleri yerine getirmek (vefâ) zorunda bulunmaları sebebiyle bey'-i bi'l-vefâ adı verilmiştir. Bey'-i bi'l-vefâ, Müslüman halkın faizsiz borç para temin etmekte karşılaştığı güçlükleri faiz sayılmayacak bir usulle ortadan kaldırmak ve sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve bir kazanç elde etmelerini sağlamak gayesiyle XI. yüzyıl Hanefî fakihleri tarafından ortaya konmuş bir akid türüdür. Abdülaziz Bayındır, "Bey'-i bi'l-Vefâ", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 20. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Enver Osman Kaan, "Finasman Kaynağı Olarak Bey'-i Bi'l-Vefâ, Bey' Bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne" *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 17, 2018, s. 223-251; Beşir Gözübenli, "Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâten Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 9, 1990, s. 109-119.

²⁸² Satılan mülk bir bâb fevkânî (üstte) oda ve tahtında (altında) bir berber dükkânıdır. Aro zimmî satılan menzilin esasında rehin olduğunu ve üç yüz altmış bir gün sonrasına kadar 115 kuruşu Mehmed Odabaşı'ya verilmezse mülkün satılmasını da ayrıca talep etmektedir. 12 Cemâziyelâhir 1102/ 13 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 45b, sr. 1.

²⁸³ Musa Beşenin sattığı ev; içerisinde üst ve alt üç bâb oda, iki sofa, dehliz, üste bir çardak, meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bahçe, bir su kuyusu, anbar, kenif ve dışında tahtânî (altta) bir bâb oda ahır, bir anbar, bir samanhan, bir su kuyusu, kenif, bir mikdar havluyu müstemil mülk menzil olarak tanımlanmıştır. 26 Zilkade 1117/ 11 Mart 1706 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 82*, s. 153b, sr. 1.

²⁸⁴ Hasan Çavuş, Rumeli'nin Babadağı kazasına bağlı Hacı İvaz köyündeki çiftlik olarak tabir edilen mülk menziline, içinde bulunan on altı adet öküz, on adet inek, yirmi beş adet bargir, iki çift pulluk demiri (tûmûru),

Yeniçerilerin ev alıp satma, miras ve mehir talebi konularını kapsayan bu dava örnekleri yeniçerilere mahsus konular olmayıp, geniş manasıyla insan hayatına dairedir. Onların askerî sıfatına ek olarak bir aile reisi olmaları, şehir ahalişi içerisinde ve şehrin sosyal, ekonomik ve özel hayata dair her alanında aktif olduklarının bir göstergesidir. Bu dava kayıtlarından, yeniçerilerin sadece İstanbul'da değil aynı zamanda İstanbul dışında çeşitli şehir merkezlerinde ev sahibi olmakla kalmayıp, çiftlik sahibi bile olduklarını görmekteyiz.

2.3.3. Şehrin İktisadi Hayatına Etkileri

Osmanlı Devleti'nde yetenek ve cesaretleri ile savaş alanlarında üstün başarılar elde eden yeniçeriler, askerî vasıflarının da vermiş olduğu güç ve sefer dışındaki görevleri ile şehir hayatında etkin rol üstlenmişlerdir. Zamanla tüm önemli merkezlerde etkin güç unsuru olarak seçkin bir sınıfa dönüşen yeniçeriler, bu gücün şehir hayatına olumsuz yansımaları ile, özellikle de incelediğimiz dönemde, çok daha ileri bir düzeye ulaşmıştır. Bu olumsuzluklar başta sosyal hayatla birlikte, şehrin ekonomisi ve dolayısıyla da şehir merkezlerinin temel taşı olan esnafı etkilemiştir. Hepsinden de önemlisi artık etkin bir güç olan yeniçeriler, siyasî hayat üzerinde de kendilerini göstermişlerdir. Bu alanda yaşanan her türlü olumsuzluk şehrin sosyal ve ekonomik yapısını derinden sarsmıştır. Askerlerin ekonomik faaliyetlerle ilişkisi İstanbul dışında çeşitli merkezlerde söz konusudur ve bu anlamda birçok çalışmaya konu olmuştur.²⁸⁵

Yeniçerilerin İstanbul'un hayatına olumsuz etkilerini XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ilgili makamlara yazılan çok sayıda hükümde görmek mümkündür. 1584 yılında İstanbul kadısına yazılan bir hükümde, İstanbul'a koyun getiren tüccarlara yeniçeri, cebeci

kırk keyl hinta, elli keyl kara-tereke, iki kazgan, iki taba, iki kebir (büyük) tencere, üç sagir (küçük) tencere, bir leğen, bir ibrik, bir kebir güğüm, yedi kebir sahan, ve üç sagir sahan, bir tepsi, bir el tâbesi, iki saç ayağı , üç balta, bir tarnagob, iki destere, bir keser, bir tamgan, bir kebir burğu, dört minder, dört yasdık, üç köhne keçe, iki kebir fuçı, üç kebir tekne, bir mengane, bir şirahâne, bir sirke batlakı, iki göz su değirmeni, bir yel değirmeni, altı dönüm mülk bağını Mustafa Ağaya altı yüz kuruşa satmıştır. 4 Zilhicce 1143/10 Haziran 1731 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 15a, sr. 2.

²⁸⁵ Bkz. Özer Ergenç, *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. II, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul, 2006, s. 716-717; Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul, 1942; Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler"; Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerîlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler", *Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler II*, Ankara, 1983, s. 169-178; Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, S. XLI, C. 163, Ankara, 1977, s. 495-506.

ve topçu taifesinden kimselerin müdahale ettiği, koyunları bağlayıp, alış ve satışına engel oldukları, bunu yapmak isteyenlere zulüm ettikleri gerekçesiyle bu taifeden olanlara kasaplık yaptırılmaması, bunu yapmaya devam edenlerin isimleri ile hangi bölüğe mensup ise adıyla birlikte yetkili makamlara bildirilmesi istenmektedir. Yine aynı tarihe ait İstanbul kadısına yazılan bir başka hükümde, Yeniçeri, Cebeci ve Topçu Ocağı'na mensup kimselerin esnaflık etmelerinin yasak olduğu bildirilmektedir. Belgenin “hâlâ bazı bölük halkı” şeklinde başlıyor olması, daha önce de bu konuda uyarılarda bulunulduğunu, ancak bu yasağı dinlemeyip esnaflık yapmaya devam edenlerin olduğunu göstermektedir. Daha o tarihlerde sanatkâr oldukları, dükkân kiraladıkları, bazı iskelelerde kereste ve kıymetli eşyaları satın aldıkları, bunları değerinden daha ucuza satın alıp pahalıya sattıkları, bazı odun nakliyesi yapan gemilere girip istedikleri değere satın alıp, bu işi yapan kimselerin ticarî işlerine engel oldukları, bunları yaparken de kadı ve muhtesibin bu tür kimselere müdahale etmediği ya da edemediği görülmektedir. Belgenin devamında esnaflık etmemeleri, kışlarında talim yapmaları, muharebeler için kendilerini yetiştirmeleri ve yapmaları gereken askerlik görevi dışında bir işle uğraşmamaları için yeniçeri ağasına hükümler yazıldığı ve bu hükümlere uymayanların bölük komutanları tarafından bildirilmeleri emredilmektedir.²⁸⁶ 1587 yılına ait hükümde de esnaflık yapan yeniçerilerin esnaf yasalarına uygun hareket etmeleri istenmektedir. Bu hükümden artık yeniçerilerin ticaret ve zanaatla uğraştıkları, şehir hayatında aktif rol oynamaya başladıkları, devlet tarafından bu durumun bilinip, kabul edildiği, faaliyette buldukları esnaf içinde de kethüda ve yiğitbaşlarını belirledikleri anlaşılmaktadır. Burada ayrıca bu kesime kanun üzere hareket etmeleri yönünde uyarılarda bulunulmaktadır.²⁸⁷

Yangınlar, İstanbul şehir hayatında çeşitli siyasî, sosyal ve ekonomik bunalımlara yol açmıştır. Dönemin birçok tarihçisi, diplomat ve seyyahı tarafından bu yangınların çoğunun ocaktan ayrılan yeniçeriler ile acemi oğlanları tarafından başlatıldığı ve şehrin ayak takımının da onlara katıldığı iddia edilir. Ancak bu duruma somut bir örnek vermeden genelleme yaparak, yangınların ortaya çıkmasında bir sebep olarak gösterilirler. Saray çevresi tarafından, asker ve fakir halk kesimi arasında bir huzursuzluk işareti olarak algılanan yangınlar ciddi siyasî kaygılara da sebep olmuştur. Bu nedenle bazen devletin ileri gelenleri görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bazı kaynaklarda görevleri arasında

²⁸⁶ Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul, 1988, s. 98,131-132.

²⁸⁷ Hükm-i şerif, hurdacı esnafının kethüdası ve yiğitbaşısının şikâyeti üzerine yazılmış olup özellikle yeniçeri gibi askerî sınıfa mensup kimselerin kanun ve kurallara uymadığı, şikâyet edildiği zaman da silah dahi kullanarak huzursuzluk çıkardıklarına dair şikâyetleri içermektedir. *Aynı eser*, s. 134-135.

yangınla mücadele etmek olan yeniçerilerin yangınların yayılmasına sebep olduğu iddia edilmektedir.²⁸⁸ Diplomat ve seyyah Busbecq, Osmanlı başkentinde çıkan yangınları söndürmekle görevli askerlerin bu görevlerini layıkıyla yapmadıklarını ifade eder. Busbecq, yangın söndürme işlemi sırasında, yangın mahallinin bitişiğindeki evlerin de yangının daha fazla yayılmaması için yıkıldığından ve yeniçerilerin bu evleri yıkarken aynı zamanda yağmaladıklarından, hatta bazen bizzat kendilerinin yangın çıkarmakta olduklarından bahseder.²⁸⁹

XVII. yüzyılla birlikte daha önceki dönemlerden farklı olarak, yeniçerilerin sosyal hayatla iç içe olmaları dikkate alındığında, yeniçerilerle şehrin seçkin kesimini oluşturanlar arasında ayırım yapmak çok daha zorlaşmaktadır. XVII. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da bulunan yeniçerilerin büyük bir kısmı, şehrin kendi nüfusu içerisinde var olanlara ek olarak kırsal alanlardan göç edenlerden oluşmaktaydı.²⁹⁰ İşte bu noktadan sonra yeniçerilik, artık alınıp satılan bir meslek durumuna düşmüş, askerî gücünün kendisine vermiş olduğu ayrıcalığı kullanan yeniçeriler, şehir hayatı içerisinde aktif bir rol almaya başlamıştır. Bu yönüyle yeniçeriler, şehirde sayısal güçlerini artırırken, aynı zamanda ocaktaki yapısal değişikliğin de önünü açmış oluyordular. Yeniçeriliğin satışının yaygınlaşması devletin bu durumu önlemek için birtakım önlemler almasını gerekli kılmıştır.

Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde, 1153/1740-1741 yılında ulûfenin alınıp-satılmasına yönelik izin çıkmasının tamamen askerliği temelinden sarsan bir olay olarak değerlendirilir. Ulûfe bir nevi hisse senedi durumuna düşmekle artık askerlik başka, ulûfe sahibi olmak başka demek olmuştur. Çünkü ulûfeyi daha çok satın alanlar esnaf ve esnafa tabi olan kesimlerdir. Bu şekilde yeniçeri olanlar, ortaların alâmetlerini kollarına baldırlarına döğme yaptıran, ulûfesiz esnaf, hammal, şehir kabadayılardı. Bu yolla yeniçeri sıfatını kazananlar, devletten ulûfe almazlar sadece yeniçeriliğin vermiş olduğu imtiyazları ve adını kullanırlardı. Bu kişiler halka zulüm etmek için ocağa girmiş, ortanın alâmetlerini kullanan, yeniçerilere ödenen ulûfe ve iaşelerden almayan, talim ve terbiye görmeyen kimselerdi. İstanbul'a Anadolu'dan bir Türk geldiği zaman hemen ona sofa

²⁸⁸ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, C. II, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1696, s. 349.

²⁸⁹ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty, s. 62.

²⁹⁰ Cengiz Kırılı, *The Struggle Over Space: Coffeeshouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, Ph.D., The State University of New York at Binghamton, 2000, s. 125.

tezkeresi,²⁹¹ satarak yeniçeri ederler, hangi odaya kaydı yapılmışsa koluna bacağına o ortanın alâmetini yaptırırlardı. Diğer taraftan ise devletin dökülecek kana bedel olarak verdiği *ulûfe-i askerîye* alan kesim ise artık askerlik görevini yerine getirmeyen, evlerinde rahat eden esnaf kesimden oluşmaya başlamıştı.²⁹²

Sofa tezkiresinin 1153/1740-1741 yılından sonra alınıp satılmasına devlet tarafından izin verildiği hususu Ahmed Cevad Paşa tarafından belirtilmesine rağmen daha öncesinde de ulûfeler yasal olmayan yollardan yine alınıp satılmıştır. Nitekim İstanbul Bâb Mahkemesinde Mart 1691 tarihinde görülen bir dava, İstanbul'un Molla Şerîf Mahallesinden vefat eden Ahmed Ağanın vârisleri tarafından Mehmed Beşeye açılan alacak davası konusunu içermektedir. Davada, Mehmed Beşenin vefat eden Ahmed Ağaya 65 kuruşa yeniçeri esâmesi alma vaadiyle almış olduğu paranın iadesi istenmektedir.²⁹³ XVII. yüzyılın sonlarına ait olan bu belge ulûfe satışlarının yasal olmasa da var olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, bir esâmeye biçilen değeri göstermesi bakımından da önemlidir.

Esâmenin satışı dışında bir de vefat eden bir yeniçerinin mahlûl kalan mütekaidlik maaşının başkalarının eline geçip onlar tarafından tasarruf edilmesi söz konusuydu. Ekim 1703 tarihli bir buyrultu, yeniçeri ihtiyarlarından Mehmed'in arzı üzerine yazılmıştır ve bu konuyu içermektedir. Arza göre, İstanbul Gümrüğünden günlük 11 akçe emeklilik ulûfesine mutasarrıf olan Yeniçeri İbrahim Hüseyin'in vefatı sonrasında beratı başka

²⁹¹ Sofa Tezkiresi: Yeniçeri Ocağı'na yazılanlara ocağa mal edildiklerine dair verilen vesikanın adıdır. Ocağın bozulmaya başlamasından sonra 1153/1740-1741 yılında ortaya çıkan ulûfenin alınıp satılması meselesi ocak düzeninin bozulmasında en önemli etken olmuştur. Bu izinle de artık önüne gelen ocağa yazılmıştır. Fakat kanun ve kaidelere uymayarak kendi meşguliyetleri ile uğraşmışlardır. Bir takım serseri kesimin ocağa girmiş olması ise bunların halkın başına bela kesilmelerine sebep olmuştur. Bkz. Pakalın, "Sofa Tezkiresi", *a.g.e.*, C. III, s. 244.

²⁹² Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 52-53. Bir sofa tezkiresi örneği Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde yer aldığı üzere şu şekildedir: "*Mü'miniz kâlû belâdan beri Hakkın birliğini eğledik ikrâr; bu yola vermişiz ser-i Nebimiz vardır Cenâb-ı Ahmed-i Muhtar; ezelden berû mestâneleriz, Nur-ı İlâhîde pervâneleriz. Bir bölük bu cihanda divâneleriz, sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla, taşramızdan sormakla, kimse bilmez halimiz. On iki imam on iki tarik cümlesine dedik belî, üçler, yediler, kırklar nurunu görem Ali pirimiz Sultan Hacı Bektâş-ı Velî bin iki yüz otuz dört senesi cennetmekân, firdevs âşîyan kanun sahibi el-Gâzî Sultan Süleyman Han hazretlerinin kurduğu nizâm-ı müstâhsene üzre on dokuzuncu bölüğün Çorbacısı Hüseyin Ağanın izniyle Aşçı Usta ve Odabaşı Ağa ve cümle ihtiyarların ma'rifetiyle Mehmed Atâullah Efendi ibn Abdurrahman Bey yoldaşlığa tâlib ve râgıb olup ismi kul defterine kayıt ve sofamıza yağmurluk vaz' idüp yedine işbu sofa tezkiresi i'tâ olundu vakt-i hâcette ibraz oluna". Bu metin için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 153-154.*

²⁹³ Davada, Abdullah oğlu Mehmed Beşe 65 kuruş borcu kabul etmiş olup, mahkeme tarafından Mehmed oğlu Ahmed Ağanın vârislerine ödenmesi yönünde karar çıkmıştır. 4 Cemâziyelâhir 1102/5 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 28a, sr. 3.

birinin eline geçmiş ve o kişi de Edirne Gümrüğünden olmak üzere günlük 8 akçe ulûfe alırken asıl esâmenin mahlûl olduğu bildirilmektedir.²⁹⁴

Yeniçerilerin şehrin ekonomik hayatında aktif rol almaları ile birlikte şehrin mevcut düzenini olumsuz yönde etkiledikleri ve özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşarak devam ettiği bilinmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise mahkemeye intikal eden ve bu konuları içeren davalarda artış yaşandığı görülmektedir. Bazen tüm bölge ahalisinin topluca şikâyetleri bile söz konusu olmuştur. 1722 yılında mahkemeye intikal eden bir davada, Üsküdar'ın Ağaçlı nahiyesinde bulunan Sanişeyh köyü sakinleri yine aynı köyde oturan ve koyunculuk yapan Mehmed Beşeden şikâyet etmektedirler. Köy halkı daha önceki dönemlerde de aynı konu ile ilgili şikâyetlerde bulunmuşlar; hatta konu ile ilgili ellerinde bir ferman bulunmasına rağmen Mehmed Beşenin hâlâ köy ahalisine ait tarla ve mezralarda koyunlarını otlatmaya devam ettiği yönünde şikâyetlerini tekrar etmişlerdir.²⁹⁵

Yeniçeriler arasında alacak verecek davalarına bu dönemde oldukça sık rastlanmakta, bunlar da daha çok kendi aralarındaki anlaşmazlıklar olarak öne çıkmaktadır. Bu davalara konu olan anlaşmazlıklar daha çok emanet eşya konusunda olduğu gibi,²⁹⁶ borç verilen paranın geri alınamaması gibi durumlar da söz konusudur.²⁹⁷ Mart 1691 tarihinde mahkemeye intikal eden bir alacak davası, makamların satışı ve rüşvet ilişkisine örnek olması bakımından diğerlerinden farklıdır. Dava, yeniçerilerin 59. Bölüğü yoldaşlarından İbrahim Beşe ile Turnacıbaşı Mahmud Ağa arasındaki 600 kuruş alacak davasıdır. Ancak bu para İbrahim Beşe tarafından Antalya Dizdarlığının kendisine

²⁹⁴ Ayrıca belgede kanun üzere bu mahlûl olan esâmenin yeniçeri ihtiyarlarından Mehmed'e sadaka ve ihsân buyurulması talep edilmektedir. 26 Cemâziyelevvel 1115/7 Ekim 1703 tarihli belge için bkz. BOA, AE.SMST.II., 17/1651.

²⁹⁵ BOA, AE.SAMD.III., 158/15472.

²⁹⁶ 4 Cemâziyelâhîr 1102/5 Mart 1691 tarihli davada Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin 7. Cemaatine mahsûs oda yoldaşlarından Bayram Odabaşı bin Mehmed aynı odanın odabaşısı olan el-Hac Ahmed bin Bektaş huzurunda görülen davada altı sene önce Şâm-ı Şerif'e gittiğinde el-Hac Ahmed Odabaşı'ya kırk iki yıldız altınını saklaması için emanet verdiğini, ancak bunları döndüğünde geri talep ettiği zaman el-Hac Ahmed bin Bektaş'ın inkâr ettiğini beyan etmiştir. Bu durumda el-Hac Ahmed'e yemin etmesi teklif edilmiş, onun da yemini üzerine Bayram Odabaşı'nın açmış olduğu davanın reddine karar verilmiştir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *DeFTER No: 54*, s. 30a, sr. 1.

²⁹⁷ 25 Cemâziyelevvel 1102/24 Şubat 1691 tarihli davada, İstanbul'da Ayvansaray kapısında sakin olan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri Cemaatinden 28. Ağa Bölüğü'ne mahsûs oda bekçisi olan Süleyman Odabaşı, Mehmed Beşeye açtığı davada; vasîsi olduğu üvey kızı Fâtıma'nın babasından intikal eden nukuddan onu on bir hesâbî üzere vesâyeti hasebiyle Mehmed Beşeye 60 kuruş verdiğini, ancak bu parayı Mehmed Beşeden almadığını iddia etmektedir. Mehmed Beşe ise bu parayı aldığını kabul etmiş, ancak tamamının yeniden Süleyman Odabaşı'ya teslim ettiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Odabaşı'dan bu parayı Mehmed Beşeden almadığı yönünde yemin etmesi istenmiş, yemin edememesi üzerine de Süleyman Odabaşı'nın açtığı davanın reddine karar verilmiştir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *DeFTER No: 54*, s. 78a, sr. 1

verilmesi için Turnacıbaşı Mahmud Ağaya rüşvet olarak verilmiştir. İbrahim Beşe, üç yıl öncesinde bu mevki için 600 kuruş vererek bu makama gelmek istemiş, ancak verilen vaadin yerine getirilmemiş olmasından dolayı dava açarak alacağını talep etmiştir. Turnacıbaşı Mahmud Ağanın 300 kuruş ödemeyi kabul etmesi üzerine, bu dava sulh yoluyla hallolmuştur.²⁹⁸ Bu örneklerde de görüldüğü üzere, yeniçerilerin İstanbul'daki toplumsal huzuru bozmaya yönelik faaliyetleri hem çeşitlilik hem de yoğunluk açısından, XVIII. yüzyılda artarak devam etmiştir.

Önemli bir dizi gelişmenin sonucu olarak özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında askerî grupların ekonomik faaliyetlere ilgi duymaya başlaması ve bilhassa bu eğilimin XVII. yüzyılın başlarında iyice belirginleşmesi sonucu, askerler, sadece “asker” kimlikleriyle değil artık bir “lonca üyesi” olarak bu faaliyetleri yürütmeye başlamışlardı. Bu süreç, çoğu zaman askerlerin sınıfsal bir kimlik olarak sahip oldukları “asker” sıfatını kaybetmeden yine sınıfsal bir kimlik olan “esnaf”lığa geçişlerini ifade etmiştir. Bu dönemden sonra özellikle de XVIII. yüzyıl ile birlikte bazı askerî unsurların çeşitli esnaf kollarında yöneticilik yapmaya başlamışlar ve asker olmanın imtiyazını kullanmaktan hiç de geri durmamışlardır. Bu iki sınıfın bütünleşmesi, sivil ve askerî iki meslek unvanına sahip olan askerlerin esnaflığa geçişleriyle sınırlı değil aynı zamanda bazı esnaf üyelerinin de Yeniçeri Ocağı'na girmeleri ile olmuştur.²⁹⁹

2.3.4. Suçlar ve Cezaları

Yeniçerilerin cezalandırılmaları, odasında kıdemli olup olmadıklarına göre değişirdi. Yaya ortalarından ihtiyar ve evli yeniçerilerin cezaları, yayabaşlıların odalarında oda kethüdası tarafından verilirdi. Evli olan ihtiyar yeniçeri, ağa bölükleri efrâdından ise kethüdaları olmadığı için kethüda derecesinde olan baş odabaşı tarafından cezalandırılırdı. Cezalar odalarındaki orta sofasında, çorbacının emri üzerine odası halkının huzurunda akşam ile yatsı arasında uygulanırdı.³⁰⁰ *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi* ile Marsigli'nin eserinde, yeniçerilerin cezalandırılmaları konusunda muhtelif bilgiler yer almaktadır.

²⁹⁸ 11 Cemâziyelâhir 1102/12 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 41a, sr. 1.

²⁹⁹ Eunjeong Yi, çalışmasında en azından başkentteki yeniçeri olan esnaf sayısının loncalara giren askerlerden daha az olduğunu belirtir. Bkz. *a.g.e.*, s. 132-146.

³⁰⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 355.

Marsigli, yeniçerilerin cezalandırılmasından bahsederken, eğer bir neferin cezası ölüm ise, bunu yapmadan önce mensubu olduğu bölük veya ortasının yeniçerilik nâm ve unvanının kaldırılması gerektiğini belirtir. Adının siyah mürekkep kalemle çizildiği ve ölüm cezası verilen yeniçeri için adî yani sıradan bir adam gibi öldüğü şeklinde yazıldığından bahseder. Ölüm cezası tebliğ edileceği zaman mülazım tarafından cezalandırılacak olan kişi orta çavuşa teslim edilirdi. Mahkûm olan yeniçeri Babacafer denilen hapis haneye konulur ve gece saat yarımında cellat tarafından boğdurulur, boynuna bir taş bağlanarak, çuvala konulup denize atılırdı. Halka bu cezanın infazı gösterilmemek için gizli olarak yapılırdı.³⁰¹

Yeniçeriler hakkında ocak dışında alenen ceza verilmesi nadir rastlanan bir uygulamaydı. Bu tür ceza ancak bir yeniçerinin halktan birini öldürdüğü zaman uygulanırdı. Bu durumda yeniçerinin öncelikli olarak rütbesi alınır, daha sonra sadrazamın mahkemesine gönderilirdi. Bu mahkemede ocak zabitânı ile bağlı bulunduğu ortanın kumandanı bulunurdu. Sadrazam böyle bir suç işlemiş olan yeniçerinin ortasına kabul edilip edilmeyeceğini sorar, hayır cevabı alındıktan sonra yeniçerinin başından kavuğu alınır, yakası yırtılır, bu suretle ocaktan çıkarılmış olan yeniçeriye cezası ne ise, o verilip uygulanırdı.³⁰²

Yeniçerilerin şehir hayatındaki bir takım olumsuz hareketlerinden bazı durumlarda padişah da haberdar olur ve gereken cezayı kendisi verirdi. *Silâhdar Tarihi*'nde anlatıldığına göre, yeniçeriler esnafa karşı bazı uygunsuz davranışlarda bulunmuşlar ve gereken cezayı da almışlardı. Yeniçeriler her Ramazan ayında âdet olduğu üzere sarayda pişirilen baklavalarını alıp kışlarına dönerlerken çarşı ve pazarlarda sarkıntılık etmişler, birçok işyeri ve dükkâna saldırmışlardı. Bunu haber alan padişah, kulkethüdasının işine hemen son verdiği gibi, bu yeniçerilerin başında bulunan on kadar çorbacı ile odabaşyı da ocaktan çıkararak sürgüne göndermiştir.³⁰³

1106-1107/1695-1696 yıllarını kapsayan mühimme defterinde, yeniçerilerin işlemiş oldukları çeşitli suçlardan dolayı kalebend edilmelerine yönelik çok sayıda hüküm yer almaktadır. Defterde tespit edilen on üç belgede ya yeniçerilerin serbest bırakılması ya da işlemiş olduğu suça binaen hapis cezası ile cezalandırılmaları istenmektedir. Verilen ceza

³⁰¹ Yeniçerilerin cezalandırılmaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 47-48; Marsigli, *a.g.e.*, s. 83; Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 208.

³⁰² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 359.

³⁰³ Kul kethüdalığı'ndan azledilen Abdullah Ağa yeniden bu göreve atanmıştır. Silâhdar'ın verdiği tarih 16 Ramazan 1120/29 Kasım 1708'dir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, C. II, s. 246-247.

hükmünde genelde ıslah oluncaya kadar denilip, belirli bir süre hapse konulmakta, serbest bırakılanlar ise ıslah olmuşlardır denilerek serbest bırakılmışlardır. Belgeler incelendiğinde, işlenen suçlar daha çok kendi hallerinde olmayıp fesatlık yapmaları, eşkıyalık hareketleri içerisinde yer almaları şeklinde sıralanmaktadır. Belgelerde yeniçerilerin kalebendlik cezası için gönderildikleri kaleler çoğunlukla İnoz/Enez Kalesi olup, Limni, Bozcaada, Boğazhisarı, Seddülbahir kalelerinin de adları bu cezaların uygulandığı yerler olarak geçmektedir.³⁰⁴

Yeniçerilere yönelik şehir hayatı ile ilgili sadece ekonomik ilişkilere dayanan şikâyetler dava konusu olmamış, aynı zamanda şehir hayatı içerisinde gerek Müslüman ve gerekse de gayrimüslim halk ile yaşanan birçok asayiş konusu da belgelere yansımıştır. Üsküdar'ın Bakkal-ı Cedid köyünde Aralık 1699 tarihinde yaşanan bir olay yeniçerilerin İstanbul hayatında ne derece olumsuz bir etkiye sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu köy ahalisinden olan iki zımmînin bâkire kızları zor kullanılarak iki yeniçeri tarafından kaçırılmış, durum bostancıbaşı tarafından fark edilince, bu kişiler Bostancıbaşı köprüsünde yakalanmışlardır.³⁰⁵ Ağustos 1706 tarihli bir ferman ise İstanbul'da Fenerkapısı'nda bulunan Kulemahzen Kilisesi rahibinin İncil okumalarına yeniçeri ve yasakçı taifesinden olan kimselerin yapmış oldukları müdahalelere yönelik şikâyetler üzerine gönderilmiştir. Yeniçerilerin yaptıkları bu haksız müdahale ve baskılar İstanbul Kaymakamı Ahmed Paşa zamanında engellenmeye çalışılmışsa da daha sonraki yıllarda bu tür davranışlar yine devam etmiştir. Bu durum üzerine Sultan III. Ahmed tarafından çıkarılan bir emirle yeniçerilerin ve yasakçı taifesinin yapmış oldukları müdahaleler engellenmeye çalışılmıştır.³⁰⁶

Yeniçeriler kendi aralarında birtakım anlaşmazlıklar yaşadıkları gibi, şehir halkı ile de sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Hatta bu durum bazen yaralama veya öldürmeye kadar gitmiştir. Bu gibi durumlarda bazen yeniçerilerin kendi aralarında belli meblağlar karşılığında anlaşma yaptıkları görülmektedir. Mart 1691 tarihinde görülen davada yeniçerilerin 25. Cemaat Odası yoldaşlarından Abdullah'ın babası tarafından, yine yeniçerilerin 5. Bölük yoldaşlarından Hasan Beşeye, oğlu Abdullah'ı on sekiz gün önce sağ yüzünün üzerinden bıçak ile yaraladığına dair davacı olmuş ve açılan dava 3 kuruş

³⁰⁴ BOA, MD, 107/11-18; 11-21; 15-38; 19-53; 21-60; 21-61; 21-62; 23-68; 24-70; 24-73; 30-90; 32-102; 32-103.

³⁰⁵ Yakalanan yeniçeriler işlemiş oldukları bu suça karşılık Seddülbahir Kalesi'nde kalebend olunmalarına karar verilmiştir. 26 Cemâziyelâhîr 1111/19 Aralık 1699 tarihli belge için bkz. BOA, C.AS., 785/33254.

³⁰⁶ 18 Cemâziyelevvel 1118/28 Ağustos 1706 tarihli belge için bkz. BOA, AE.SAMD.III., 191/18491.

bedel-i sulh anlaşması ile sonuçlanmıştır.³⁰⁷ Yine aynı dönemde yeniçerilerin 29. Cemaat yoldaşlarından Receb Beşe, Ahmed Beşenin kendisini bir gün önce Galata'da Yağkapanı'nda sağ küreğinin altından bıçakla yaraladığını ve kendisinden davacı olduğunu beyan etmiş, ancak daha sonra aralarında 1.200 akçe üzerinde anlaşıp davasından vazgeçmiş, sulh olmuşlardır.³⁰⁸ Ağustos 1730 tarihli bir başka dava ise Galata'da berber olan Hamza Beşenin, yeniçerilerin 33. Avcılara mahsus oda neferâtından Musa Beşeye açtığı davadır. Onun iddiası Musa Beşenin, kardeşi Ahmed'i arkadaşları ile birlikte katlettiği yönündedir. Bu iddia Musa Beşe tarafından reddedilmiştir. Meslek olarak berberlik de yaptığı anlaşılan Hamza Beşe isimli yeniçeri, daha sonra kardeşinin bulunduğu kaza kadısı tarafından, bu kişinin kendi halinde olmadığı ve şikâyet edilen kişilerin bu olayla alakasının olmadığını belirtmeleri üzerine, açmış olduğu davadan vazgeçmiştir.³⁰⁹

Yeniçerilerin aktif olarak çarşı ve pazarda görülmeye başlamaları sivil halk ile olan yakın ilişkilerinin olumsuz sonucu olarak mahkeme kayıtlarına yansıyan bu davalar, gündelik hayat içinde ne derece yer aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ocağın ilk dönemlerinde suçlu olan bir yeniçerinin davası sadrazam huzurunda görülmüş ve cezası halktan gizli olarak uygulanmıştır. Bu dönem için tespit edilen belgelerde ise kadı huzurunda görülen davalar, çoğunlukla işlenen suça göre bir bedelin ödenmesi karşılığında sulh ile sonuçlanmıştır.

2.4. Servet ve Sosyal Statüleri

2.4.1. Beytûlmâl

Kelime anlamı “mal evi” olan beytûlmâl, bir terim olarak devlete ait malların muhafaza edildiği fizikî mekânı ifade ettiği gibi, devlete ait taşınır taşınmaz malların bütünü ve bunların idaresiyle ilgili hukukî kurumu da belirtmektedir. Bu geniş anlamıyla beytûlmâl, devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların

³⁰⁷ 8 Cemâziyelâhir 1102/9 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 27b, sr. 3.

³⁰⁸ 23 Cemâziyelâhir 1102/ 24 Mart 1691 tarihli tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 48a, sr. 2.

³⁰⁹ 15 Safer 1143/30 Ağustos 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 56b-57a, sr. 2.

yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız bir kurumu ifade etmektedir.³¹⁰ Beytül-mâl en kısa ifade ile devletin hazinesidir. Yeniçeri Ocağı'nın kendine ait bir beytül-mâli bulunmakla birlikte, belgelerden anlaşıldığına göre de bu kurum İstanbul'da Süleymaniye Camii Şerîfi yakınlarında Ağa Kapısında bulunmaktaydı.³¹¹ Yeniçeri Ocağı'ndan vefat edenlerin muhallefâtını satarak veya satılmasını bir aracı vasıtasıyla sağlayarak, bütün masraflar çıkartıldıktan sonra tereke bedelini orta sandığına veya kara sandığa yatıran memura "ocak beytül-mâlcisi" denilirdi.³¹²

Bu kayıtların tutulduğu defterlere "beytül-mâl defteri" denir ve bu defterler de yeniçeri kâtipleri tarafından tutulurdu. Başşâkirdin altındaki şâkird, beytül-mâl kâtibidir ve beytül-mâl defterini o yazar ve beytül-mâlcî ile satış işini de o yapardı. *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da beytül-mâl defterinin özellikle iyi saklanması ve doğru bir şekilde hesabının yapılarak tutulması üzerinde durulmaktadır. Bu konuda bilhassa yeniçeri kâtiplerinin dikkatli olması vurgulanmakta, yeniçeri ağası olan kişinin de deftere göre malı tahsil ettirmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu nedenle beytül-mâlcî seçilecek olan kişinin doğru ve dindar kimseler olması gerekmektedir ve bu görevin verileceği kişinin rüşvet vermeden bu makama gelmiş olması önemlidir. Beytül-mâl gelirinin yanlış ve eksik olmadan kaydının tam tutulmasını sağlaması, bu gelirin gelmesi gereken yerlerin eksiksiz olarak tespit edilmesinde dikkatli olması gerekmektedir. Kayıp, bilinmeyen ve mükerrer olanın ulûfesi talep edildiği zaman da çok dikkatli olmalıdır. Odabaşılardan ve çorbacılarından bu miktarın tamamen talep edilip tahsil edilmesi sağlanabilmelidir. Bu alınan miktarların kaydının yapılması, eksik veya yanlış verildiği durumlarda görevli olan kişiden sadece bu eksik miktarın alınmakla kalınmayıp ayrıca bu kişiye gereken cezanın da verilmesi gerekmektedir.³¹³

Yeniçeri Ocağı için en önemli gelir kaynağı olan ve orta sandıklarının gelirinin önemli bir kısmını vefat eden yeniçerilerin mal varlığı oluşturduğu için bu gelirler ocağın ekonomik anlamda güçlenmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bu nedenle bu mal varlıklarının tespit edilmesinde âzami derecede özen gösterilir ve ülke topraklarının her neresinde bir yeniçeri vefat etmiş ise mal varlığının eksiksiz hesap edilmesi için o kazanın

³¹⁰ Mehmet Erkal, "Beytül-mâl", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 90.

³¹¹ Yeniçeri Ocağı'na mensup kişilerin beytül-mâline konu olan davalarının görüldüğü yer olarak belgelerde, "*İstanbul'da Süleymaniye Camii Şerîfi kurbunda Dergâh-ı Âli Yeniçerileri Ağa Kapısında Beytül-mâl Emîni'nin odasında*" şeklinde bir ibare kullanılmaktadır.

³¹² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 311.

³¹³ *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 187-192.

kadısı tarafından öncelikli olarak kayda geçirilirdi. Bu durumda İstanbul'a ocağa ve bağlı bulunduğu ortaya haber verilirdi. Ocak beytûlmâcısı tarafından tahsili ve terekenin orta sandığına aktarılması sağlanırdı.

Vefat eden yeniçerilerin terekelerinin beytûlmâle aktarılması konusunda sicillere yansıyan pek çok dava bulunmaktadır. Bu davalardan birinde, İstanbul'da Balabanağa Mahallesinden yeniçerilerin 39. Cemaatinden olan Mustafa Beşenin vefatı sonrasında terekesi beytûlmâl emini tarafından defter edilip, muhafaza edilmiştir. Sonrasında ise vârisi olan kişi dava açarak beytûlmâl emininin tereke talebinde bulunmuştur. Vârisi olduğunu ispatlaması ile birlikte beytûlmâl emini olan Abdullah Ağa tarafından Mustafa Beşenin kalan mirası olan 4.572 akçe, vârisi olan kişiye teslim edilmiştir.³¹⁴ İstanbul Bâb Mahkemesinde görülen Mart 1691 tarihli davada, İstanbul'da Kocamustafapaşa yakınlarında bulunan Çerağî Hasan Beşe Mahallesinden, yeniçerilerin 60. Cemaat odası yoldaşlarından olan Feyzullah Beşenin terekesi, dönemin Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa'nın beytûlmâl emini olan Ali Ağa tarafından beytûlmâle aktarılmıştır. Daha sonra yine vârisi olduğunu iddia eden Süleyman Çelebi tarafından Feyzullah Beşenin terekesi talep edilmiş, vasîsi olduğunu ispatladıktan sonra da 9.000 akçe kendisine teslim edilmiştir.³¹⁵

Taşrada vefat eden yeniçeriler hangi odaya mensup ise o odadan bir yoldaş ve bir beytûlmâlcî vefat eden yeniçerinin bulunduğu şehre gönderilir ve müfredat defterinin getirilmesi istenirdi. Terekelerini almak için vefat eden yeniçerinin bulunduğu yere giden bu görevliler, o şehrin beytûlmâlcisinden malları teslim alır ve merkeze getirirlerdi. Yeniçerinin terekesi kadı tarafından kayıt altına alınıp, onaylandıktan sonra da onun aracılığıyla satışı yapılırdı. Tereke miktarı düşük olanları merkeze bildirilir, satılsın diye izin çıkarsa satılır, eğer satılmasın denilirse merkezden gönderilecek olan bir görevlinin gelmesi ile onun huzurunda bu satış işlemi gerçekleşirdi. Mirası çok olanın ise defteri tutulup merkeze gönderilirdi. Ancak ilerleyen zamanlarda taşrada vefat eden yeniçerilerin terekesine taşrada bulunan serdarlar el koymaya başlamıştır.³¹⁶

Bu konuya yönelik bir hükm-i şerîf 1630 yılına ait olup, hükümde ticaret için gittiği Bükreş'te öldürülen Yeniçeri Mustafa'nın vârisi olmadığından, muhalledâtına el koyup

³¹⁴ 5 Cemâziyelâhir 1102/6 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 66a, sr. 1.

³¹⁵ 20 Cemâziyelâhir 1102/ 21 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 91a, sr. 1.

³¹⁶ *Kavânîn-iYeniçeriyân*, s. 190-191.

göndermeyen Yeniçeri Serdarı Mehmed'in, söz konusu muhallefâtı görevli olarak o şehre gönderilen gedikliye teslim etmesi ve İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.³¹⁷ Bu hüküm içerdiği konu bakımından tek değildir ve buna benzer pek çok hüküm bulunmaktadır. Burada dikkati çeken önemli bir husus bir yeniçerinin ticaret yapmak için İstanbul dışına çıkmasıdır. Bu yeniçerinin aslen İstanbul'da ikamet etmesi, Bükreş'te yaşayan bir yeniçeri olmadığı için muhallefâtının eksiksiz olarak merkeze gönderilmesi istenmiştir. Vefat ettiği yerdeki yeniçeri serdarı, yaptığı haksız müdahaleden dolayı uyarılmıştır. Muhallefâtın İstanbul'a gönderilmesinin istenmesi, ilgili yerde satışının yapılmaması, değerinin yüksek olduğunun da bir göstergesidir.

Vefat eden yeniçerilerin muhallefâtlarının satışının gerçekleşip, elde edilen paranın beytül mâle aktarılmasından sonra vasîsinin ortaya çıktığı durumlar da olabilmekteydi. Ağustos 1730 tarihinde İstanbul Bâb Mahkemesinde görülen davada, yeniçerilerin 52. Bölüğü'nden olup vefat eden Ahmed Beşenin, annesi olduğunu iddia eden Çıkrıkçı Kemal Mahallesinde oturan Saliha Hanım, vasîsi olduğunu ispat etmekte ve oğlunun kalan mirasını talep etmektedir. Ancak, Yenişehir'de vefat eden Ahmed Beşeye ait olan eşyalar oda vekil harcı tarafından satılmıştır. Bu nedenle vasî, bu eşyaların aynısını ya da kıymeti değerindeki parayı talep etmiş ve talep ettiği bu eşyalar karşılığında 60 kuruşa anlaşmaya varılmıştır.³¹⁸

Yeniçerilerin orta sandıklarının gelirleri, sefer için yapılan harcamalarda da kullanılmakta, ancak bazı zamanlarda bu harcamalar için bunun yeterli gelmediği de olabilmekteydi. Mart 1695 tarihinde yeniçeri ağası tarafından sunulan bir arzda, II. Mustafa'nın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra çıktığı seferde,³¹⁹ yeniçerilerin özellikle de taşradan gelen beytül mâl gelirlerinin azalmasından dolayı kendi masrafları için yeterli olamayacağından, bazı kısıtlamalara gidildiğinden bahsedilmektedir. Beytül mâl gelirlerinin kendi masraflarını bile ödeyemediğinden Rikâb-ı Hümâyûn'da bulunan sekiz

³¹⁷ 22 Rebülevvel 1040/28 Kasım 1630 tarihli belge için bkz. BOA, MD, 85/639.

³¹⁸ Abdullah kızı Saliha'nın kalan eşya olarak talep ettiği, seksen kuruş kıymetinde nefî çuka kaplı bir zerdeva kürk, bir şal kuşak, bir çakşır ve bir Şam alacasıdır. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 39b, sr. 1.

³¹⁹ II. Mustafa'nın tahta çıktığı yıllarda 1683 Viyana Kuşatmasıyla başlayan çok uluslu savaşlar çeşitli cephelerde bütün hızıyla sürüyordu. II. Mustafa tahta geçer geçmez yaptığı ilk iş, devletin kontrolünü kendi eline alma çabası olmuştur. Ataları gibi bizzat ordunun başında sefere çıkma isteğini bildirmiş bu isteğine başta sadrazam olmak üzere devlet ricâli tarafından bir seferin hazîneye büyük masraflar getireceği sebebiyle karşı çıkılmışsa da II. Mustafa sefere çıkmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, "II. Mustafa", *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 276.

neferin yıllık masraflarının ödeneceği, ancak sefer sonrasında ise kesileceği bildirilmektedir.³²⁰

Yeniçerilerin hayatta iken bir vasî tayin edip, vasiyyette buldukları durumlar da yine mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Nitekim Temmuz 1730'da yeniçerilerin 69. Cemaat odasının emeklilerinden olup Karabaş Mahallesinde ikamet eden Mustafa Odabaşı, yine aynı odanın mütevellisi olan İbrahim Çelebi'yi vasî tayin etmiştir. Vasiyyetinde vefatı sonrasında kalan paranın ne şekilde taksim edilmesi gerektiği belirtilmiş; bunun bir kısmının ihtiyaç sahibi olan kişilere verilmesi istenirken, vasî tayin edilen kişiye de yine bir miktar para bırakılmıştır.³²¹

Askerî sınıf dışında kalan kimselerle ilgili miras davalarında öncelikle tereke ve hak sahibi olan mirasçılarının tespiti yapılmaktadır. İslâm hukukuna uygun olarak, resmî görevliler tarafından gerekli taksimat yapıldıktan sonra, hak sahipleri mirastan kendilerine düşen hisseyi almaktadırlar.³²² Mirasa konu olan mallar ilk olarak, İslâm hukukunun belirlediği ölçüler çerçevesinde vârisler arasında pay edilmekte, daha sonra da vârislerin kullanımına bırakılmaktadır. Vârisler de sahip oldukları bu hisseleri istedikleri gibi tasarruf hakkına sahiptirler.³²³ Osmanlı hukukunda edâ ehliyeti olmayan, haklarını koruma ve kullanma konusunda eksik olan kişilerin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bireylere tanınması vesayet yoluyla olmakta ve genellikle buluğ çağına ermemiş olan çocuğun birinci derece yakını vasî olarak atanmaktaydı.³²⁴ Miras taksimine ilişkin davalar bağlı buldukları bölgenin kadısı tarafından şer'iyeye sicillerine kayıtları yapılmaktaydı.

Sivil halka yönelik bu uygulamalar yeniçeriler için de geçerli olup, az da olsa kendilerine mahsus uygulamalar bulunmaktaydı. Öncelikli olarak vefat eden yeniçerinin

³²⁰ 13 Şaban 1106/29 Mart 1695 tarihli belge için bkz. BOA, C.AS., 1005/43995.

³²¹ Vefatı sonrasında terekasının öncelikli olarak defin işlemleri için kullanılmasını ve kalan kısmın üçte birinin ise fakirlere ve annesine intikal etmesini istemektedir. Kendisinde bulunan on iki miskal bir çift altın bilezik, üçer ayaklı bir çift zümrüt küpe, bir incili kuşak, bir sim ön kuşak, elli adet zincirli boyun altını, bir zümrüt yüzük, bir lacivert yüzük, iki çuka ferace, üç minder, bir döşek, dört kadife, iki beledi yastık, iki yemenî yorgan, bir leğen, ibrik, bir güğüm, iki tencere, beş sahan, bir Bosna işi sini, bir hoşaf taşı, iki küçük tas ve diğer eşyalarını ve sülüs parasından (üçte birlik kısmından) dört yüz kuruş ve bundan başka otuz kuruş müdebbiri (eşi) Gülbay binti Abdullah'a, kullanmış olduğu eşyaları ve otuz kuruş ve on beş kuruş hediye iki Mushaf-ı Şerif'i müdebbiri (oğlu) Hasan bin Abdullah'a ve vasîsi olan İbrahim Çelebi bin Osman'a da on beş kuruş verilmesini vasiyyet etmiştir. 2 Muharrem 1143/18 Temmuz 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 78b, sr. 1.

³²² Bu konuya yönelik örnek dava için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 21a, sr. 1; s. 40a, sr. 2.

³²³ Bu konuya yönelik örnek dava için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 12a, sr. 1,2.

³²⁴ Bu konuya yönelik örnek davalar için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 11b, sr.2; s. 15a, sr.2; s. 22b, sr. 2; s. 27b, sr. 1.

miras taksimi betülmâl emini tarafından yapılmaktadır. Tereke kayıtlarından çıkarmış olduğumuz sonuçlara göre, mirasa konu olan muhallelâfât, vefat eden yeniçerinin evli olup olmaması ya da çocuğunun olup olmamasına göre değişmektedir. Vârissiz olarak vefat eden yeniçerilerin defin işlemleri için gereken harcamanın yapılmasından sonra kalan miktar beytül mâle aktarılmaktadır. Evli ise dörtte birlik kısım eşine verilmekte kalan dörtte üçlük kısım yine beytül mâle kalmaktadır. Çocuğu yetişkin olan yeniçerilerin mirası eş ve çocuk/çocukları arasında İslâm hukukuna göre taksimi yapılmakta, eğer buluğ çağına erişmemiş çocuğu var ise yeniçerinin bağılı olduğu orta bir bakıma vasîsi olarak hissesine düşen miktar bu oda tarafından işletilmekte ve vakti geldiği zaman da kendisine teslim edilmektedir.

III. Ahmed dönemine ait bir ferman, İstanbul, Üsküdar, Galata, Kasımpaşa ve Eyüp Havass-ı Refî'a'da vârişsiz vefat eden yeniçerilerin metrûkâtı hakkında olup, devletin bu konuyu ne kadar ciddiye aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Devlet, her nerede olursa olsun vefat eden bir yeniçerinin metrûkâtına beytül mâl emini dışında kimsenin müdahale etmemesi, kanun ve nizama uygun olarak deftere (bu defterler için me'haz ve mahtum ibareleri geçmektedir) kayıtlarının yapılarak şer'an vâsi olan kişilerin, durumlarını ispatlamadıkça müdahale ettirilmemesi istenmiştir. Devlet burada öncelikli olarak hazînenin gelirlerini önemsemekte ve bu konuda yapılan usulsüz uygulamaların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Yeniçeri ağası tarafından sunulan bir arzuhalde, vârisi olmadan vefat eden yeniçerilerin muhallelâfâtlarını yalan beyan ve şahitliklerle yakını olduğunu ispatlayarak üçte bir hisseyi alma eğilimi, beytül mâlin gelirlerine karşı ihanet olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle her nerede olursa olsun vefat eden yeniçerinin muhallelâfâtının, beytül mâl emini tarafından kaydının tutulup, öncelikli olarak borçları varsa bunların ödenmesi, sonrasında ise vârisi olan kişi var ise muhallelâfâtın üçte birinin verilmesi, bunun için de iddiada bulunan kişi ya da kişilerin bu durumu beytül mâl emini huzurunda ispatlaması istenmekte, aksi durumda kimsenin müdahale ettirilmemesi emredilmektedir.³²⁵

Hazîneye dâhil edilen akçe ve odasına teslim edilen yetim akçesinin kaydı tutulduktan sonra, bu paranın bir miktarı Ağa Kapısında gereken bazı masraflar için

³²⁵ 10 Şevvâl 1122/2 Aralık 1710 tarihli ferman için bkz. BOA, *AE.SAMD.III*. 208/20118.

kullanılırdı.³²⁶ Nitekim at süngeri, yağmurluk kesesi, ağanın iskemle kılıfı, yeni ağa tayin olduğunda odasının döşenmesi, kethüda beyin süngeri ve yağmurluk kesesi gibi ihtiyaçlar genelde beytülmâl gelirlerinden sağlanırdı. Sefere giden yeniçerilere serdar tayin edilen ağalara verilen yeniçeri alay bayrağının taftası da yine bu gelirlerle karşılanırdı. İlerleyen zamanlarda bu masraflar daha da artmış, hazîneye teslim edilmesi gereken miktar azalmıştır. Yeniçeri sayısının az olduğu zamanlarda yeniçeri ağası tarafından her üç ayda 50.000 akçe, bunlar için kırmızı meşinden ve sarı meşinden yapılan, biri kırmızı ve biri sarı olan keseye konulup, iç hazîneye yani enderûn hazînesine teslim edilirdi. Ancak ilerleyen zamanlarda masrafların artmasından ve taşrada serdarların terekelere el koymalarından dolayı hazînenin bu geliri kesintiye uğramıştır.³²⁷

Yeniçeri ağası tarafından beytülmâl akçesi olarak iç hazîneye düzenli bir şekilde bu paranın teslim edilme usulü XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Tablo 7’de görüldüğü üzere 1704-1718 yılları arasında yeniçeri ağası olan kişiler tarafından hazîneye teslim edilen meblağ, 22 kese akçe ile 45 kese akçe (11.000 kuruş/1.320.000 akçe-22.500 kuruş/2.700.000 akçe) arasında değişmektedir.

Tablo 7 Yeniçeri Ağası Tarafından Enderûn Hazînesine Teslim Edilen Beytülmâl Akçesi³²⁸

Dönem	Yeniçeri Ağası	Beytülmâl Akçesi Olarak Enderûn Hazînesi’ne Teslim Edilen Miktar
Sultan III. Ahmed - 29 Zilhicce 1115/ 4 Mayıs 1704	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa tarafından beytülmâl akçesi olarak 45 kese akçe Enderûn Hazînesi’ne teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 29 Zilhicce 1117/ 13 Nisan 1706	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa tarafından beytülmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 30 kese akçe Enderûn Hazînesi’ne teslim edilmiştir. (30 kese/15.000 kuruş/1.800.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 29 Zilhicce 1118/ 3 Nisan 1707	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa	Sabıkân Yeniçeri Ağası olan Mehmed Ağa tarafından beytülmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesine teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)

³²⁶ Yetim akçesi, vefat eden bir yeniçerinin muhalledâtından çocuğu/çocuklarının hissesine düşen para miktarıdır. Bu çocuklar yetişkin oluncaya kadar bu para, babasının bağlı olduğu ortanın sandığında işletilir, yetimin hakkı hem korunmuş ve hem de artırılmış olurdu.

³²⁷ *Kavânin-iYeniçeriyân*, s. 191-192.

³²⁸ TS.MA.d., 2352/189; TS.MA.d., 2352/190; TS.MA.d., 2352/191; TS.MA.d., 2352/192; TS.MA.d., 2353/100; TS.MA.d., 2353/121; TS.MA.d., 2353/177; TS.MA.d., 2365/9; TS.MA.e, 802/8.

**Tablo 7 (Devamı) Yeniçeri Ağası Tarafından Enderûn Hazînesine Teslim Edilen
Beytûlmâl Akçesi**

Sultan III. Ahmed - 10 Şaban 1119/ 6 Kasım 1707	Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa	Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa tarafından beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesi'ne teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 6 Şevvâl 1122/ 28 Kasım 1710	Sâbık Yeniçeri Ağası	Sabıkân Yeniçeri Ağası olan Mustafa Ağa tarafından beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesi'ne teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 25 Zilkade 1123/ 4 Ocak 1712	Sâbık Yeniçeri Ağası Yusuf Paşa	Sabıkan Yeniçeri Ağası olan Yusuf Paşa tarafından beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesi'ne teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 25 Ramazan 1124/ 26 Ekim 1712	Yeniçeri Ağası Mehmed Paşa	Yeniçeri Ağası Mehmed Paşa tarafından beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesine teslim edilmiştir. (45 kese/22.500 kuruş/2.700.000 akçe)
Sultan III. Ahmed - 29 Rebûlevvel 1130/ 2 Mart 1718	Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa	1120/1708-1709 senesi için Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa tarafından beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 45 kese akçe Enderûn Hazînesine teslim edilmiştir. (22.500 kuruş/2.250.000 akçe) Sabıkân Yeniçeri Ağası olan Mustafa Ağa tarafından 1125/1713-1714 senesi için beytûlmâl akçesi olarak her kesesi 500 kuruş hesabı üzere 22 kese 493 kuruş Enderûn Hazînesi'ne teslim edilmiştir. (11.493 kuruş/1.149.300 akçe)
Sultan III. Ahmed - 29 Ramazan 1134/ 13 Temmuz 1722	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa	Yeniçeri beytûlmâli olmak üzere Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa tarafından 30 kese akçe Enderûn Hazînesine teslim edilmiştir. (30 kese/15.000 kuruş/1.800.000 akçe)

Bu yıllar aralığında çoğunlukla ödenen miktarlar 45 kese yani 22.500 kuruş/2.700.000 akçe'dir. IV. Mehmed dönemine ait 1654 yılı kalemlerin müfredat defterleri gereğince Hazîne-i Âmire'nin gelir özeti içerisinde beytûlmâl ocağının geliri 1.000.000 akçe'dir.³²⁹ XVII. yüzyıldan itibaren beytûlmâl ait bu gelirlerin bazı kesimlerin haksız kazanç elde etmeye başlamaları ve özellikle de taşrada vefat eden yeniçerilerin terekelerine el koyan yöneticiler nedeniyle azaldığından yakınılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında ve daha önceki dönemlerde hazîneye beytûlmâl geliri olarak intikal eden miktar ile kıyaslandığında her ne kadar XVIII. yüzyılın başında hazînenin bu geliri 1654

³²⁹ Genç-Özvar, *a.g.e.*, C. II, s. 104.

yılına göre iki katından fazla görünse de akçenin geçen yarım asır içerisinde değer kaybetmesine, fiyatlarda meydana gelen artış ve alım gücünün azalmasına bağlı olarak esasında hazînenin bu gelirinin çok da arttığından söz etmek mümkün değildir.

2.4.2. Kara Sandık

Kara Sandık, her odada mevcut olan oda sandıklarından ayrı olup, gelirlerinin işletilmediği ve ağa kapısında bulunan vârissiz vefat eden yeniçerilerin terekesinin muhafaza edildiği sandıktır. Vârissiz vefat eden yeniçerilerin muhalefâtı, odalarda işletilen paranın kimi zaman zarara uğramasından dolayı, vakti gelip de mirasçısına verinceye kadar bağlı olduğu odanın sandığına verilmez, bu sandıkta saklanırdı. XVI. yüzyıldan sonra yetim paralarının odalarda işletilip iyi bir gelir elde edilmesinden sonra Kara Sandık önemini kaybetmiştir. Bu dönemden sonra daha çok yetim kalan çocukların muhalefât gelirleri oda sandığında işletilmiştir. Bağlı olduğu oda yoldaşları aracılığıyla işletilen paradan fazlası yetime nafaka olarak verilmiş, akçesi çok olanın ise nafakadan arta kalan kısmı, asıl akçeye eklenerek ana parası çoğaltılmaya çalışılmıştır.

Vefat eden yeniçerinin terekesinin satışı İstanbul, Galata ve Üsküdar'da gerçekleşir, mirasçısı olmayanları nakde çevrilir, toplam tutarın binde 25 akçesini kâtip ile beytûlmâlcı alır, geriye kalanı ne kadar olursa olsun hazîne diye işaretlenirdi. Burada hazîneden kasıt yeniçeri ağası kapısında bulunan Kara Sandık'tır. Terekenin vârisi olan kişi ya da kişilerin daha sonra çıkma ihtimali olduğu gibi, ortaya çıkan vârisin reşit olmama ihtimali de vardı. Vefat eden yeniçerinin, iğneden ipliğe neyi varsa hepsi müfredat defterine yazılıp ağa kapısındaki bu sandığa konulurdu. Vârisi çıkan ya da reşit olan mirasçı gelip terekeyi talep ettiğinde, öncelikle ağa kapısındaki asıl akçenin ne kadar olduğunu kontrol eder, sonrasında da vefat eden yeniçerinin bağlı olduğu odanın sandığında bulunan akçeden nafakasını ve ne kadar kâr etmişse hesabını alırdı. Odanın birkaç ihtiyarı ile birlikte akçenin teslim işlemi gerçekleşir, defterden hesabını kapattırıp, teslim tezkeresi verilirdi. Yetimin vefatı gibi bir durumda ise tüm mal varlığı beytûlmâle teslim edilirdi.³³⁰

³³⁰ *Kavân-i Yeniçeriyân*'da beytûlmâle teslim edilmesi, vefat eden yeniçerilerin terekesinin kaydının hakkıyla yapılıp, hesap işinin kanun ve nizama uygun bir şekilde görülmesi ve hazînenin bu durumda gelirinin kaybolmaması konusunda eleştiriler de yer almakta ve artık eskisi kadar usulüne uygun yapılmadığından şikâyet edilmektedir. Bu işi sorgulayacak kimsenin olmaması, eski defterden düşülme

Kara Sandık'ta duran akçe işletilmediği için çoğalmaz, aynı kalırdı. Kara Sandık'ta muhafaza edilen para işletilmediği için sabit kalmakta; oysa odada işletilen para kâr yönünden yetime fayda sağlamaktaydı. Ancak bu durumda fayda kadar beytûlmâl açısından zarar da söz konusu olmaktaydı. Reşit olmadan vefat eden yetimin terekesi oda sandığında muhafaza edilip işletildiğinden, onun ölümü ile hesabının kapatılması mümkün olmadığından, bu tereke bağlı olduğu odanın içinde yok olmuştur. Hesabın kapanma işi, yetimin hakkı ve devlet hazînesinin gelirlerinin korunması için usule uygun olarak yapılması gerektiği *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'da şu şekilde anlatılır:

“Hesaptan düşmek gerektiğinde; yetimi alıp, odanın vekil harcı, müteferrikaları ve odabaşları gelip, yeniçeri kâtibi ve beytûlmâlcî önünde defterden düşürtüp, teslim edip, tezkeresini almak gerekmektedir. Sadece yetim aldı şeklinde teslim tezkesinin verilmemesi gerekmektedir. Çünkü bir düzme kuloğlunu getirip, bu kuloğlumuzdur diye, ölmüş başka yetimin akçesini almak isterlerse odalarının vekilharcı ve ihtiyarları olmadan, yalnız odabaşıya dahi vermemek gerekmektedir. Bir erkek evladı büyük biri küçük olanın, küçüğünün hissesini satıp, odasına teslim edip, büyüğünün hissesini kendisine teslim etmek, küçük olan ise büyüdüğü zaman kendisine teslim edip hesabını kapatmak gerekir. Bunlardan vergi alınmamalıdır.³³¹ Yetişkin olduğu zaman kendisi teslim alır. Eğer odasına borcu varsa, odalarından yoldaş gönderip alırlar.”³³²

2.4.3. Yeniçeri Orta Sandıkları

Acemi Ocağı'nda eğitim süresini tamamlayan ve “kapı kulluğu” olarak da ifade edilen Yeniçeri Ocağı'na geçen bir acemi artık yeniçeri kimliğini kazanmış olmakla, malî bir sisteme de geçiş yapmış olurdu. Bu durumun ilk aşaması da bağlı olduğu odada

araştırılmaması bunların hesap dışı kalmalarına sebep olmuştur. Esasında 18-20 yıllık hesaplar kapanmamış ise o kişi ölmüş anlamına gelip paranın hazîneye aktarılması gerekmektedir. Bunun sıkı bir şekilde kontrolünün sağlanması, eğer teslim edilen odabaşı vefat etmiş ya da görevinden azl edilmiş ise yerine geçen odabaşıya bu paranın ödettirilmesi gerekmektedir. Ancak sonraki dönemlerde haftada bir beytûlmâlcî ve kâtibin sık değişiyor olması beytûlmâl hesabının kapanması işlerinin sağlıklı bir şekilde işlemesine de engel olmuştur. (s. 187-188).

³³¹ Vergi, evladı olmayıp beytûlmâle kalan terekeler için uygulanmasına rağmen bunlardan da vergi alınır olmuştur. Vergi almak lâzım gelirse, yetimin malını korumak lâzımdır.

³³² *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, s. 188-190.

başlardı. Acemi oğlanı, ulûfesinin dışında daha ocağa ilk girdiğinde bazı eksikliklerini tamamlaması için “düzen akçesi” adı verilen, aldığı iâşe dışında bir gelire sahipti. Bunun dışında sefer zamanı her on yeniçeriye, seyishane üzerinden bir yük atı için de dönemin şartlarına bağlı olarak belli miktarlarda ödemeler yapılmaktaydı. Yeniçeriler seferde yağmurluklarını bu at ile taşırlar ve sefer dönüşü de bu atları satarlardı. Ayrıca her yeniçeriye otuz akçe “yay akçesi” adında silah alması için ödeme yapılırdı.³³³ Yeniçeriler ulûfelerini aldıktan sonra belli ihtiyaçları için kendilerine verilen bu miktar dışında kalan akçelerini bağlı buldukları odanın sandığına bırakırlardı. Bu sandığa borcu olanların borçları, öncelikle vekilharç aracılığı ile mevcut paralarından tenzil edilirdi. Vefat eden yeniçerilerin parası da yine işletilmesi isteniyorsa Kara Sandık yerine bağlı olduğu ortanın sandığına konulurdu.³³⁴ Bu durumda malların işletilmesi bizzat mensubu bulunduğu ocağın ileri gelenleri tarafından orta sandığı bünyesinde sağlanmakta, yeniçerilerin yetimleri kendi ocaklarının himayesi altına alınarak yetiştirilmiş olmaktadır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, yeniçerilerden vefat edenlerin eşyaları satılarak yetişmiş çocukları varsa onlara verilirdi. Şayet çocukları küçük ise bu para yeniçerinin bağlı olduğu orta sandığı tarafından işletilirdi.

Barkan ve Ayverdi, İstanbul vakıfları ile ilgili çalışmasında XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde belirli bir kâr haddi ile kurulan para vakıfları dışında benzer uygulamaları esnaf ve yeniçeri orta sandıklarında görmenin mümkün olduğundan bahsederler. Bu sandıkların bir dayanışma ve yardımlaşma sandığı olduğu ve yoldaşların terfi ve terakkî gibi vesilelerle bu sandığa aktarılan gelirlerinin ortanın idarecileri tarafından işletilerek, elde edilen gelir ile de ocağın ihtiyaçlarının karşılandığını belirtirler.³³⁵

³³³ *Kavân-i-Yeniçeriyân*, s. 65-66.

³³⁴ Marsigli bu orta sandıkları için “her bölüğün demirden bir kasası bulunur” ifadesini kullanır. Marsigli, sandıkta ekseriya elli bin taler kadar para toplandığından ve bu paranın yüzde on, on iki faiz geliri olduğundan bahseder. Bu sandıktan hiçbir suretle para alınmadığı, yüzbaşı, mülazım, vekilharç ve sancaktar bundan mesul olduğu ve sandığa paranın bunlar vasıtasıyla konulup, bunlar vasıtasıyla alındığı ve kuyudatını yine bunların tuttuğunu anlatır (s. 154-155). Ahmed Cevad Paşa da vârişsiz vefat eden yeniçerilerin terekelerinin bu sandıklara aktarıldığından ve orta sandığında biriken paranın elli bin riyali geçtiğinden bahseder. Yine Ahmed Cevad Paşa da biriken bu paraların yüzde on veya on iki ile işletilen kârı de eklenerek devam ettiğini belirtir (s. 74).

³³⁵ Eserde orta sandıklarının işleyişi şu şekilde anlatılır: “Yeniçerilerin İstanbul’daki kışlalarda oturanların mutfak masraflarını karşılama üzere haftadan haftaya Cuma geceleri toplanması âdet olan erzak bedellerine bir yardım ve yoldaşların gittikçe pahalılaştıran hayat şartları karşısında sıkıntı çekmelerine mâni olmak için ekseriya Ramazan ta’âmı, kandil ve odun parası şeklinde bazı varlıklı yeniçerilerin tahsis ettikleri vakıf paralar da odabaşları tarafından faizle işletilmekte ve bu muâmeleler bütün yoldaşların “nâzır” sıfatıyla müessir murâkabası altında bulunduğu vakıf paralar bir emniyetle muhafaza edilmekte idi”. Bkz. Ömer

Yeniçerilerin devlet tarafından kendilerine ödenen gelirleri oda sandığında birikir ve bu paralar işletilerek odanın ihtiyaçlarına göre harcanırdı. Her odanın vakıf parası bütün oda halkının gözetimi ve kontrolü altında olup bağlı bulunduğu odanın odabaşısı aynı zamanda da mütevellisi olan bu kişi tarafından gerekli harcamalar yapılır, paranın işletilmesi sağlanırdı. Orta parasını işleten bu kişiye *orta mütevellisi* ve ortanın mevcut parasına da *düzen akçesi* denilmekteydi.³³⁶

Orta sandığında biriken para ile çadır malzemesi, eğer takımı gibi ortanın ihtiyaç duyduğu birtakım malzemeler alınmaktaydı. Aynı zamanda bağlı olduğu ortanın hasta ve ihtiyaç sahibi olanlarına ve esir düşenleri esaretten kurtarmak için de yine bu sandıktan harcama yapılmaktaydı. Bir esiri esaretten kurtarmak istenildiği zaman bölüğü, oyuncular davet eder ve çalgılı sözlü bir eğlence düzenlenir, kahve ve şerbetler ikram edilirdi. Sonra mevcut bulunan efrâda hitaben: “*Bölüğünüzden şu isimdeki esirin kurtarılması için şu kadar paraya lüzum vardır. Bunun için i‘âne verilmesi rica olunur*” denilir ve sonra üzeri bir çuha ile kaplı ve altı akçe almak için delik olan tasa deliğinden her nefer gönlünden kopanı atarlardı ve toplanan akçeyle de esir azat edilirdi.³³⁷

İşte Yeniçeri Ocağı’nın her bir ortasında bulunan bu orta sandıkları tüm bu gelirlerle oluşmuş ve kurmuş oldukları “Yeniçeri Orta Sandığı Vakfı”nın ana parasını oluşturmuştur. Burada biriken meblağlar ise gerek aynı oda yoldaşları ve gerekse de diğer odalarda bulunan yoldaşlar arasında isteyene, onu on bir (%10) akçeye verilerek işletilmesi esas alınmıştır. Tahsin Özcan, orta sandıklarının para vakıflarının uygulamada aldığı farklı şekillerden biri olarak değerlendirir. Bu sandıklar esnaf sandıkları gibi yeniçeriler arasında dayanışmayı sağlamak ve muhtaç duruma düşenlerin kendilerine ve ailelerine yardımcı olmak amacıyla kurulmuşlardır.³³⁸ Bu nedenle yeniçeri orta sandıkları da yeniçeriler tarafından kurulan yardımlaşma ve sosyal güvenlik müessesesi olarak değerlendirilebilir.

Vakıf sandıklarında biriken bu paralar isteyene şer‘î muamele üzerine, onu on bir akçe olmak üzere verilirdi ve bununla vakfın şartı üzerine yiyecek alınıp, yoldaşların kumanyasına yardımcı olunurdu. Bu vakfın üzerinde odabaşıları mütevellî, yoldaşlar ise

Lüffi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, 1970, s. 37.

³³⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 311.

³³⁷ Bu esir azat etmede düzenlenen eğlenceyi, Marsigli “Esir Düğünü” (s. 154-155), Ahmed Cevad Paşa ise “Yeniçeri Düğünü” (s. 74) olarak ifade eder.

³³⁸ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları-Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara, 2003, s. 85.

nâzırdı. Odabaşılar sefer dönüşünde tüm bu gelirleri toplarlar ve eğer borç alan kişi ölmüş olsa dahi mirasından tahsil ederlerdi.³³⁹

2.4.4. Yeniçeri Orta Sandıklarının İşleyişi

Yeniçeri birlikleri arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan yeniçeri orta sandıkları daha önce de belirtildiği gibi para vakfı uygulamasının almış olduğu şekillerden biridir. Bu orta sandıklarının varlığına ve işleyişine dair bilgiler daha çok alacak verecek konularının mahkemeye intikal eden davalara konu olması açısından bilinmekle birlikte, ne zaman kuruldukları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sandıklar yeniçeriler arasında dayanışmayı sağlamak ve muhtaç duruma düşenlerin kendilerine ve ailelerine yardımcı olmak amacıyla kurulmuşlardır. Sandıklar ilk başta ocak içerisinde yetim kalan yeniçeri çocuklarına kalan mirasın işletilmesi, onların nafakalarının ödenmesi, reşit oluncaya kadar paralarının burada saklanarak değerlendirilmesi, sefer zamanında ihtiyaçların giderilmesi gibi sosyal güvenlik açısından önemlidir.

Bu sandıklar ilerleyen dönemlerde sadece ocağın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış aynı zamanda halkın nakit paraya ihtiyaç duyduğu zamanlarda kullandığı bir fon olmuştur. Bu durum orta sandıklarının belki küçük meblağlarla başlatılan sistemin zaman içerisinde ocak dışından kimselerin de katılımıyla kullanım alanlarını daha da genişletmiş, nakit ihtiyacı duyan herkese açık olarak büyük küçük meblağların alındığı bir fon haline gelmiştir. Vakıf müessesesi içerisinde kredi kurumuna dönüşmesine en yatkın olan para vakıflarının bir çeşidi olan orta sandıklarının varlığını devam ettirebilmesi burada biriken paranın işletilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu işletim sisteminin en kısa yolu bu paranın belirlenen miktar karşılığında kredi olarak verilmesiyle mümkün olmuştur.

Orta sandıkları ile ilgili incelenen örnek hükümler, sandıkların işleyişi hakkında fikir sahibi olmak açısından önemlidir. Tespit edilen belgelerde kullanılan tabir; “*Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin Cemâ’at/Orta/Bölük ahalisinin nukûd-ı mevkûfenin bi’l-fi’il mütevellisi/mühimmâtına mevkûfe nukûda müteveli/mevkûfe nukûda bi’l-fi’il müteveli/mühimmâtı için mevkûf nukûda bi’l-fi’il müteveli*” şeklinde olup öncelikli olarak

³³⁹ Ancak aynı eserde bu vakıf paralarının İstanbul’da telef olduğundan da bahsedilip değişen zaman şartları içerisinde eğer bu vakıflar olmasaydı, yoldaşların kumanyasının haftada iki kere yetişmesinin imkansız olduğu üzerinde de durulmuştur. Yoldaşlar bu vakıfların üzerine nâzır olduklarından; bir odabaşı çıktığında, hesabını almadan göndermez, bundan dolayı da vakıfları ziyan olmazdı. *Kavân-i-Yeniçeriyân*, s. 65-66.

hangi cemaat ya da ağı bölüğüne bağlı ise o odanın sayısı ile belirtilerek genel olarak kullanılan tabir *mühimmatına mevkûfa nukûd* vakfı şeklindedir. Mühimmattan kasıt her türlü ortaya çıkabilecek ihtiyaca yönelik bir anlamda kullanılmakla birlikte daha önce belirttiğimiz gibi odanın yiyecek, kandil yağı, odun, ekmek gibi ihtiyaçları ile sefer zamanı gerekli tüm malzemenin karşılanmasını içermektedir.

Para vakıflarının özelliği asl-ı malın yani vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Meşruiyeti ve nasıl işletileceği konusu bir hayli tartışmalı olan para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusu da henüz aydınlatılabilmemiş değildir. Para vakıflarının Osmanlılardan önce uygulandığına dair bilinen bir örnek de bulunmamaktadır. Para vakıflarının kendine has en önemli özelliği şahısların nakit ve kredi ihtiyacının karşılanmasıdır. Bu vakıfların bir diğer fonksiyonu ise hayır yapmak isteyen ancak yeterli malî gücü olmayan ya da malî gücü yeterli olmakla birlikte vakıf olmaya elverişli gayrimenkul bulamayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanınmasıdır.³⁴⁰

1691 yılına ait bir mahkeme kaydında, yeniçerilerin 57. Cemaat Odası vakfının muhasebesinin görülmesi ile ilgili bilgi yer almaktadır. Burada 57. Cemaat Odası'nda Odabaşı İsa oğlu Ebûbekir, aynı odanın vakıf mütevellisi Hacı Ahmed Odabaşı ve bu vakfın 1092/1681-1682 senesinde mütevellisi olan Arslan Odabaşı ile yine aynı yıl bu odanın kâtibi olan Şeyh İsa oğlu Şeyh Ömer Efendi'nin huzurlarında odaya ait vakfın muhasebesinin görüldüğü belirtilmiştir. Bu oda yoldaşları Selanik muhafazasında buldukları sırada vakfın akarâtı olan bir yoğurtçu kârhânesi ile elli adet hayyât (terzi) dükkânının her ay 1.070 akçe olan kiralarını toplamaya, oda ihtiyarları tarafından oda kâtibi Şeyh Ömer Efendi'yi vekil tayin etmişlerdir. Şeyh Ömer Efendi de 1092-1099/1681-1687 Muharremine kadar bu kârhâne ile dükkânların kira gelirlerinden elde edilen 84.490 akçeyi vakfın eski mütevellisi Arslan Odabaşı'ya teslim etmiş ve buna karşılık elinde hiçbir meblağın kalmadığına dair hüccet almıştır. Mahkemede bu işlemler yapılırken oda efrâdından kimsenin bulunmaması üzerine 1681-1687 yılları arasına ait vakfın kira gelirlerinin muhasebesi Şeyh Ömer Efendi tarafından yeniden görülmüştür. Şeyh Ömer Efendi ile eski müteveli Arslan Odabaşı 50'şer kuruş olmak üzere toplamda 100 kuruşu

³⁴⁰ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 76-77.

mütevelli Hacı Ahmed Odabaşı'ya, oda ihtiyarları huzurunda teslim etmişler, mütevelli de vakıf adına bu parayı teslim almıştır.³⁴¹

Sicillerde daha çok nukud/para vakfına yönelik alacak verecek davaları yer almaktadır. Vakıf muhasebeleri de yukarıda olduğu gibi, mahkeme kayıtlarında karşımıza çıkan bir başka belge türüdür. Mahkemelerde oda vakıflarının muhasebeleri görülürken, orta sandıklarının işleyişini, sandığın gelir kaynaklarının neler olabileceğini, bu gelirlerin kimler tarafından toplandığını, kimlerin sorumluluğunda olduğunu, hesabının nasıl görüldüğünü, hesap ile ilgili kimlere hesap verilmesi gerektiğini öğreniyoruz. Burada, öncelikli olarak vakfın sorumlu kişisi vakfa mütevelli olarak atanmış kişi olup, daha çok da o odanın odabaşısı olan kişiler bu görevi yerine getirmiştir. Vakfın gelirleri ise vakfın akarını oluşturan dükkân kiralarıdır. Mütevelli dışında tüm bu vakfın kayıtlarını tutan kâtip de sorumluluk açısından önemli olup, gerektiğinde vakıfla ilgili hesap verebilmesi, bir açık var ise kapatması gereken görevlilerden biridir. Vakfın mütevellisi değiştiği zaman vakıfla ilgili tüm işlemler başta odanın ihtiyarları olmak üzere bütün oda sakinlerinin huzurunda görülmektedir.

Yeniçeriler odalarında buldukları zamanlarda her bir nefer için iâşe masrafı olarak kendilerine ulûfede verilen paradan haftadan haftaya, Cuma geceleri onar akçe verilmekteydi. Fakat daha sonra fiyatlarda yaşanan artıştan dolayı haftada iki defa onar akçe kumanya için para toplanmaya başlanmışsa da bu durum ihtiyacı karşılayamaya yetmeyince yeniçerilerden durumu iyi olanlar, kumanyaya yardım için onar bin, on beşer bin akçe adanmışlardır. Bazıları kandil yağı için, bazıları odun için, bazıları ekmek için, bazıları Ramazan yemeği (iftar veya sahur) için akçe vakfetmişlerdir. XVIII. yüzyılda birçok arşiv belgesinde bu amaçlarla farklı miktarlarda paraların vakfedildiğini görmekteyiz. Ekonomik açıdan daha iyi durumda olan yeniçeriler, bu fonlara güçlerinin yettiği kadar paralar vakfetmişler ve bağlı oldukları ortanın birçok ihtiyacı burada işletilen paralarla karşılanmıştır.³⁴²

³⁴¹ Mahkemede muhasebe kaydı, Cemâziyelâhir 1102/Mart 1691 tarihlidir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 63b, sr. 1.

³⁴² Osmanlı Arşivi'nde İbnülemin/Vakıf fonunda bulunan 20 Rebülâhir 1135/28 Ocak 1723 tarihli bir belge, yeniçeri ortalarına taâmiyye (yemek parası) olarak vakfedilen ve Kavala'da bulunan bir kervansaraydan bahsetmektedir. Vakıf, yeniçerilerin 9. Ağa Bölüğü odasına ait olup, belgeye konu olan olay vakfın eski mütevellisi olan Hüseyin Çelebi'nin ihanetidir. Yıllık olarak beş bin akçe bu masraf için ödeme yapılması gerekmektedir. Belge kısmen kopmuş durumda olmasından dolayı tam olarak okunamamıştır. Ancak belgenin özeti şu şekildedir: Yeniçeri ortalarına taâmiyye olarak vakf olan Kavala'da vâki' kervansarayın mütevellisinin hıyaneti zâhir olduğundan azliyle yerine kaymakam-ı mütevelli tayini ve terâküm eden

Yeniçeri Orta Sandıkları'nın gelirleri hakkında önemli bilgiler içeren bir diğer belge 1784 tarihli olup,³⁴³ Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri kışlarından Yeni Odalardaki Zağarcı Ortası'nın 64. Cemaatine bağlı olan Karaköy Kapısı dışındaki Zağarhane'nin etrafında bulunan ve bu ortanın vakıf malından olan dükkânların bina ve inşaları için Mimar Ağaya yazılan ferman suretidir. Binaların durumunu keşfe ve incelemeye Mimar Odasından Ebu Bekir ve Hüseyin halifeleri ve Yorgi kalfa, ortanın mütevellisi ve ihtiyarları katılmış ve inceleme sonucunda 2.870,5 kuruş masraf gerektiğine dair yeniçeri ağasına beyanda bulunmuşlardır.³⁴⁴ Bu belgeye göre 64. Cemaat Ortası vakfının gelir kaynağının dükkân kiralari olduğu anlaşılmaktadır.

Yeniçerilerin oda ihtiyaçları için para vakfedilmesi bazen vasî tayin edilen kişilere vasiyyet edilmesi şeklinde de olabilmekteydi. Ekim 1716'da Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 64. Cemaat Odası'nın Odabaşısı ve aynı zamanda mütevellisi olan Hüseyin Odabaşı, aynı odanın aşçısı olup Korfu Kalesi muharebesinde şehit olan Murtaza Beşenin vârisi olan kardeşi Ömer'e ve muhallefâtına el koyan oda mütevellisine açtığı davada, Murtaza Beşenin bir sefer sırasında vefat ederse terekesinin üçte birinden 400 kuruşunun ayrılarak bu para ile Yeniçeri Ocağı'nda bulunan aşçıların kullanması için sim zincir, sîm bıçak vesair alet edavat alınıp öncelikli olarak kendisinin bağlı olduğu odada aşçı olanların kullanması için vakfettiğine dair vasiyyetinin yerine getirilmesini istemiştir.³⁴⁵

Bu konuda bir başka vasiyyet örneği Haziran 1731 tarihli olup, İstanbul'da Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 59. Cemaat odasının nukud vakfına müteveli olan Mahmud'un aynı oda neferlerinden Tebriz'de şehit olan İbrahim oğlu Benderli Mustafa Beşenin vârisi ve muhallefâtına el koyan Mehmed Ağaya açmış olduğu davadır. Davada, Mustafa Beşenin vefatından üç buçuk sene önce terekesinin üçte birinden 200 kuruşu oda vakfı için vakfettiğini, bunun odanın mütevellisi olan kişilerin aracılığı ile işletilip gelirinden, yine aynı odada her gece bir kandil yakılmasını şart koştuğu, vakfin mütevellisi tarafından

matlûblarının tahsili hakkında 9. Ağa Bölüğü Odabaşısı ve mütevellisi Ahmed tarafından bir istid'â yani dilekçe yazılmıştır. Bkz. BOA, *İE.EV.*, 66/7173.

³⁴³ 4 Rebülevvel 1198/27 Ocak 1784 tarihli olan belge ise tarih itibariyle çalışma alınının dışında olmasına rağmen Yeniçeri Orta Sandıkları'nın gelirleri hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından kullanılmıştır.

³⁴⁴ Ancak daha sonra inşa ve bina edilecek dükkânların kontrolünün noksatsız bir şekilde tekrar incelenmesi istenmiş yapılan ikinci incelemeden sonra yetmiş buçuk kuruş tenzil edilmesine karar verilmiş ve 2.800 kuruş verilmek üzere başmuhasebeye kaydedilerek konu ile ilgili tezkire verilmesi ferman olunmuştur. Bkz. BOA, C.AS. 1112/49281.

³⁴⁵ 24 Şevvâl 1128/11 Ekim 1716 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 284*, s. 6, sr. 2.

vârisine bildirilmiş ve vasiyyetin yerine getirilmesi istenmiştir.³⁴⁶ Vasiyyet yolu ile oda vakfına yapılan bu katkı, bir kişinin ölümünden sonra malının ancak üçte birini vakfedebilmesi kuralına dayanılarak, bağlı olduğu bölüğün odasına vakfedilmiştir.

Kavânîn-i Yeniçeriyân'da yeniçerilerin kurmuş oldukları oda vakıflarının kusursuz vakıflar olduğu ve bunların bir akçesinin bile ziyan edilmediğinden basedilir. Aralarından biri vefat ettiği zaman çocuğu küçük ise mirası nakte çevirilir, bunların kayıt altına alındığı defter muhafaza edilirdi. Yetim reşit oluncaya kadar babasının terekasının işletilmesinden elde edilen kârı alır, nafakası verilir, ana parasının artırılması sağlanırdı. Ergenlik çağına ulaşan yetim çocuğa vakti geldiği zaman şahitlerin huzurunda yine kayıt altına alınarak gerekli ödeme yapılır ve oda ile ilgili hesabı kapatılırdı. Bu konuya örnek olabilecek Şubat 1725 tarihli bir davada, İstanbul'un Sofular Mahallesinden vefat eden Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin zağarcılar odasının eski Odabaşısı Mehmed Odabaşı'nın çocukları Şerife Zeliha, Şerife Hatice ve Mehmed'e, vasîleri olan Hacı Hasan Efendi'nin talebiyle, yine zağarcılar odası vakıf akaratın gelirinden her birine günlük on ikişer akçe nafaka verilmesine karar verilmiştir.³⁴⁷

Yeniçeri orta vakıfları ile ilgili İstanbul şer'iyeye sicillerinde çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bunlar daha çok vakıftan alınan borçların, borcu alan kişinin vefat etmesinden dolayı ödeyememiş olması ve bu nedenle de ya vârislerden talep edilmesi ya da vârisiz vefat eden yeniçerilerin terekelerine tasarruf eden beytül-mâl eminininden talep edilmesi şeklindedir. Vakfa borcu olan kişiler ortanın kendi içerisinden ve beşe unvanı taşıyan kişilerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda şehir halkından da ihtiyaç duyuldukça bu orta sandıklarından borç alanlar olabilmekteydi.³⁴⁸

³⁴⁶ Vasiyyeti gereği terekasının üçte birlik kısmı oda mütevellisi tarafından talep edilmesine karşılık vasî olan kişi bu durumu inkâr etmiştir. Bunun üzerine davacıdan davasını kanıtlaması istenmiş o da şahitlerin beyanı ile Benderli Mustafa Beşenin vasiyyeti kanıtlamıştır. 17 Zilhicce 1143/23 Haziran 1731 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 306*, s. 1, sr. 1.

³⁴⁷ 10 Cemâziyelâhir 1137/24 Şubat 1725 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 297*, s. 17, sr. 3.

³⁴⁸ Yeniçeri Orta Sandıkları'ndan borç alan şehir halkına ilişkin birkaç örnek şu şekildedir:

İstanbul'da Salih Paşa Mahallesinden 58. Cemaat odasının mühimmatı için vakfedilen nukudun mütevellisi olan el-Hac Mehmed yine aynı mahalleden vefat eden el-Hac Hasan'ın kızı Afife'nin vasîsi olan ve bu nedenle terekesine el koyan el-Hac Ali'ye açtığı davada el-Hac Hasan'ın mütevellisi olduğu vakfa iki yüz kuruş borcu olduğunu şahitlerin de beyanıyla ispat etmiştir. Cemâziyelevvel 1108/Kasım-Aralık 1696 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 265*, s. 5, sr. 1.

16 Zilhicce 1125/13 Ocak 1714 tarihli bir başka davada, 9. Bölük odasının nukud vakfının mütevellisi olan Molla Abdullah'ın, İstanbul'da Ördek Kasap Mahallesinden borcu terekasından fazla olup vefat eden Ali Efendi'nin vasîsi olan Hamza Efendi'ye açtığı davada, Ali Efendi'nin 15 Rebiülâhir 1124 tarihli temessük ile oda vakfının nukudundan otuz kuruş aldığı borcu talep etmektedir. Ayrıca on gün sonra temessükten hariç yirmi dokuz kuruş daha alıp toplamda elli dokuz kuruş borcu olmuştur. Müteveli şahitlerin beyanı ile bu

Ocak içerisinde odabaşı görevinde bulunup bağılı oldukları orta sandığına borcu olanlar da bulunmaktaydı. Bu borçlar da yine vefat eden kişilerin vârislerinden talep edilmiştir. 1127/1715 tarihli kayıta yeniçerilerin 1. Ağa Odası'nın nukud vakfı mütevellisi olan Ali Ağa, odanın odabaşısı olup vefat eden Hüseyin Odabaşı'nın vârisi olan kız kardeşi Cennet Hatuna açtığı davada Hüseyin Odabaşı'nın oda vakfından 500 kuruş borç aldığını, bu borcun 200 kuruşunu hayattayken ödediğini, ancak 300 kuruşun kaldığını ifade etmiştir. Cennet Hatun ise vârisi olduğunu kabul etmiş, ancak bu borcu inkâr etmiştir. Davacıdan davasını kanıtlaması istenince de şahitlerin beyanı ve yemin etmesi ile bu borcu ispat etmiştir.³⁴⁹

Yeniçerilerin kurmuş oldukları orta sandıklarından alınan borçlar çoğunlukla temessük³⁵⁰ denilen belgeler karşılığında verilir, bazen şahitlerin huzurunda da borç verme işlemi gerçekleşirdi. Borcun herhangi bir sebeple ödenmediği durumlarda bu temessük, davada sunulacak en iyi delil olurdu. Temmesük olmadığı durumlarda mahkemeye bu borcun alındığına şahitlik eden kişilerin yeminli şahitliklerine başvurulurdu. Aynı zamanda davacı olan vakıf mütevellisine de yemin ettirilirdi. 1126/1714-1715 tarihli belgeye göre, yeniçerilerin 76. Cemaat odası emeklilerinden olan Macuncu Hacı Yusuf Beşenin vefatı sonrasında terekesinin dörtte birlik kısmı eşi Saliha Hatuna dörtte üçlük kısmı da beytül mâle kalmıştır. Macuncu Hacı Yusuf Beşenin bu borcu için 17. Cemaat Odasının nukud vakfı mütevellisi Mustafa Odabaşı tarafından İstanbul'da Ağa Kapısındaki

borcu ispatlayarak vâsisi olan kişiden talebinde haklı çıkmıştır. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 278*, s. 4, sr. 2.

42. Cemaat odasının nukud vakfının mütevellisi olan Hüseyin Odabaşı, Küçük Ayasofya yakınlarında bulunan Hüseyin Ağa Mahallesi ahalisinden vefat eden Mustafa Ağanın oğlu Said Mehmed'in vâsisi Emine Hanım'a açtığı davada Mustafa Ağanın mütevellisi olduğu vakfa altı yüz kuruş borcu olduğunu şahitlerin de beyanı ile ispatına dairdir. 1148/1735-1736 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 314*, s. 11, sr. 2.

³⁴⁹ İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 282*, s. 5, sr. 2. Yine ocak içerisinde odabaşı olup borcu olanlara örnek olarak; Safer 1121/Nisan 1709 tarihli kayıta, yeniçerilerin 79. Cemaat odası nukud vakfının mütevellisi olan el-Hac Mehmed, yine aynı odanın odabaşısı olan Softa Sinan Mahallesinden vefat eden Hüseyin Odabaşı'nın 79. Cemaat odası nukud vakfının mütevellisi olan el-Hac Mehmed beytül mâl emini olan Abdullah Ağaya dava açarak, Hüseyin Odabaşı'nın hayatta iken odanın nukud vakfından yetmiş bir kuruş borç aldığını ve bu borcu ödemediğini beyan edip terekesinden bu borcun ödenmesini istemiştir. Bu talebini şahitlerin beyanı ile ispar ederek yetmiş bir kuruş terekeden alınmasına karar verilmiştir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 274*, s. 4, sr. 5.

10 Cemâziyelâhir 1137/24 Şubat 1725 tarihli kayıta, İstanbul'da Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin zağarcılar odası nukud-ı mevkuvesine müteveli olan el-Hac Hasan, odanın sabıkan odabaşısı olup Sofular Mahallesinden vefat eden Ahmed Odabaşı'nın çocukları Şerife Zeliha ve Şerife Hatice ve es-Seyyid Mehmed'in vâsisi olan Abdurrahim Efendiye açtığı davada Ahmed Odabaşı'nın vakıf malından vakfa yüz yedi buçuk kuruş borcu olup terekesinden talep ettiğine dairdir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 297*, s. 17, sr. 4.

³⁵⁰ *Temessük*: Diplomatik bakımdan temessük, bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senedir. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.281.

yeniçerilerin Beytül-mâl Emîni Süleyman Ağaya açtığı davada, Yusuf Beşenin mütevellisi olduğu vakfa olan 100 kuruş borcunu talep etmiş, şahitlerin de bu durumu onaylaması ile terekesinden 100 kuruşun vakfın mütevellisine ödenmesine karar verilmiştir.³⁵¹

Orta sandıklarından alınan borçlar için bazı durumlarda, para vakıf senetlerinde de yer aldığı üzere rehn-i kavî olarak da tanımlanan kuvvetli yani değerli rehin bırakma da söz konusuydu. Burada borç alınan miktarın fazla olmasından dolayı rehin bırakılan eşyalar da bir o kadar kıymetli olup, daha çok kıymetli giyim eşyası ya da ziynet eşyası olmuştur. Haziran 1704 tarihli davada İstanbul'da Kasap İvaz Mahallesinden yeniçerilerin 89. Cemaat oda mühimmatı nukud vakfının mütevellisi olan Mehmed, Kazasker Mehmed Efendi Mahallesinden borcunun terekesi ile karşılanamayacak kadar çok olup vefat eden Mumcu Mehmed Beşenin vârisi olan Mehmed Beşeye açtığı davada, Haziran 1703 tarihinde oda vakfından 120 kuruş Mumcu Mehmed Beşe borç almış bir sene sonrasında çuha bahasından da 13,5 kuruş ile birlikte toplamda 133,5 kuruş borç karşılığında bir çift altın bilezik ve üç adet sîm ön kuşağını mütevelliyeye rehin bırakmıştır. Bu borcu ödemediği vefat eden Mumcu Mehmed Beşenin vârisi olan Mehmed Beşeden bu borcun ödenmesi talep edilmiş, şahitlerin de beyanıyla bu borcun olduğu kanıtlanmış ve vârisden borcu ödemesine dair karar çıkmıştır.³⁵² Yine Şubat 1714 tarihli yeniçerilerin 38. Bölük oda mühimmatı nukud vakfı mütevellisi Ahmed Ağa, Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılarından Sarı Bayezid Mahallesinden olup, Konya'da misafir olarak bulunduğu sırada vefat eden

³⁵¹ İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 280*, s. 3, sr. 4. Bu konu ile alakalı başka örnek davalar da bulunmakla birlikte birkaç örnek dava şu şekildedir:

Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 22. Ağa Bölüğü mühimmatına mevkufe nukuda müteveli Esir Mehmed Odabaşı, vefat eden Döğmeci Ömer Beşenin vârisleri olup terekesini tahsile hakkı olan eşi Fatma Hatun ve kızı Meryem Hatuna açtığı davada, Döğmeci Ömer Beşe zimmetinde mütevellisi olduğu nukud-ı mevkufe'den temessük karşılığında otuz kuruş vakıf malından almıştır. Ömer Beşe hayatta iken bu borcu olduğunu Müslümanların huzurunda beyan etmiştir. Borcu ödeyemeden vefat etmesinden dolayı müteveli terekesinden talep etmektedir. Davacı iddiasını kanıtlamak için mahalle sakinlerinden şahitlerin beyanı ve duruma şahit olduklarına dair yeminleri ile haklılığını ispatlamıştır. 1126/1714-1715 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 280*, s. 11, sr. 5.

Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 47. Ağa Bölüğü Odası mühimmatına nukud-ı mevkufe mütevellisi olan Süleyman Ağa, İstanbul'da Odabaşı Çarşısı yakınlarında İbrahim Çavuş Mahallesinden vefat eden ve borcu terekesinden çok olan Ali Beşenin vârisi olan zevcesi Esmahan Hatuna açtığı davada, Ali Beşenin bu odanın vakfına müteveli olmakla vakıf malından iki yüz seksen kuruş vakfa borcu olduğunu ve ödemediği vefat ettiğini beyan etmiş ve ispat olarak da elinde bulunan temessük kaydını göstermiştir. 21 Rebülevvel 1128/15 Mart 1716 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 283*, s. 7, sr. 1.

İstanbul'da Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 22. Cemaat odası neferâtının nukud-ı mevkufesine müteveli olan el-Hac Yusuf, Mercimek Mahallesinden vefat eden Tacir Ali Beşenin vârisi olan Mehmed Çelebi ibni Abdullâh'a açtığı davada, elinde bulunan temessük kaydına göre vakfa kendisinden önce müteveli olan Hasan Çelebi'den Tacir Ali Beşe vakıf nukudundan on dört kuruş borç almış ve ödeyemeden vefat etmiş olmasından dolayı bu borç talep edilmektedir. 28 Muharrem 1141/14 Ağustos 1728 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 301*, s. 11, sr. 1.

³⁵² 7 Safer 1116/11 Haziran 1704 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 270*, s. 7, sr. 8.

İbrahim Bey'in annesi ve kızları Zeynep ve Fatıma'nın vasîsi olan Ahmed Ağa ile kardeşi Mustafa Bey'e açtığı davada, Mart 1713 tarihinde 1.400 kuruş İbrahim Bey'e teslim ettiğini bunun dışında samur kürk bahasından da 126 kuruş ile toplamda 1.526 kuruş vakfaborcu olduğunu beyan etmiştir. Rehin olarak da kendi mülkü olan bir sim kemerli kılıç, bir sim kemer raht, validesinin mülkü olan sekiz çift sırmalı kadife yastık, on kanat sırmalı perde, bir tek elmas şemse kuşağını validesinin izniyle mütevelliyeye rehin bırakmıştır. Bu borcun 326 kuruşunu annesi kendi malından İbrahim Bey'in de izniyle mütevelliyeye teslim etmiş, bir tek elmas şemse kuşağını almıştır. Kalan 1.200 kuruşunu ödemededen vefat ettiği için talep edilen bu borç, vârisi olan kişilerden tahsil edilmiştir.³⁵³

Orta sandıklarından alınan borçlarda tespit edilebilen en yüksek borç miktarı 1.750 kuruş olup, bu miktarda borç alınması orta sandıklarında biriken mevcut para miktarının azımsanamayacak miktarda olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum muhtemelen her ortamın sandığı için geçerli değildir. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi orta sandıklarından özellikle de sefer zamanlarında kendi masraflarını bile karşılayamayan orta veya bölükler de mevcuttur. Borç alınan sandığın Ağa Bölüğü'ne mahsus bir orta vakfı olması da ayrıca dikkat çekici bir nokta olup, borç karşılığı rehin bırakılan eşyaların da borç alınan miktara göre ne kadar değerli olduğunun göstergesidir. Burada belirtilen temessükler sadece borcun tahsil edilmesine yönelik bir belge olmayıp, vakıf malından borç alındığında karşılığında bırakılan rehin eşyaları da gösteren bir belgedir. İstanbul Bâb Mahkemesinde Nisan 1691'de, İstanbul'da Sofular Mahallesinden Hüseyin Ağa,

³⁵³ 28 Muharrem 1126/13 Şubat 1714 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 278*, s. 3, sr. 1. Rehin bırakma yoluyla orta sandıklarından borç alınmasına yönelik birkaç örnek dava aşağıdaki gibidir: Dergâh-ı Âlî 72. Cemaat odası nukud-ı mevkufesine mütevellî olan Mahmud Beşe, İstanbul'da Ördek Kasap Mahallesinden borcu terekesinden fazla olarak vefat eden Ali Efendi'nin vasîsi olan Hamza Efendi'ye açtığı davada Ali Efendi'nin 1125 senesi Rebûlâhîrin 15. günü tarihli temessük ile oda vakfının nukudundan seksen kuruş ve çuha bahasından on iki kuruş ve yirmi kuruş olmak üzere toplam yüz on iki kuruş borç almıştır. Mütevellî şahitlerin beyanı ile bu borcu ispatlayarak vasîsi olan kişiden talebinde haklı çıkmıştır. 13 Şevvâl 1125/2 Kasım 1713 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 278*, s. 5, sr. 3. İstanbul'da Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 63. Cemaat odası neferâtı mühimmatına mevkufe nukudun mütevellîsi olan Mahmud Çelebi, Mimar Sinan Mahallesinden ve 76. Cemaat odası mütekâidlerinden vefat eden Macuncu el-Hac Yusuf Beşenin vasîsi olan ve terekesine el koyan Hasan Çelebi'ye açtığı davada Macuncu el-Hac Yusuf Beşenin vakıf malından yüz elli kuruş ve çuha bahasından yirmi iki buçuk kuruş ki toplamda yüz yetmiş iki buçuk kuruş borç aldığı ve ödemededen vefat ettiği için mütevellî tarafından vasîden talebine dairdir. 22 Rebûlevvel 1126/7 Nisan 1714 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 280*, s. 4, sr. 1. Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 90. Cemaat ortasının nukud-ı mevkufesine mütevellî olan el-Hac Mustafa, İstanbul'da Hoşkadem Mahallesinden vefat eden Ali Odabaşı'nın eşi ve oğlu Mehmed Ali'nin vasîsi olarak terekeye el koyan Fatma Hatuna açtığı davada elinde olan temessük kaydına göre Ali Odabaşı'nın beş ay önce mütevellîsi olduğu oda vakfından doksan üç kuruş borç aldığı ve karşılığında rehin olarak on beş kuruş değerinde eşi Fatma Hatunun sim kuşağını izniyle rehin bıraktığını, borcun kırk kuruşunu hayattayken ödediği, kalan kırk beş kuruşu ödemededen vefat ettiği için terekesinden talebine dairdir. 8 Zilkade 1140/16 Temmuz 1718 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 301*, s. 3, sr. 1.

yeniçerilerin 10. Ağa Bölüğü odasının nukud/para vakfı mütevellisi Hüseyin Çelebi'ye karşı bir dava açmıştır. Hüseyin Ağa, müteveli Hüseyin Çelebi'nin sorumluluğunda olan vakıf maldan nakit olarak 1.522 kuruş ve bir yıl sonrasında ödenmek üzere samur kürk bedelinden 228 kuruş ve toplamda 1.750 kuruş alarak vakfa borçlanmıştır. Hüseyin Ağa kendi eşyası olan birçok değerli ziynet eşyasını müteveliye rehin olarak bırakmıştır. Eğer kendisine verilen müddet zarfında vakıftan almış olduğu borcu ödeyemezse rehin olarak bırakmış olduğu bu eşyalar satılıp öncelikli olarak müteveliye olan borcu tahsil edilecektir. Bu borca yine aynı mahallede oturan Mehmed Efendi oğlu İvaz kefil olup, borcun tamamı için satılan eşyalardan elde edilen meblağ yetmezse kalan borcun kendisi tarafından ödeneceğini taahhüt etmiştir.³⁵⁴ Burada alınan borcun miktarının diğerlerine göre çok daha yüksek olmasında, daha önce belirtildiği gibi Ağa Bölüğü'ne ait odanın sandığından alınması ve alan kişinin Ağa konumunda olmasının da etkisi vardır. Ağa bölüğü kurulmuş olduğu zamandan itibaren Cemaat ve Sekban bölüklerine göre daha ayrıcalıklı olmuştur. Gelirlerinin bu ayrıcalığa bağlı olarak fazla olması, Ağa Bölüğü'ne ait olan sandıklarda işletilen para miktarının da fazla olmasına olanak sağlaması muhtemeldir. Rehlin bırakılan eşyaların alınan meblağa bağlı olarak değerli olması da borç talebinde bulunan Hüseyin Ağanın varlıklı bir kişi olduğunun göstergesidir.

Orta sandığından, rehin bırakma dışında kefil gösterilerek de borç alınabilmekteydi. Bu da para vakfı senetlerinde yer alan "kefil-i melî" yani sağlam kefile borç verme usulünün bir uygulamasıydı. Borcun ödenmediği durumlarda, bu borç kefil olan kişiler tarafından ödenir, eğer ödenmezse vakfın mütevellisi tarafından kefil olan kişilere dava açılır ve talep edilirdi. Nitekim Şubat 1691 tarihinde Bâb Mahkemesinde görülen dava, 4. Ağa Bölüğü Odası nukud vakfının mütevellisi Bayrakdar Beşe, yeniçerilerin 7. Bölüğü'nden Serdengeçdi Ağası İbrahim Ağanın vakıf paradan 49.000 akçe borç aldığını ve bu borcu da ödemediği için kefil olan yine yeniçerilerin 30. Ağa Bölüğü'nden Ali Beşe ve 87. Cemaat Odası'ndan Derviş Beşeden talep etmiştir. Neticede kefil olan kişiler de bu borca kefil olduklarını kabul etmişlerdir.³⁵⁵

³⁵⁴ 2 Receb 1102/1 Nisan 1691 tarihli mahkeme kaydında yer alan rehin bırakılan eşyalar şunlardır: Bir cild Câmî'ü's-sagîr kitabı, iki incili tarbuş, bir çift altın bilezik, bir çift zümrüt küpe, dört dizi incili askı ile bir mercân tespih, bir Mısır yapağı ve iki çift Mısır üzengisi, dört sîm mücevher, beş sîm kemer raht, üç haydarî raht, iki sîm beledî sîm kılıç, üç sîm kılıç, dört sîm gaddâre, bir çift sîm yan hıştları, yaldızlı sîm reşme, bir sîm yılan, bir sırmalı kırmızı zelyoş, bir Mısır donanması altın kakmalı tüfenk. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 93a, sr. 2.

³⁵⁵ 29 Cemâziyelevvel 1102/28 Şubat 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 16a, sr. 3.

Orta sandıklarından alınan borca karşılık bazı durumlarda mülk evlerini de rehin göstermeler ve evin değeri karşılığında orta sandığından borç para almaları da rastlanmaktadır. Bu gibi durumlarda genellikle orta sandığından borç alan kişi yine kendi mülkünde kira karşılığında oturmakta ve borcun ödenmediği zamanlarda da mülk ev satılarak vakfa olan borcun tahsil edilmesi sağlanmaktaydı.

1732 yılında İstanbul'da Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağa Kapısında beytümâl emininin odasında görülen davanın konusu, orta sandığından alınan borca karşılık kendi mülkü olan evini belirlenen sürede orta sandığına satması ile ilgilidir. 53. Cemaat Odası yeniçerilerinin nukud vakfı mütevellisi Hacı Mustafa tarafından, İstanbul'da Tevkii Cafer Mahallesinden ve 94. Cemaat odası yoldaşlarından olup vefat eden Hacı Salih'in vârisleri eşi Şerife Fatma Hatun ile kardeşinin oğlu Hacı Ahmed Ağaya açılan davada, Hacı Salih'in mülkü olan evini 1727 yılında 150 kuruşa bey' ve istiğlâl yoluyla müteveli Hacı Mustafa'ya sattığını, kendisinin de vakıf için bu satış işini kabul ettiğini belirtmiştir.³⁵⁶ Bir yıl için aynı ev müteveli tarafından 22,5 kuruşa yine Hacı Salih'e kiraya verilmiştir. Hacı Mustafa mahkemede, mütevellisi olduğu vakıftan alınan 150 kuruş ile kira geliri olan 22,5 kuruşu Hacı Salih'in vârislerinden talep etmiştir.³⁵⁷ Burada vakıf paradan borç alınırken, oturulan ev rehin olarak bırakılmış; vakıf tarafından da bu ev, borç alan kişinin kira vererek oturması istenmiştir. Ödenen kira da alınan borcun yıllık olarak %15'ine tekabül etmektedir ki, bu da borçlunun bir yılda vakfa ödemesi gereken meblağdır. Bu durum bize oda vakfından alınan borcun onu on bir buçuk yani %15 hesabı ile alındığını ortaya koymaktadır. Borç alan kişi aldığı borcu ödediğinde, ev yeniden kendine geri dönecektir. Para vakfı uygulamalarında, riba/faiz endişesi ile sık sık bu tür yöntemlere başvurulmaktadır. Burada da bu tür bir uygulama örneğini görmekteyiz.

³⁵⁶ Bey'i li'l-istiğlâl kiralama şartı ile yapılan bey'i bi'l-vefâ'dır. Dolayısıyla bey'i bi'l-vefâdan farkı, bir kişinin sattığı malı geriye satın alacağını taahhüt etmenin yanında akit müddeti boyunca da kiralamasıdır. Böylece kişi sahip olduğu bir malı istiğlâl usulüyle sattığında karşılığında belirlenen miktarda bir kira vererek kullanımını sürdürebilmekte, bunun yanında yaptığı işlem karşılığı aldığı para ile de nakit ihtiyacını giderebilmektedir. Özcan, *Para Vakıfları*, s. 72.

³⁵⁷ 20 Rebülâhîr 1145/10 Ekim 1732 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 309*, s. 1, sr. 1. Bu konuya bir başka örnek dava hükmü ise şöyledir: Muharrem 1116/ Nisan-Mayıs 1704 tarihli belgede, yeniçerilerinin 10. Bölük Odası'nın mühimmatı nukud vakfının mütevellisi olan Hüseyin Beşe, İstanbul'da Muhtesip İskender Mahallesinden vefat eden Ali Ağanın vasîsi olması sebebiyle terekesini tahsile hakkı olan Hacı İsmail'e açtığı dava, orta sandığından alınacak borca karşılık kendi mülkünü rehin olarak göstermesine dair bir dava örneğidir. Ali Ağa 20 Cemâziyelâhîr 1115/31 Ekim 1703 tarihinde aynı mahallede bulunan mülk menzilin mütevellisiye satın, vakıf malından 500 kuruş borç almıştır. Teslim aldıktan sonra müteveli yetmiş beş kuruşa yeniden kendisine kiraya vermiştir. Ancak bu borcu ödeyemeden vefat ettiği için tüm alacağı paraların terekesinden ödenmesi müteveli tarafından talep edilmektedir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 270*, s. 9, sr. 8.

Orta sandıklarından borç alanlar arasında gerek ocağın kendi içinden ve gerekse şehrin esnaf ya da tüccar kesiminden kişiler olduğu gibi, kadınların da bu sandıklardan borç para aldıkları mahkeme kayıtlarına yansımıştır. 1715 yılında yeniçerilerin 66. Cemaat Odası nukud/para vakfı mütevellisi Ali Beşe, İstanbul'un Debbağzade Mahallesinden Fatma Hatunun vefatı sonrasında, vasîsi olan kişilere açtığı alacak davası bu konuya örnek teşkil etmektedir. Müteveli Ali Beşe, Fatma Hatunun vasîleri olan ve muhallelâtına el koyan Musazade Abdullah Efendi'ye açtığı davada, Fatma Hatunun vefatından yaklaşık iki sene önce Firuz Ağa Mahallesinde bulunan evini bey' ve istiğlâl yoluyla müteveliye 500 kuruşa sattığını ve orta vakfından da 500 kuruş borç para aldığını beyan etmiştir. Fatma Hatun aynı evi bu kez bir yıllığına yeniden kendisi 75 kuruşa kiralamıştır. 500 kuruş ile bir senelik kira geliri olan 75 kuruş Fatma Hatunun ölümü üzerine, müteveli tarafından vâsisi olan Abdullah Efendi'den talep edilmiştir.³⁵⁸ Burada da yine para vakıflarında uygulanan rehin bırakma usulüne ve paranın işletilmesinde/istirbâhında genelde talep edilen yıllık %15'lik bedelin, kira ödeme şeklinde borçlu tarafından vakfa ödendiğine şahit olmaktayız. Borçlunun vefatı, vakfın alacağına müteveli tarafından mahkemeye taşınmasına neden olmuştur.

Mülk ev rehin bırakılarak orta sandıklarından borç alınması durumlarında bazen borcun ödenmesi için zamanın uzatılması ve ilave vade istemi gibi durumlarla da karşılaşılışılmaktaydı. Mehmed Çelebi, yeniçerilerin 12. Cemaat odası nukud vakfından Temmuz 1688 tarihinde yine aynı oda vakfının mütevellisi Hacı Ömer'e 300 kuruş karşılığında evini, bey' ve istiğlâl ile vakfa vermiş ve karşılığında talep etmiş olduğu 300 kuruşu mütevelliden almıştır. Sonrasında yine müteveli tarafından bu mülk, Ramazan ayının 18. gününden itibaren iki sene için her senesi otuzar kuruştan olmak üzere toplam 60 kuruşa yine Mehmed Çelebiye kiraya verilmiştir. Ancak borcunu zamanında ödeyemeyen Mehmed Çelebi kendisinden talep edilen toplam 360 kuruş borcu mahkemede kabul etmiş ve bu borcu 60 gün içerisinde teslim edeceğine söz vermiş; eğer bu zaman zarfında da ödeyemezse bir nevi rehin bırakılan menzilin satılarak elde edilen para ile borcunun ödenmesini kabul etmiştir.³⁵⁹ Bu vakıf paranın borç olarak kullanımı, senede onu on bir hesabı yani %10 hesabı gerçekleşmiştir.

³⁵⁸ Rebîülevvel 1127/Mart-Nisan 1715 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi *Defter No: 282*, s. 2, sr. 2.

³⁵⁹ 22 Cemâziyelâhir 1102/23 Mart 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 74b, sr. 1.

Orta sandıklarına mütevellî olan kişilerin de idaresini üstlendikleri vakfa borcu olup, ödemediği veya ödeyemeden vefat ettikleri gibi durumlarla da karşılaşmaktadır. 50. Cemaat Ortası'nın eski mütevellîsi Sarı Mehmed, yine aynı odanın vakıf mütevellîliğini yaptığı sırada, vakfın asıl malından 60 esedî kuruş³⁶⁰ vakfa borcu olduğunu ve bu paranın zimmetinde olduğunu itiraf etmiş; ancak ödeyemeden vefat etmiştir. Mütevellî tarafından vârisleri olan Safiye ve Ahmed Çelebi'den bu borcun ödenmesi talep edilmiş; şahitlerin de bu konuda beyanı üzerine terekesinden tahsil olunmasına karar verilmiştir.³⁶¹

Orta sandıklarından alınan borçların ödenmemesi kimi zaman Dîvân'da da ele alınmış ve mühimme defterlerinde yer bulmuştur. Devlet bu konuda oldukça titiz davranmış; hangi şehirde ve nerede olursa olsun gerek kendisinden ve gerekse vârislerinden bu borçların talep edilerek, yetimin hakkının da saklı olduğu bu sandıkların zarara uğraması önlenmiştir. Vefat eden yeniçerinin zimmetinde kalan orta sandığına ait paradan söz eden bir mühimme kaydı 1089/1678-9 yılına aittir. Burada, Yeniçeri Mustafa'nın zimmetinde olan 500 kuruşun tahsil edilmesi için emekli Yeniçeri Hasan'ın vekil tayin edildiği, İzmir kadısına ve yeniçeri serdarına yazılan hükümde yer almıştır. Burada Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerininin 36. Cemaat ortaları vakfının mütevellîsi olan kişinin arzuhali ile İzmir'in Urla kazasında bulunan Mustafa adlı yeniçerinin zimmetinde olan 500 kuruş borcun vârisleri olan kişilerden tahsil edilmesi için yeniçeri ağası tarafından bir mühürlü mektup emekli Yeniçeri Hasan'a verilmiştir.³⁶²

Yeniçeri Orta Sandıkları'nın işleyişine yönelik bu belgeler, orta sandıklardan ne şekilde borç alındığını, ödenmediği durumlarda ne gibi yaptırımların uygulandığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu durum ocağın XVIII. yüzyılda gerek kendi içerisindeki ekonomik gücünü ve şehrin ekonomik hayatında nasıl bir rol oynadığını bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. Bu sandıklarda biriken paralar hem ocak içerisinde çeşitli kademelerde görev yapan kişilerin, hem de dışarıdan yani şehir halkından bazı kimselerin ihtiyaç duydukları nakit parayı karşılamıştır. Bu vakıfların muhasebelerinin görülmesi daha çok mütevellî değişikliği olduğu zamanlarda olup, senelik mutad bir uygulama değildir. Bu

³⁶⁰ Esedî kuruş; Avrupa devletlerinin altın ve özellikle de büyük boy gümüş sikkeleri için kullanılan birer ödeme aracı olarak bütün dünyaya yayılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu Avrupa kuruşları Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına da girmiş ve piyasalarda kullanılmaya başlanmıştır. Sikkeler içinde en çok tanınanlardan biri Hollanda taleriydi. Üzerindeki aslan resminden dolayı bu sikke Osmanlı piyasalarında "esedî kuruş" ya da "aslanlı kuruş" olarak anılmıştır. Şevket Pamuk, "Kuruş", *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 458.

³⁶¹ 24 Cemâziyellellevvel 1102/23 Şubat 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 10a, sr. 2.

³⁶² BOA, *MD.*, 96/69.

sandıklar sosyal dayanışma çerçevesinde ortak bir hayat alanına sahip olan kişilerin ortak yükümlülükleri çerçevesinde, bir sosyal güvenlik kurumunun sorumluluğunu üstlenen kurum mahiyetinde işlev görmüştür.

Orta sandıkları Osmanlı toplumuna hem toplumsal hem de ekonomik açıdan büyük katkı sağlamıştır. Orta sandıklarında alacak-borç ilişkisini, “kredi” kapsamında değerlendirmek doğru mudur? Bu soruya verilecek cevap öncelikli olarak “kredi”nin açık ve kesin bir tanımının yapılmasıyla mümkündür. Geniş anlamda her türlü borç-alacak ilişkisi kredi kapsamında değerlendirilmekle birlikte, dar ve ekonomik anlamda kredi, öz kaynakların yeterli olmadığı zamanlarda başvurulmuş ve amaçları itibarıyla hem kredi alanın ve hem de verenin yarar sağlamayı umduğu bir sistemdir. Buna bağlı olarak kredinin bir fiyatı (istirbâh) bir de süresinin (vade) olması gerekmektedir. Bunlar tarafların açık iradesi ile sözlü ya da yazılı bir anlaşmaya dayanır.³⁶³ Bu tanıma göre, orta sandıklarından alınan borçları kredi kapsamında değerlendirecek olursak, mevcut paranın belirli oranlarla işletilmesi, belirli bir vade süresinin var olması, ihtiyaç sahibi kişilerin olması, hem alanın ve hem de verenin kâr ettiği bir sistem olması bakımından bu kurum ile amaç ve işleyişinin örtüştüğünü görürüz. Orta sandığından borç alan kişiler genelde ya bir kefil ya da bir temessük karşılığında bu paraları almışlar, gerektiğinde aldıkları borca karşılık rehin olarak ev ve değerli eşyalarını bırakmışlardır.

2.5. Dinî ve Sosyal Hayatta Yeniçeriler

2.5.1. Yeniçerilerin Dinî Hayatı

Mevlâna Celaleddin Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi her biri önemli bir tasavvuf ekolünün temsilcisi olan manevi şahsiyetler, Osmanlı döneminde devlet ve toplum hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Kurucusu oldukları tarikatların şeyhlerine ve onların makamlarında oturan takipçilerine büyük saygı ve hürmet gösterilmiştir. Osmanlı döneminde Anadolu’da ve Rumeli’de Müslümanların dinî ve sosyal hayatında tarikatlar oldukça önemli bir role sahip olmuştur. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti’nin yaklaşık beş asırlık döneminde askerî teşkilatın önemli bir kurumu olan Yeniçeri Ocağı içinde etkin

³⁶³ Yavuz Cezar, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, İstanbul, 1998, s. 17.

bir konuma sahip olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin kurucusu olduğu Bektaşîlik tarikatıdır. Ocağın kaldırıldığı döneme kadar yeniçeriler, Bektaşî tekkeleri ve Bektaşî babaları ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır.³⁶⁴ Nitekim yeniçerilerin; odalarında, başka yerlerde, durmada, oturmada, kanun ve kaideleri Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve Bektaşî tarikatının ortaya koyduğu kaideler üzerinedir. Bekâr olmak ve tam ihtiyar olana kadar sakal bırakmamak da bu kaideler arasında yer almaktadır.³⁶⁵

Fuat Köprülü'ye göre, Yeniçeri Teşkilatı'nın kurulmasında Ahîlerin de büyük rolleri olmuştur.³⁶⁶ Bektaşîlerle hiçbir ilgisi olmamakla birlikte zamanla bu tarikata izâfe edilerek yeniçerilere Tâife-i Bektaşîyye, ocağa da Bektaşî Ocağı denilmiştir.³⁶⁷ Yaklaşık olarak XV. yüzyılın ilk yarısında da Babaî tarikatı olarak bilinen tarikat, asıl ismini bırakarak Babaî Şeyhlerinden Hacı Bektâş-ı Velî'nin isminden gelen Bektaşîlik adıyla anılmaya başlanmıştır. Ahîliğin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte Bektaşîliğin gücü artmış ve yeniçerileri etkisi altına almıştır.³⁶⁸ Gençlik, yiğitlik, gerçeği korkusuzca ifade etmek, nefsi unutmak, affedici olmak gibi birçok fazileti içinde barındıran fütüvvet geleneği, bu dervişleri örnek alan yeniçerilerde de temel felsefe olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretilerini de tanıyan yeniçeriler, XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başında Bektaşîlik ile bütünleşmişlerdir.

Dönemin şartlarını düşünürsek, fütüvvet geleneğinin yaygın olduğu, “pîrsiz meslek haram”, “şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” gibi görüşlerin hüküm sürdüğü o devirde, yeni kurulmuş bir ocağa moral vermesi, askerleri motive etmesi için bu ocağın manevi bir koruyucu ile irtibatlandırılması mantıklı ve akıllıca görünmektedir.³⁶⁹ Kesin bir tarih verilemeyeceği için yeniçeriliğin Bektaşîlik'le ilişkisinin yoğunlaşması ve Yeniçeri Ocağı'nın giderek bir Bektaşî Ocağı haline gelmesi geniş bir zaman dilimi içerisinde

³⁶⁴ A. Yılmaz Soyzer, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, İstanbul, 2012, s. 36-37.

³⁶⁵ *Kavânin-iYeniçeriyân*, s. 56-58.

³⁶⁶ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 2011, s. 113. Ayrıca Köprülü'ye göre Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında, Anadolu'da çok güçlü olan bir Ahî teşkilatı vardı. Birçok askerî başarıyı Edebali, Ahî Hasan, Çandarlı Kara Halil, Şeyh Mahmut gibi Ahî beylerinin de desteğiyle kazanılmıştır. Bizzat Ahî reisi olduğu söylenen I. Murad da Yeniçeri Ocağı'nı kurduğu zaman askerlere Ahîlere özgü olan beyaz börk giydirmiştir (s. 50).

³⁶⁷ Abdulkadir Özcan, “Osmanlı Askerî Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 339-340.

³⁶⁸ Cezar, *a.g.e.*, C. 1, s. 366; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 147-150. Berbarad Lewis'e göre, Anadolu ve Avrupa'da Bektaşîler, Hıristiyan nüfusun önemli kısmını içine aldı ve Türkler ile, İslamlağa daha yumuşak bir geçiş sundukları Hıristiyan tebaa arasında bir bağ olarak önemli bir rol oynadılar. Yeni İslamlaştırılan acemi oğlanlar için de dinî lider olarak hizmet etmek suretiyle, yeniçeri birlikleriyle sıkı iş birliği halinde idiler. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2007, s. 402.

³⁶⁹ Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik*, Ankara, 1990, s. 128.

olmuştur. Yeniçeri Ocağı ile olan uzun süreli ilişkisi, tarikata, etkinliği sınırlı da olsa siyasî bir nüfuz aracı sağlamıştır. Keza zaviyelerin yakın çevrelerindeki inanç ve kültür hayatıyla ilgili faaliyetleri de merkezî hükümet tarafından kimi zaman olumlu kimi zamansa olumsuz olarak değerlendirilen faal bir aracı rolünü oynamalarını mümkün kılmıştır.³⁷⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektâş-ı Veli'nin ortaya koyduğu usul ve kaideleri benimsemesi ve XV. yüzyılda ocağın resmen tarikatla birleşmesi, Bektaşîliği siyasî faaliyetlere kuvvetle bağlayan önemli bir faktör olmuştur ve bu durum ocağın kaldırıldığı 1826 tarihine kadar kesintisiz devam etmiştir.³⁷¹ Yeniçeri Ocağı'nda Hacı Bektâş Tekkesi'ni temsil eden bir babanın bulunması, ocakla tarikat arasındaki bağı her zaman sağlam tutmuştur.³⁷² Ahmet Yaşar Ocak'a göre, ocağın kuruluşundaki rolü dolayısıyla Osmanlı Devleti tarihi boyunca nüfuzunu koruyan Bektaşîlik, gerek oynadığı siyasî roller ve arz ettiği farklı dinî inanç ve anlayışları birleştirici yapısı, gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren resmen tanıdığı tek gayr-i sünnî tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve en çok araştırılan tarikat olmuştur.³⁷³

İstanbul'da kök salan tarikatlerden biri olan Bektaşîlik, gündelik hayatın yaygın değerleriyle bağdaşmamış daha çok asker ve sivil grupları bünyesinde barındırarak şehir yaşamına iki ayrı yoldan girmiştir. Bunlardan birincisi, kendilerini Tâife-i Bektaşîyye olarak nitelendiren Yeniçeri Ocağı; ikincisi de daha çok etkisini sivil halk üzerinde gösteren tarikatın Babagân kolunun kurduğu tekkelerdir. Yeniçerilerin Bektaşî tarikatıyla kurdukları organik ilişki, ocak ilkelerinin zamanla Ahîlik geleneğinden Bektaşî kültürüne doğru kayması sonucu başlamıştır.³⁷⁴ Kuşkusuz bu tür bir kültürel odak değişimi, Bektaşîliğin askerî tabaka içinde güçlenip şehir hayatına girmesini kolaylaştırmış ve bu

³⁷⁰ Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, İstanbul, 2003, s. 121.

³⁷¹ Osmanlı Devleti tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması kronolojik olarak birbirini takip eden iki olaydır. Bu durum her ikisi arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bektaşî tekkelerinin Yeniçeri Ocağı'ndan hemen sonra kapatılmasının görünen iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşîliği benimsemiş olması ve yeniçerilerin katılmış olduğu isyanlara Bektaşîlerin de iştirak etmiş olmaları sebebiyle ocağın kapatılmasının ardından sıranın Bektaşîlere gelmesidir. İkincisi ise, Bektaşîliğin bünyesinde barındırdığı farklı unsurlar nedeniyle Osmanlı Devleti yönetiminde koyu Sünnî olan devlet adamları ve ulemânın görüşlerine uygun olmayan bir tarikat olmasıdır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının ardından arkasındaki askerin desteğini kaybetmiş ve yalnız kalmıştır. İbrahim Altuntaş, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri ve Osmanlı Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 75-76.

³⁷² Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul, 2004, s. 500. Yeniçeri Ocağı ile Bektaşîlik arasında 1826 yılına kadar devam eden ilişkide, devletle arasının soğuduğu tek dönem, bir ölçüde Yavuz Sultan Selim dönemi olmuştur. Bunun nedeni de Orta Anadolu'da devam eden isyanlardır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 378.

³⁷³ Ocak, "Bektaşîlik", s. 373-377.

³⁷⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 148-149.

yeni ortamda oluşan kimlik Hacı Bektâş müridliği ile padişah kulluğu arasında bölünmüş bir insan tipini ortaya çıkarmıştır. Şehir hayatındaki siyasî dengelerin altüst olduğu dönemlerde bu unsurlar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bir yeniçeri, gündelik hayatın en aktif üyesi ve bir alt-kültür üreticisi olmuştur. Bektaşîliğin İstanbul’da dayandığı kültür tabanı da genel çizgileriyle bu aktif tipin yarattığı küçük esnaf tabaka tarafından desteklenen bir semboller sistemidir.³⁷⁵

Bir yeniçerinin Bektaşî tarikatına girmesindeki ana mesele bir törenin varlığından öte zamanlamasıdır. Bu zamanlama önemlidir, çünkü Bektaşîliğin yeniçerilikle çakışma noktasına ve kardeşliğin/yoldaşlığın üyesi olma sürecinin başlangıcına işaret etmektedir. Devşirme oğlanlarının İstanbul’a gelmeleri ile birlikte belki bu durum ilk aşamada yüzeysel bile olsa İslam dinini kabul ederek Türk bir ailenin yanına verilip İslam dinini öğrenmeleri amaçlanmıştır. Devşirmelerin bulunmuş oldukları ortamın Bektaşîliğe yakın ya da en azından çok uzak olmayan bir ortam olduğunu kabul etmek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim devşirme çocukların içinde yetişmiş oldukları çevre, Bektaşîliğe ya da Bektaşîlere karşı bir ortam olsaydı, sonradan Hacı Bektâş Ocağı’na girmeleri problemlili bir sürece dönüşmesi gerkecekti.³⁷⁶ Bir yeniçerinin Bektaşî tarikatına girmesi Acemi Ocağı’ndan Yeniçeri Ocağı’na geçer geçmez mi yoksa daha sonra mı gerçekleşmekteydi? *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’da bu sorunun cevabı şu şekilde verilmektedir: “*Ve bir yoldaş, yoldaşlara ziyafet için bir koyun aliverüb orta sofada et asacak çengele asarlar. Yoldaşa dua ve senâile sâde arakıyye*³⁷⁷ *üzerine dülbend sarmağa izin verirler.*” Buradaki “koyun asma” meselesi basit bir et yeme olayı değildir. Uzunçarşılı, buradaki “hizmet” ve “arakıyye üzerine dülbend sarmaya izin verilmesi” terimlerini İslâmî tarikat geleneklerine bağlamaktadır. Ayrıca ocağın Bektaşîlikle bağı düşünüldüğünde bu gibi adetlerin doğal karşılanması gerektiği görüşündedir.³⁷⁸

Hacı Bektâş Dergâhı, I. Murat tarafından inşa ettirilmiş olup, diğer padişahlar tarafından da donatılan ve zenginleştirilen Bektaşîlik kurumu, İslam dinini iyi özümsememiş halk kitlelerini ve özellikle dış etkenlerle bozulmuş bulunanları, yönetimin

³⁷⁵ Işın, *a.g.e.*, s. 28-29.

³⁷⁶ Erdal Küçükyağcı, *Turna'nın Kalbi, Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşîlik*, İstanbul, 2018, s. 121-122.

³⁷⁷ Arakıyye: Genellikle dervişler tarafından giyilen bir tür yün başlık.

³⁷⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 285; Küçükyağcı, *a.g.e.*, s. 123.

gözünün altında bir kurum olarak ve sünniliğe yönlendirme görevini üzerine alarak, devletle bu kitleler arasında aracı olmuştur.³⁷⁹

XVIII. yüzyılda Bektaşî tekkelerinin sayısında görülen artış, tabî bir gelişme olmayıp, Bektaşîlerin yeniçerilerle olan bağları sebebiyle bazı tekkeleri zor kullanarak, bir bakıma işgal etmelerinin bir neticesidir. Bu yüzyılda İstanbul'un özellikle de Anadolu yakasında geniş bir örgütlenme ağına sahip olmuşlardır. XVIII. yüzyılda İstanbul'da otuz Bektaşî şeyhi toplam sekiz tekkede faaliyet göstermiştir. Bu dönemde faaliyete geçen tekke sayısı ikidir. Bektaşî şeyhlerinin, aynı dönemde faaliyet gösteren diğer tarikat mensubu şeyhlere göre oranı, % 3,71'dir. XVII. yüzyıla kıyaslandığında, Bektaşî şeyhlerinin nisbî olarak % 70 oranında artış gösterdiği görülür.³⁸⁰

Bektaşîlik, yeniçerilerin dinî hayatında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle de ilk dönemlerde dinî kurallara uyma ve bu kuralları uygulamada daha titiz idiler. Her nefer dinin emirlerini yerine getirme noktasında münasebetsiz bir tavır içinde olamazdı. Yeniçeriler, kuruluş yıllarından itibaren kışlarında akşam namazından sonra oda imamlarının etrafında ya da devlet tarafından nasihat için görevlendirilen kişilerin etrafında toplanırlar; ahlak, ibadet ve cihadın faziletlerine yönelik sohbetler yaparlardı. Sonraki dönemlerde daha çok ocak içerisinde meydana gelen değişimle birlikte, kahvehanelerde toplanmaya başlamışlardır.³⁸¹

Yeniçerilerin ikamet mahallindeki Orta Camii, yeniçeri kışlarından 13. Cemaat Ortasına ait kışlanın yerine inşa edilmiş olup, ocağın bir parçası konumundaydı. Bu cami için görevlendirilecek imam ve diğer görevliler ocak dışından tayin edilmeyip, yeniçeriler arasından okuma yazma bilen, tahsilli kişilerden seçilirlerdi ve bu görevliler seferlerden muaf tutulurlardı. Bu camide hizmet edenlerden imam için, yeniçeri beytülmâl gelirlerinden bir ev alınıp vakfedilmiş, bu vakfa da sekbanbaşı mütevellî tayin edilmiştir.

³⁷⁹ Irene, Melikoff, "Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikati: Bektaşîler Sosyal Roller ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla Bağlantıları", *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik Bektaşîlik Araştırmaları*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul, 1993, s. 223.

³⁸⁰ İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri için bkz. Muslu, *a.g.e.*, s. 503-506. Tarikatın XVIII. yüzyılda İstanbul'daki yeniçeri kışlarında resmen tanınmış temsilcilere sahip olduğu bilinmektedir. Bu durumun çok daha fazla miktarda belgeye konu olması beklenirken bugüne kadar bu oranda bir malzeme bulunamamıştır. Bu konu ile ilgili belgeler, esas olarak Hacı Bektâş zaviyesinden merkezî hükümete yollanan arzuhallerle ilişkili yeniçeri ağalarının bürokratik müdahalelerinden oluşmaktadır. Bunlardan ikisinde, yeniçeri ağasının Hacı Bektâş şeyhinin vefatından sonra posta geçecek halefî hususunu merkezî hükümetin tensibine arz ettiği görülüyor. Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 138.

³⁸¹ Ahmed Cavad Paşa, *a.g.e.*, s. 38-40.

Bu camide görevli olanların hepsi aynı zamanda yeniçeri oldukları için isimleri ulûfe defterlerine de kaydedilmiştir.³⁸²

Yeniçerilerin dinî inançları noktasında Rhoads Murphey farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Murphey, dinin Osmanlı ordusunda nasıl itici bir güç olabileceğine dair sorularına, bir taraftan devrim ordusunda yer almış Fransız askerleri üzerine yapılan bir araştırmayı temel alarak “vatanseverlik veya devrimcilik adına değil daha çok birliklerine sadakat, ortak çalışma, ortak tehlike ve karşılıklı yardımlaşma duygularının” askerlere ilham verdiğini belirtirken diğer taraftan bir yeniçerinin bağlı olabileceği dinî bir ideal olabileceğine inanmadığını belirtir. Murphey bu konuda biraz daha ileriye giderek, bir bakıma onları ocağın kuruluş felsefesinde yer alan manevi ortamdaki ayrıştırıp, sadece maddi amaçları için savaşan askerlere benzettir. Onun abartılı ve ön yargılı bu yaklaşımına göre, yeniçerilerin temel derdi Allah uğrunda şehitlik ya da ölümden sonra cennet vaatleri gibi soyut ödüller kazanmak olmadığı, öncelikle savaşın sonunda hayatta kalmayı sonra da somut ödül olarak maddi kazançlar elde etmeyi hedefledikleri yönündedir.³⁸³ Hiç şüphesiz yeniçeriler hakkındaki bu yaklaşım, bütün dönemleri ve yeniçerilerin tamamını kapsar bir genelleme yapılarak ifade edilemez. En azından yeniçeriler inanmış birer Müslümandı.

Yeniçerilerin seferlerde uyguladıkları belli dinî ritüelleri vardı. Buna göre yeniçeriler, sefer esnasında düşman bölgesine girdikleri zaman bütün ordunun katılımıyla birlikte her gün ikindi namazı kılındıktan sonra toplu dua yaparlardı. İkinci namazı kılındıktan sonra kethüda bey, dua için çadırdan çıkar, bir iskemle üzerine otururdu. Yeniçeri ağası ve diğer ocak ağalarının adamları da büyük bir halka oluşturacak şekilde kethüda beyin önünde, her odanın neferleri de kendi çadırlarının önünde ayakta dizilirlerdi. Ocak yazıcısı, kethüda beyin yanına gelerek duaya başlardı. Önce hep birlikte üç kez “Allah Allah” diye yüksek sesle bağırırlardı. Bir süre böyle devam ettikten sonra yazıcı duaya başlardı.³⁸⁴

³⁸² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 252-253. Orta Camii, Yeni Odaların ortasına yaptırılmıştır. Her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır diye bilinmekte ise de bu Camii Makbul İbrahim Paşa (Kanuni'nin Sadrazamı, “makbul”, “maktul” diye anılır) 13. Cemaat ortasını kaldırıp Hasan Halife Camii tarafında yapılan kapıya kapıcı ve her tarafa kapılar yapıp 13. Cemaatın yerine söz konusu Orta Camii yaptırmıştır. Mütevelliliği sekbanbaşılara ve görevlilerin teklifi de yeniçeri ağalarına vakfedilmiştir. Sultan III. Ahmed'in son Sadrazamı Damad İbrahim Paşa da yeniden bir çeşme yaptırmıştır. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikat-ül Cevâmî*, 1281, s. 36.

³⁸³ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş-1500-1700*, Çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul, 2007, s. 165-170.

³⁸⁴ Eyyubî Efendi, *a.g.e.*, s. 46.

Marsigli, ordugâhta yapılan ibadeti şu şekilde anlatmaktadır; “Güneşin gurubundan yarım saat evvel kethüda bey kendi çadırından çıkarak birçok zabıtların arasında sıraya oturur (bölük kumandanı dahi kendi madun zabitanile aynı veçhile hareket eder) ve yanında evrak yazıcısı denilen adam bulunur ve onlar hep birlikte bir dua okurlar ve cümlesi birden Allah, Allah, Allah derler ki, “bu yarabbi” demek olur. Bu kelimeleri aynı zamanda bütün kıt’a tekrar eder ve top atmak veyahut silah atmak suretiyle yapılmaktadır. İbadet padişaha, sadrazama ve diğer paşalara iyilikler dilemekle son bulur”.³⁸⁵ Ocak içerisinde özellikle de her odanın odabaşısı olan kişi, yoldaşları gerek dinî ve gerekse ahlâkî açıdan iyi olana yönlendirmesi gibi sorumlulukları bulunmaktaydı. Odabaşılarının yeniçerileri iyiliğe sevk edip, akçelerini şaraba harcamamaları konusunda devamlı uyarılarda bulunması ve bu konuda çok dikkatli olunması gerektiği, ayrıca yeniçerilere namaz kıldirtmaları gibi hususlar da onların sorumluluğunda bulunmaktaydı.³⁸⁶

2.5.2. Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar

Vakıf anlayışı Osmanlı şehir hayatının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı şehirlerinin, özellikle de İstanbul’un imarında, büyümesinde ve gelişmesinde vakıfların ve onun en önemli parçalarından biri olan vakıf külliyelerin büyük payı vardır. Osmanlı toplumunda hemen hemen her statüde, askerî veya reâyâ sınıfına mensup, zengin ya da orta halli, pek çok hayırsever malî durumuna göre yaşadıkları şehre, kurdukları vakıf hayrat ve onlar için tesis ettikleri akarlarla katkı sağlamışlar, hizmet sunmuşlardır. Yaygın bir katılımı ile oluşturulan, etkin bir yönetim ve sıkı bir denetimle faaliyetlerini icra eden vakıfların Osmanlı tarihi boyunca zamanla hem sayıları artmış hem de hizmet alanları genişlemiştir. Vakıflar zaman zaman iktisadî ve siyasî şartlardaki değişimlerden etkilenmişse de Osmanlı Devleti sonuna kadar varlığını ve önemini muhafaza etmiştir.³⁸⁷ Dinî (camii, mescit, zaviye), eğitim-öğretim (medrese, dârülhadis, mektep, muallimhane) ve halkın su ihtiyaçları (çeşme, sebil, suyolları, köprüler), fakirlerin yiyecek ve tedavi

³⁸⁵ Marsigli, *a.g.e.*, s. 83.

³⁸⁶ *Kavânin-iYeniçeriyân*, s. 64. Işın’a göre, Galata denilince akla ilk önce meyhanelerin gelmesi, Osmanlı yazarlarınca bölgeye bir “İşrethâne-i dünya” gözüyle bakıldığını kanıtlamaktadır. Şarap içmek, gizli meyhane açmak ya da çalgılı toplantı düzenlemek gibi her biri yasak kapsamına giren eylemlerin, gündelik hayatın bir parçası olduğu dikkate alınrsa, şarap içen yeniçerilere göz yumulması iktidar ile alt tabaka arasında çifte standarda dayalı bir çeşit anlaşmanın varlığını hissettirmektedir (s. 46).

³⁸⁷ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 6-7.

(imâret, dârüşşifâ), yardıma muhtaç olanların ihtiyaçlarını karşılamak gibi konularda çok çeşitli vakıflar kurulmuştur.³⁸⁸

Quataert, XVI. yüzyılda büyük vakıfların devlete ayrılmış bir alan olduğunu ve sadece doğrudan padişahın kontrolü altındaki kişilerin ayrıcalığı olduğunu belirtir. Fakat XVIII. yüzyıla gelindiğinde, bu tekel kaybolmaya yüz tutmuş, yeni ortaya çıkan bazı gruplar da vakıf kurmaya başlamıştır. Bu vakıfların sağladığı malî güvence, muhtemelen vezir, paşa ve ulemâ gibi birçok devlet ricâlinin, XVII. yüzyıl sonunun yeni ekonomik ve siyasal iktidar odakları olma konumlarını sağlamlaştırmıştır.³⁸⁹

XVIII. yüzyıl vakıf kurucuları arasında padişah ve hanedan mensupları dışında devlet yöneticileri arasında sadrazamdan sonra vezirler, defterdar, reisülküttab ve devletin en güçlü şahsiyetlerinden biri olan yeniçeri ağası yer almaktadır. Bu dönemde pek çok idarî ve malî görev yeniçerilerin uhdesine geçmiştir. Bu durum onları ekonomik açıdan daha zengin, siyasî bakımdan daha güçlü kılmıştır. Böylece yeniçeriler ve yeniçeri kökenli aileler vakıflar kurmaya ve onlara gelir kaynağı olarak mallar tahsis etmeye güçleri yeter hale gelmiştir.³⁹⁰

Osmanlı tarihinin farklı dönemlerinde yeniçeriler veya yeniçeri kökenli devlet adamları camii, mescit, medrese, mektep, tekke, çeşme gibi dinî, sosyal ve kültürel amaçlı vakıflar kurmuşlardır. XVIII. yüzyılda da gerek dinî ve gerekse sosyal amaçlı kurulan vakıflarda yeniçerilerin de aktif rol aldıklarını görmekteyiz. Yeniçerilerin vakıf kurucuları arasında olduklarını gösteren daha önceki dönemlere ait vakfiyeler de bulunmaktadır. 1596 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nda başçavuş görevinde bulunan Anber Ali Çavuş Ağa tarafından kurulan vakıf, daha önceki döneme tespit ettiğimiz dinî hizmete yönelik bir vakıftır.³⁹¹

Barkan ve Ayverdi'nin İstanbul vakıfları ile ilgili çalışmasında, yeniçeriler tarafından kurulmuş herhangi bir vakıf örneğine rastlanmamakla birlikte bu dönemde sadece iki para vakfı örneğinde, yeniçeri sıfatını taşıyan Yeniçeri Ömer ve Yeniçeri

³⁸⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. I, Ankara, 1987, s. 11.

³⁸⁹ Quataert, *a.g.e.*, s. 69.

³⁹⁰ XVIII. yüzyılda kurulmuş büyük vakıfların kurucularının aşağı yukarı % 14'ü köle, kapıkulu yani saraya mensup köleler tarafından kurulmuştur. Siyasî güçleri sayesinde temliknâmeler ile mülk edinmişler, mirî arazilerin bir kısmını, padişahın da gerekli vakıf kurma iznini kolaylıkla elde edip kamu müessesesi yararına vakıflaştırmışlardır. Bu durum onların halk nazarında iyilik-sever kişilerin olmalarını sağladığı gibi halkın sempatisini de kazanma açısından önemli olmuştur. Bahattin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003, s. 161-173.

³⁹¹ Anber Ali Çavuş Ağa İstanbul'da Kızıl Minare Mahallesinde bulunan arsa üzerine inşa edilmiş on üç odayı vakfederek gelirlerini, Sofular Camisi hizmetinde çalışan ve istenilen görevleri yerine getiren görevlilere verilmesini şart koymuştur. Vakfiyenin tescil tarihi Muharrem 1005/Ağustos-Eylül 1596 tarihidir. Bkz. VGM, *Defter No: 633*, s. 361, sr. 125.

Mustafa, vakfın mütevellisi konumunda görülmektedir.³⁹² Yine bu eserde yer alan bir başka vakıf kaydında ise vakfedilmiş olan paranın gelirlerinden Yeniçeri Hasan'a da verilmesi şart koşulmuştur.³⁹³ Bu çalışma XVI. yüzyılın ortalarına ait vakıf tahrir defterini içermektedir. Burada yer alan vakıf kayıtları, öncesinde kurulmuş olan vakıfları verdiği için yeniçerilerin o dönemden önce ocak dışında gelirlerinin çok fazla olmadığından gayrimenkul edinmeleri de pek mümkün olmamıştır. Gayrimenkulü ve dolayısıyla az da olsa bir servete sahip olmayan kişinin vakıf kurması pek düşünülemez. Ancak üst düzey tekaüd olmuş ocaklılar hayrat yapmış olabilir. Ocakların vakıfları sonraki dönemlerde daha çok para vakfı şeklindedir. Para vakıfları da Osmanlı'da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Şeyhülislam Ebusuud Efendinin fetvası ile yaygınlık kazanmış olmasından dolayı para vakfının az olmasının en önemli nedenini bu duruma bağlamak gerekir. İstanbul vakıfları ile ilgili bir başka çalışma Mehmet Canatar tarafından yapılmıştır ve bu çalışmada XVII. yüzyıl İstanbul vakıfları incelenmiştir. Bu dönemde de yine kurucusu yeniçeri olan vakıflara rastlanılmamaktadır. Ancak, yeniçeri ağasının vakfın nâzırı konumunda olduğu veya mütevellisinin yeniçeri olduğu vakıflar bulunmaktadır.³⁹⁴

XVIII. yüzyılda yeniçeri ağası gibi ocağın en üst kademesindeki görevliden, en alt kademesindeki ocak elemanlarına kadar çok sayıda yeniçeri tarafından vakıflar kurulmuştur. Araştırma konusu olan dönem İstanbul'unda, gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyelerden, gerekse şer'iyeye sicilleri içerisinde yer alan vakfiyelerden tespit edilen toplam vakfiye sayısı onkidir. Vakfiyelerin genelinde vakfedilen ev ve dükkân gibi gayrimenkullerin kira gelirleri olabildiği gibi sadece nukud vakfedenler de bulunmaktaydı. Tespit edilen iki vakfiyede kira gelirleri yanında ayrıca nukud/para da vakfedilmiştir. Vakıf kurucularından dördü yeniçeri ağasına ait olup, yine ocakta başhalife, sekbanbaşı, odabaşı, kethüda, kapı halifesi, başçavuş gibi unvanlara sahip kişiler tarafından farklı amaçlarla vakıflar kurulmuştur.

Vakfiyeler hizmet amacına göre incelendiği zaman ya dinî ya da sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik kurulmuş vakıflardır. İncelenen vakfiyeler içerisinde bir vakıf ise eğitim amaçlı kurulmuştur. Dinî amaçlı kurulan vakıflar, camilerde görev yapan çeşitli

³⁹² Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 22,395.

³⁹³ Aynı eser, s. 251.

³⁹⁴ Mütevellisi olarak yeniçerilerin 51. Bölüğünün yayabaşısı atanmakta ve aynı zamanda yeniçeri odalarında olan Orta mescitte yanan kandili yakan kişi için de belli bir ücret ödenmesi vakfın şartlarında belirtilmektedir. Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul, 2004, s. 505, 347-348.

kademelerdeki görevlilerin ücretlerinin ödenmesi, caminin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakfedilmişlerdir. Sosyal amaçlı kurulan vakıflar ise ocağın kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olup çoğunlukla bağlı oldukları odaya vakfedilmiş, o odanın belirlenen ihtiyacının karşılanması istenmiştir. Bu kurulan vakıflar para vakıfları ve akar vakıflar olarak sınıflandırıldığında, sekizi akar vakfı, dördü ise para vakfidir. Vakfedilen paralar çoğunlukla istirbâh ve istiğlâl yoluyla nemalandırılarak (onu on bir yani %10 olmak üzere) elde edilen gelir ile vakfın şartlarında belirtilen ihtiyaçlarına göre harcanması istenmiştir.

Yeniçerilerin XVIII. yüzyıl ile birlikte almış oldukları ulûfeler fiyatlarda yaşanan artışlardan dolayı ihtiyacı karşılamaya yetmediği için daha önce de belirtildiği gibi yeniçerilerden durumu iyi olanlar odanın yemek, kandil yağı, sefer zamanında gereken ihtiyaçların karşılanması için gerek para vakıfları, gerekse de akar vakıfları olarak para vakfetmişler ya da vakfetmiş oldukları ev ya da dükkânların gelirleri ile bu odaların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Bu dönemin birçok arşiv belgesinde bu amaçla farklı miktarlarda paraların vakfedildiğini görmekteyiz.

Ocağın ihtiyacına yönelik kurulan sosyal hizmet amaçlı vakıfların ikisi para vakfı, üçü ise ev ya da dükkân gelirlerinin vakfedilmesi şeklinde yapılmıştır. Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağası Mehmed Ağanın kethüdası Muslu Ağa tarafından 1.250 kuruş vakfedilerek, vakfiyede istirbâh ve istiğlâl yoluyla³⁹⁵ işletilmesi ve elde edilen gelirlerin de 64. Cemaat Odası'nın yemek masrafları için kullanılması ve aynı zamanda yine odanın ihtiyaçları için harcanması belirtilmekte, yemek pişirenler için de belirlenen ücretlerin ödenmesi istenmektedir.³⁹⁶ Ocağın ihtiyacı için bir diğer para vakfı ise Ekim 1733 tarihli vakfiyedir. 1. Ağa Bölüğü'nden emekli olan Halil Ağa tarafından 1.250 kuruşun vakfedilerek yine istirbâh ve istiğlâl yoluyla işletilmesi ve gelirleri ile de 1. Ağa

³⁹⁵ Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın asl-ı mal (sermayesi) müteveli tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Nukudun nasıl işletilmesi gerektiğine yönelik vakfiyelerde genellikle istirbâh ya da istiğlâl gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Bunlarla kastedilen şey, vakıf paranın gelir getirecek şekilde işletilmesidir. Bu durumda belli bir işlem türünün tayin edilmediği, tercihin günün şartlarına göre müteveliye bırakılması söz konusudur. Özcan, *Para Vakıfları*, s. 53.

³⁹⁶ Vakfedilen paranın, rehnî kavî ve kefilî melî yahud ikisinden birisi ile senede ona on bir olmak üzere müteveli eliyle istirbâh ve istiğlâl yoluyla işletilmesini, elde edilen gelirin haftada bir kere cuma günü pilav ve zerde pişirilip odanın nefarâtı ve misafir olanlar için kullanılmasını, aynı zamanda yine odanın ihtiyaçları için harcanmasını, yemek yiyen kişilerin yemekten sonra üç ihlas ve fatiha okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmelerini istemiştir. Yemeği pişiren aşçı ve karakullukçulardan her birine iki bayramda yarımşar kuruş verildikten sonra fazla kalırsa asıl vakfa eklenmesini, vakfa odanın yoldaşlarının nâzır olmasını şart koymuştur. Vakfiyenin tescil tarihi 8 Receb 1143/17 Ocak 1731'dir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 150*, s. 21b, sr. 1.

Bölüğü'nün oda emektarları, emeklileri ve ihtiyarlarının yemek masrafları için kullanılması şart koşulmuştur.³⁹⁷

Ocağın ihtiyaçları için para vakfı dışında İstanbul'da ya da şehir dışında bulunan çiftlik, ev ya da dükkân kirası gelirleri de vakfedilmiştir. Temmuz 1725 tarihli vakfiyede, yeniçerilerin 2. Cemaatinden Molla Mehmed, Selanik'te bulunan çiftlik evinin kira gelirini yine aynı odanın yemek masrafları için kullanılması, sefer zamanı çeşitli mühimmatların alınması, yine sefer zamanı münasip birinin orduda sakalık hizmetinde bulunmasını istemiştir.³⁹⁸ 98. Cemaatin eski Odabaşısı Hacı Abdullah, Aralık 1735 tarihli vakfiyesinde, İstanbul'da Mimar Sinan Mahallesi'nde bulunan evini vakfederek kira gelirleri ile yine 98. Cemaat odasının kandil yağı ihtiyacı ile odanın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir.³⁹⁹ Yeniçerilerin 37. Cemaatinde Sekbanbaşı Hacı Yahya ise Galata'da bulunan çörekçi fırını, içindeki tüm eşyası ile birlikte 37. Cemaat Odası'nın yemek ihtiyaçları için vakfetmiştir. Fırının kira gelirlerinden et, pirinç, yağ, bal, nohut, tuz gibi malzemelerin alınarak her cuma günü 37. Cemaat Odası'nda yahni, pilav ve zerde pişirilmesini istemiştir.⁴⁰⁰

Yeniçeriler tarafından dinî hizmet amaçlı kurulan vakıfların biri yeniçeri ağası, diğer üçü ise başhalife ya da ocakta halife konumunda bulunan kişiler tarafından kurulmuştur. Yeniçeri Ağası Ebubekir Ağa, Kasım 1699'da tescil edilen vakfiyesinde, Edirne'de Üsküdar Nahiyesi'ne bağlı Akça İbrahim köyü yakınlarındaki, havlusunda ekmek fırını, berber dükkânı, nalbant dükkânı ve bakkal dükkânı bulunan hanını vakfetmiş; vakfın kira gelirleri ile aynı yerde bulunan ve yine kendisi tarafından inşa

³⁹⁷ Vakfiyenin tescil tarihi Cemâziyelevvel 1146/14 Ekim 1733'tür. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 157*, s. 90b, sr. 1.

³⁹⁸ Molla Mehmed, Selanik'e bağlı Lankaza nahiyesinde Örüncek adlı köy sınırı dâhilinde sınırları çevrili alta bir, üste bir oda, bir saman hane, bir ahır, harman yeri ve yirmi dönüm meyveli ve meyvesiz bahçesini ve su kaynağı bulunan su gözünü ihtivâ eden çiftlik adındaki evini Allah rızası için vakfederek vakfın tevliyetini yaşadığı sürece kendisi, vefatından sonra ise bağlı olduğu odanın mütevellisinin vakfa müteveli olmasını şart koşmuştur. Evin kiraya verilerek kira gelirlerinden gerektiğinde tamir ve termim için kullanılmasını, söz konusu odada misafirlere, mücavirlere yemek verilmesini, adı geçen oda ahalisi sefere gittiği zaman kira geliri ile bir at ve sair mühimmat satın alınıp neferâttan münasip bir kişinin sakalık hizmeti görmesini istemiştir. Vakfiyenin tescil tarihi 16 Zilkade 1137/27 Temmuz 1725'tir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 136*, s. 2a, sr. 1.

³⁹⁹ Odabaşı Hacı Abdullah vakfiyesinde, hayatta olduğu sürece evin tasarrufu kendisinde, vefatından sonra eşine, nesli kesildiği zaman ise 98. Cemaat neferâtına mahsus odanın vakıf mütevellisi olan kişinin aynı zamanda vakfın da müteveli olması, adı geçen evi kiraya verip elde edilen gelirinden yine aynı odanın kandil ihtiyacı görülerek her ay otuzar akçe harç ve sarf olunmasını ve odanın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 163*, s. 30b, sr. 1.

⁴⁰⁰ Sekbanbaşı Hacı Yahya, vakfa hayatta oldukça kendisi müteveli olup, vefatından sonra ise yine 37. Cemaat odasında her kim oda bekçisi ise o kişinin vakfın mütevellisi olmasını şart koşarak fırının tasarruf hakkını müteveli olan kişiye teslim etmiştir. Vakfiyenin tescil tarihi, 16 Receb 1145/2 Ocak 1733'tür. Bkz. VGM, *Defter No: 732*, s. 151, sr. 134.

edilmiş caminin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu camide, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanmasını istemiştir.⁴⁰¹

Dinî hizmetlere yönelik vakıflardan biri de ocakta başhalife olan Abdi Efendi tarafından kurulmuştur. Abdi Efendi, bir ev vakfetmiş, vakfettiği bu evin kira gelirlerini ve 150 kuruşun işletilmesi ile Molla Gürânî Camii için vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanmasını istemektedir.⁴⁰² Hem kira geliri ve hem de 60 kuruş para vakfeden Yeniçeri Ocağı'nda kapı halifesi olan Hüseyin Efendi vakfiyesinde, tüm vakıf gelirleri ile Çivicizade Camii'nin ihtiyaçları ve görevlilerinin ücretlerinin ödenmesini şart koşmuştur. Hüseyin Efendi'nin vakfetmiş olduğu beş adet ev İstanbul'da Kürekçiabaşı Mahallesiinde bulunmaktadır. Evlerin kira gelirlerine ek olarak vakfetmiş olduğu 60 kuruşun istirbâh ve istiğlâl (onu on bir hesabı üzere) olunmasını istemiştir. Caminin görevlilerinden Cuma günleri için vaaz vazifesi ve yine seccâde ve tevliyet vazifesi için de belirtilen ücretlerin ödenmesi şart konulmuştur.⁴⁰³ Para vakfı olarak dinî hizmet içeren bir diğer vakıf ise Yeniçeri Ocağı Başhalifesi Osman Efendi tarafından kurulmuştur. Hacı Osman Efendi, vakfettiği 400 kuruşun istirbâh olunarak elde edilen gelir ile İstanbul'da bulunan Fatih Sultan Mehmed Hân Camii'nde, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanmasını şart olarak koymuştur.⁴⁰⁴

Toplumun genelini ilgilendirecek eğitim faaliyetleri için de Osmanlı toplumunda yoğun bir şekilde vakıf kurulmakla birlikte incelenen dönem için yeniçeri kimliğinde olup, bu amaca hizmet edecek vakfiye sayısı birdir. Dinî ve sosyal hizmetli vakıflar dışında

⁴⁰¹ Camii ve hanın hizasında arsaları da bulunan İbrahim Ağa aynı zamanda hayrat için bir de çeşme yaptırmıştır. Vakfa Edirne'deki Bostancıbaşı'yı nâzır olarak atamıştır. İbrahim Ağa vakfiyesinde, yaşadığı sürece kendisi müteveli olup, sonrasında müteveli olarak çocuklarının, nesli kesilmesi halinde azatlı kölelerinin müteveli olup, vakfın gelir fazlasından han ve dükkânlar ile çeşmenin tamir ihtiyaçlarının karşılanması, artan kalırsa da Medine fakirlerine verilmesini şart kılmıştır. Vakfiyenin tescil tarihi 5 Cemâziyelâhir 1111/28 Kasım 1699'dur. Bkz. VGM, *Defter No: 1570*, s. 1-15.

⁴⁰² Başhalife Abdi Efendi, işletilmesi istediği paranın kuvvetli rehin ve sağlam kefil (rehn-i kavî ve kefil-i melî) ile istirbâh olunması istemektedir. Vâkıf Abdi Efendi vakfın tevliyeti için atamış olduğu kişiyi azlederek vakfın tevliyetini kendi üzerine almış, hayatta oldukça kendisinin, vefatından sonra da Molla Gürani Camii vakfının mütevellisi olan kişinin kendi vakfına da müteveli olmasını istemiştir. Vakfiyenin tescil tarihi 18 Cemâziyelevvel 1120/5 Ağustos 1708'dir. Bkz. VGM, *Defter No: 628*, s. 77, sr. 94.

⁴⁰³ İstanbul'da Kürekçiabaşı Mahallesiinde beş adet ev ve 60 kuruş nukud vakfeden vâkıf, vakfın tevliyetini kendi üzerine alıp, nesli kesilinceye kadar da kendi soyundan gelen kişilerin bu hizmeti görmesini istemiştir. Nesli kesildiği zaman ise Çivicizade Mahallesiinden âlim bir kimsenin müteveli olarak atanmasını şart koşmuştur. Vakfiyenin tescil tarihi, 7 Zilkade 1179/17 Nisan 1766'dır. Bkz. VGM, *Defter No: 624*, s. 524, sr. 474.

⁴⁰⁴ Başhalife Osman Efendi vakfiyesinde, vakfın mütevellisi olarak hayatta oldukça kendisi, vefatından sonra ise kendi soyundan gelen kişilerin vakfa müteveli olmasını, nesli kesildiği zaman da hâkimin vereceği bir kararla uygun bir kimsenin müteveli tayin edilmesini, Rumeli Kazaskeri olan kişilerin vakfa hasbî nâzır olarak atanmalarını, masraflardan fazla kalır ise esas vakıf malına eklenmesini ve tamamının istirbâh olunmasını istemiştir. Vakfiyenin tescil tarihi 2 Rebülevvel 1124/9 Nisan 1712'dir. Bkz. VGM, *Defter No: 623*, s. 120, sr. 131.

tespit edilen bu vakfiye, vâkıfın şartları incelendiğinde dinî hizmetli vakıflar içerisinde de değerlendirmeye açık olup, burada eğitim hizmetiyle kurulan vakıf sınıflandırmasında yer almasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Vakfın kurucusu aslında bir yeniçeri ağasının oğludur. Para vakfı olarak kurmuş olduğu ve 250 kuruş nakit paranın istirbâh ve istiğlâl yoluyla nemalandırılarak (onu on bir olmak üzere) elde edilen gelire, babası Yeniçeri Ağası Mehmed Ağanın Gesi köyünde yaptırmış olduğu camide müderris olan kişinin her hafta pazar günleri namazdan sonra ayet ve hadislerden vaaz ve nasihat edip isteyenlere fıkıh dersi vermesini istemektedir. Bu bilgilerden vakfiyesi daha önceki dönemlere ait olduğunu tahmin ettiğimiz ve Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılan bir caminin olduğu da anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵

Ocağın kendi ihtiyaçları dışında sosyal hizmet içeren ve bu dönem için tespit edilen tek vakfiye Eylül 1744 tarihli olup, yeniçeri ağası olduğunu tahmin ettiğimiz Hacı İbrahim Paşa tarafından kurulmuştur. Kızıлтаş Mahallesiinde bulunan altı adet attar ve duhâni dükkânları ile bir adet mülk mahzenini vakfeden Hacı İbrahim Paşa, mahzen ve dükkânların kirasından elde edilen gelirlerle Şeref Mahallesiinde inşa ettirdiği çeşmenin tamir masraflarının karşılanması, çeşme için vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin ödenmesi, eğer para artarsa uygun mahallerden akâr satın alınarak vakfa eklenmesini şart koymuştur.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ Vâkıf, vakfın tevliyetini hayatta oldukça Abdülkerim bin Çelebi'ye, onun vefatından sonra ise ehil olan kişiye verilmesini şart koymuştur. Adı geçen köy halkının vakfa nâzır olmalarını istemiştir. Vakfiyenin tescil tarihi 25 Cemâziyelâhir 1136/21 Mart 1724'tür. Caminin inşa edilmiş olduğu Gesi köyünün nerede olduğu konusunda belge çok net olmamasından dolayı okunamamıştır. Bkz. VGM, *Defter No: 484*, s. 181, sr. 3.

⁴⁰⁶ Vâkıf, hayatta oldukça vakfın mütevellisi kendisi olup vefatından sonra “evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâdım” olacak şekilde vakfın mütevellisi olmalarını ve soyu kesilmesi durumunda da dindar bir kimsenin mütevellî tayin edilmesini, Yeniçerileri Ağası olanların da vakfa nâzır olmalarını istemiştir. Vakfiyenin tescil edildiği tarih 17 Receb 1157/5 Eylül 1744 tarihidir. Bkz. VGM, *Defter No: 631*, s. 126, sr. 91.

Tablo 8 Hizmet Türüne Göre Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar

Dinî Hizmetler	
1.	
Vakfın Adı	Yeniçeri Ocağı'nda Başçavuş, Anber Ali Çavuş Ağa (Anber Ali Ağa bin Yakub)
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	Muharrem 1005/Ağustos-Eylül 1596
Vakfın Kurulduğu Mahal	İstanbul Sofular Mahallesi
Vakfın Akarları	İstanbul/Kızıl Minâre Mahallesinde bulunan on üç odanın kira gelirleri.
Şartları/Hizmetleri	Vakfedilen evin kirası geliri ile Sofular Camii'nde, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması.
2.	
Vakfın Adı	Yeniçeri Ocağı Başhalifesi, el-Hac Abdi Efendi bin Hasan
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	18 Cemâziyelevvel 1120/5 Ağustos 1708
Vakfın Kurulduğu Mahal	İstanbul Molla Gürânî Mahallesi
Vakfın Akarları	Galata/ Kasımpaşa Kasabası/Kete Huriye Köyü'nde bulunan ev ve 150 Kuruş nakit para.
Şartları/Hizmetleri	Vakfedilen evin kirası ile nakid paranın da nemalandırılmasından elde edilen gelir ile Molla Gürânî Camii'nde, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması.
3.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçeri Ocağı Kapı Halifesi Hüseyin Efendi ibn Hasan
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	7 Zilkade 1179/17 Nisan 1766
Vakfın Kurulduğu Mahal	Topkapı/Kürekçi başı Mahallesi
Vakfın Akarları	Kürekçi başı Mahallesinde beş adet ev ve 60 kuruş nakit para
Şartları/Hizmetleri	Vakfedilen evin kirası ile nakid paranın da nemalandırılmasından (onu on bir olmak üzere) elde edilen gelir ile Çivizade Camii'nde, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması.
4.	
Vakfın Adı	Yeniçeri Ocağı Başhalifesi, el-Hac Osman Efendi ibn Mehmed Efendi
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	2 Rebûlevvel 1124/9 Nisan 1712
Vakfın Akarı	400 kuruş nakit para
Şartları/Hizmetleri	Nakid paranın istirbâh olunarak elde edilen gelir ile, Ebulfeth Sultan Mehmed Hân Gazi Camii'nde vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması.
5.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağası İbrahim Ağa İbni Ebubekir
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	5 Cemâziyelâhir 1111/28 Kasım 1699
Vakfın Kurulduğu Mahal	Edirne kazasında Üsküdar Nahiyesi
Vakfın Akarları	Edirne/Üsküdar Nahiyesi/Akça İbrahim Köyü yakınlarındaki han, han havlusunda bir adet ekmek fırını, bir adet berber dükkânı, bir adet nalbant dükkânı ve bir adet bakkal dükkânı.

Tablo 8 (Devamı) Hizmet Türüne Göre Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar

Şartları/Hizmetleri	Kira gelirleri ile caminin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi, Cami'de, vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması.
Sosyal Hizmetler / Ocağın Kendi İhtiyaçlarını Karşılamaya Yönelik	
1.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 2. Cemaatinden, Molla Mehmed bin Abdünnebi bin Osman
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	16 Zilkade 1137/27 Temmuz 1725
Vakfın Kurulduğu Mahal	Selanik/Ahmed Subaşı Mahallesi
Vakfın Akarı	Selanik/Lankaza Nahiyesi/Örüncek Köyü çiftlik evi.
Şartları/Hizmetleri	Kira gelirlerinden öncelikle çiftlik evinin tamir masraflarını karşılaması, arta kalan paranın 2. Cemaat Odasının yemek masrafları, sefer zamanı çeşitli mühimmatların alınması ve yine sefer zamanı münasip bir kişinin sakalık hizmetinde bulunması için sarf edilmesi.
2.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ağası Mehmed Ağanın Kethüdaları olan 64. Cemaatinden Muslu Ağa Bin Ömer Bin Hüseyin
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	8 Receb 1143/17 Ocak 1731
Vakfın Akarı	1.250 kuruş nakit para
Şartları/Hizmetleri	Paranın istirbâh ve istiğlâl yoluyla nemalandırılarak (onu on bir olmak üzere) 64. Cemaat odasının yemek masrafları, odanın ihtiyaçları için harcanması ve yemek pişirenlere vakfiyede belirtilen ücretlerin ödenmesi.
3.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçerininin 98. Cemaatinden, Sabıkan Odabaşı, Hacı Abdullah bin Odabaşı Hacı Mehmed
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	18 Receb 1148/4 Aralık 1735
Vakfın Kurulduğu Mahal	Mimar Sinan Mahallesi/İstanbul
Vakfın Akarı	Mimar Sinan Mahallesinde ev.
Şartları/Hizmetleri	Evin kira gelirlerinden 98. Cemaat odasına vakfedilen kandilin giderleri için her ay otuzar akçe harç ve sarf olunması ve odanın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi.
4.	
Vakfın Adı	Dergâh-ı Âlî Yeniçerininin 1. Ağa Bölüğü mütekâidlerinden Halil Ağa bin Mustafa
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	5 Cemâziyelevvel 1146/14 Ekim 1733
Vakfın Akarı	1.250 kuruş nakit para
Şartları/Hizmetleri	Paranın istirbâh ve istiğlâl yoluyla nemalandırılarak (onu on bir olmak üzere) elde edilen gelir ile 1. Ağa bölüğünün oda emekdarı, mütekâid ve ihtiyarlarının yemek giderleri için sarf edilmesi.

Tablo 8 (Devamı) Hizmet Türüne Göre Yeniçerilerin Kurdukları Vakıflar

5.	
Vakfın Adı	Yeniçerilerin 37. Cemaatinden Sekbanbaşı/Korucu el-Hac Ali bin el-Hac Yahya
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	16 Receb 1145/2 Ocak 1733
Vakfın Kurulduğu Mahal	Molla Hüsrev Mahallesi
Vakfın Akarı	Galata'da dükkân (çörekçi fırını-tüm eşyasıyla birlikte)
Şartları/Hizmetleri	Fırının kirasından elde edilen gelire koyuneti, pirinç, bal, yağ, nohut, tuz, biber, zağferan ve sair gerekli malzemenin alınarak her Cuma günü 37. Cemaat odasında yahni, pilâv ve zerde pişirilmesi için sarfedilmesi,
Eğitim	
Vakfın Adı	Sabıkan Yeniçeri Ağası Mehmed bin Abdullah Ağanın büyük oğlu Ali Bey
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	25 Cemâziyelâhir 1136/21 Mart 1724
Vakfın Kurulduğu Mahal	Kemalpaşa Mahallesi
Vakfın Akarı	250 Kuruş nakit para
Şartları/Hizmetleri	Paranın istirbâh ve istiğlâl yoluyla nemalandırılarak (onu on bir olmak üzere) elde edilen gelirin babası Mehmed Ağanın Gesi köyünde yaptırmış olduğu mescidinde müderris olan ve taliplilere ayet ve hadislere dayanarak vaz u nasihat eden ve İslam Hukuku (fıkıh) dersleri veren Süleyman Efendi'nin ücretin karşılanması.
Sosyal Hizmetler	
Vakfın Adı	el-Hac İbrahim Paşa
Vakfiyenin Tanzim Tarihi	17 Receb 1157/5 Eylül 1744
Vakfın Kurulduğu Mahal	Molla Şeref
Vakfın Akarları	Kızıltaş Mahallesinde altı adet attar ve duhâni dükkânları ile bir adet mülk mahzen.
Şartları/Hizmetleri	Mahzen ve dükkânların kirasından elde edilen gelirler ile Şeref Mahallesinde inşa eylediği çeşmenin tamir masraflarının karşılanması, çeşme için vakfiyede belirtilen hizmetleri yerine getiren görevli ücretlerinin karşılanması. Arta kalan olursa uygun mahallerde akâr satın alınarak vakfa eklenmesi.

Vakfiyesine ulaşamadığımız ancak müteveli, tahsildar, cüzhan gibi çeşitli görevlere atamaların yapıldığı ya da ulûfesinin bir vakfa bağışlandığı, bunların dışında yine Yeniçeri Ocağı'na mensup kimselerin kurduğu ya da bir şekilde dâhil olduğu vakıflar da bulunmaktadır. Mayıs 1705 tarihli berat kaydında İstanbul'da Tavukpazarı yakınlarında Bâbüssaade Ağası Hüseyin Ağa Camii Vakfı'na mülhak (ilave edilmiş) Dergâh-ı Âli Yeniçerileri Bölükbaşısı Mehmed Ağa Vakfı'na müteveli olan kişinin yerine Hüseyin

Halife'nin atanması uygun görülmüştür.⁴⁰⁷ Mayıs 1729 tarihli bir başka belge ise Yeniçeri Kethüdası Süleyman Paşa Vakfı'na tahsildar atamasını konu almaktadır. Bu vakıf Saraçhane yakınlarında olup günlük beş akçe vazife ile câbisi (tahsildar) olan Ahmed'in yaptığı bu görev başka bir kişiye verilmektedir.⁴⁰⁸ Bir başka vakıf ise Aksaray civarında Yeniçeri Kâtibi Hüseyin Ağanın kurmuş olduğu Mektep vakfidir. Vakfa günlük beş akçe vazife ile câbi olan Mehmed, bu görevi kendi rızasıyla başka birine bırakmaktadır.⁴⁰⁹ Yine İstanbul, Yenikapı'da Yeniçeri Kâtibi Mehmed Efendinin kurmuş olduğu Mevlevihane vakfına günlük bir buçuk akçe vazife ile ecza-i şerîfe görevini Derviş Mehmed Hasan kendi rızasıyla bu görevi bırakmakta ve ondan boşalan göreve de başka biri atanmaktadır.⁴¹⁰

Bazı yeniçerilerin ulûfelerini bir hayır için bir vakfa bağışladıklarını gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinin 67. Cemaat Odası'ndan olan Mehmed Ağa yevmi kırk akçe ulûfesini, Musul'da Babü'l-Irak Mahallesi'nde bulunan Abdülmabud Mescidi'nin tamir ve termimine vakf etmiştir. Vakfın nâzırı olan Hattat Molla Yusuf'un bu parayı Musul cizyesi malından alması için berat verilmesini talep etmektedir.⁴¹¹ Yeniçeri kimliği ile kurulmuş ya da bir şekilde içerisinde yer almış olan tüm bu vakıflar şehrin ve ocağın iktisadî hayatı açısından önem arz etmekle birlikte bu dönemde sahip olmuş oldukları mal varlığını, servet statülerini göstermesi bakımından da önemlidir. Tüm bu vakfiyelerde dikkati çeken en önemli husus iki temel neden üzerine vakıf kurulmasıdır. Bunlardan ilki ocağın ve dolayısıyla da yoldaşların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması, ikinci olarak ise inanç dünyalarına yönelik dinî etkinin azımsanmayacak boyutta olup vâkıfın ölümden sonra da sevap kazanma isteğidir.

Vakfiyelerde vakfa konu olan gayrimenkul olarak ev, dükkân ya da çiftlik gibi daha geniş ve özellikli menkuller olarak kira getirisinin bağışlanmasını içermekte, vakfiyelerde yer alan açık ve ayrıntılı bir şekilde izahı yapılan görevlerin finans kaynağını oluşturmaktadır. Para vakfı olarak ise *“onu on bir buçuk hesabı üzere alâ vechi'l helâl*

⁴⁰⁷ 25 Muharrem 1117/19 Mayıs 1705 tarihli belge için bkz. BOA, C.EV., 107/5306.

⁴⁰⁸ 3 Şevvâl 1141/2 Mayıs 1729 tarihli belge için bkz. BOA, C.EV., 161/8033.

⁴⁰⁹ 9 Receb 1143/18 Ocak 1731 tarihli belge için bkz. BOA, C.EV., 86/4279.

⁴¹⁰ 29 Zilhicce 1146/2 Haziran 1734 tarihli belge için bkz. BOA, C.EV., 429/21717.

⁴¹¹ “Medine-i Musul'da Babü'l-Irak Mahallesi'nde vâki' Abdülmabud Mescid-i Şerifinin bir yerden bir akçe ve bir habbe vakfı olmamağla Dergâh-ı Âlî Yeniçeri Ocağı'nda 67. Cema'ât odasından olup mutasarrıf olduğu yevmi kırk akçe ulûfesini hasbete'n-lillahi te'âlâ mescid-i mezkûrun ta'mir ve termimine ve sair iktizâ eden masârifâtına vakf idüb, vakf-ı mezbûr nâzırı olan Hattat Molla Yusuf ma'rifetiyle harç ve sarf ve i'mâr olunmak şartıyla yevmi kırk akçe ulûfesini Musul cizyesi malından ve mezbûr mescid-i şerîfe ta'yin olunub berât-ı âlî-şân ihsân buyrulmak bâbında arz olundu.” 30 Zilkade 1123/9 Ocak 1712 tarihli belge için bkz. BOA, C.EV., 436/22097.

rehn-i kavî ve kefil-i melî yahud ikisinden biri ile” şeklinde işletilmesi ve yine gelirlerin vakfiyede yer alan hizmetlere göre harcanması şeklinde kurulmuşlardır.

2.6. Ekonomik Hayatta Yeniçeriler

2.6.1. Yeniçerilerin Ekonomik Hayatta Yer Alma Süreçleri

İstanbul, yeniçeri birliklerinin merkezi olmasından dolayı savaş dışı zamanlarda yeniçerilerin en kalabalık olarak yaşadıkları şehirdir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda uzun süreli savaşlar daha fazla asker gücünü gerekli kılmış; bu durum bir taraftan ocağa alımların sayısının artmasına neden olmuş, diğer taraftan da toplum içinde bazı huzursuzlukların doğmasına zemin hazırlamıştır. İş arayışı içindeki taşradaki işsiz kimselerin İstanbul’a gelmesi ve şehrin nüfusu içerisinde yüksek bir sayıya ulaşmış olan yeniçerilere, bu yeni gelenlerin de eklenmesiyle, şehrin daha önceki dönemlerden başlamış olan göç sorununa ek olarak, XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu durum daha da ciddi bir boyuta ulaşmıştır.⁴¹² Suç ve ceza bölümünde de değindiğimiz gibi bu dönemde yeniçerilerin şehir halkı ile yaşamış oldukları problemler, sicil kayıtlarına da yansımış, yaralama ya da ölümlerle sonuçlanan bu olaylar, şehirde özellikle suç ve şiddet olaylarında artışın yaşanmasına sebep olmuştur. Esasında İstanbul’un güvenliğinden sorumlu olan bu ocağın toplumsal hayatı tehdit eder bir hâl alması yeniçeri kavramının zaman içerisinde farklı anlamlar taşımasından ileri gelmektedir. Silahlı bir güç olan yeniçeriler, bu gücün de etkisi ile zaman içerisinde şehrin sosyal ve ekonomik hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

Osmanlı esnafının tarihsel gelişimine farklılık kazandıran olaylardan belki de en önemlisi, XVI. yüzyılda baş gösteren nüfus artışı ve kentlere doğru başlayan göç hareketidir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında “fiyat devrimi”ne paralel olarak başlayan ve XVII. yüzyılın ilk on yılına kadar inişli çıkışlı seyir gösteren Celali isyanları, başta Anadolu olmak üzere imparatorluğun birçok bölgesinde nüfus hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bir diğer önemli gelişme ise mülkiyet kavramı ile ilişkili olup, devletin vakıf-lonca ilişkisine sekte vuran bazı politikalarının bu dönemde yaygınlık kazanmasıyla

⁴¹² Mustafa Akdağ, “Celalî İsyânlarından Büyük Kaçgunluk-1603-1606”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2-3, Ankara, 1964, s. 44. XVI. yüzyılın son çeyreğindeki olumsuz iktisadî koşullar Celalî ayaklanmalarının zeminini hazırlamıştı. Kırsal alanlarda iktisadî koşullar güçleştiğinde, topraksızlık yer yer kendini duyurmaya başladığında ve reâyâ üzerinde devletin ve diğer kesimlerin baskıları arttığında şehir merkezlerine bir göç hareketi başlamıştır. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 129-130.

ortaya çıkmıştır. Özellikle esnaf teşkilatı içerisinde önemli mevkilerin, mesela kethüdalık gibi, bu dönemde askerî unsurlara maaşlarını hazîneye bırakma karşılığında verilmesi şeklinde daha da yaygınlaşmıştır.⁴¹³ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başta İstanbul olmak üzere önemli şehir merkezlerinde kendini göstermeye başlayan yeniçerilerin lonca teşkilatı içerisinde yer alma süreçleri ocağın ortadan kaldırıldığı zamana kadar da artarak devam etmiştir.⁴¹⁴

Yeniçerilerin zamanla aldıkları maaşların günün ekonomik şartlarına göre yetmemesi, aile reisi olarak harcamalarının artması, gelir düzeyinin azalarak, alım gücünün düşmesine bağlı olarak askerlik dışında ek iş yapanların sayısında artış görülmesi, şehrin iktisadî hayatında önceki dönemlere göre daha aktif ve yoğun bir şekilde var olmaları ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucu olarak yeniçerilerin en çok şehrin ekonomisinin can damarı olan lonca teşkilatı içerisinde yer almaları, bu teşkilat içerisinde belli vasıfları olan meslek gruplarında vasıfsız çalışan unsurların çoğalmasına ve girmiş oldukları esnaf grubunun da zaman içerisinde bozulmasına sebep olmuştur. Birçok esnaf grubu içerisinde aktif bir şekilde çalışmasalar bile o grup üzerinde etkin bir rol oynamışlardır.

Devlet zaman zaman yeniçeri maaş defterlerinde birtakım düzenlemelere giderek denetim altına almaya çalışmışsa da esnaf-yeniçeri ya da yeniçeri-esnaf ilişkisi artık birbirinden çok da ayrılmaz bir hal almıştır. Bir askerî sıfat olarak “beşe” unvanının kullanılması da vardı ki, bu durum asker-sivil ayrımını daha da imkânsız hale getirmiştir. Yeniçerilerin kullanmasının bir “gelenek” haline geldiği beşe unvanı, bir kişinin yeniçeri olup olmadığının anlaşılması hususunda araştırmacılar tarafından da bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Ulûfelerin artık alınıp satılan bir meta durumuna düşmesi, bu durumun sağladığı ayrıcalıklar bakımından her sivil vatandaşı askerî konuma geçirme imkânı vermiştir. Genel olarak İstanbul başta olmak üzere Kahire ve birçok Balkan kentinde zanaatkâr ve tüccarlar Yeniçeri Ocağı’na mensup kimselerden oluşmaktaydı. Vergi ödemek istemeyen ve sahip oldukları ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen bu kesimler

⁴¹³ Onur Yıldırım, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm-1650-1826”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 83, İstanbul, 1999-2000, s. 147.

⁴¹⁴ Yeniçeri-Esnaf İlişkileri konusunda önemli çalışmalardan biri Cemal Kafadar tarafından yapılmış olup, XVII. yüzyıl İstanbul’unda Yeniçeri-Esnaf ilişkisi ele alınmıştır. Cemal Kafadar, *Yeniçeri Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, M.A. Thesis, McGill University, 1980. Yeniçerileri lonca teşkilatı içerisinde çeşitli esnaf gruplarına katılımlarının İstanbul’un ekonomik hayatının bir parçası haline geldiğine yönelik bir diğer önemli çalışma ise Eunjeong Yi’nin çalışmasıdır. Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Leverage* Leiden, Boston: Brill, 2004. Bu iki çalışma İstanbul merkezli olup, Andre Raymond’un XVII. ve XVIII. yüzyıl Kahire’sinde yeniçerilerin kentin ekonomik yaşamında ve sivil toplum üzerinde etkilerini konu alan eseri ise Kahire merkezlidir. Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, İstanbul, 1999.

askerî ocaklara dâhil olmuşlar ve XVII. yüzyıl sonunda güçlenmesinden yararlanmaya çalışmışlardır.⁴¹⁵ Şevket Pamuk yeniçerilerin iktisadî faaliyetlere katılımını şu şekilde değerlendirir:

“Uzun ve yorucu savaşlar malî bunalımları beraberinde getiriyor, yeniçerilerin maaşlarını ödemekte devlet güçlük çekiyordu. Ek malî gelir sağlamak amacıyla başvurulmuş tağşişler ise fiyat artışlarına, yeniçerilerin ayaklanarak, vezirlerin kellelerini talep etmelerine yol açıyordu. Yeniçerilerle esnaf loncaları arasındaki bağların güçlenmesi, bu bunalım döneminin gelişmeleri arasındadır. Askerliğin çekici bir meslek olmaktan çıkmasıyla birlikte, devletten sürekli ancak düşük maaş alan yeniçeriler esnaf loncalarına girmeye, ticaret ve zanaatla uğraşmaya başladılar.”⁴¹⁶

Rüşvet ve yozlaşmanın artması ve terfilerinde bir bedel karşılığı yapılmaya başlaması da yeniçerilerin esnaflığa girmelerinin bir başka sebebi olmuştur.⁴¹⁷ Kırsal alanlardan şehre doğru göç ve özelde İstanbul’a gelen bu işsiz kesim kalacak yer problemini de beraberinde getirmiştir. Hızlı nüfus artışını önlemek için bekâr odaları,⁴¹⁸ yani şehre yeni gelenlerin ve bekâr işçilerin kaldıkları yerler sıkı kontrol altında tutulmuş, hatta bazen yasaklanmıştır.⁴¹⁹ Ocağa usulsüz alımların başlamasından sonra herkese açık hale gelmesi ile bu odalar daha yoğun bir şekilde kullanılan yerler haline gelmiştir. İstanbul’un tabir yerindeyse ayak takımı olarak adlandırılan bekâr kesimi öncelikli olarak bir yolunu bulup ocağa yazılır sonrasında ise bu bekâr odalarında kalırlardı. XVIII. yüzyıl ile birlikte bu odalar kontrolden çıkmış ve disiplin kalmamıştı.⁴²⁰

⁴¹⁵ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, s. 716-717.

⁴¹⁶ Pamuk, “Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi”, s. 140-141.

⁴¹⁷ Goodwin, a.g.e., s. 71.

⁴¹⁸ Koçu’ya göre bekâr odaları, Yeniçeri Ocağı teşkilatında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş-oda zabıtlarının nezaretinde ve odabaşların da üstünde müessese amirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmamakta, yabancı bilhassa serseri, uygunsuz olanları oda sakinlerinden birinin misafiri olarak dahi kabul edilmemektedir. “Oda” koğuş anlamında kullanılmakla birlikte çoğulu “odalar” da kışla anlamında kullanılmıştır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, “Bekâr Odaları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1958, s. 2408. Esnaf olup, herhangi bir iş yapanlar için mensup oldukları esnaf loncalarında zincirleme bir kefalete bağlama sisteminin uygulanmasındaki amaç da yine bekâr kesime karşı alınmış bir önlemdir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, 2003, s. 162. Bu odalar çok defa bir vâkıf tarafından gelir sağlamak amacıyla yaptırılırlar, genellikle İstanbul’a iş bulmak için gelen bekâr erkeklere kiraya verilir. Bkz. İncalcık, “İstanbul-Türk Devri”, s. 231.

⁴¹⁹ Ancak bu talimatların uygulanması nadirdi. XVI. yüzyılda meydana gelen hızlı nüfus artışı ev ihtiyacını da beraberinde getirmiş, böylece şehirde büyük bahçeleri olan saraylar yıkılıp birbirine bitişik ahşap evler inşasına başlanmıştır. İncalcık, “İstanbul-Türk Devri”, s. 230.

⁴²⁰ Koçu, “Bekâr Odaları”, s. 2408. 1543 senesinde bir oda yaklaşık 100 akçelik bir yıllık gelir getirirdi. 1672 yılında İstanbul’da 12.000 bekâr odası bulunduğu tahmin edilmektedir. Bkz. İncalcık, “İstanbul-Türk Devri”, s.231.

Şehrin ekonomik açıdan daha canlı olan Galata ve Kasımpaşa semtleri bekâr odalarının daha yoğun olduğu ve yenilerinin inşa edildiği bölgelerdi. Evliya Çelebi İstanbul'da Kasımpaşa semtinde ve Yeniköy'de bulunan bekâr odalarından yine Mercan Çarşısı'nda yedi bekâr odasının varlığından bahseder.⁴²¹ Zarinebaf ise, Kasımpaşa ve Galata mahallelerinde kirası düşük olan bu işçilerin kalabileceği evler inşa ettirildiğinden bahseder ve sayı olarak da Galata ve Kasımpaşa'da toplam 250 oda ve buralarda kalan işçi sayısının da 1.500-2.000 arasında değiştiğini belirtir. Her oda ortalama beş kişi tarafından tutulmakla birlikte en fazla yoğunluk Kasımpaşa bölgesindedir.⁴²² İstanbul'un XVIII. yüzyıla gelindiğinde yeniçeri-esnaf ilişkisinin ortaya çıkarmış olduğu ayrıcalıklara bağlı olarak tüm bu unsurlar şehrin sosyal hayatına olumsuz etkileri dışında ekonomisine de olumsuz yansımaları beraberinde getirmiştir.

Bu yüzyılın başında yeniçerilerin maaş miktarı ocak içerisindeki statülerine göre değişmekte üç ile yirmi akçe arasında olduğu görülmektedir.⁴²³ Ancak bu miktar diğer devlet çalışanları ile vasıflı işçilerin aldıklarına göre çok düşüktü. 1131/1718-1719 tarihli İstanbul'da çalışan amele ücretlerine dair Mimar Ağaya yazılan bir hükümde bu ücretlerin 40 akçeden 50 akçeye kadar değiştiği görülmektedir.⁴²⁴ Bu iki ücret birbiriyle kıyaslandığında normal statüde bulunan bir yeniçerinin alım gücü düşük kalmış ve günün şartlarına bağlı olarak askerlik dışında farklı meslekler edinmelerini beraberinde getirmiştir. Bir taraftan da yeniçeri olmanın vermiş olduğu ayrıcalıktan faydalanmak isteyen bu işsiz kesimin ocak içerisinde var olma mücadelesi başlamıştır. Yeniçeri sınıfına

⁴²¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C. 1, Kitap 2, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 2003, s. 477,601. Ayrıca Evliya Çelebi, Galata'da bulunan toplam dükkân sayısını 3.080 olarak vermektedir (s. 392).

⁴²² Burada bulunan odalar dükkânların üzerine inşa edilmiş olmasından dolayı da aynı mesleği icra eden kişilerin aynı odada kalmaları için de daha cazip olmaktaydı. Galata yakınlarında Cıgalazade Hanı'ndaki on odada yirmi beş kayıkçı kalmaktaydı. Kasımpaşa ve Galata'da bekârların kaldığı oda halkının çoğunluğu (% 95) Müslüman ve asker idi. Bazı yeniçeriler bu bekâr odalarını sahibiydiler ve bu odalar onlar tarafından idare edilmekteydi. Kaçakçılık, fuhuş gibi suç aktiviteleri için bu odaları kullanmaktaydılar. Bkz. Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul-1700-1800*, California, 2010, s. 39-41.

⁴²³ XVII. yüzyılın ortalarında bir yeniçerinin aldığı en yüksek ulûfe on iki akçedir. Bu miktar yeniçeri neferinin aldığı olup, daha üst makamlarda olanlarıki daha yüksekti. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 412-413. Koçu'ya Ocağın bütün tarihçesi boyunca da bir yeniçeri neferi 2-12 akçe arasında yevmiye almıştır. Bkz. *Yeniçeriler*, s. 126-128. Maaşlar ve hayat pahalılığı ilişkisi uzun bir zaman dilimi içerisinde ocağın aleyhine bir gelişme kat etmiştir. I. Murad zamanından III. Murad devrine kadar yaklaşık iki asır içinde her şeyin değerinin en az on misli artmasından hareketle II. Murad döneminde günde 2, III. Murad döneminde 7 akçe olan yeniçeri maaşının fiyatlardaki artışa cevap verebilecek derecelerde yükseltilmesi halinde günde en az 20 akçe olması gerekeceği hesaplanmıştır. Bu hesap ilk devirlerden itibaren yürürlükteki sistemin, özellikle XVI. yüzyıllarda kendini hissettiren pahalılık ve bununla bağlantılı biçimde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sıkıntılar yüzünden artık ayakta kalmasına imkân olmadığını açıkça göstermektedir. Bkz. Beydilli, "Yeniçeriler", s. 458.

⁴²⁴ Ahmet Refik, *On İkinci Asır*, s. 70.

dâhil olan birçok kişi onların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmak için yeniçeri olmuş kimselerdir ve bunlar fiilen asker değillerdir.

Şevket Pamuk, XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar fiyatların yaklaşık beş kat arttığını ve İstanbul'un bu dönemde önemli bir enflasyon dalgası yaşadığını belirtir. Bu dönemdeki fiyat artışları genellikle dünya ölçeğindeki fiyat devrimi ile ilişkilendirilir, ancak Osmanlı'daki fiyat artışlarının büyük bir bölümü tağşişlerden kaynaklanmıştır. Tağşişlerin ya da Osmanlı para biriminin değerli maden (gümüş) içeriğinin devlet tarafından azaltılması, fiyat artışlarının en önemli nedeni olarak görülmektedir. Tablo 9'de yer alan fiyat endeksleri bu artış oranlarını göstermektedir.

Tablo 9 Fiyat Endeksleri (On Yıllık Ortalamalar)⁴²⁵

Yıllar	Akçe Cinsinden TFE	Akçenin Gümüş İçeriği	TFE (Gram gümüş)
1650-59	4,92	0,27	1,56
1660-69	5,82	0,23	1,56
1670-79	7,06	0,21	1,69
1680-89	7,46	0,21	1,79
1690-99	7,96	0,13	1,21
1700-09	6,05	0,13	0,92
1710-19	6,87	0,13	1,03
1720-29	6,98	0,13	1,06
1730-39	7,62	0,12	1,10
1740-49	9,93	0,12	1,39

TFE: Tüketici Fiyat Endeksi

⁴²⁵ Veriler Şevket Pamuk'tan alınmıştır. Bkz. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul, 2007, s. 110-111.

Akçenin zamana göre değişen değer kaybı, yıldız altınına göre,⁴²⁶ değerlendirildiği dönemin rayiç değeri ile bir dirhem gümüşün değerini ve bir akçenin o zamanki para değerini gösteren miktarlar Tablo 10’da açık bir şekilde görülmektedir. 1595’teki enflasyondan sonra yıldız altınının değeri iki katından fazla bir artış göstererek yaklaşık %108’e yakın bir yükselme olmuştur. XVII. yüzyılın sonunda ise bu değer katlanarak devam etmiş ve %60’lık bir artış yaşanmıştır. Bu artış hızı özellikle de devletin merkezi olması ve buna bağlı olarak iâşe ihtiyacının daha yüksek boyutlara ulaştığı İstanbul’da fiyatların daha da hızlı artmasına ve alım gücünün azalmasına sebep olmuştur.

Tablo 10 Osmanlı Akçesinin Çeşitli Dönemlerdeki Değeri⁴²⁷

Tarih	Cins	Râyiç (Akçe)	Bir dirhem ⁴²⁸ gümüşün Akçe değeri	Bir akçenin değeri (Para ⁴²⁹)
1003/1594-1595	Yıldız Altını	120	6	20
1050/1640-1641	Yıldız Altını	250	12	10
1101/1689-1690	Yıldız Altını	400	60	16
1138/1725-1726	Yıldız Altını	400	60	16
1185/1771-1772	Yıldız Altını	400	60	16

⁴²⁶ Yıldız altını, eski altın paralardan birinin adıdır. Buna “yaldızlı altın” da denilmekteydi. 1142/1729 yılında on üç kuruş değerindeydi. Bkz. Pakalın, “Yıldız Altını”, *a.g.e.*, C. III, s. 602. Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yabancı para olarak en fazla Venedik dukası bulunuyordu. “Efrenciye” denilen ve XVII. yüzyılda “yıldız altını” adını alan bu altını Macar altını takip ediyordu. Bkz. Halil Sahillioğlu, “Altın”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1995, s. 533.

⁴²⁷ Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 70.

⁴²⁸ Dirhem: Bütün İslâm ağırlık ölçüsü sisteminin temelini Yunanlıların *drahmi*’sine dayanan *dirhem* ile Roma-Bizans ölçüsü *Solidus*’a dayanan *miskal* oluşturmaktadır. Diğer bütün ölçülerin tespiti, bu iki birimin doğru bir şekilde tespit edilmesine bağlıdır. İslâm toplumlarında kullanıldığı bölge ve zamana göre değişen birçok *dirhem* ve *miskal* ağırlıkları görülmüştür. Eşyalar için iki ağırlık ölçüsü olan dirhem ve miskali gümüş para dirhem ile altın para dinardan ayırmak gerekir. Klasik gümüş dirhemnin ağırlığı 2.97 gram ya da 45.833 habbe’dir. Bkz. Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990, s. 1-2.

⁴²⁹ Para: XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenlemeyle para, akçenin yerine Osmanlı para birimi haline gelmiştir. 1 para = 3 akçe, 1 kuruş = 40 para değerindedir. Bkz. Ali Akyıldız, “Para” *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 164.

Ulûfe olarak ödenen akçenin zamanla değer kaybetmesiyle orantılı olarak, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren esnaflığı ve başka ekonomik faaliyetleri seçen yeniçerilerin sayısı giderek artmıştır. XVI. yüzyılın sonunda yetkililer, fiilen esnafılık yapan yeniçerileri sefere götürmekte bile hayli zorlanmışlardır.⁴³⁰ Yeniçerilerin ve öteki kapıkulu askerlerinin şehrin ekonomik hayatına girmeleri, ihtisap kuralları açısından da önemli sosyol ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur.⁴³¹ Peter Sugar, lonca üyelerinin, XVIII. yüzyılda pazarın değişen değişimlerine farklı bir şekilde uyarlandığını iddia eder. Lonca üyelerinin büyük bir çoğunluğu bu teşkilatın içinde veya dışında kendilerini organize etmeye çalışmışlar ve bu durum da loncaların daha da zayıflamasına sebep olmuştur.⁴³² Bu gelişmelerin sonucunda eskiden lonca birlikleriyle örgütlenen birçok zanaat, lonca üyeliği olmayan zanaatkârlar tarafından uygulanmaya başlamıştır. İşte bu zanaatkârların büyük bir çoğunluğunu da askerî sınıf içerisinde bulunan kişiler olmuştur.

Osmanlı şehirlerinde ve konumuz dahilinde İstanbul'da, zanaatkârların atölye ve dükkânlarının mülkiyeti büyük oranda vakıfların elinde bulunmaktaydı. Zanaatkârların atölye ve dükkânlarının mülkiyetinin çeşitli amaçlarla kurulan vakıfların akarı olarak kira gelirleri olduğu konusunda örneklere, Yeniçeri Orta Sandıkları'nın işleyişi bölümünde de yer verilmişti. Bu sandıkların en önemli gelir kaynaklarından biri de dükkân kiralalarının geliri idi.⁴³³ Bu noktada dükkân sahibi-kiracı ilişkisinde bağlı oldukları ortanın gelirleri kapsamında olan dükkânların yeniçeriler ya da bir şekilde bu ocakla ilgisi olan kişilere öncelikli olarak kiralanıyor olması ihtimali, yeniçerilerin esnaflaşma sürecinde mekân edinme konusunda bir kolaylık sağlaması bakımından önemlidir.

⁴³⁰ 1617-1618 Doğu cephesine düzenlenen sefere Yeniçeriler katılmayı red etmişlerdi, çünkü çoğu kasaplık, firincılık ve pazarcılık yapmaktaydılar. Bkz. Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünyası (1550- 1650)*, Çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1995, s. 21.

⁴³¹ İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", s. 236.

⁴³² Peter F. Sugar, *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle, 1977, s. 228.

⁴³³ Zanaatkârların atölye ve dükkânlarının mülkiyetinin çeşitli amaçlarla kurulan vakıfların akarı olarak kira gelirleri olduğu konusunda örnekler Yeniçeri Orta Sandıkları'nın işleyişi bölümünde de görülmüştür. Aynı zamanda yeniçeri kimliği ile vâkıf olarak görülen yeniçerilerin, kurmuş oldukları vakıflar da yer almaktadır. Daha önce de kullanılan "İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 63b, sr. 1" nolu belgede yeniçerilerin 57. Cemaat odasının gelirleri bir adet yoğurtçu dükkânı ile elli adet terzi dükkânıydı. Kurulan vakıfların akarı olarak dükkân gelirleri önemli bir yer tutmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi Yeniçeri Ağası İbrahim Paşa tarafından kurulan vakfın akarı da yine dükkân kiralalarından oluşmaktaydı. Bkz. VGM, *Defter No: 631*, s. 126, sr. 91.

2.6.2. Yeniçeri-Esnaf, Esnaf-Yeniçeri İlişkisinin Ekonomik Hayata Etkileri

Mehmet Genç en genel çizgileri ile esnafı; “şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği meslekî örgütlenmeler” olarak tanımlar.⁴³⁴ Yeniçerilerin ekonomik hayata etkileri ile birlikte bu genel esnaf tanımı da artık geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Yeniçerilerin esnaf loncaları içerisinde yer almaya başlamaları ve ticaret ile uğraşmaları konusu XVIII. yüzyıl vekâyinâmelerinde de yer almakla birlikte, bu konunun en erken yer aldığı örneklerinden biri Kanuni döneminde yazılmış olan Lütü Paşa'nın *Âsafnâmesi*'dir.⁴³⁵

Çalışmanın bu kısmında amaçlanan husus genelde Yeniçeri Ocağı'nın, özelde yeniçeriliğin bozulma sebepleri arasında önemli bir yer teşkil eden yeniçerilerin esnaf teşkilatı içerisinde yer almaları yargısından öte, onların bir zanaat ya da esnaf grubu ile ilişkilerinin belli bir dönemde ve mekânda ne şekil aldığını ne gibi olumsuz sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktır. İstanbul örneği üzerinden bu konuda alınan tedbirleri, yapılan uyarıları ve verilen cezaları gerek halk ve gerekse de esnaf nezdinde ortaya çıkan sorunları incelemektir. Yeniçeriler topluma karışarak farklı sosyal gruplar içerisinde yoldaşlık ilişkisi kurmuşlardır ki, bu yeniçeriler arasında en kuvvetli bağ olmuştur.⁴³⁶

1726 yılında İstanbul Mahkemesinde görülen bir dava üzerine çıkan fermana, yeniçerilerin şehrin işleyen düzenini bozmaya yönelik uygunsuz davranışları konu olmuştur. Şikâyetin konusu, bahçıvan taifesinin bamyacıbaşı vasıtasıyla sattıkları

⁴³⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devlet”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2005, s. 293.

⁴³⁵ “Hünkâr kulu nâmına olan kimesne terâzü ucuna yapışmaya. Vezîriazam narh ahvâline takayyüd itmek lâzımdur. Şöyle ki, hünkâr kulu terâzü tuta, ahvâl-i narh muhtell olur. Her kim hünkâr kulu olup terâzüye yapışsa, telef itmek kanûndur. Ağaların ve kethüdaların bile tâhkîren ma'zul itmek kanûndur.” Bkz. Lütü Paşa, *Lütü Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesis Denemesi*, Haz. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul, 1991, s. 10. *Kavânin-i Yeniçeriyân*'da da yeniçerilerin esnaf örgütleri içerisinde yer almaları durumu eleştirilmiştir. Eserde, yeniçeri yoldaşlarının ordu ile gitmesi ve sanatkâr olan kimselerin hünkârın kulu olması yasaktı. Çünkü sanatkâr hünkâr kulu olduğunda canla hizmet edemezdi. Ancak şimdi “sanat mağruru” olup “ulûfemiz azdır diyerek sefere gitmezler ve şimdi çoğu bir sanat erbabı içerisinde yer almaktadır. Bundan böyle sanatkârın hünkâr kulu olmaması gerekir. Ağa Kapısındaki kârhâne halkı, sanatkâr olsa dahi, artık işlememek gerekir, ordu ile gitmemesi gerekir. Gerek sanatkâr olsun gerek olmasın, ordu ile gittiği anlaşılırsa, hakkından gelmek muhakkaktır (s. 86). Kadim kanun üzere, yeniçeri yoldaşlardan birisine sanat işletmemek gerekir, kile ve terazi tutturmamak gerekir (s. 204).

⁴³⁶ Koçu, *Yeniçeriler* adlı eserinde bu konuyu şu şekilde izah etmektedir. “Yeniçeriler arasında en kuvvetli bağ, orta yoldaşlığı, ayaktaşlığıydı. Ocağın sağlam asker disiplini bozulduktan sonra, günlük şehir hayatında hammallık, kayıkçılık, tellaklık, fırın uşaklığı, ırgatlık, amelelik gibi işlerle meşgul bekâr taifesinin, manav, bakkal, kasap, tatlıcı, şekerci, kahveci ve emsali oldukları devirde orta nişanları öylesine ibtizale düşürüldü ki, kayıkçı kayığına, hammal semerine, oduncu baltasına esnaf da dükkânlarının kapısı üstüne mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanını resmettirdiler” (s. 86).

bamyaların satışına engel olan yeniçeri ve cebeci taifeleridir. Esnafın ve halkın zararına olacak şekilde mevcut malları saklayarak fiyat artışına sebep olan bu kişiler İstanbul'a gelen bamyaları bamyacıbaşının izni ve haberi olmadan zor kullanarak, değerinden daha eksik bir fiyat ödeyerek onları aldatmakta ve halkın zararına olacak şekilde satmaktadırlar.⁴³⁷ Bu durum hem bamyaları yetiştiren bahçıvan taifesinin zararına, hem de halkın cari narh,⁴³⁸ bedelinin çok daha üzerinde bir fiyatla satın almasına neden olmaktadır. Burada özellikle yeniçeriler için “zor kullanarak” ifadesinin yer almasından da anlaşılacağı üzere üreticiler üzerindeki baskılarına açık bir şekilde vurgu yapılmaktadır.

Yine aynı defterde ve yakın dönemde Ramazan 1138/Mayıs 1726 tarihli bir başka kayıta ise kaçak afyon şurubu imâlinin engellenmesi için bu işi yapan dükkânların kapatılması istenmektedir. Adı geçen kişiler içerisinde Macuncu Çarşısı'nda Yeniçeri Mustafada yer almaktadır. Belgede, imâl ettikleri afyon şurubunun (berş) gereği gibi imâl edilmemesinin kötü sonuçları üzerinde durularak bu dükkânların kapatılması emredilmektedir.⁴³⁹ Bu belge ile yeniçerilerin esnaf kimliği ile gayr-i resmi esnaf grupları içerisinde de var olduklarını görmekteyiz.⁴⁴⁰ Loncaların izni olmadan dükkân açabildikleri gibi esnaf teşkilatının örf ve âdetlerini de ihmal eden sadece Yeniçeri Mustafa olmayıp, sivil halktan başka esnafın da adının bu belgede geçiyor olması, esasında yeniçerilerin, sivil lonca üyelerinden çok da farklı bir muameleye maruz kalmadıklarını ve onlardan farklı bir ceza verilmediğini göstermektedir. Sivil halktan kişiler de yine aynı şekilde lonca kurallarına aykırı hareket ettiği gibi burada bir yeniçeri sıfatını taşıyan kişi de aynı şekilde hareket etmiştir. Hatta aynı kurallara tabi olup, özellikle de narhı ihlal ettikleri durumlarda da diğer lonca üyeleri gibi cezalandırılmışlardır.

⁴³⁷ 9 Rebülevvel 1139/4 Kasım 1726 tarihli fermana; bostanlarında bamyaya yetiştiren bahçıvanların uzun süreden beri yetiştirdikleri bamyaları Eminönü'nde bulunan Bamyacıbaşı olan kişiye teslim ettiklerini, onun da öncelikli olarak Matbah-ı Amire için yeterli miktarı aldığı, geriye kalanın ise cari olan narh bedeline göre esnafa taksim edildiği üzerinde durulmakla birlikte bu duruma yeniçeri ve asker taifesinde yapılan müdahaleler şikâyet konusu olmuştur. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 60a, sr. 1.

⁴³⁸ Narh: Osmanlılarda narh, mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınırı ifade eder. Narhla ilgili olarak İslam alimleri farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı narhı caiz bulurken bir kısmı da karaborsayı teşvik edici olduğu görüşündedir. Mübahat S. Kütükoğlu, “Narh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 390.

⁴³⁹ İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 11b, sr. 1. 7 Zilkade 1138/7 Temmuz 1726 tarihli bir ilâm kaydında ise Yeniçeri Mustafa'nın kapatılan afyon şurubu dükkânının manav olarak kullanılmak üzere kiraya verildiğini görmekteyiz. Yeniçeri Mustafa kiracı olarak bulunduğu dükkânda bulunan eşyalarını satarak teslim etmiştir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 21a, sr. 2.

⁴⁴⁰ Yeniçeriler 1610-1660 yılları arasında tabanca kılıççılar, ketenciler, ekmeççiler, bıçakçılar, hurdacılar, şerbetçiler, keçeciler, çörekçiler, çamaşırcılar, nişastacılar, paçacılar, aşçılar, debbâğlar, bozacılar gibi esnaf grupları içerisinde yer almışlardır. Bkz. Yi, *a.g.e.*, s. 202.

Temmuz 1730 yılında Bâb Mahkemesinde görülen bir davada, İstanbul'da terzi esnafının kethüdası Seyyid Mustafa ve Yiğitbaşı Süleyman tarafından Şehzade Sultan Mehmed Han Camii karşısında Eski Odalara bağlı dükkânların kiracıları olarak 91. Cemaat Odabaşısı Mehmed Beşe, 95. Cemaat Odabaşısı Mustafa Beşe, 100. Cemaat Odabaşısı İsmail Beşe ve 96. Cemaat Odabaşısı Ahmed Beşeden ordu akçesi talep edilmiştir.⁴⁴¹ Odabaşılardan bundan önce meydana gelen yangında ortaya çıkan zarar karşılığında Solaklar Kapısından Meyyit Kapısına kadar olan dükkânlardan ordu ve sair tekâlif-i örfiyye talep olunmayacağına yönelik ellerinde emr-i şerif olduğunu ve talep edilen akçe miktarını ödemekten muaf olduklarını belirtmişlerdir.⁴⁴² Ordu akçesi talebinin belgeye konu olmasından ziyade talep edilen kişiler ve buldukları askerî konum, konumuz itibarıyla daha dikkat çekicidir. Belirtilen odaların odabaşısı olan kişilerin hangi mesleği icra ettiklerini, dükkânlarda kiracı mı yoksa mülk sahibi konumunda mı olduklarını veya hangi durumlarda bu vergiyi ödemekten muaf tutulabileceğini görmemiz bakımından belgenin önemi daha büyüktür.

Yeniçerilerin esnaf loncalarına dâhil olmalarından sonra haklarında çeşitli şikayetler söz konusu olmuştur. Bu şikayetlerden biri de mevcut nizamlarının korunmasını talep eden hâssa nakkaşlarından gelmiştir.⁴⁴³ Hâssa nakkaşlarının nizamı, nakkaşbaşı tarafından sağlanırken, bunlardan şâkird (çırak) olacaklar ihtiyar ustalarının onayı ve nakkaşbaşının izniyle olurken, yeniçerilik ve cebecilik iddiasıyla bu mesleğe girenler tarafından kanun ve nizamın bozulduğu, bu nedenle de eski nizamlarının muhafaza edilmesi bir fermana konu olmuştur. Bu esnaf içinde askerî sınıftan kimseler şâkird olmak için nakkaşbaşılardan kararına uymayıp bildikleri ve diledikleri gibi izinsiz şâkird olmuşlardır. Bu durum karşısında aynı lonca üyeleri de onlara kıyasla, rahat davranmaya, disiplinden kopmaya ve sakal bırakmaya başlamışlardır.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Ordu Akçesi: Orducu, ordu ile sefere giden sanat sahipleri hakkında kullanılan bir tabir olup, seferde ordu ile gidecek olan esnafa, gitmeyenler tarafından hizmetlerine karşılık olarak ödenen paraya da ordu akçesi denilmektedir. Pakalın, "Orducu", *a.g.e.*, C. II., s. 728.

⁴⁴² 8 Muharrem 1143/24 Temmuz 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb, *Defter No: 149*, s. 65b-66a, sr. 4.

⁴⁴³ Nakkaş, çeşitli maddeler üzerine resim ve süsleme yapan sanatkar, ressam, işlemeci anlamında kullanılan bir tabirdir. Nakkaşlar zamanla Osmanlı ehl-i hîref teşkilâtının en önemli bölüklerinden biri haline gelmiştir. Bkz. Nebi Bozkurt, "Nakkaş", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 326.

⁴⁴⁴ Bu durum bu lonca teşkilatı içerisinde uyum ve disiplinden uzak bir görüntü vermelerine neden olmuştur. Nizâm-ı kadîmlerine uygun olmayan hareketlerde bulunanlar ve itaatten tamamen çıkanlar için öncelikli olarak sakalını tıraş etmeleri, şâkird olmak için de üç seneden önce izin verilmeyip eğer üç seneden önce izin verilen şâkirdler var ise tekrar ustalarının yanına gönderilmesi belirtilmiş, nizamı uymayanlar için de uyarılarda bulunulmuştur. Bkz. BOA, *C.MF.*, 113/5605.

Osmanlı Devleti'nde halkın refahının sağlanması hususunda narha büyük bir önem verilmiştir. İstanbul iç pazarında meydana gelen iktisadî dalgalanmalar, esnaf ve narh kontrolünü birinci derecede önemli bir devlet sorunu haline getirmiştir. Pazarın kontrolü, sadrazamın görevleri arasında yer almakla birlikte bu görevi yerine getirirken kendisine, başta İstanbul kadısı, yeniçeri ağası ve muhtesib gibi görevliler de eşlik etmiştir. *Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanûnnâmesi*'nde, narhın herkesi ilgilendiren bir mesele olması dolayısıyla ferman çıkmadıkça fiyatların yükseltip düşürülemeyeceği, ayrıca, her iki durumda da çok dikkatli olunması ve halkın zarara uğraması söz konusu olmadığı takdirde narh hususunda ferman çıkarılmaması üzerinde özellikle durulmaktadır. Narh söz konusu edilirken, sadece tayin olunan fiyattan satmak değil, fakat bunun yanında, kalitenin de bozulmaması gerektiği hususuna dikkat çekilmekte, sanatına hile katan, fiyata riayet etmekle beraber gramajı düşüren veya özellikle ekmeği çiğ çıkaranların affedilmeyip cezalandırılmaları gerektiğine de temas edilmektedir.⁴⁴⁵

XVIII. yüzyılda birkaç defa defterdarlık makamına getirilmiş olan Sarı Mehmed Paşa da *Zübde-i Vekayiât* adlı eserinde, narh konusuna temas etmiştir. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın narh taraftarı olmadığı için fiyatları serbest bıraktığından ve bu durum karşısında da esnafın mallarını istedikleri fiyattan sattıklarından, bu uygulamadan zarar gören halkın ise şikayetçi olduğundan bahseder. Fazıl Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra da bu durumu devam ettirmek isteyen esnafı, narha uygun hareket etmeleri konusunda yeniden düzenin getirilmesi için ilgili görevlilerin bir hayli uğraşması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁶

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin esnaf loncalarının nizamını bozucu etkilerine karşılık devlet tarafından uyarıcı nitelikte fermanlar çıkarılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise bu uyarılar cezaî anlamda belki de daha etkili olmak adına kalebendlik cezası şeklinde olmuştur. Narha aykırı davranışlarda, mesela ekmeğin gramajında %5 civarında kalan sapmalar, normal beşerî yanılma sınırı düşünülerek herhangi bir ceza konusu sayılmazdı.⁴⁴⁷ Mayıs 1767 tarihli bir belge Sadrazamın tebdilen çarşı pazarda gezdiği sırada noksan ekmek pişiren dört nefer fırıncı ve yeniçerinin hapsedildiğine dairdir. Yeniçerilerden Hüseyin, Kasımpaşa'da Yeni Çeşme fırınında ekmekçi olup ekmek narhından 45 dirhem, Murad Kasımpaşa'da Küçük Hamam yakınlarında ekmekçi olup

⁴⁴⁵ Mübahat S, Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s. 7.

⁴⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 387-389.

⁴⁴⁷ Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", s. 298.

ekmek narhında 20 dirhem, İsmail, yine Kasımpaşa'da bulunan mahkeme karşısında fırıncı olup ekmek narhında 11 dirhem, Mehmed ise Tersane-i Amire Kapısında bulunan Yeni fırında ekmekçi olup ekmek narhında 30 dirhem noksan tartmış olmalarından dolayı bu durumun sadrazam tarafından teftiş esnasında fark edilmesi üzerine, bu kişilere kalebendlik cezası verilmiştir.⁴⁴⁸

Narha riayet edilmemesine yönelik bir diğer belge ise eksik kömür tartılmasına yöneliktir. Langa Yenikapısı'nda kömürcü olan 1. Cemaat odasından Ahmed ile 13. Cemaat neferlerinden Davud ve Paşa iskelesinde kömürcülük yapan Süleyman kömürü narhtan fazla sattıkları, noksan tartarak halkı zarara uğrattıkları ve bu konuda benzer usulsüzlükleri yapan diğer esnafa da ibret olması için Bozcaada'ya sürgün ve kalebendlik cezası verilmesi istenmiştir.⁴⁴⁹

2.6.3. Esnaf-Yeniçeri İlişkisinde Devlet Politikası

Esnaf-Yeniçeri kimliğinin oluşmasında devletin uygulamış olduğu politikaların etkisi hayli büyük olmuştur. Bir acemi, yeniçeriliğin ilk aşaması olan acemilikten itibaren devletin tayin ettiği işlerde çalışmaya başlamış, birçok meslek dalında daha yeniçeri olamadan tecrübe ve bilgiye sahip olmuştur. Gerek saray hizmetinde çalıştırılmak üzere ve gerekse şehrin imar faaliyetlerinde ihtiyaç duyulduka acemi oğlanları bu işleri görmek için yeniçeri ağasına yazılan hükümlerle görevlendirilmişlerdir. Yeniçeri kimliğini kazanmış asker bir anlamda belli bir meslek dalında az çok tecrübe kazanmış belli deneyimler edinmiştir.⁴⁵⁰ Yeniçerilerin zaten kendi içlerinde kasap ve aşçıların da

⁴⁴⁸ 16 Zilkade 1180/15 Mayıs 1767 tarihli belge için bkz. BOA, *C.BLD.*, 2/64. Belirlenmiş narha uygun olmayan noksan tartılan ekmeğe yönelik verilen kalebentlik cezasına dair diğer başka belge örnekleri şu şekildedir: İstanbul'da Sultan Selim yakınlarında ekmekçilik eden 56. Bölük yeniçeri neferlerinden Cafer Beşenin yetmiş dirhem noksan ekmek satmasından dolayı sürgüne gönderilmiştir. Kendisi bu hususta daha önceden uyarılmasına rağmen bu gibi fahiş noksanlıkları devam ettirmesinden dolayı Seddülbahir Kalesi'nde kalebend cezası verilmesine dair ferman suretidir. 15 Muharrem 1185/30 Nisan 1771 tarihli belge için bkz. BOA, *C.BLD.*, 68/3378.

İstanbul'da Tavukpazarı'nda fırıncı olan yeniçerilerin 35. Bölüğü'nden İbrahim'in ekmeğin bir paralığında otuz beş dirhem noksan olduğu yine tebdilen gezmekte olan sadrazam tarafından anlaşılaraq muhızır ağa tarafından Kilibahir Kalesi'nde kalebend edilmesine karar verilmiştir. 25 Rebülâhîr 1182/9 Ağustos 1768 tarihli belge için bkz. BOA, *C.BLD.*, 112/5563.

⁴⁴⁹ Bu kişiler belirlenen narh fiyatına uymamakla birlikte elli vukiyye olarak tarttıkları her kömürde on iki vukiyye noksan olduğu ortaya çıkmıştır. 13 Cemâziyelâhîr 1183/14 Ekim 1769 tarihli belge için bkz. BOA, *C.BLD.*, 11/531.

⁴⁵⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bu belgeler bu dönemde acemi oğlanlarının, Acemi Ocağı'nda askerî eğitimlerinin dışında sivil hayatı da içine alan hangi mesleklerde uzmanlaşabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. 9 Muharrem 968/30 Eylül 1560 tarihli yeniçeri ağasına yazılan hükümde İstanbul'a

bulunmuş olması ve acemilik döneminde hepsinin inşaat işlerinde çalışmış kimseler olmaları, onların bu alanda yabancılık çekmemesini temin ettiği gibi zamanla zanaat sahibi birinin askerî konuma geçmesi de sadece o konunun verdiği menfaatlerden yararlanmaktan ibaret kalmıştır.⁴⁵¹

Devletin, yeniçerilerin ulûfesini artıracak güce sahip olamaması bu açığı kapatmak için farklı çözümler bulma yoluna gitmesine sebep olmuş, XVI. yüzyıldan sonra yeniçerilere taşrada da görevler verilmeye başlanmıştır. Taşrada yeniçeri garnizonlarının başta Bursa, İzmit, Edirne gibi merkezlerde bulunan subaşılar dışında, onların hizmetinde olan ve tamamen yeniçerilerden oluşan *yasakçılar* görevlendirilmiştir.⁴⁵² Yeniçerilerden, yeniçeri ağasının kadılık makamına yazdığı mektupla görevlendirilen yasakçılar, şehirlere gelen yolların giriş çıkış noktalarını ve önemli mevkileri gözaltında tutmak, devletin idarî ve ticarî anlamda koyduğu yasakları yerleşim birimlerinde, mukataa ve darphaneler gibi birimlerde uygulamaya çalışmak gibi hizmetler görmüşlerdir. Ayrıca yasakçıların; tüccar ve sarraf gibi kişilerin evlerini, dükkânlarını ve ticarî mallarını arayarak, devletin yasakladığı paraları ellerinde bulunduranları yakalamak gibi yetkileri de olmuştur.⁴⁵³ Yasakçılar sadece taşrada bulunmaz, İstanbul'daki yeniçerilere yasakçılık görevi verilirdi.⁴⁵⁴ Üsküdar Kadısına yazılan hükümde, Üsküdar ile İstanbul arasında işleyen kayıklara tahammülünden fazla yolcu bindirilmemesi ve yolculardan fazla ücret alınmaması için Dergâh-ı Âlî Yeniçerilerinden Kayıkçılar Yasakçısı Davud'un

gelen su yolu hizmeti için yirmi üç acemi oğlanının kapıya çıkarılması istenmektedir. Bkz. BOA, MD, 3/1581. 18 Rebülevvel 972/24 Ekim 1564 tarihli bir başka mühimme kaydında ise vefat eden hâssa câmeşûyân (çamaşırcılar) yerine acemi oğlanlarından yedi nefer devşirme oğlanı istenmektedir. Bkz. BOA, MD, 6/267. 3 Şevvâl 977/11 Mart 1570 tarihli bir hükümde ise Edirne'de yapılmakta olan camii binasına hizmet için yüz acemi oğlanı talep edilmektedir. Bkz. BOA, MD, 9/122.

⁴⁵¹ *Kavânî-i Yeniçeriyân*'da yeniçerilere ticareti men eden bir yasa (Kadîm kanûn üzere, yeniçeri yoldaşlardan birisine sanat işletmemek, kile ve terazi tutturmamak gerektiği Kavânî-i Yeniçeriyân'da ifade edilmekle birlikte *yine de bu işleri yapmaya devam ederse hakkından gelip timara çıkarmak gerektiği* belirtilmektedir) bulunmasına rağmen II. Bayezid dönemi Ayasofya vakfı idarecileri bu yasayı pek de dikkate almamışlardır. Çünkü vakıf dükkânlarını yeniçerilere kiralamış ve kiralama işlerinde asker ve sivil ayrımı gözetmemişlerdir. Burada yeniçerilerin başka dükkânların yanı sıra börekçi ve sarraf dükkânlarının da kiracısı oldukları görülmektedir. Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, s. 32-33.

⁴⁵² Miyase Koyuncu Kaya, "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler", *History Studies International Journal of History*, S. 4/5, 2013, s. 193.

⁴⁵³ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, s. 443. Taşrada görevlendirilen yasakçılar ile ilgili zaman zaman sancakbeyi veya toprak kadısının yasakçıların halka zulmettikleri yönünde hükümlere de rastlanmaktadır. Aksaray halkı giden gelenin zulmünden kurtulmak için yasakçı talebinde bulunmuş, bu talep üzerine de devlet tarafından altı yeniçeri yasakçı olarak görevlendirilmiştir. Ancak kadı tarafından aksi bir iddia ortaya atılması sorasında bunun sebebi sorgulanmaktadır. 24 Rebülevvel 972/30 Ekim 1564 tarihli belge için bkz. BOA, MD, 6/326.

⁴⁵⁴ Daha önce değindiğimiz gibi İstanbul'da bulunan Rum Patriği maiyetine de yeniçerilerden yasakçılar görevlendirilmekteydi.

görevlendirilmesi istenmiştir.⁴⁵⁵ Devletin yasakçılara vermiş olduğu görev ve yükümlülük ilerleyen yıllarda toplumsal açıdan önüne geçilemez bir takım sorunlar yaşanmasına sebep olmuş, bu görevlilerin askerlik dışında işlerle meşgul olmalarının yolunu açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde esnaf örgütlenmesi gerek sayı ve gerekse de mekân açısından birbirleri ile yakın ilişki imkânı veren, sınırlı bir büyüklüğü aşmayan birimlerden oluşmaktaydı. Lonca teşkilatında devlet ile loncalar arasında münasebeti sağlayan ve hükümet tarafından tayin ve azl edilen kişi kethüda idi. Kethüdaları kendi içlerinden biri olarak esnaf seçer, İstanbul kadılığına arz eder, kadılık tarafından tahkikatı yapılan kethüda adayını bu göreve layık görülürse, hükümete arz edilir ve tayin işi gerçekleşirdi.⁴⁵⁶ Kethüda aynı zamanda esnaf ile devlet arasında irtibat kuran yarı resmî bir memurdu ve esnafa hammadde temini, esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, gedik intikalleri ile ilgili işlemlerin yapılması gibi görevleri de yürütürdü.⁴⁵⁷

Genç'e göre, askerî zümre mensupları başlangıçtan beri iltizam sektöründe çoğunlukta olmuşlardır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren maaşlarını zamanında ve tam olarak alabilmeyi garanti eden iltizam sektörüne daha büyük çapta yönelmeleri bu sayıyı hızla arttırmıştır. Sektörün tamamıyla askerî zümre mensupları ile dolmaya başlaması XVII. yüzyılın başlarından itibaren giderek hızlanmış, askerî zümrenin sayıca artması, masraflar ve bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir.⁴⁵⁸ Bütçe açıklarının başlıca etkisi, bu dönemde bilinen enflasyona göre düşük kalmış bulunan maaşların zamanında ve tam olarak ödenememesinde kendini göstermiştir. Sayısı artan askerî zümre mensuplarının, reel olarak düşük kalan maaşlarını zamanında ve tam olarak alamama tehlikesiyle karşılaştıklarında yaptıkları işler arasında iltizam sektörüne yoğun şekilde girmeleri çok belirgindir. Devlet de buna karşı koymak yerine, bu uygulamaların kısa vadede çözüm getireceği için müsamahalı olmuştur.

⁴⁵⁵ 12 Cemâziyelevvel 972/16 Aralık 1564 tarihli belge için bkz. BOA, MD, 6/516.

⁴⁵⁶ Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafları*, s. 17.

⁴⁵⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara, 2018, s. 54.

⁴⁵⁸ Bu dönemle birlikte sayıları artmakta olan askerler arasında rekabetin yönleri de değişmiştir. Birinci değişim, maaşlarını hazîneye terk etme karşılığında mukataa iltizamlarını almaya yönelmeleridir. "Hazînemânde" olarak bilinen bu süreç XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamış ve ikinci yarısında hızlanmıştır. Mukataaların değişmez görünen bedelleri, iltizamı almak için feda edilen yıllık maaş miktarında fiilen arttırılmış oluyordu. Bu süreç sayesinde devlet, daha önce mültezimlere intikâl etmekte olan kârların bir bölümünü maaş ödemelerinden sağlanan tasarruf şeklinde hazîneye transfer etmiş oluyordu. Rekabetin değişen diğer yönü ise iltizam peşinlerinin yükseltilmesi olmuştur. Bu peşinler mültezimlerden alınan kısa vadeli iç borç demektir ve donmuş görünen iltizam bedellerini bu borcun ödenmesi söz konusu olmayan faizi oranında yükseltmiş oluyordu. Bu iki yönde yoğunlaşan rekabet sayesinde devlet vergilerden hazîneye intikal eden bölümü arttırmaya çalışıyordu. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 156.

Devletin XVII. yüzyılla birlikte kethüda seçimlerinde farklı bir yol izlemeye başladığını görmekteyiz. Askerî statüde olan ve özelde de yeniçeri kimliği olan askerler lonca yönetiminde önemli konum olan kethüdalık görevine atanmaya başlamışlardır. Bu dönemde iltizam sisteminin ekonomik alanda yeni alanlar açması bu yeni düzenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zanaat örgütleri birçok bakımdan lonca teşkilatı içerisinde kendini denetleyen bir idari yapıya sahipken, özellikle de XVIII. yüzyılla birlikte devletin teşkilat dışından kişileri kethüda olarak ataması, lonca teşkilatı içerisinde birtakım aksaklıklara sebebiyet vermiş, bir anlamda sağlıklı bir denetimi engellemiştir. Tabii bu, zanaat örgütlerinin ödemesi gereken yeni bir vergi anlamına geliyor, fakat karşılığında da lonca mensuplarına hükümete ulaşabilme imkânı da sağlamış oluyordu. XVII. yüzyılda başlatılan bu uygulama XVIII. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Askerî sınıf mensupları maaşlarını hazîneye bırakmaya (hazîne-mânde) teşvik edilmiş, karşılığında da zanaat örgütlerinden birine kethüda olarak atanmışlardır. Bu uygulama İstanbul'dan da diğer kentlere yayılmıştır. Devlet bu sayede hem bütçe giderlerini kısma hem de esnaf örgütleri üzerindeki malî kontrolünü artırma imkânı bulmuştur.⁴⁵⁹

XVII. yüzyılın başlarına ait bir mühimme kaydında kethüda atamasını konu alan bir hükümde bu meslek dalında hâlâ yeniçeri gibi askerî kimliği olan kimsenin kethüda olarak atanmayıp eskiden olduğu gibi kendi içlerinden birinin seçilmesi istenmektedir. İstanbul kadısına yazılan hükümde İstanbul'daki şîrugancı (susam yağı/şîrlagan) taifesinin kethüda, yiğitbaşı, dîdebân (bekçi) ve kâtipleri eskiden beri kendi aralarından seçildiği halde, son zamanlarda bu görevlerin yeniçeri ve benzeri askerî taifesinden olan kişilerce yürütüldüğü bildirilip bu görevlere asker taifesinden kimsenin karıştırılmayıp eskiden olduğu gibi kendi içlerinden birinin tayin edilmesi istenmekte ve bu talep kabul edilerek yine kendi içlerinden bu görevler için atamaların yapılmasına izin verilip askerî makamdan olan kimsenin müdahalesi men edilmektedir.⁴⁶⁰ Eylül 1703 tarihli belgede, İstanbul'da aşçılar, şerbetçiler ve kebabçılar kethüdalığını yeniçerilerden Ahmed Halil kendisine verilmesini

⁴⁵⁹ Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", s. 300.

⁴⁶⁰ Belgeden de anlaşılacağı üzereyüzyılın başında kethüda atamalarında meydana gelen değişim henüz tam olarak kabul görmemekle birlikte uygulanmaya da başlanmıştır. Esasında böyle bir değişikliği kabul etmek istememelerinin sebebi mevcut düzenlerinin bu yeni atama şekli ile bozulmuş olmasıdır. Önceki düzenlerinde sermayeleri için gereken malın beraberce alınıp ödenmesi gereken vergileri de beraber ödemekteyken askerî unsurların bu işe karışmasıyla birlikte sermayeleri için gelen malın onlar tarafından alındığı ve vergi ödemek gerektiğinde ise ödemediklerinden şikâyet edilmektedir. 9 Zilkade 1026/8 Kasım 1617 tarihli belge için bkz. BOA, MD, 82/335.

talep etmiş ve bu görev karşılığında da günlük yedi akçe olan ulûfesini hazîneye terk etmiştir.⁴⁶¹

Kayıkçı ve peremecilerin (tek direkli, iki yelkenli yük kayığı) kethüdası olan Ahmed Beşe ise 1096/1685 senesinden itibaren bu esnaf grubunun kethüdalığını yapmakla birlikte günlük on beş akçe yeniçerilik ulûfesi karşılığında bu göreve gelmiştir. O tarihten itibaren kethüda olup, tüm kayıkçı ve peremeci tâifeleri kendisinden memnun olduklarını bildirmişlerdir. Eski kethüdaları gibi o da kürekçi ve diğer vergilerin tahsilinde zorluk yaşamamaları için yine kendi ihtiyarları ile her bir iskeleye bir vekil tayin etmiştir. Eski usul uygulamaların yeni atanan bu kethüda döneminde de devam etmesi ve yaşanabilecek sıkıntıların önlenmesine yönelik tedbirler alınması bu memnuniyetin başlıca sebebidir.⁴⁶²

Yeniçeriler ulûfelerini hazîneye terk etmeleri karşılığında kethüdalık dışında başka görevlere de atamaları yapılmaktaydı. Mesela Eylül 1700 tarihli belge, İstanbul gümrük sarraflığı hizmetine karşılık günlük sekiz akçe ulûfesini hazîneye terk eden Yeniçeri Mehmed'e verilmesi için, Gümrük Emni Ahmed tarafından yapılan talebin kabulüne dairdir.⁴⁶³ Bölükbaşılık görevi için ise 1. Bölük'ten Ali Hasan günlük on akçe ulûfesini hazîneye bıraktığından Üsküdar Yemişçiler Bölükbaşılığı görevi kendisine verilmiştir.⁴⁶⁴

24 Numaralı Sicil Defterindeki kayıtlara göre 1138-1151/1726-1738 tarihleri aralığında İstanbul'da bulunan esnaf içerisinde yeniçerilerin "kethüdalık" görevini üstlendikleri esnaf grupları Tablo 11'deki gibidir.

⁴⁶¹ 19 Cemâziyelevvel 1115/30 Eylül 1703 tarihli belge için bkz. BOA, *TCT.*, 9/1048.

⁴⁶² 24 Cemâziyelevvel 1102/23 Şubat 1691 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 54*, s. 9a, sr. 4.

⁴⁶³ 27 Rebûlevvel 1112/1 Eylül 1700 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.DH.*, 17/1541.

⁴⁶⁴ 23 Rebûlâhir 1113/27 Eylül 1701 tarihli belge için bkz. BOA, *AE.SMST.II*, 128/14057.

Tablo 11 Yeniçerilerin Kethüda Oldukları Esnaf Grupları⁴⁶⁵

Esnaf	Kethüda
Kapan iskelesinde Bulunan Hammallar	Kethüda İbrahim Beşe
İstanbul ve Eyüp'te Bulunan Paçacılar	Kethüda Murad Beşe
Çivi Kesiciler	Kethüda Hızır Beşe
Kayıkçılar	Kethüda Mustafa Beşe
İstanbul, Üsküdar ve Galata Bulunan Hurdacılar	Kethüda Hızır Beşe
Câmeşûyucular (Çamaşırcılar)	Kethüda Mustafa Beşe
Ahırkapı iskelesindeki Piyade Kayıkçıları ve Kapı Dışındaki Kahveciler	Kethüda Ali Odabaşı
Kassârlar (çırpıcı, yıkayıcı) ⁴⁶⁶	Kethüda Mustafa Beşe ile Hüseyin Beşe
Çörekçiler	Kethüda Mehmed Beşe
Karılar Hamamında Sahtiyân Boyayan Boyacı ⁴⁶⁷	Kethüda Mehmed Beşe
Oturakçılar	Kethüdası İvaz Beşe
Defterdar iskelesinden İstanbul'a Çalışan Kayıkçılar	Kethüda Hüseyin Beşe
Beykoz, İncirli, Anadolu Hisarı ve Kanlıca'daki Piyade Kayıkçıları	Kethüda Mehmed Beşe
Kadayıfçılar	Kethüda Osman Beşe
Ahırkapı'daki Kayıkçılar	Mehmed Beşe
İstanbul'da Çörekçi Fırınlarda Simitçiler	Kethüda Mehmed Beşe
Narlı Kapı Dışındaki Yıkayıcılar	Kethüda Hüseyin Beşe
İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki Abâcı ve Bezzâzlar	Kethüda İsmail Çelebi

⁴⁶⁵ 24 Numaralı İstanbul Kadılığı Sicili özellikle İstanbul'da bulunan esnaf-zanaatkarları ve nizamlarını ihtivâ etmesi bakımından önemlidir. Adını ve mührünü defterin birden fazla yerinde daha çok bilinen "Kethüdazade Mehmed Efendi" künyesiyle kullanan Mehmed Said Münir Efendi, İstanbul kadılığı günlerindeki narh tespiti meselesine özeni ve esnaf nizamına gayretiyle meşhurdur.

⁴⁶⁶ Kassârlar (çırpıcı, yıkayıcı): Temizlemeci, leke temizleyici veya yıkayıcı. Halı kilim temizleyici, toz alıcı, silkeleyici.

⁴⁶⁷ Belgede geçen sahtiyân perdahtlanmış, serpilerek boyanmış ve cilalanmış deri anlamındadır. Evliya Çelebi, debbağlar esnafından bahsederken bu kelimeyi kullanır. Konu ile ilgili belgede şu ifadeler yer almaktadır: "Karılar hamamındaki boyacıların kethüdalığına Mehmed Beşe b. Mustafa'nın tayin edildiği: Mâ fih kemâ fih, harrerehu'l-fakîr ileyhi sübhânehû -azze şânühû -Kethüdazâde Mehmed el-kadı bi Dâri's-saltanati'l-âliyye ufiye anhu mahmiye-i İstanbul'da Karılar hamamında sahtiyân boyayan boyacı tâifesinden perdahtcıbaşı İsa Beşe b. Mehmed ve Mehmed Beşe b. Hasan ve el-Hac İsmail b. el-Hac Ali ve el-Hac Hüseyin b. Receb ve Mustafa b. el-Hac Hızır ve Molla Mustafa b. el-Hac Osman ve sairleri meclis-i şer'-i şerif-i enverde, hırfet-i mezbûre ustalarından işbu râfi'u'l-kitâb Mehmed Beşe b. Mustafa nam kimesne mahzarında.... Fi 29 min Muharremi'l-haram sene 1139". İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s.44b, sr.1.

Tabloda en dikkat çekici nokta, esnaf teşkilatlanmasında kethüdalık gibi önemli bir mevkide bulunan yeniçerilerin, özellikle de kayıkcılık, kahvecilik ve hammallık gibi meslek dallarında daha geniş yer bulmasıdır. Nitekim şehrin ayaktakımını istihdam eden bu meslekler yeniçerilerin daha önce de belirttiğimiz gibi bu kesim ile kurmuş oldukları ilişkilerin kanıtı olması bakımından önemlidir. Tabloya göre askerî kimlik taşıyanlar zanaattan çok ticaretle uğraşan bir kesimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu mesleklerin büyük bir bölümü zaman içerisinde öğrenilecek belli bir beceriyi de gerektiren meslek dalları değildir. Askerî kimlik olarak beşe unvanı ön plandadır. Tabloya göre askerî statüye sahip olan esnaf kayıkcılık başta olmak üzere belli ekonomik sektörlerde daha yoğun olarak yer almaktadırlar. Kethüda konumunda olan bu meslek grupları içerisinde yer alan esnafın ya da çalışanların beşe unvanını kullanıyor olması ya da kullanabilmesi sosyal ve ekonomik açıdan aralarında çok da bir fark olmadığını göstergesidir. Örneğin yeniçeri-esnaf ilişkisinin ekonomik hayata etkileri bölümünde çeşitli davalara konu olan olaylarda genellikle esnaf beşe sıfatını taşıyan kişiler olduğu gibi, Tablo 11’de yer alan meslek gruplarının kethüdası olan kişiler de yine beşe unvanına sahiptir.

Gedik dükkânlardan oluşan her esnaf birliği, gedik dükkânların adediyle sınırlı iş yerlerini hangi durumlarda ve kimlerin gedik hakkına sahip olarak işletebileceklerini belirleyerek bu hususları kendi esnaf nizâmları haline getirmeye başlamıştır. Devlet de bu nizâmları onaylamıştır. Mesela, İstanbul’daki kasap esnafı birliği kasap dükkânı gediklerine dair nizâmlarını kendileri belirlemişler ve bu nizâmı devlet de onayladığına dair esnafa ferman vermiştir. Devletin de onayladığı bu nizâma göre gedik dükkâna sahip bir kasap ustası öldüğünde tasarrufundaki dükkân gediği nâzırları olan yeniçeri ağası, kethüdaları ve ihtiyar ustaları tarafından vefat eden ustanın erkek evladına verilecek, şayet erkek evladı yoksa yine bu kişilerce gedik aynı birlikte yer alan esnaftan *müstahak* olanına verilecektir.⁴⁶⁸

Esnaf loncalarında uygulanan bu gedik sistemi, askerî unsurlar için de geçerli olmuştur. Gedik sahibi yeniçeri vefat ettiği zaman tasarrufunda bulunan dükkânın gediği, nâzırları olan yeniçeri ağası, kethüdası ve ihtiyar ustaları tarafından evladına verilmekteydi. Eğer evladı yok ise ağa, kethüda ve ustalar tarafından uygun olan bir kişiye

⁴⁶⁸ Ahmet Kal’a, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri, İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, C. 1, İstanbul, 1998, s. 52. Gedik konusunda detaylı bilgi için bkz. Miyase Koyuncu Kaya, “The Dilemma of The Ottoman State: Establishing New Dedik sor Abolishing Them”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Ankara, 2013, s. 441-463.

verilirdi.⁴⁶⁹ Benzer bir durum olarak ulûfe karşılığında verilen görevin evladına bırakılması da mümkündür. Ancak bu durum sadece vefat durumunda da olmayabilirdi. Yeniçerilerin ulûfelerini hazîneye bırakarak esnaf loncalarında önemli mevkilere gelmeleri gibi bu görevi yine kendi talepleri doğrultusunda ve ilgili makamların da onayını alarak çocuklarına bırakabilmeleri de mümkündür. Yeniçeri Ömer Hasan'ın artık görevini yerine getiremeyecek durumda olmasından dolayı tasarrufunda olan İstanbul Gümrüğü Sarraflığını kendi isteği ile oğlu Mehmed'e verme talebi Gümrük Emni Osman Ağanın arzı ve padişahın da onayı ile kabul edilmişti.⁴⁷⁰

Akarlı'ya göre, gedik sahibi kişilerin ekonomik aktiviteleri, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle iki nokta üzerinde anlaşmazlıkların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bunlardan ilki, esnaf ve tüccarın hammadde tedariki konusuydu. Bu konuda hammadde temin eden kişilerin paralarını zanaatkârlardan ve tüccarlardan toplamaları hususunda yaşanan sıkıntılarda, özellikle borçlu olan esnafın vefatı sonrasında bu alacağın mirasçılardan talebi ile yaşanan sıkıntılardır. İkinci olarak, bazı esnaf ve tüccar gruplarının gediklerini taransferleri meselesidir. Gediklerin satış, kiralama ve transferleri çeşitli şikâyetlere sebep olmuştur. Gedik sahiplerinin alacaklıları veya mirasçıları tarafından ticaretinin yapılması için uygun olmayan veya bu işi bir yarışa çevirmek isteyen farklı bir işletmeye dönüşmesi, esnaf gruplarının bütünlüğüne ciddi şekilde zarar vermiştir. Nitekim ilgili gediğin herhangi bir beceriye yetkin olmayan bir kişinin sahip olması o esnaf grubuna zarar vermesine yol açmıştır. Bu durum bir bütün olarak o esnaf grubunun güvenilirliği kadar dürüstlük ve cesaretinin de kırılmasına, tüccarların gerekli hammaddeleri tedarik etmekten çekinir olmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu sıkıntılar esnafı olduğu kadar fiyatların artmasına bağlı olarak halkı da olumsuz etkilemiştir.⁴⁷¹

Devletin belli görevleri ulûfe karşılığı satması maddi açıdan hazîne için önemli olmasının yanı sıra esnaf üzerinde etkin bir rol almasında da etkili olmuştur. Yeniçeriler için ise zaten zor ödenen ulûfelerini riske atmadan bağlı olduğu esnafın gelirleri ile sağlamış olması bir nevi maddi sıkıntılarına çözüm olmuş oluyordu. XVIII. yüzyıldan

⁴⁶⁹ İlgili belge kasap gediğine bir örnek olup, tasarrufunda olan kasap dükkânı gediği nâzırları olan yeniçeri ağası, kasaplar kethüdası ve ihtiyar ustalarınca evladına ve evladı olmazsa ağa, kethüda ve ustaları tarafından uygun birine verilmekle birlikte vefat eden Mehmed'in Sulumanastır'da bulunan kasap dükkânı gediği oğlu Hasan'a verilmiştir. 29 Şevvâl 1138/30 Haziran 1726 tarihli belge için bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 16b, sr. 1.

⁴⁷⁰ 18 Rebülevvel 1122/17 Mayıs 1710 tarihli belge için bkz. BOA, *İE.TCT.*, 20/2158.

⁴⁷¹ Engin Deniz Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840", *Law, Anthropology, and The Constitution of The Social-Making Persons and Things*, Ed. Alain Pottage and Martha Mundy, Londra, 2004, s. 177-178.

itibaren yaşanan ekonomik sıkıntılar esnafı da doğrudan etkilemiş, onlar da bu sıkıntılarını devlete iletme ve kendi seçecekleri kişidense daha nüfuzlu birinin başlarında olmasını devlet ile doğrudan temas kurma olanağı sağlaması açısından daha uygun görmüşlerdir. Yeni usülle bu işlere yabancı bir kişinin atanması bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiş, bu sorunları çözmek için esnaf yeni çözüm yolları arayışına girmiştir. Esnaf kethüdalıklarının bir bölümü, hazîne için gelir getiren mukataalar şeklinde yeni birer vergi kaynağı haline dönüşmüştür.⁴⁷²

Goodwin, yeniçerilerin esnaflaşması olayına onlar açısından bakarak farklı bir yorum getirir. Ona göre, esnafın güçlenmesinde yeniçerilerin önemli katkısı olduğundan ve loncaların özgür birer kuruluş haline gelip, devlet baskısı altından kurtulmalarının yeniçerilerin etkisi ile gerçekleştiğinden bahseder.⁴⁷³ Esasında bu görüşün çok isabetli olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bilakis bu durum esnaf örgütlerinin gerek işleyiş ve gerekse iktisadî anlamda gerilemesine sebep olmuştur.

1792 yılından itibaren tutulmaya başlanan ve takip eden yıllar içerisinde de devam eden “Kefalet Defterleri” bir nevi nüfus yoklaması mahiyetinde olup, İstanbul esnafının kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlere yapılan kayıtlarda isimler ile birlikte unvanlarında belirtilmiş olması askerî kimliği olan kişilerin genel esnaf içerisinde ne oranda olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁷⁴ Bu defterler tutulmadan önce esnafın birbirine kefil olma durumları sicil defterlerine kaydedilmekteydi. 24 Numaralı İstanbul Sicil defterinde bu şekilde esnafın birbirine kefil olduklarına yönelik belli esnaf gruplarının kaydı bulunmaktadır. Devlet bu kayıtlarla İstanbul’da kefilsiz kalan ve çalışan kişilerin tespitini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda İstanbul’da çalışan nüfus hakkında da bilgi sahibi olmayı amaçlamıştır. Defterde yaklaşık altmış ayrı esnaf adı ile işleri yapanların isimleri, sayıları, yerleri ve bazen de kefilleri belirtilmiştir. Bu defterdeki kayıtlara göre 1138-1151/1726-1738 tarihleri aralığında İstanbul’da bulunan esnaf içerisinde askerî bir kimlik

⁴⁷² Esnafın mesleki meselelerine yabancı oldukları için, iyi birer yönetici olmadıkları durumlarda onların yerine örgüt, işleri fiilen yürütmek üzere, yine kendi onayları ile ustalardan birini kethüda olarak seçmeye devam etmişlerdir. Tayinle atanan devlet görevlisi, kethüdalık aidatını toplamakla yetinen bir statü içerisinde bırakılmıştır. Sonuç olarak bu değişim esnaftan alınan vergilerin biraz daha artırılması ve karşılığında esnafın, daha etkili olarak ikinci bir temsilciye kavuşması ile sonuçlanmıştır. Bkz. Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devlet”, s. 300-301.

⁴⁷³ Goodwin, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁷⁴ Cengiz Kırılı-Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, İstanbul, 2012, s. 7-10. Kefalet Defterleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Başaran, *Remaking The Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul at The End of The Eighteenth Century, 1789-1793*, Ph.D., University of Chicago, 2006; Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2000.

ve “kethüdalık” görevini üstlenmiş olan kethüdaların kefil oldukları esnaf grupları Tablo 12’deki gibidir.

Tablo 12 Kethüda Olarak Kefil Oldukları Esnaf Grupları⁴⁷⁵

Esnaf Grubu	Kefil
Kapan iskelesinde Bulunan Hammallar	Kethüda İbrahim Beşe
İstanbul ve Eyüp’te Bulunan Paçacılar	Kethüda Murad Beşe
Ahır kapısı dışında kahveciler	Kethüda Ali Odabaşı
Kassârlar	Kethüda Mustafa Beşe Kethüda Hüseyin Beşe
Defterdar iskelesinden İstanbul’a Çalışan Kayıkçılar	Kethüda Hüseyin Beşe
Beykoz, İncirli, Anadolu Hisarı ve Kanlıca’daki Piyade Kayıkçıları	Kethüda Mehmed Beşe
Kadayıfçılar	Kethüda Osman Beşe
İstanbul’da çörekçi fırınlarında simitçiler	Kethüda Mehmed Beşe

Tabloda yer alan esnaf gruplarının toplu olarak kefilleri, kethüdaları iken bazı esnaf grupları kendi içerisinde birbirlerine kefil olmuşlardır. Bu kefillikte özellikle beşe sıfatı taşıyan kişilerin birbirlerine kefil olmaları da muhtemeldir ki bu ilişki yeniçeriler arasındaki yoldaşlık geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum esnaf gruplarından en çok kayıkçılar ve kahveciler esnafı arasında görülmektedir.⁴⁷⁶ Ancak bunun dışında sivil halktan ya da zımmî kesimden kimselerle askerî kimliğe sahip olanlar arasında kefillik sözleşmesi de yapılmıştır.

Asker olsun ya da olmasın, bir askerî maaş kaydına yani esâme sahibi olan kişilerin bunu kethüda ya da bir başka lonca teşkilatı makamı için esâmelerini hazîneye terk etmeleri bu dönemle birlikte sık karşılanan bir olay olmuştur. Bu görevlerin yine hızla el değiştirmesi de olağandışı bir durum olmaktan çıkmıştır. Normal şartlarda kethüdalığın yeniden satışı, hazîneye esâme hakkının iade edilmesi anlamına gelmektedir. Hazîne bu sayede lonca yöneticiliğinin satışını onaylayarak, artık “gerçek” askerlerin elinde olmayan bu esâmelerin bir kısmını geri alma imkanına sahip olmuştur.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*.

⁴⁷⁶ Mesela, Ahırkapı iskelesinde piyade kayıkçıları ve kapı dışındaki kahveciler esnafı. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 30a, sr. 3. Çatladıkapı iskelesindeki piyade kayıkçıları ve kapı dışındaki kahveciler. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 30b, sr. 1.

⁴⁷⁷ Faroqhi’ye göre, XVIII. yüzyıl, yeniçerilerin maaş belgelerinin artık satılmasının ve piyasada daha yoğun bir dolaşımının yaşandığı bir dönem olmuştur. *Osmanlı Zanaatkarları*, s. 182.

2.6.4. Yeniçerilerin Etkin Oldukları Esnaf Grupları

Yeniçeriler lonca teşkilatı içerisinde yer almaya başladıktan sonra özellikle bazı esnaf gruplarında daha etkin bir rol oynayıp birçok esnaf grubu içerisine dâhil olmuşlardır. Tütüncü, kömürcü, paçacı, nalburcu, kantarcı, hurdacı, hammal, pazarcı, ketenci, hallaç, simitçi, çörekçi, kırışçi, nalçacı, işkembeci, mumcu, kadayıfçı, turşucu, bakkal, kayıkçı gibi birçok esnaf grubu, yeniçerilerin içinde bulunduğu iş alanları olup Varna iskelesinden İstanbul'a yumurta getiren tüccar içerisinde bile yer almışlardır.⁴⁷⁸ Kahvehaneler ise en etkili ve en çok varlıklarını gösterdikleri alanlar olmuştur.

XVII. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin kahvehane işinde yer almaları, devletin de bu konuda müsamahakâr bir tavır sergilemesi ilerleyen dönemlerde onların bu alanda daha büyük bir yer edinmelerine sebep olmuştur.⁴⁷⁹ Şehirde artan kahvehane sayısı yeniçerilerin önemli bir iş kaynağı haline gelmiştir. Kasımpaşa'da yüz yedi adet kahvehanede çalışan Müslümanların yaklaşık %75'i asker kökenli olup, bunların büyük çoğunluğu evsizdi ve dükkânlarda kalmaktaydı.⁴⁸⁰ Kırılı'nın kahvehane sahipleri ile ilgili tespitlerine göre, kahvehane işletenlerin yaklaşık olarak yarısı askerî sınıfa mensup kişilerden meydana gelmekteydi. Başka bir deyişle beş Müslüman esnaftan biri askerî sınıfa ve daha özelde de yeniçeri sınıfına dâhildi. İşletmeci olmanın yanı sıra bir de bu işletmelerde çalışan işçi kesimi vardı ki, onların da büyük bir bölümü beşe, odabaşı, bostancı sıfatı taşıyan, yine yeniçeri sınıf mensubu kimselerdi.⁴⁸¹

Yeniçerilerin XVIII. yüzyılda giderek hızlanan esnaflaşma süreçleri, aşık kahvehanelerinin atmosferine siyasî ideolojilerini yansıtmalarına sebep olmuştur. Bu dönemde siyasî dedikoduların kahvehanelerde yoğunlaşması bu nedenle bir rastlantı olarak görülmez. Aşık kahvehanelerinin yeniçeri mekânlarına dönüşümleri ile bu askerî sınıfın Bektaşî tarikatıyla kurduğu yakın kültürel ilişkiler de iktidar karşıtı güçlerin kışlalardan

⁴⁷⁸ Defterde beş yumurtacının ismi geçmekle birlikte bunun dördü Beşe unvanı taşımaktadır. (Ahmed Beşe, Hasan Beşe, Halil Beşe ve Osman Beşe). Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 96a, sr. 1. Yeniçerilerin dahil oldukları esnaf grupları ve bu gruplar içerisindeki sayıları, Ek 1'de "1726-1738 Yılları Arasında İstanbul'da Bulunan Esnaf Gruplarının Toplam Esnaf Sayısı ve Bu Esnaf Grupları İçerisinde Askerî Kimliğe Sahip Olanlar" başlığı altında verilmiştir. Bu veriler 24 Numaralı İstanbul Şer'iyeye Sicil defterine göre tespit edilmiştir.

⁴⁷⁹ Kırılı, *a.g.t.*, s. 65.

⁴⁸⁰ Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 40-41

⁴⁸¹ Kırılı, *a.g.t.*, s. 155. Kırılı'ya göre özellikle de İstanbul'a göç eden kesimin en uğrak yerlerinden biri kahvehaneler olmasından dolayı öncelikli olarak aralarında bir müşteri ilişkisi başlamaktaydı. Göçmenlerle kurulan bu ilişki sonrasında ise verilen bu destek, sadakate dönüşerek korumacı ve fayda sağlamaya yönelik bir ilişkiye dönüşmekteydi. Bu noktada Kırılı, İstanbul'daki bekâr odalarının ya kahvehane sahibi yeniçeriler tarafından ya da bu odalara yakın bir yere yapılmasının tesadüfi bir durum olmadığına dikkat çeker (s. 128).

kahvehanelere uzanan bir çizgi üzerinde örgütlenmelerini hızlandırmıştır. İstanbul'da kolluk görevini yerine getiren yeniçeriler, bu dönemde açtıkları kahvehaneleri bir bakıma buldukları bölgenin inzibat merkezi haline getirmişlerdir. Bu kahvehanelerin sahipleri, yeniçeri ortalarının en çok sözü geçen kişileri olmuştur. Yakın çevreleri, kendilerine bağlı ocak neferlerinden oluşur ve tüm hizmetleri bunlar aracılığı ile görülürdü. Bu mekanların mimarisi de üstlendikleri kültürel ve toplumsal işlevlere paralel yönde şekillenmişti. Büyük yeniçeri ortalarına ait kahvehaneler genellikle iki katlıydı ve yeniçerilerin mensup oldukları ortanın nişanı birinci katın giriş kapısı üzerine asılırdı.⁴⁸²

Kahvehane açmak Yeniçeri Ocağı'na mensup kimseler için özel bir ayrıcalık haline gelmiştir. Yeniçerilerin önde gelen ve daha üst rütbede olanları böyle bir ayrıcalığa daha fazla sahip olmuşlardır. Böylece yeniçeri kahvehaneleri kışla dışında buldukları en önemli mekân konumuna gelmekteydi.⁴⁸³ Sadece devletin kendisi değil, aynı zamanda birçok Osmanlı tarihçisi de kahvehaneleri fesat mekânları olarak görmüştür. Neredeyse kahvehanelerin İstanbul'da tanınmasından otuz yıl sonra, mesela Mustafa Âlî, bu mekânları bilgisiz ve halkın dedikodusunu yapan insanların gıybet ve kötülük için toplandığı mekânlar olarak tarif eder ve bu niyetle gelen kişilerin de sipahi ve yeniçeri olduğunu belirtir.⁴⁸⁴

Temmuz 1726 tarihli kayıta, Ahırkapı iskelesindeki piyade kayıkçıları ve kapı dışındaki kahvecilerin isimleri sıralanmakta, toplam altı kahvecinin tamamı askerî kimliğe sahip kişilerden oluşmaktadır. Çatladıkapı iskelesindeki piyade kayıkçıları ve kapı dışındaki kahvecilerin yer aldığı kayıta ise toplam on kahveciden dördü yine askerî bir unvana sahiptir. Belgede aynı zamanda kahvehanelerin yakınında bulunan ve üç farklı kişi tarafından işletilen odalardan da bahsedilmesi özellikle bu gibi iş yerlerine yakın olarak bekâr odalarının inşa ettirildiği yönündeki görüşleri destekleyecek niteliktedir.⁴⁸⁵

Ağustos 1730 tarihli kayıta İstanbul'da Hoca Hayrettin Mahallesinde Şekerciler Hanı yakınında bulunan kahvehaneyi işleten Veli Beşeyi görmekteyiz. Veli Beşe bu

⁴⁸² Işın, *a.g.e.*, s. 249-251.

⁴⁸³ Kırılı, *a.g.t.*, s. 121.

⁴⁸⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *a.g.e.*, s. 219. Reşad Ekrem Koçu da yeniçerilerin son dönemlerinde bütün İstanbul esnafı arasında kahveciler ve berberlerin Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı veya yeniçerilik güden, yeniçeri taslakçısı olduğunu belirtir. Ayrıca yeniçeri zorbalığının hemen hemen hepsinin de gayet mükellef bir veya birkaç tane irat kahvehanesi olduğunu ve bu kahvehanelerin de türlü uygunsuz işlerin yapıldığı yerler olduğunu anlatır. *Tarihte İstanbul Esnafı*, s. 47.

⁴⁸⁵ Odalarda kalan kişilere kefil olanların adı verilmekle birlikte kefil olan üç kişiden ikisi yine "odabaşı" unvanına sahiptir. Muhtemelen kefil oldukları kişiler de kendileri ile işveren-işçi ilişkisi içerisindedir. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 30a, sr. 3; İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 30b, sr. 1.

dükkânın kiracısı olup, yanında “yanaşma ve hizmetkârı” olan Kalyoncu Ali Beşe, mahkeme huzurunda Veli Beşeyi vasî olarak tayin etmektedir. Ali Beşe sadece vasî tayin etmekle kalmayıp aynı zamanda kendi terekesini kayıt altına aldırması ve Veli Beşeye ait olan kahveci dükkânına ait hiçbir eşyada hakkı olmadığını belirterek kendi terekesine ait olan eşyaları tek tek kaydettirmiştir. Vefatı sonrasında da terekenin tasarruf hakkını Veli Beşeye bırakmıştır.⁴⁸⁶ Bu kayıt işlemi muhtemelen Veli Beşenin sahip olduğu kahve gediğinin yani alet ve edevatını dolayısıyla da kendi maddi varlığını garanti altına aldırma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Yeniçerilerin faaliyet gösterdikleri bir diğer hizmet sektörü hammallıktır. Nejdert Ertuğ’un hammallar üzerine yaptığı çalışmada, hammalların pek çoğunun doğrudan ocaklardan birine bir şekilde kayıtlı olan veya bir devlet memuriyetinde bulunup emekli olan kişilerden meydana geldiğini belirtir. Ertuğ, XIX. yüzyılın başında İstanbul’da mevcut 2.919 hammalın 2.038’i yeniçeri orta ve cemaatlerinden birine ya da Sipahi ve Topçu Ocağı’na kayıtlı olduğunu ifade eder. Bu dönemde askerî esnafla alakalı şikâyetler ise çok daha önceye dayanıp, daha yoğun faaliyet göstermiş oldukları kapanlardaki hancılarla olan ilişkilerinde yaşanmaktadır. Onlara göre bu hammallar asker olduklarından verilen ücretlere kanaat etmemekte ve talep ettikleri ücreti vermeyenlere eziyet etmekle kalmayıp bazen de mallarını telef etmektedirler.⁴⁸⁷ İstanbul’da bulunan toplam hammal sayısı bu dönemde 2.715 olup, askerî bir unvan taşıyan hammal sayısı ise bir sonraki yüzyıldaki kadar fazla değildir. Bu farkın ortaya çıkmasında yeniçerilerin bu sektörde etkin bir konuma gelmelerinin XVIII. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde gerçekleşmiş olabileceği gibi bu dönemde de yine etkin olup kayıt altına alınmamış veya askerî kimliğin kullanılmamış olma ihtimali de vardır.

İstanbul’un dört bir yanına dağılmış askerî zümreler içerisinde balıkçılığı bir gelir kaynağı olarak gören ve bu işle meşgul olan önemli bir kesim bulunmaktaydı. Bunlar daha çok sahip oldukları unvanların kendilerine vermiş olduğu güçle avladıkları balığın vergisini vermekten kaçınıyorlardı. Özellikle ocak ve kışlalara yakın iskelelerde balıkçılıkla meşgul olanlar oldukça fazlaydı.⁴⁸⁸ İstanbul ulaşımında önemli bir yere sahip

⁴⁸⁶ Kalyoncu Ali Beşeye ait olan eşyalar ise sadece birkaç giysi dışında yastık, yorgan ve minderden ibarettir. Muhtemelen kahveci dükkânında kalmakta olup Veli Beşenin himayesinde düşük bir gelirle çalışmaktadır. 7 Safer 1143/22 Ağustos 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 149*, s. 47a-47b, sr. 3.

⁴⁸⁷ Necdert Ertuğ’un vermiş olduğu bu değerler 25 Şevvâl 1237/5 Temmuz 1822 tarihli dir. Bkz. Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, İstanbul, 2008, s. 65-66.

⁴⁸⁸ Murat Uluskan, “İstanbul’da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 2010, s. 392-393. 24 Numaralı İstanbul Sicil defterinde kayıtlı olan balık

olan kayıkçılar Haliç ve Boğaziçi kıyılarına yayılmış olan İstanbul'un semtleri arasında deniz ulaşımını sağlamak açısından önemli bir yere sahipti. Bu nedenle de kayıkçılar Osmanlı sosyal hayatında önemli bir yeri vardı.⁴⁸⁹ Kayıkçı esnafı, idarî ve hukukî yapıları çerçevesinde devletle olan münasebetlerinde belli bir düzene göre hareket etmekteydiler. Kayıkçıların almaları gereken yolcu sayısından fazla yolcu almamaları ve ücret olarak da yine belirlenen fiyatların üzerinde bir ücretin talep edilmemesi yönünde halkın mağduriyet yaşamaması için bu konuda sık sık devlet tarafından emirler gönderilir, görevliler tayin edilirdi.⁴⁹⁰ Ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte diğer esnaf gruplarında olduğu gibi kayıkçı esnafında da düzen bozulmaya başlamış, İstanbul iskelelerinde usule aykırı şekilde kethüda veya kethüda vekili olan kişiler, kayıkçılar içerisine çok sayıda uygunsuz kişileri dâhil ederek birçok problemin yaşanmasına sebep olmuşlardır.⁴⁹¹ Kethüda olarak atanan kişi aynı zamanda kayık sahibi olup, idarî görevinin vermiş olduğu yetki ile toplamış olduğu vergilere ek olarak işletmiş olduğu kayığıyla da gelir sağlayabilmekteydi. Mesela, Kayıkçılar kethüdası olan Mustafa Beşenin aynı zamanda Beşiktaş-Ortaköy arasında işleyen bir de kayığı bulunmaktaydı. Ancak Mustafa Beşe türlü sıkıntılar içerisinde olduğunu ve maddî anlamda kendisine destek olunması açısından mevcut nizam defterinde kaydı olmaksızın ve sıra beklemeden iskeleden yolcu alabilmesi için izin talep etmektedir.⁴⁹²

Tütüncü ve kırışçi esnafı da asker kökenli kimselerin etkin oldukları diğer meslek gruplarındandır. Ancak bu dönemde en yaygın olarak Yedikule dışındaki debbağhanelerde çalışan işçi sayısı içerisinde büyük bir çoğunluk askerî bir kimliğe sahiptir. Toplam altmış dört olan kârhânenin yedisi askerî kökenli kimseler tarafından işletilmekte ve bu esnaf grubunda bulunan yüz yetmiş sekiz olan işçi sayısının yüz otuz ikisi yine bu unvana sahip kimselere aittir.⁴⁹³

İstanbul'da yeniçerilerin esnaf ve ticaret erbabı ile ilişkilerinin girift hale gelmesinde Eminönü'nde Çardak denilen yerde yerleşmiş olan 56. Yeniçeri Ortası'nın

avlayan kayıkçıların isimleri elli dokuz tane olup bunlar içerisinde askerî kimliğe sahip olanların sayısı ise sadece dokuzdur. Bkz. İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 48b, sr. 2.

⁴⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Ankara, 2001.

⁴⁹⁰ Bu konuya örnek bir hüküm olarak, Üsküdar ile İstanbul arasında işleyen kayıklara tahammülünden fazla yolcu ve fazla ücret alınmaması için Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinden kayıkçılar yasakçısı olarak Davud'un görevlendirildiğine dair hüküm-i şeriftir. Bkz. BOA, *MD.*, 6/516.

⁴⁹¹ Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (18. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul, 2017, s. 245-246.

⁴⁹² İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 22b, sr. 2.

⁴⁹³ İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No: 24*, s. 82a, sr. 2.

rolüne dikkat çekmek gerekmektedir. Şehirdeki toptancılık işleri bu ortamın çorbacısının gözetimi altında yapıyor olması, ortamın bu bölgede ve çeşitli meslek dalları içerisinde yer alan esnaf ile yakın ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. Adı geçen ortaya bağlı yeniçeriler böylelikle meyve, sebze ve balık perakendecileri ile toptancıları arasında aracılık yapar duruma gelmişlerdir.⁴⁹⁴ Aynı zamanda Koçu, Çardak iskelesinde bulunan kahvehanenin sahibinin de 56. Oda Yoldaşlarından birine ait olduğundan bahseder.⁴⁹⁵ Esnaf ve sivil halk açısından iki etkin meslek grubu olarak toptancılık ve kahvecilik gibi işlerin yeniçeri ortalarına bağlı kimseler tarafından işletilmesi, ilgili bölgede bu unsurların ne derece etkin olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Yeniçeriler şehir ekonomisinin ve esnafın temelini oluşturan gedik alım satımlarında da bulunuyor, zaman zaman da sahip olduğu gediklerini kaybedebiliyorlardı. Yapılan bu satışların yeniçerilerin ekonomik hayatlarına nasıl bir etki ettiği, elde ettikleri bu kazançlarını başka alanlara yatırıp yatırmadığı konusunda ise bir şey söylemek mümkün değildir.⁴⁹⁶ Yeniçeriler daha önce de belirtildiği gibi daha çok kahvehane işletmelerine bağlı olarak bu mesleğin gerektirdiği kahve gediğine sahip olmuşlardır.

Askerlikten uzaklaştıkça ve farklı gruplar içerisinde yoldaşlık ilişkileri daha da ilerledikçe kendi içlerinde geçerliliği olan ve gayri resmi kurallara dönüşen bir yapı şehre egemen olmaya başlamıştır. Bu nedenle yeniçeriler, himaye etme ve karşılığında haraca bağlama ile şehrin sosyol ve ekonomik yapısında derin izler bırakmışlardır. Tüketici konumunda olan halk bu durumdan olumsuz etkilenmiş, sabit fiyat denilen narhın ihlal edilmesi ile birçok ürünün değerinden daha yüksek bir fiyata satılmasına ve diğer olumsuz ekonomik koşullara bu durumun da eklenmesiyle halkın alım gücünün azalmasına sebep olmuşlardır.

Yeniçeriler her ne kadar Yi'nin de belirttiği gibi,⁴⁹⁷ esnafın uymak zorunda olduğu kurallara tabi olsalar da daha önce belirttiğimiz gibi özellikle narhın uygulanmasına yönelik ihlallerine karşılık verilen cezalara örnek olabilecek birçok arşiv vesikası bulunmaktadır. Askerî unsurların ve özelde de yeniçerilerin bu şekilde esnaf ile girift hale gelen ilişkileri diğer yönden siyâsî anlamda yaşanacak olan kaos ortamlarında birlikte

⁴⁹⁴ Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, İstanbul, 2012, s. 24-25.

⁴⁹⁵ Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, İstanbul, 1958, s. 44. Koçu aynı zamanda bu ortamın nişanının kadırğa resmi olduğunu da belirtir. Bkz. *Tarihte İstanbul Esnafi*, s. 268.

⁴⁹⁶ Turna, a.g.m., s. 25.

⁴⁹⁷ Yi, a.g.e., s. 200-202.

hareket etmeleri onların bir nevi halk lehine devlete karşı dengeleyici bir güç konumuna gelmeleri ile sonuçlanmıştır.⁴⁹⁸ Yeniçerilerin bu ekonomik gücü, bir taraftan halkın şikâyet ve isteklerini temsil eden bir güç diğer taraftan da onlara korku salan çeşitli zorbalıklarla onları sindiren bir otorite olarak ocağın kaldırıldığı döneme kadar devam etmiştir.

2.6.5. Bireysel Olarak Yeniçerilerin Ekonomik Gücü

Yeniçeriler mevcut ekonomik koşulların getirdiği şartlara bağlı olarak gerek gönüllü ve gerekse zorunlu olarak askerlik dışı alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Toplumsal yapı içerisinde orta sınıfın temelini teşkil etmiş olan yeniçerilere ait tereke kayıtları incelendiği zaman bu durum açık bir şekilde görülmektedir.⁴⁹⁹ Tereke kayıtları, ait olduğu dönemin birey düzeyinde ekonomik yapısı hakkında bilgiler verdiği kadar sosyal yapıyı aydınlatmada, servet ve servetle doğrudan ilişkisi bulunan refah düzeyini belirlemede önemli bir başvuru kaynağıdır. Bu bağlamda, defterlerdeki verilerin en büyük özelliklerinden biri kişisel servet analizlerine imkân tanınmasıdır. Defterlerde tereke kayıtları dışında, terekeden alacak-verecek talebi, vasî tayini ya da vasî iddiaları, vasiyyeti veya vârisliği kanıtlama, satış gibi farklı hukukî konuların çözümüne yönelik toplumsal ve ekonomik alanlarda çok sayıda dava kaydı yer almaktadır.

Yeniçerilerin tereke kayıtlarını incelediğimiz İstanbul Askerî Kassamına ait 1112-1113/1700-1701, 1117-1118/1705-1706, 1131/1719 tarihlerini kapsayan 21, 23 ve 44 numaralı defterlerde yeniçerilere ait tereke kayıtları dışında en yoğun bulunan belge konusu terekeden alacak-borç talebine yöneliktir. Bu konuların dışında beytümâl emini tarafından el konulan muhallefâtın vasî olduğunu ispatlayarak talep edilmesine ve vasî tayini veya vasîlik iddiasına yönelik belgeler de bulunmaktadır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Yeniçerilerin şehir hayatı içerisinde aktif rol oynamaya başlamalarıyla birlikte halkla aralarında oluşan yakınlaşma kendilerini bu çeşitli vergilere abi olan ve bu vergileri ödemekte güçlük çeken orta sınıf insanının haklarının savunucusu olarak görmelerine sebebiyet vermiş ve bu durumun en somut örneği de 1730 isyanında yaşanmıştır. Bkz. *Abdi Tarihi-1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, 1999, s. 28-38.

⁴⁹⁹ Muhallefât kayıtları Osmanlı içtimaî ve iktisadî tarihine yönelik araştırmalar için zengin bir kaynak oluşturur. Sicillerde mevcut tereke kayıtlarında vefat eden kişinin kimliği yanında aile durumu, eş ve çocuk sayısı, menşei, unvanı, meslek ve görevleri, servetinin miktarı ve dağılımı, menkul ve gayrimenkul mallar, nakit para ve ziynet eşyası, kitaplar, borç ve kredi ilişkileri, köle ve cariyeler, mehir ve nafaka, para rayiçleri, mal ve eşya fiyatları gibi konularda oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bkz. Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 407.

⁵⁰⁰ Mirasçısı olmayan yeniçerilerin beytümâl adına beytümâl emini tarafından el konulan muhallefâtın sahipleri sonradan çıktığı zaman bu muhallefâtı "beytümâl eminden tahsil" için bir ödeme yapılmaktaydı.

Yeniçerilere ait terekelere yansıyan en önemli nokta, icra etmiş oldukları mesleklere göre ticari ilişkiler içerisinde oldukları esnafla olan alacak-verecek ilişkileridir. Bu kayıtlarda az da olsa terekesinin borcunu karşılayamayacak kadar kötü durumda olanlar olduğu gibi çok yüksek meblağlarda borçlu olan yeniçeriler de bulunmaktadır. Beyazıd yakınlarında bakırcılık yapan Hüseyin Beşenin yine aynı esnaf taifesinden olan birçok esnafa borcu olduğu, vefatı sonrasında borçlarının terekesinden talep edilmesine yönelik açılan davalarda görülmektedir. Hüseyin Beşenin alacak-borç ilişkisi ile ilgili yine aynı esnaf grubundan altı zimmînin alacak davası bulunmaktadır.⁵⁰¹

Benzer bir diğer dava konusu ise vefat eden Sekbanbaşı İskender Ağanın alacaklılarının, borçlarını terekesinden talep etmeleridir. Davacı olan kişilerin farklı meslek gruplarından olmasından dolayı İskender Ağanın alacak-borç ilişkisine bakarak hangi meslek grubu içerisinde olduğunu söylemek zordur. İskender Ağanın başta mahalle sakinleri dışında haffaf (11.520 akçe), attar (kahve bedelinden 3.700 akçe) ve bakkal (yağ bedelinden 3.871 akçe) taifelerinden olan kimselere borcu bulunmaktadır.⁵⁰² Genel itibariyle terekelere baktığımızda yeniçeriler daha çok borçlu konumunda olup, bu borçları vârisleri ya da beytûlmâl eminden talep edilmektedir.

Tablo 13'te askerî bir kimliği olan kişilere ait tereke kayıtları, icra etmiş oldukları mesleklere bağlı olarak incelenmiştir. Tabloya göre, ocak içinden odabaşı, bölükbaşı, kollukçu gibi bir unvana sahip olan kişilerin tereke miktarları, tabloda da verilen çeşitli meslekleri icra eden askerî unsurların terekeleri ile karşılaştırıldığında ocak içerisinde olanların tereke miktarının daha düşük kaldığı görülmektedir. Ocak dışından bir iş edinmemiş/edinememiş olan bu kişilerin muhtemelen ek bir gelire sahip olmamaları tereke miktarlarının düşük olmasında etkili olmuştur.

Resm-i emin adı altında alınan bu % 10 oranındaki resim (vergi), miras bırakarak vefat eden yeniçerinin muhalefâtından yeniçeri ağası, ocak beytûlmâlcisi ve vefat eden yeniçerinin orta veya bölük kumandanı arasında paylaşılacak üzere alınan orandı. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 318.

⁵⁰¹ KA, *Defter No: 23*, s. 57-58, sr. 1, 2, 3, 4, 5, 6.

⁵⁰² KA, *Defter No: 44*, s. 40-42, sr. 1, 2, 3, 4, 5.

Tablo 13 Bazı Meslek Gruplarına Göre Yeniçerilerin Tereke Kayıtları⁵⁰³

Adı	Mesleği	Tereke Miktarı (kuruş)	Yıl	Kaynak (Defter/Sayfa)
Mehmed Beşe	Bakkal	36.660	Cemâziyelevvel 1112 Kasım 1700	21/84-86
Mustafa Beşe	Çörekçi	724	Receb 1117 Kasım 1705	23/13-14
Ali Beşe	Kollukçu	11.200	Cemâziyelâhir 1117 Ekim 1705	23/16-17
Yusuf Odabaşı	Odabaşı	17.464	Cemâziyelâhir 1117 Ekim 1705	23/22
Hasan Beşe	Bakırcı	47.942	Receb 1117 Kasım 1705	23/28
Mehmed Beşe	Bölükbaşı	17.475	Cemâziyelâhir 1117 Ekim 1705	23/31
Abdurrahman Beşe	Berber	551	Cemâziyelâhir 1117 Ekim 1705	23/31
Hasan bin Abdullah	Odabaşı	2.505	Cemâziyelâhir 1117 Ekim 1705	23/31
Osman Beşe	Peynirci	20.846	Receb 1117 Kasım 1705	23/54
Halil Beşe	Yoğurtçu	10.840	Şaban 1131 Haziran 1719	44/4
Hasan Beşe	Turşucu	26.683	Ramazan 1131 Ağustos 1719	44/5
Salih Beşe	(Bekâr Odasında Kalan)	37.358	Ramazan 1131 Ağustos 1719	44/22
Mehmed Beşe	Zıbuncu	43.920	Şevvâl 1131 Eylül 1719	44/37

Yeniçerilerin ocak içerisinde bulunmuş oldukları mevkiler ve askerlik dışında yapmış oldukları mesleklerle edinmiş oldukları kazançlarıyla sahip oldukları serveti göstermesi bakımından tereke kayıtları önemli belgelerdir. Tereke taksimi öncelikli olarak vefat eden yeniçerinin vârisi olması ya da olmaması durumuna göre yapılmakta, evli ama çocuğu olmayan bir yeniçerinin tüm mal varlığının dörtte birlik kısmı eşine geriye kalan dörtte üçlük kısmı ise beytûlmâle kalmaktadır. Çocuğu olan yeniçerilerin ise terekeleri eşi ve çocukları arasında taksim edilmekte, vârissiz olarak vefat edenlerinki ise tüm masraflar düştükten sonra beytûlmâle kalmaktadır.

⁵⁰³ Tabloda yer alan veriler Askerî Kassam defterlerinden 21, 23 ve 44 numaralı defterlerin taranması sonucu elde edilmiştir. Her verinin kaynağı, kaynak sütununda yer alan defter/sayfa numarasında bulunmakta olup, şu şekildedir: KA, *Defter No:* 21, s. 84-86; KA, *Defter No:* 23, s. 13-14; 16-17; 22; 28; 31; 54. KA, *Defter No:* 44, s. 4; 5; 22; 37.

İncelediğimiz Kısmet-i Askeriye Defterlerinden 21,23 ve 44 numaralı defterlerin taranması ile yeniçerilere ait seksen bir adet tereke kaydına ulaşılmıştır. Tablo 14'te de görüldüğü gibi, terekelerin büyük bir çoğunluğunun toplamı 20.000 kuruşun altında olup onların da büyük bir bölümü 10.000 kuruşun altında bir toplama sahiptir. Terekelerden yeniçerilerin olağanüstü zenginliği yansıtacak bir varlığa sahip olmadıkları görülmekle birlikte bu durum doğal olarak borç ve alacaklara ilişkin rakamların da yüksek olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim terekelerin büyük bir çoğunluğunun toplam değeri oldukça mütevazidir. Bu rakamlar vefat edenlerin rütbesine yani ocak içerisinde bulunduğu mevkiine göre de değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda Tablo 13'te de görüldüğü gibi ocak dışında, iyi bir gelir getiren meslek dalları içerisinde yer almaları, tereke miktarlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Tablo 14'e göre 30.000 kuruşu aşan terekelerin sayısı sınırlıdır.

Gelir dilimi 500 kuruşun altında olan yeniçerilerin büyük bir bölümü İstanbul'da bulunan bekâr odalarında kaldıklarından dolayı tereke kayıtlarında da belli başlı giyim eşyaları dışında değerli sayılabilecek varlıkları yoktur.⁵⁰⁴ Bekâr odalarında kalanların bir kısmının Anadolu'nun çeşitli kasabalarında bulunan ailelerinin olduğunu anne ya da eşlerinin tereke talebiyle açmış oldukları davalardan öğrenmekteyiz. Yine bu kayıtlarda, özellikle bir meslek edinmiş olan yeniçerilerin İstanbul'un çeşitli mahallelerine yayılmış olduklarını, evli ve bakmakla yükümlü oldukları çocukları olduklarını da görmekteyiz.⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Terekelerde geçen belli başlı han isimleri şu şekildedir: Esir Hanı, Sulu Han, Emir Mustafa Han, el-Hac Yusuf Hanı, Valide Han, Hacı Yusuf Hanı, İmaret Han'dır.

⁵⁰⁵ Terekelerde geçen belli başlı mahalle isimleri şunlardır: İbrahim Çavuş, Hoca Hayreddin, Sinan Ağa, Karabaş, Asmalı Mescid, Çelebioğlu, Derviş Ali, Kâtib Şemseddin, Molla Gürani, Soğanağa, Süleymaniye, Debbâğ Yunus, Kefeli, Aşık Paşa, Azablar, Molla Kirmasti, Münadi, Silâhdar, Çukur, Sarı Musa, Sancakdar Hayreddin, Hatice Sultan, Münâdî,

Tablo 14 Tereke Sahiplerinin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı⁵⁰⁶

Gelir Dilimleri (Kuruş)	Tereke Sayısı	Toplam
0-500	20	4.635
501-1.000	7	5.539
1.001-5.000	26	68.109
5.001-10.000	11	76.963
10.001-20.000	7	102.014
20.001-30.000	5	119.691
30.001-40.000	2	74.018
40.001-50.000	2	91.862
50.001-100.000	1	62.163
Toplam	81	604.994

Yeniçerilerin daha önce de değindiğimiz gibi askerlik dışı alanlara yönelmeleri belli bir birikime sahip olmalarını sağlamıştır. Bu sermaye birikimi terekelere yansıyan alacak-borç ilişkilerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bir kısım yeniçeriler bu sermaye birikimi ile belli bir servet edinirken, yoksulluk içerisinde yaşayan yeniçerilerin azımsanmayacak bir sayıda olduğu da bir gerçektir. Bazı yeniçerilerin bu sermaye birikimini İstanbul dışına taşıdıkları ve ticarî faaliyetler içerisinde aktif bir rol aldıklarını yine alacak-verecek davalarında görülmektedir. Bu duruma örnek teşkil edecek bir belgede, 26. Bölük Odabaşısı olan ve ticaret için gittiği Sofya'da vefat eden Ali Odabaşı'nın, sarraç taifesinden olan Ahmed Çelebiden eşya bedeli olarak alacağı para, vasîsi olmasından dolayı kardeşinden talep edilmektedir.⁵⁰⁷ Ocakta belli konumda olan bir odabaşının askerî bir görev hâricinde İstanbul dışında bulunması, ticaretle uğraşıyor olması ve alacak üzerine bir anlaşmazlığın yine devlet tarafından çözülüyor olması artık XVIII. yüzyıl ile birlikte bu durumun ne derece devlet tarafından da kabullenildiğinin kanıtı durumundadır.

⁵⁰⁶ Tabloda yer alan veriler Askerî Kassam defterlerinden 21, 23 ve 44 numaralı defterlerden tespit edilen 81 adet tereke kaydına göre elde edilmiştir. İlk sütunda yer alan gelir dilimleri belirli dilim aralıklarına göre sınıflandırılmıştır. İkinci sürunda, o gelir aralığında bulunan toplam tereke sayısı yer almaktadır. Üçüncü sütunda ise her bir gelir diliminde yer alan terekelerin toplamı bulunmaktadır. Mesela 501-1.000 kuruş aralığında 7 adet tereke kaydı bulunmaktadır ve bu 7 adet terekenin toplamı da 5.539 kuruştur.

⁵⁰⁷ 23 Cemâziyelevvel 1125/9 Temmuz 1711 tarihli muhalledât kaydı için bkz. BOA, AE. SAMD.III, 31/2960.

Defterler dışında münferit belgelerde de yeniçeri ağasına ait muhalledfât kayıtları bulunmaktadır. Yeniçeri ağası olup seferde vefat eden ve yine vezir konumunda olan Mahmud Paşa'nın ordu-yı hümâyûnda ve Belgrad'da bulunan eşyalarının kayıt altına alındığını gösteren muhalledfât kaydı, bu konuda örnek teşkil edebilecek bir belge mahiyetindedir. Bu muhalledfât kaydı, devletin özellikle de askerî konumda olan kişilerin terekelerinin kayıt altına alınmasında ne derece titiz davrandığının bir göstergesidir.⁵⁰⁸ Burada kayıt altına alınan eşyalar sadece seferde iken yanında bulunan eşyalarıdır.

Askerî Kassam Defterleri dışında yer alan yeniçeri ağasına ait muhalledfât kayıtlarında, buldukları idarî statüye bağlı olarak gelirlerinin fazla olduğunu ve bu durumun da terekelerine yansıdığını görmekteyiz. Nitekim, vezir rütbesi olan Abdullah Paşa'nın toplam muhalledfâtı 1.239,5 kuruş 2 paradır.⁵⁰⁹ Ancak yine de terekedeki bu toplam miktar Tablo 14'te yer alan gelir dilimleri içerisinde orta düzeyde bir yere sahip olup, incelenen 81 âdet tereke kaydında en yüksek gelir düzeyine sahip olanlar ortalama 10-17 kişi arasındadır. Tabloda yer alan 30.000 kuruşun üzerinde olan on kişinin, vezir rütbesinde bir yeniçeri ağasından daha yüksek bir meblağa sahip olmasının çeşitli nedenleri olabilir. Öncelikli olarak bu kişilerin de yine ocak içerisinde ağa konumunda olmasalar bile yüksek bir rütbede olabilecekleri veya icra etmiş oldukları mesleklere bağlı olarak iyi bir kazanca sahip olmaları muhtemeldir. Bu durum Tablo 13'ü de doğrular mahiyettedir. Nitekim tabloda, askerlik dışı faaliyetler içerisinde yer alan kişilerin tereke miktarları ocak içerisinde görev yapanlarıkinden daha yüksek bir meblağa sahipti. Ayrıca Vezir Abdullah Paşa, XVIII. yüzyılda daha da yagınlaşmış olan vakıf kurucuları içerisinde yer almış olmasından ötürü sahip olduğu servetin bir bölümünü kurmuş olduğu bir vakfa aktarmış olma ihtimali de vardır.

⁵⁰⁸ Muhalledfât kaydında yer alan eşyaların neler olduğuna dair bilgiler belgenin transkripsiyonunun yer aldığı Ek 3'te bulunmaktadır. Aynı zamanda belgenin orijinali de Ek 2'tedir. 29 Zilhicce 1108/19 Temmuz 1697 tarihli muhalledfât kaydı için bkz. BOA, *D.BŞM.MHF.*, 9/12.

⁵⁰⁹ 12 Cemâziyelevvel 1151/28 Ağustos 1703 tarihli muhalledfât kaydı için bkz. BOA, *D.BŞM.MHF.*, 30/104.

BÖLÜM III

YENİÇERİLERİN POLİTİK ALANA VE HAYATA ETKİLERİ

Osmanlı tarihinin “Klasik Çağ” olarak adlandırılan ve devletin temelini Tımar ve Devşirme sisteminin teşkil ettiği devre, merkeziyetçi yönetim ve ekonomik alanda daha belirgin ve kendi içerisinde bir bütünlüğü olan bir dönem olmuştur.⁵¹⁰ Klasik dönem sonrası, Osmanlı siyasî hayatında yaşanan krizlerin de etkisiyle, devletin siyasî ortamda varlığını devam ettirebilmesi için dikkate değer değişiklikler yaşanmaya başlanmış, tımar sistemi ve Yeniçeri Ocağı’nda meydana gelen değişim padişahların merkezde olan güçlerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti’nin klasik kurumlarında meydana gelen değişim günümüz tarihçileri tarafından sık sık ele alınmakla birlikte XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı dönemi yazarlarının da üzerinde durduğu bir konu olmuştur.⁵¹¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında başladığı varsayılan “Osmanlı çözülmesi”nden bahseden tarihçiler bu dönemi ifade etmek için *buhran*, *dönüşüm* veya *değişim* kavramlarını kullanmışlardır.⁵¹²

XVI. yüzyılın ilk yarısında, Yeni Dünya’nın zenginlikleri Avrupa’ya akarken, askerî dengeler Osmanlıların aleyhine döndü. Aynı zamanda saldırı ve savunma muharebelerinde, askerî dengenin saldıran taraf lehine bozulması Osmanlılara avantaj

⁵¹⁰ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, s. 545. “Osmanlı Klasik Çağ” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, 2009; *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diploması*, İstanbul, 2016; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2014; *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, 2015; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2016; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul, 2005.

⁵¹¹ Osmanlı klasik kurumlarında meydana gelen değişim ile ilgili Osmanlı tarihçileri ve eserleri için bkz. Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Yay. Haz., Yılmaz Kurt, Ankara, 2011; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitab-ı Müstetâb*, Yay. Haz. Yaşar Yücel, Ankara, 1988; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, Ankara, 1998; *Kanûn-nâme-i Sultânî li Aziz Efendi*, Ed. Rhoads Murphey, *Sources of Oriental Languages and Literatures*, Cambridge, 1985; Gelibolulu Mutafa, Âlî, *Siyaset Sanatı-Nushatü’s-Selâtin (İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Topkibasım)* Yay. Haz. Faris Çerçi, İstanbul, 2015.

⁵¹² Öz, a.g.e., s. 15.

sağlamıştı, fakat artık savunma sistemleri gelişmişti. Bu yüzyılın ilk yarısında Osmanlıların hem silahlarının hem de diplomatik becerilerinin gücüyle kazandığı bazı zaferler yaşanırken,⁵¹³ yüzyılın ikinci yarısı bir bakıma Osmanlı Devleti'nin fetih politikalarının sona erdiğini gösteren önemli değişikliklere sahne olmuştur. Orta Avrupa'da Habsburglar, doğuda Safevîler Osmanlı'nın bu yönlerdeki yayılmasına büyük ölçüde engel olurken Akdeniz'deki etkinliği azalmış,⁵¹⁴ kuzeyde ise yeni bir güç olarak Rusya ortaya çıkmıştır. Habsburglarla yapılan savaşlar, tüfekli piyadelerin önemini ortaya koyduğundan tüfek kullanabilen yeniçeri ve diğer kapıkulu sayılarında artış meydana gelmiş ve topraksız kalan genç nüfus çareyi bey, paşa ve saray kapılarında kapıkulu, sekban olmakta bulmuşlardır. Bu da bey ve paşa kapılarında tüfek kullanan sekbanları ortaya çıkarmıştır. Bu durumda tımarlı sipahilere olan ihtiyaç azalmıştır.⁵¹⁵

Batıda meydana gelen değişim, Osmanlı toplumunu Kanuni'nin son yıllarından itibaren etkisi altına almaya başlamıştı. Avrupa'daki fiyat hareketleri, Osmanlı Devleti'nin dış ticareti kontrol etme çabalarına rağmen, ekonomide etkisini göstermekte gecikmedi. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Kapıkulu Ocakları mensupları giderek hızlanan bir süreç içinde çiftlikler kurmaya başlamışlardı.⁵¹⁶ Bu çiftlikleşme eğiliminin özellikle de XVIII. yüzyıl ile yaygınlaşmasından önceki süreçte emanet, iltizam, malikâne gibi uygulamalar Osmanlı düzeninin sarsılması sonucu gelişmiş, devlet de bu sarsıntıyı uygulamış olduğu politikalarla yoğunlaştırmıştır. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyılın ilk on yılında ortaya çıkan Celali İsyanları gibi sosyal çalkantılar da bu gelişimin bir sonucu olmuştur.⁵¹⁷

⁵¹³ Quataert, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁵¹⁴ Kıbrıs'ın Venedik'ten, Tunus'un İspanya'dan alınması dışında.

⁵¹⁵ M. Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2015, s. 46.

⁵¹⁶ İncelemiş olduğumuz tereke kayıtlarında çiftlik sahibi olan yeniçeriler de bulunmaktadır. Mesela İstanbul'da İbrahim Çavuş Mahallesinden vefat eden Yoğurtçu Halil Beşenin tereke kaydında Azadlu karyesinde bulunan çiftliğinden ve burada bulunan eşya ve hayvanlarından bahsedilmektedir. Bkz. KA, *Defter No: 44*, s. 4-5, sr. 1. Yine yeniçerilerden çiftlik özelliği taşıyan evlerini vakfedenlere de raslanmaktadır. Temmuz 1725 tarihli vakfiyede, yeniçerilerin 2. Cemaatinden Molla Mehmed, Selanik'te bulunan çiftlik evinin kira gelirini vakfetmektedir. Vakfiyenin tescil tarihi 16 Zilkade 1137/27 Temmuz 1725'tir. Bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, *Defter No: 136*, s. 2a, sr. 1.

⁵¹⁷ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren büyük çiftliklerin yaygınlaşması ile çiftlik sözcüğü artık daha çok feodal nitelik taşıyan tarımsal işletmeler için kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde feodal gelişim, bir yandan buğday çiftliklerinin öte yandan da hayvan yetiştirme çiftliklerinin gelişimine yol açmıştır. Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İstanbul, 2010, s. 65-67. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 313-314; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, s. 187-201.

Devlet görevlerinin en önemli bölümleri bir grup hane halkı ve nüfuzlu bürokratik ailelerin denetimine geçmiştir. Devlet hizmetinin en alt basamaklarında görev yapanlar, mukataa sözleşmeleri de dâhil gelir kaynaklarına daha fazla erişme vaadiyle teşkilatlarının sınırlı büyümesinin telafi edildiğini düşünmüş olabilirler. Yaşam boyu görevde kalma güvencesine ek olarak, 1732’de tanınan hakla *gedik* bürokratlar, boş kadrolara yapılacak atamalarda öncelikli olarak kendi aile fertleri ve himayelerinde olan kişilerin atanmasını sağladılar. Bu nedenle XVIII. yüzyılın ortalarında kadroların çoğu devlet ricâlinin soyundan gelenler ile dolmuştu.⁵¹⁸

Devlet kurumlarında meydana gelen bu yoğun değişim ve dönüşüm XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. İlk olarak padişahlar, bürokratik buyrukları meşrulaştıran, fakat genellikle kendileri politika geliştirmeyen, tahtta oturan ama iktidara sahip olamayan hükümdarlar haline gelmişlerdir. Bu yüzyılın ikinci yarısında sadrazamlık makamını elinde tutan Köprülü ailesinde olduğu gibi, devlet işlerini gerçek anlamda yürüten kişiler olmuşlardır.⁵¹⁹ Yine bu dönemde devlet merkezinde bulunan vezir, sipahi ve yeniçeri dışındaki yeni yeni oluşan seçkin zümreler de devlet işlerinde etkili olmaya başlamışlardır.⁵²⁰ Köprülü ailesinin devlet yönetimindeki etkisi yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. 1703 isyanında Sultan II. Mustafa’ya karşı muhalefetin bir sebebi de yönetimden uzak tutulmaya çalışılan Köprülü ailesi olmuştur. Nitekim II. Mustafa saltanatının ilk yıllarında Köprülü ailesinden birini sadrazam olarak atamamış, o dönemde sadrazam olan Sürmeli Ali Paşa’yı sefere çıkma isteğine karşı olması nedeniyle Şeyhülislam olarak atadığı Feyzullah Efendinin telkinleriyle görevden alarak yerine Sadâret Kethüdası olan Elmas Mehmed Paşa’yı atamıştır.⁵²¹

⁵¹⁸ Salzmann, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁵¹⁹ Köprülü ailesinin gücünün göstergesi, Köprülü Mehmed Paşa’nın 1656’da sadrazamlığa atanmasını izleyen 47 yılın 38’inde bu görevin ailesinden ya da akrabalarından olan kişilerin ellerinde olmasıydı. Bkz. Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü 1300-1923*, İstanbul, 2012, s. 292. Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661), oğlu Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676), damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1676-1683). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın görevi Viyana kuşatmasının başarısızlığa uğramasından (Eylül 1683) sonra felaketle sona erecektir. Bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, İstanbul, 2007, s. 285.

⁵²⁰ Quataert, *a.g.e.*, s. 68. Feridun Emecen, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı merkez siyasî yapısında, padişah ve karizmatik idareciler değil, onların altındaki bürokrasinin, askerî ve ilmiye gruplarının belirleyici rolünün daha önem kazanmaya başladığını belirtir. Ancak bu durumun belki de daha önceki dönemlerde etkisi olup yalnızca bu dönemlere kadar götürmenin de yanlış olabileceği üzerinde durur. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerindeki gelişmeler bu yönde değerlendirilebileceği ancak son dönemlerde oluşan yapının önceki dönemlere göre daha kuvvetli bir müesseseseleşmenin mevcut olduğunu belirtir. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 28.

⁵²¹ Özcan, “II. Mustafa”, s. 276.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, II. Viyana Kuşatması sonrasında Osmanlı Devleti'nin uğradığı sürekli yenilgilerin ve toprak kayıplarının etkisiyle, ıslahatın gereğine inanan Osmanlı devlet adamları artık yavaş yavaş kanûn-ı kadimden uzaklaşarak, gelenekçi ıslahat fikirler yerine Batı'yı örnek alan ıslahat düşüncesine yönelmiştir. Ancak gelenekçi düşünce zamanla azalmasına rağmen tamamen ortadan kalkmamış, bir taraftan gelenekçi yorumlar devam ederken diğer taraftan da Batı'nın etkisi ile ıslahat çalışmaları devam etmiştir.⁵²²

III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında yönetimde mutlak bir hükümlanlık kurması, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında, şehri karıştıran, babası ve kardeşinin iktidarları döneminde yaşanan siyasî çalkantıların sonrasında oluşan düzen içerisinde pek de mümkün değildi. Bu dönemde izlenen politikaların esasını Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı Devleti üzerinde yaptığı etki ile açıklamak daha yerinde olacaktır. Zira Karlofça, Osmanlı'nın sadece Hıristiyan Avrupa dünyasıyla olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, dahilî olarak da duraklama ve bozulmaların daha yoğun yaşandığı çöküş döneminin başlangıcı olarak görülür. Osmanlı devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların bu üstünlüğünün altında yatan sebepleri öğrenmek gerektiğini ve bunları yeni düzene uydurarak ıslahatlar yapılmasını, böylelikle değişimin yolunu açmanın gereğini belirtmeye başladılar. Nitekim önceleri ıslahatçılar, Avrupa devletlerinin askerî düzenleri ve silah teknolojilerinin benimsenmesiyle birlikte batıdan gelebilecek tehlikeye karşı çıkılabileceğini düşünmekteydiler. Böylelikle gelenekçi ıslahat, yeni ile eskinin bir sentezi olarak ortaya çıktı.⁵²³

3.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Siyasî Olaylar ve Seferler

Osmanlıların 1683'teki başarısız Viyana Kuşatması ardından Avusturya, Lehistan, Venedik'in oluşturduğu ve 1695'te Rusya'nın da katıldığı müttefik kuvvetler karşısında değişik cephelerde yaptıkları mücadelelere son veren Karlofça Antlaşması, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Onaltı yıl süren savaşlar sırasında zaman zaman barış yapma girişimleri olmuşsa da çeşitli sebeplerle bu teşebbüsler sonuçsuz

⁵²² Öz, *a.g.e.*, s. 99. III. Selim'e sunulan ıslahat lâyhalarının önemli bir kısmında hâlâ kanûn-ı kadim'in ihyası savunulur. Bu lâyhalar için bkz. Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedide Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, S. 1/6, 1942, s. 414-425; S. 2/8, 1942, s. 104-111; S. 2/11, 1943, s. 324-551.

⁵²³ Öz, *a.g.e.*, s. 99-102.

kalmış, 1697’de Zenta mağlubiyeti neticesinde Osmanlı kuvvetlerinin Tuna kıyılarına çekilmek zorunda kalışı, Venediklilerin Mora yarımadasından kuzeye ilerleyerek Atina’yı, Dalmaçya ve Bosna’da birçok kaleyi işgal etmeleri, 1695 yılından beri Kırım taraflarında hücumu geçen Rusların 1696’da Azak Kalesi’ni ele geçirmeleri Osmanlıları yeniden barış istemeye zorlamıştı.

1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı tarihi için toprak kayıpları açısından yeni bir dönemi başlattı. Bu antlaşma ile Osmanlı hükümdarı ilk kez yenildiğini ve ataları tarafından fethedilmiş toprakları ebediyen kaybettiğini resmen kabul etmiş oluyordu. Reisülküttab Ramî Mehmed Efendi, *Dîvân-ı Hümâyûn*’da baştercüman olan İskerletzâde Aleksandre (Mavrokordato) barış görüşmeleri için görevlendirilmiş, İngiltere ve Hollanda elçilerinin de bulunduğu görüşmeler Karlofça’da yapılmıştı.⁵²⁴ Mukaddes İttifak devletlerinin Osmanlı Devleti ile yaptıkları barış görüşmelerini engelleyemeyen Ruslar da Karlofça müzakerelerine çağrılmışlarsa da Kerç Kalesi’ni almada ısrar ettiklerinden bir netice elde edilemedi. Bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti ile iki yıllık bir mütareke imzaladı.⁵²⁵ Ancak daha sonra yalnız başına kalan Ruslar, Osmanlı Devleti ile savaşılamayacağını ve Karadeniz’e çıkamayacağını anlayınca İstanbul’a bir elçi göndererek barış yapmak istedi ve beş ay süren müzakerelerden sonra 13 Haziran 1700 tarihinde 14 maddelik İstanbul Antlaşması imzalandı.⁵²⁶ Bu şekilde XVIII. yüzyıla kadar sadece ticaret ve savaş etrafında dönen Osmanlı-Rus ilişkilerinde ilk defa diplomatik ilişkiler kurulmuş oldu.⁵²⁷

XVIII. yüzyılın başından itibaren Avrupa devletleri arasında akrabalık bağları yüzünden birçok siyasal sorun yaşanmasına ve taht kavgalarına neden olan Veraset Savaşları’nın ilki İspanya’da başlamıştı. İsveç ve Rusya arasında meydana gelen muharebeler de bu dönemde Avrupa’da siyasî kargaşaya sebep olmaktadır. Bu dönemde Osmanlı tahtında bulunan III. Ahmed, Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını korumaya çalışırken doğuda İran’la da dostça münasebetler kurdu.⁵²⁸ Fakat Rus Çarı Büyük Petro’ya mağlup olan İsveç Kralı XII. Şarl’ın padişahın haberi olmaksızın Sadrazam Çorlulu Ali

⁵²⁴ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 558-559. Antlaşma Varadin ile Belgrad arasında bulunan Karloviçe’de 20 Rebülevvel 1110/20 Eylül 1698 tarihinde başlamıştır (s. 560). 14 Receb 1110/16 Ocak 1699 tarihinde imzalanan bu antlaşmanın maddeleri için ayrıca bkz. s. 565-571.

⁵²⁵ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 585. Osmanlı Devleti tarafından, Rusya elçisine günlük yüz zolata, murahtasına ise yine günlük altmış zolata masrafları için ödeme yapılmıştır.

⁵²⁶ *Muâhedât Mecmûası*, C. III, Ankara, 2008, s. 209-219; Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 589-594.

⁵²⁷ İlber Ortaylı, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 1992, s. 125.

⁵²⁸ Münir Aktepe, “III. Ahmed”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 35.

Paşa'nın aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne sığınması, Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırmaya sebep oldu.⁵²⁹ Sonuçta, bu saldırı ve Çar Petro'nun 1700 İstanbul Antlaşması hükümlerine riayet etmemesi, ayrıca Kırım Hanı Devlet Giray'ın teşvik ve tahrikleri, III. Ahmed'in Rusya'ya savaş ilan etmesine yol açtı. Böylece Prut Seferi adını alacak olan Osmanlı-Rus harbi, ordunun 9 Nisan 1711 günü İstanbul'dan hareketiyle başlamış oldu.⁵³⁰ Baltacı Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Kırım kuvvetleriyle birleştikten sonra, Prut nehri üzerinde Falcı mevkiinde Çar Petro kumandasındaki Rus ordusu ile karşılaştı ve büyük bir zafer kazandı.⁵³¹ Fakat Lehistan meselesi ve İsveç kralının ülkesine dönmesi ile ilgili sözlerini yerine getirmeyen Rusların tekrar savaş hazırlıkları içerisinde olması sebebiyle Ruslar üzerine tekrar harp ilan edildiyse de İngiliz ve Hollanda elçilerinin araya girmeleri üzerine, Ruslarla 1713 yılında on bir madde üzerinden Edirne Antlaşması imzalandı.⁵³²

Osmanlı engelini aşamayacağını anlayan Rusya, İran'daki iç karışıklıkları fırsat bilerek Hazar Denizi sahili boyunca ilerlemeye başladı. Rusya Hazar boyunca güneye inerken, Osmanlı Devleti de Gürcistan'da başlattığı askerî hareketi genişletti. Osmanlı'nın ilerlemesi karşısında Avusturya'ya karşı Osmanlı-Rus-Fransız ittifakını hazırlamak için Fransa elçisinin aracılığıyla 24 Haziran 1724 yılında altı maddelik İran Mukâsemenâmesi (İran Taksim Antlaşması) imzalandı.⁵³³ Bu antlaşmanın olumlu ve olumsuz yorumlarına rastlamak mümkündür. Çünkü söz konusu antlaşma, Osmanlı tarihinde daha önce benzeri görülmemiş diplomatik bir belgedir. Her şeyden önce bu metin, bir Hıristiyan devletle

⁵²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 68-69.

⁵³⁰ Nimet Akdes Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970, s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 76-77. Prut seferi, savaşı ve antlaşması hakkında bilgi veren çok sayıda eser ve çalışma mevcuttur. Bu konuda en detaylı çalışmalardan birisi için bkz. Nimet Akdes Kurat, *Prut Seferi ve Barışı I-II*, Ankara, 1951-1953.

⁵³¹ Nimet Akdes Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948, s. 259-261; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 84-85. 23 Temmuz 1711'de imzalanan Prut Antlaşması'nın bilhassa Ruslar tarafından uygulanmaması, Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareten uzaklaştırılmasına ve III. Ahmed'in yeni bir Rus seferi için hazırladığı ordu ile birlikte Edirne'ye kadar gitmesine yol açtı. Fakat İngiliz elçisi Sutton ve Hollanda elçisi Gallier'in aracılığı ile Prut Antlaşması'nın bir kısım maddeleri uygulama alanına girdiği için yeni bir Rus seferinden vazgeçildi. Bkz. Aktepe, "III. Ahmed", s. 35.

⁵³² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56. İlerleyen yıllarda Osmanlı-Avusturya savaşı sonrası imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Rusya, İstanbul'a gönderdiği elçi aracılığı ile Edirne Antlaşması'nın yenilenmesini ve ebedi sulh yapılmasını istedi. Ardından 1713 yılında İstanbul'da Edirne Antlaşması günün şartlarına göre yapılan düzenlemelerden sonra sekiz tanesi antlaşma metnindeki gibi aynen kalmak suretiyle 13 madde şeklinde 16 Aralık 1720 tarihinde yenilendi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 149.

⁵³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı İran Münasebetleri", *Türkler*, C. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 515-518; Nicalae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2005, s. 331-333. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla, Osmanlılar Sırbistan'ın hemen hemen yarısını ve Eflak'ı kaybettiler. Doğu cephesinde de benzer başarısızlıklar gösteren Osmanlı kuvvetleri, 1723 ile 1736 arasında yapılan bir dizi savaşta Azerbaycan'ı ve İran-Osmanlı sınırındaki bazı toprakları kaybetti. Tam on yıl sonra, 1746'da Osmanlılar ile İran arasında iki yüzyıldır süren savaş, düşmanın siyasal kargaşa içine düşmesiyle sona ermiştir. Bkz. Quataert, *a.g.e.*, s. 70-80.

(Rusya) yapılmış, bir bakıma siyasî ittifak antlaşmasıdır. Üstelik bu ittifakın hedefi, Müslüman bir devlettir (İran). İttifakın kapsamı sadece siyasî değil, aynı zamanda İran'dan alınacak topraklar hususunda devletlerin birbirine yardımını da öngördüğü için, askerî yönü de vardır. Böylesi bir ittifakın, şer'î yönden uygun olup olmadığı, aslında devrin idarecilerinin ve özellikle de Damad İbrahim Paşa'nın meselelere bakışındaki pragmatik yaklaşım düşünüldüğünde tâli bir husus gibi kalmıştır. Ancak yine de Lâle Devri'nin Sadrazamı İbrahim Paşa'nın, barış yanlısı dış politikasının ilkesel bir sebebe dayandığını söylemenin ne kadar doğru olacağı şüphelidir. Batıdaki savaşları sonlandıran antlaşmayı kabul ettiği ve Rusya ile de bir savaşı kesinlikle istemediği bellidir. Ancak Safevî Devleti'nin iç karmaşaya sürüklenmesiyle ortaya çıkan yeni durumun, “barış adamı” Sadrazam'a bir fırsat olarak mı görüldüğü, yoksa İran ile savaşa mecbur mu kaldığı hususu önemlidir.⁵³⁴

1716-1718 kısa süreli gerçekleşen Venedik-Avusturya-Osmanlı savaşı yenilgiyle sonuçlandı. Ağustos 1717'de Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki kalelerinin temel taşı olan Belgrad Kalesi ele geçirildi. Osmanlı Devleti bu savaşta ağır kayıplar verdi. 1718'deki Pasarofça Antlaşmasıyla Belgrad, Sırbistan ve Boğdan'ın bir kısmı Habsburg topraklarına katılırken, Osmanlılar Mora'yı Venediklilerden geri aldı.⁵³⁵ Avusturya'nın Niş bölgesine saldırması üzerine İngiltere ve Felemenk Devletlerinin yardımıyla Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaretinde Pasarofça Antlaşması imzalandı. XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Osmanlı-Avusturya savaşlarının ilki sona ererken, savaşlardan zaferle ayrılan Habsburg hanedanı oldu. Böylece Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın çabalarıyla batıda ve kuzeyde sükûnet sağlanmış oluyordu.⁵³⁶

III. Ahmed döneminde (1703-1730) Osmanlı Devleti'nin temel politikası ilk dönemde (1703-1718) Karlofça'da kaybedilen toprakları geri alma, ikinci dönemde ise (1718-1730) Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek, Batı tarzında ıslahatlar yapmak

⁵³⁴ Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi-1724 İstanbul Antlaşması*, İstanbul, 2017, s. 342-343. 1724 Antlaşması'yla, Kafkaslar'da icra edilen taksimin sembolik anlamı, belki de fiilî durumdan daha fazla dikkat çekiciydi. Diplomatik belgelerde ve resmî müzakere tutanaklarında sıklıkla yer verilen “mü'ebbed sulh, ebedî barış ve dostluk” gibi kavramlar ise, reel politikada karşılığı olmayan retorikten başka bir şey değildi. Nitekim bu antlaşmanın imzasından yaklaşık on yıl sonra, Rusya-Avusturya ittifakının Osmanlı Devleti'ne savaş açması, aslında bu sözde sulh-i mü'ebbedin ham bir hayalden ibaret olduğunun apaçık göstergesiydi (s. 345).

⁵³⁵ Virginia Aksan, “Savaş ve Barış”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, C. III, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, 2011, s. 128.

⁵³⁶ Aktepe, “III. Ahmed”, s. 36. Damat İbrahim Paşa'nın Avrupa ülkelerine yönelik izlediği dış politika hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 147-152.

olmuştur.⁵³⁷ Bu çerçevede yüzyılın başlarında Rusya ile savaşa girişen Osmanlı Devleti, 1711’de imzaladığı Prut Antlaşmasıyla kaybettiği yerleri geri alırken, 1718’de Pasarofça Antlaşması’yla Habsburglarla devam eden savaflara son verilmiş, ancak Mora’nın geri alınması dışında toprak kaybı ile sonuçlanmıştır. Çok önemli lojistik ve stratejik merkezleri kaybetmek zorunda kalmıştır.

Pasarofça Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde “Lâle Devri” olarak adlandırılan diğer dönemlerden farklı bir diplomasi ve siyasî anlayışın hâkim olduğu yeni bir dönem başlamıştır. 1718-1730 yıllarını kapsayan bu dönemin Osmanlı Devleti açısından en önemli özelliği Batı’nın mutlak üstünlüğünü kabul ederek, batı tarzında ıslahatlar yapmaya başlamasıdır. Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın oluşturmaya çalıştığı sulh ve sükûn devri bu savaşlar nedeniyle halk arasında büyük hoşnutsuzluklara neden olmuş, “Lâle Devri” olarak adlandırılan bu dönem 1730 tarihindeki Patrona Halil İsyanı ile neticelenirken dönemin padişahı III. Ahmed tahttan indirilmiş ve yerine Sultan I. Mahmud tahta çıkarılmıştır.⁵³⁸

Bu dönemde siyasî ve sosyal hayatta yapılmaya çalışılan yavaş, kalıcı olmayan ve verimsiz yenilikler askerî alanda da aynı şekilde kendini göstermiştir. 1730 isyanına kadar geçen zamanda yapılan tek iş, Haydarpaşa sahrasında Avrupa yöntemli talimlere başlanmış olmasıdır. Yeniçeri Ocağı dışında güvenilen bir ocak olan Bostancı Ocağı’ndan seçilen askerlerden bir birlik kurularak talimlere başlanmış olmasında, 1730 yılındaki yeniçeri ayaklanmasının rolü olmalıdır. İsyân bastırıldıktan sonra tımarlı ordusunun düzenlenmesine çalışılması da yine aynı şekilde yeniçeri ordusuna karşı bir güç oluşturulmaya çalışılmasının bir sonucudur.⁵³⁹

XVIII. yüzyılın en belirgin özelliği daha önceki dönemlerdeki askerî ve siyasal başarıların tam tersi olarak yenilgiler ve toprak kayıplarıydı. Siyasal yapı, devamlı evrim geçirerek, gerileme değil de dönüşüm olarak algılanması gereken bir süreçte yeni biçimler aldı. Merkezî yönetim öncelikli olarak yeniden şekillenmişti. Osmanlı ekonomisinde de önemli değişiklikler meydana geldi. Mal dolaşımı artmaya başladı, kişisel tüketim

⁵³⁷ Mücteba İlgürel, “Ahmed III”, *DGBİT*, C. 11, İstanbul, 1989, s. 120.

⁵³⁸ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 325-326; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 209-210.

⁵³⁹ Bostancı Ocağı, Yeniçeri Ocağı’nın dışında padişaha ve saraya en yakın olan ocaktır. Geleneksel olarak bu ocağa Bosnalı devşirmeler alınır. Bu en seçkin, yakışıklı, güçlü askerler padişaha en sadık kullardı. Sarayın ve padişahın, bugünkü deyimle “muhafız alayı” idiler. Yalnız sarayın değil, İstanbul çevresinin ve Boğazın inzibatından da bunlar sorumluydular. Komutanları da yine sarayın önemli adamlarından biriydi. Berkes, *a.g.e.*, s. 63-64. Bostancı ocağı için ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 308-309; Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı-Bahçivanlıktan Saray Muhafızlığına*, İstanbul, 2008.

düzeyleri muhtemelen yükseldi ve dünya ekonomisi Osmanlı tebaasının gündelik yaşamında gittikçe büyüyen bir rol oynar hale geldi.⁵⁴⁰

3.2. İktidar ve Güç Odağı Olarak Yeniçeriler

Yeniçerilerin en başından itibaren akıncı ve sipahilere askerî ve siyasî bir alternatif olarak ortaya çıkmış olmaları önemlidir. Bu, devletin diğer askerî güçlerine karşı boyun eğdirme politikasının mükemmel bir göstergesi olmuştur. Müslümanlaştırılmış kullar ya da yarı-kölelerden oluşan yeniçeriler, büyük bir kısmının devletin başkentinde ikamet eden, çoğunlukta olan Türk nüfusu ile, devletin üst kademesinde bulunan sınıflar da dâhil olmak üzere ne kültürel ne de etnik bağlantısı olan, sosyal olarak tarafsız bir kuvvet olmuşlardır. Bu nedenle ülkede siyasî ya da sosyal huzursuzluklar patlak verdiğinde kolaylıkla bastırıcı bir kuvvet olarak kullanılabilmişlerdir. Özellikle ilk dönemlerde bu özellikleri onları devletin en güvenilir askerî birlikleri durumuna getirmiştir. Türk geleneklerinden ve yaşam felsefesinden, devlet içi iktidar mücadelelerinden bağımsız oldukları için yeniçeriler, ilk Osmanlı sultanlarına, çoğunlukla, etkin bir siyasî araç olarak hizmet etmişlerdir. XV. ve XVI. yüzyıl yeniçeri tarihi, bu askerî kurumun kendine has siyasî rolünü ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yaptığı katkıyı açık olarak ortaya koymaktadır.⁵⁴¹ Halil İncik özellikle devletin ilk dönemlerinde kul kökenli yönetici ve asker sınıfının, Osmanlı padişahlarının merkezi otoritesinin kurulmasında en büyük âmil olduğunu vurgularken, bunun yanında yeniçeriler ve kul kökenli yöneticilerin, tımarlı sipahiler ve eyalet askerleri karşısında bir denge unsuru oluşturduğunu belirtir.⁵⁴²

1580 yılından itibaren Amerika'da üretilen ucuz ve bol gümüş, Osmanlı topraklarına akmağa başlamış, bu durum ise Osmanlı Devleti'nde, İspanya'da olduğu gibi, bir enflasyon yaratmış, bu enflasyonun ortaya çıkardığı her türlü olumsuz durum, akçeye dayalı tüm Osmanlı maliyesini ve buna bağlı olarak da iktisadî hayatı içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Hemen belirtmek yerinde olur ki, fiyat artışlarından en çok etkilenen defterlerde kayıtlı sabit bir gelire bağlı olan on binlerce dirlik ve ulûfe sahipleri olmuştur. Malî ve doğal sonucu olarak askerî düzenin bozulması ve hayat pahalılığı karşısında sabit kalan ulûfelerinin karınlarını doyurmağa bile yetmemesi sonucu

⁵⁴⁰ Quataert, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁵⁴¹ Petrosyan, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yeniçerilerin Kökeni", s. 134.

⁵⁴² Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 51-52.

her türlü suistimallerin içine girmişlerdir. Sayıları artmış bulunan kapıkullarının 1558'deki Şehzade Bayezid isyanından itibaren Anadolu şehirlerindeki garnizonlarının sayıları artmış ve artık buralarda kalıcı olmuşlardır.⁵⁴³ Vergi ödemeyen ve adlî bağımsızlıkları olan imtiyazlı bir sınıf olarak memleketin her tarafına yayılmış olan bu ayrıcalıklı sınıf, malî kaynakları kontrolleri altına almışlar, bu durum yeniçeri ve sipahi isyanlarının çıkışına zemin hazırlamıştır.⁵⁴⁴

Yeniçeriler çoğunlukla padişahın kulu olarak ona hizmet etmişler ve hanedanın mutlak gücünün koruyucusu olmuşlardır. Uzun yıllar fetihlere dayalı bir politikanın sürdürülmesi ve dahilî bir başkaldırının bastırılarak devlet bütünlüğünün sağlanması için eğitilmiş bir askerî gücü oluşturmuşlardır. Toplumun diğer kesimlerinden soyut bir biçimde eğitilen bir askerî güç olarak Osmanlı hanedanına bağlı kalmışlardır. Yeniçeri gülbankında “*kulluğumuz padişaha ayan*” sözünde belirtildiği gibi sultanın kullarıydılar. Sultanın ocağa bir numaralı yeniçeri olarak kayıtlı olması iki taraf arasında bir aidiyet temin eden bir bağın olduğunun göstergesi olmuştur. Devlet kademesinde ucu sadrazamlığa kadar giden yolun kendilerine açık olması bu kulları gıptayla bakılan bir konuma getirmekteydi. Bu kullar da gerektiğinde canlarını devletin bekası için vermekten çekinmemişlerdir. Devlete yapmış oldukları bu hizmetler karşılığında önemli mevkilere gelen birçok devlet adamı, çıkan isyanlarda asiler tarafından katledilen veya katledilmesi istenen kişiler olmuşlar; istemeyerek de olsa padişahların bu baskılar karşısında önemli devlet adamlarının idamını kabullendiği vaki olmuştur. Sadrazam, vezir, defterdar gibi yüksek dereceli devlet ricâlinin bu katliamlarda padişahın “kul”u olarak göstermiş oldukları teveccüh ve dirayet önemlidir. Bir çoğu asilere teslim edilirken “*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci ‘ûn*” emr padişahın” diyerek zalimlere teslim olmuşlardır.⁵⁴⁵

Ancak ocak düzeninde meydana gelen değişimler kendini bu ocağın hizmet ettiği alanlarda da göstermiş, XVII. yüzyılda iktidarsız, dirayetsiz veya çocuk yaştaki padişahların saltanatları boyunca ümera arasındaki iktidar mücadelesinde kapıkulu ordusu askerî güç olarak kullanılmıştır. Merkez ordusunun güçlü sadrazamların iktidarda

⁵⁴³ Şehzadeler arasındaki taht kavgalarının doğurduğu iç savaş ortamında giderek yaygınlaşan düzensizlik ve kargaşa, Kapıkulu Ocakları'nda etkili olmuştu. Kimi ocak mensupları ulûfelerini alıp birliklerinden firar etmişler, kargaşa çıkaran gruplar arasına katılmışlardı. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara, 1961, s. 150-155.

⁵⁴⁴ *Kitab-ı Müstetâb*, s. 15.

⁵⁴⁵ “*Biz Allah'a aittiz ve vakti geldiğinde elbette ona döneceğiz*” Kur'an, 2/156. IV. Murad döneminde Hafız Ahmed Paşa'nın asiler tarafından katli istenmiş, sultan istemeyerek de olsa bu duruma boyun eğmek zorunda kalmıştır.

buldukları zamanlarda bazen padişaha karşı kullanıldığı da olmuştur. Padişahın kaybolmakta olan etkisi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tahtının vârisinin belirlenme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde hanedanla ya da saray çevresiyle ilişkisi olmayan güçler tarafından üç sultan tahta geçirilmiş ve ikisi tahttan indirilmiştir.⁵⁴⁶

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise sarayın, sipahi sınıfının ve yeniçerilerin gücünün gerilediği açıkça görülmektedir. Rıfa'at Ali Abou-el-Haj'a göre, artık padişahları tahta çıkaran ya da tahttan indirenler, geçmişte olduğu gibi sipahiler ya da daha özeldir yeniçeriler değil, hiçbir toplumsal gruba mensup olmayan güçlerdir. Hanedan önceden sahip olduğu gücün büyük bir kısmını kaybettiğinden karizmatik liderlik modelinin de bir anlamının kalmadığından bahseder. Onun yerine, sivil bir oligarşiye dayalı kolektif liderlik güç kazanmıştır.⁵⁴⁷

Yeniçerilerin mevcut düzene karşı bir güç unsuru olarak ortaya çıkmaları ve yönetime karşı isyanlar çeşitli dönemlerde gerek siyasî bir görevle ve gerekse de seyahat amacıyla Osmanlı topraklarında bulunan bürokrat veya seyyahların eserlerine de konu olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarında bulunan Henry Blount Seyahatnamesi'nde yeniçerilerden "devletin güçlü, kılıcı olan yeniçeriler" diye bahseder. Ancak padişahların yeniçerileri ortadan kaldırmadan da devletin saygınlığını geri kazanmasının mümkün olamayacağını vurgular. Aynı zamanda padişahların kurmuş oldukları egemenlikte en ayrıcalıklı kesimin Türk unsurlar yani kendi vatandaşlarının olduğu ve yönetimde de yine bunların etkin olduğunu belirtir. Padişahın yönetimi altında bulunan kalabalığın tehlikesinden bahsederken, II. Osman'ın yaşadıklarını örnek vererek yeniçerilerin taht değişiminde ne derece etkin oldukları üzerinde durur.⁵⁴⁸ Başka bir anonim kaynakta II. Osman'ın yeniçeriler tarafından katledilmesi ve sonrasında yaşanan olaylar anlatılır.⁵⁴⁹ İngiliz elçisi Sir James Porter ise Karlofça Antlaşması ile artık zayıflığı

⁵⁴⁶ Tahta çıkanlar: II. Süleyman: 1099-1102/1687-1691; II. Ahmed: 1102-1106/ 1691-1695 ve III. Ahmed: 1115-1143/1703-1730. Tahttan indirilenler: IV. Mehmed: 1058-1099/1648-1687 ve II. Mustafa: 1106-1115/1695-1703.

⁵⁴⁷ Rıfa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğuşu, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara, 2000, s. 81.

⁵⁴⁸ Blount, *a.g.e.*, s. 110-111.

⁵⁴⁹ *Anonim Bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, Nşr-Trc. Nuh Arslantaş-Yaron Ben Naeh, Ankara, 2013, s. 35. Eserde dönemin Yeniçeri Ağası Hüseyin Paşa'nın isyancılarla konuşarak yaptıklarının yanlış olduğu anlatılmasına rağmen isyancılar onun bile sözünü dinlemeyip, sarayda görevli olan yeniçerileri de katlederek isyanlarına devam etmişlerdir. Hüseyin Paşa'nın evi yağma ve talan edilmiş, altın, para ve diğer kıymetli eşyalarının tamamına yeniçeriler tarafından el konulmuştur (s. 35).

belirginleşmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde yeniçerilerin isyanından bahsederken, II. Mustafa'nın, kardeşi III. Ahmed lehine tahttan çekilmeye zorlandığını ifade eder.⁵⁵⁰

Padişahların tahttan indirilmelerine sebep olup hatta bazılarını şehit ettiklerinden bahseden Ahmed Cevad Paşa, yeniçerilerin savaş meydanında isterse savaştığından istemezse savaşmayıp savaş meydanını terk ettiklerinden bahseder. Askerin böyle itaatsiz olmasının başlıca sebebi olarak da daha üst derecede olan subaylar olduğunu, neferin “saf ve pâk” olduğunu belirtir.⁵⁵¹ Bu devlet adamlarını neferâtın ahlakını ve düzenini bozmaya iten düşünce ve kötülüğün en büyük sebebi olarak da rütbe ve memuriyetlerinde yükselmek gibi değersiz şeyler olduğunu, fitne ile düzen bozmanın böyle sebeplerle ortaya çıktığını ve her defasında yine bu üst kademelerdeki devlet adamlarının cezasız kaldığını belirtir.⁵⁵²

Kul sınıfının askerî karakterini kaybederek asker ve sivil unsurların kaynaşmasından sonra sayı bakımından olduğu kadar toplumsal açıdan da önemi, ocağın kaldırıldığı döneme kadar artarak devam etmiştir. XVII. yüzyılda her ıslahatçının gündeminde yer alan en önemli konu kapıkullarının sayısının azaltılması olmuştur. Ancak bu yönde elde edilen başarılar kalıcı olmamıştır. Bu dönemde özellikle de uzun süreli seferler bir taraftan daha fazla asker ihtiyacını gerekli kılmasıyla bu yöndeki taleplerin artmasına sebep olurken diğer taraftan da toplumsal baskı ile malî bir denetlemeye de izin vermeyen sistem bu sayının devamlı olarak yükselmesine netice vermiştir. Kafadar, 1730 sonrası için net bir yeniçeri sayısını vermenin mümkün olmadığını belirtir. Bu dönemdeki kayıtların Osmanlı yetkililerinden bile saklı tutulduğu, zengin bir Yahudi ailesi olan Zonalar'ın, Ocak Bezirganlığı makamını satın almış olduklarını ve yeniçerilerin arasına girmeye talip olanların bütün başvurularının bu aile aracılığı ile yapıldığını ifade eder. Bu ailenin ocağa ait defterleri muhafaza ettiklerinden ve onların hakkında kimseye bilgi sızdırılmasına da müsaade etmediklerini belirtir.⁵⁵³

⁵⁵⁰ James Porter-George Larpent, *Türkiye'nin Bir Asrı*, Çev. Esmâ Selçuk Demir, İstanbul, 2013, s. 290.

⁵⁵¹ “Mesele bir padişahı tahttan indirecek ve bir meydan savaşı sırasında kumandanını dinlemeyerek meydanı terk edebilecek kadar bir askerde maharet ve zekâ olmazdı. Bu nedenle neferâtı ihtilâlâ teşvik eden daha yüksek mertebedeki zâbitandı” (s. 36).

⁵⁵² Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵³ Cemal Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, İstanbul, 2012, s. 140-141. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin edinmiş oldukları malî güç ve bu gücün getirmiş olduğu siyasi etki daha öncelere kadar gitmektedir. Yahudi, Ermeni ve Rumlar arasındaki antlaşmazlıklar XVI. yüzyılın sonlarında Yahudiler lehine doruğa ulaşmıştır. İnalıcık, özellikle de Yahudilerin iltizam işlerinde çok aktif olduklarını belirtir. Ancak bu malî güç sonrasında onların tayin ve atamalarda ve devletin iç ve dış

“Toplumsallaşan yeniçerilik” ile merkezin yenileşme girişimlerinin eski ile yeninin mücadelesine dönüşmesi ve reform uygulamalarının “halkın hukuku ile devletin despotizmi” arasındaki çatışma olarak gösterilmesinin sonucu olarak Yaycıoğlu tarafından bu yeniçeri ihtilâlleri, Osmanlı anayasal mücadelelerinin bir parçası ve yeniçeri merkezli muhalefetin aslında aydınlanmacı despotizme karşı kolektif hak arama mücadelesi olarak nitelendirilmektedir.⁵⁵⁴ Beydilli, yeniçeri ihtilâlleri üzerine yapılan bu ve bunun gibi yorumları mesnetsiz bulur ve yeniçeri isyan ve muhalefetini klasik dönem sonrası yeniçeriliğinin halkın hak ve hukukunu korumaktan ve benzer meziyetleri taşımaktan ziyade kendi grup çıkarları doğrultusunda, hayatî bir gereklilik arz eden her türlü reformcu açılımlara, başka bir deyişle düzen değişikliğine karşı kazan kaldıran silâhlı bir örgüt seviyesine düştüğü sonucuna varılmasının daha isabetli ve eldeki verileri zorlamayan daha gerçekçi bir tanı olarak yorumlar.⁵⁵⁵

Osmanlı Devleti, Batı’da meydana gelen değişimlere, değişen dünya düzenine göre yeni modeller ve fikirler edinmek üzere XVIII. yüzyılın başından itibaren, yönünü Batı’ya çevirmiş ve modernleşme hareketleri böylelikle başlamıştır. Ancak burada ıslahatçıların yoluna taş koymak isteyen özellikle ulemâ kesiminin etkisi ve bu güç odakları tarafından yönlendirilen yeniçerilerin gücü, gerici takımın şiddet ve meşruiyet araçlarına erişim için kullanmış oldukları iki güç unsurunu oluşturmuştur. Bu iki takımın siyasî iradesi sık sık, başını yeniçerilerin çektiği şehrin erazil taifesinin ve bunların itaatsizlik eylemlerine meşruiyet sağlayan ulemânın da dâhil olduğu gerici devlet ricâlinin kışkırtmasıyla, geleneksel nizam ve şerîat adına isyana ve hatta yağmaya giriştikleri ayaklanmalarda

siyasetinde etkinlikleri giderek artan bir öneme sahip olmuşlardır. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 260-266. Bu Yahudi unsurların sahip oldukları bu malî ve siyasî güç İstanbul’da yaşanan isyanların bir başka sebebini oluşturmuştur. Saray kadınlarının gözüne girmeyi başaran ve onlar sayesinde Yahudi çıkarlarını koruyan, tefecilik sayesinde zengin olan Ester Kyra adlı kadının ve oğullarının, atama ve tayinlerde bile müdahale eder hale gelmeleri şehirde özellikle de ulemânın da kışkırtmasıyla bir isyana dönüşmüştür. Bkz. Selânikî, *a.g.e.*, C. II, s. 854-855. Bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra III. Mehmed’in annesi olan Safiye Sultan’ın damatları İbrahim Paşa ve Halil Paşa’nın valide sultanın nüfuzunu kırmak için sipahilerin bu hoşnutsuzluğundan istifade edip onları kışkırtmaları yeni bir isyanın yaşanmasına sebep olmuş, isyanın odağında yine sarayda etkin bir güç olan başka bir Yahudi ailesi olmuştur. Bkz. Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 4, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul, 2010, s. 1174-1176. Yahudilerin bu etkinlikleri sadece malî güçlerinden kaynaklanmıyordu. Özellikle birçok Yahudi Hekim, padişahların ve birçok yüksek devlet erkânının gözüne girmeyi başarmıştı. Yahudiler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, İstanbul, 2008.

⁵⁵⁴ Ali Yaycıoğlu, “Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi”, *Nizam-ı Kadîm’den Nizam-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s. 682.

⁵⁵⁵ Beydilli, “Yeniçeriler”, s. 455.

kendini göstermiştir.⁵⁵⁶ İsyanların çıkış sebepleri sosyal, siyasî veya iktisadî sebebe bağlı olduğu halde isyancılar bütün isyanlarda “şer‘le davamız vardır” diyerek şer‘iati bir meşruiyet aracı olarak kullanmışlar, ulemâ bu meşruiyet aracının temsilcisi olmuş, isyanlarda ulemâdan alınan fetvalar da isyanın başarıya ulaşmasında büyük bir öneme sahip olmuştur.⁵⁵⁷ Burada şer‘den kasıt, eski düzenin devamı olarak en iyi bildikleri kavrama sığınıp, geleneğin devamını ifade etmesidir. Bunun yanı sıra ifadenin şer‘î bir boyutuda da bulunmaktadır ki, bu noktada yeniçeriler, çıkarmış oldukları ya da bir şekilde dâhil oldukları isyanlara meşruiyet kazandırmayı amaç edinmişlerdir.

XVIII. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflaması olgusunun en tipik göstergesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde de benzer şekilde yaşanan, maaşlarını alamayan yeniçerilerin başını çektiği çeşitli ayaklanmalardır. Bunlardan 1687, 1703 ve 1730 ayaklanmaları padişah değişikliği ile sonuçlanmıştır. 1703 ve 1730 ayaklanmalarında Feyzullah Efendi ve Damat İbrahim Paşa’nın adil olmayan ayrımcı davranışları başlıca şikâyet konusu olmuştur. Savaşlarda alınan yenilgiler, ödenemeyen maaşlar, İstanbul’un hoşnutsuz kamuoyu gibi bir dizi etkenin belirleyici olduğu bu tür ayaklanmaların ardından tahta çıkan padişahlar ilk iş olarak tahta çıkmalarına vesile olan elebaşları ortadan kaldırarak yeni yönetim kadroları oluşturmaya çalışmış, ancak arzulanan istikrara bir türlü ulaşamamıştır. Bu dönemde üst düzey bürokratların, özellikle sadrazamların sıklıkla görevden alınması mevcut siyasî istikrarsızlığın somut bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Yeniçerilerin sosyal ve kültürel alana katılımlarının yoğunlaşmalarına bağlı olarak bu askerî unsurların ilk dönemlerdeki siyasî hayata katılımlarının mahiyeti de değişmiş, artık isyanlar birer “sosyal isyana” dönüşmüştür.

3.3. Siyasî Bir Güç Olarak Yeniçeri Ağası

Yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanlarda isyanın arka planında yer alan yeniçeri ağasının büyük bir etkisi olmaktadır. Bu nedenle başa geçen padişahlar ocağı kendilerine yakın tutmak amacıyla öncelikli olarak kendilerine yakın gördükleri kişiyi ocağa ağa olarak atarlardı. Birçok taht değişiminde isyanların büyük bir etkisi olmasından dolayı

⁵⁵⁶ Cemal Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?”, s. 136-137.

⁵⁵⁷ Sultan İbrahim’in hal vak’asında, ocak ağaları veziri aradan kaldırıp yarar birini vezir etmeye karar verdikten sonra ilk iş olarak ulemâyyla bağlantı kurup onların desteklerini almaya çalışmıştır. Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na‘mâ*, C. III, s. 1148-1153.

zaten tahta geçen padişah olayın sorumlusu olarak gördüğü bu üst makamdaki kişileri ya azleder ya da katlederdi. Küçük yaşta padişahların tahta geçmesi ve valide sultanların devlet yönetiminde etkili oldukları zamanlarda yeniçeri ağasının da etkin gücü siyasî, sosyal ve ekonomik hayatta kendini hissettirmektedir. Yeniçeri ağalarının önemi özellikle de XVI. yüzyılın başında Ağa Bölüklerinin kurulmasıyla ve buna bağlı olarak bir maiyetinin oluşmasıyla artmıştır.⁵⁵⁸ Yeniçeri ağalarının vezirlik makamına hatta sadrazamlığa yükselenleri bile olmuştur.⁵⁵⁹

Bazı dönemlerde özellikle yeniçeri ağasının devletin merkezindeki bu gücü daha etkin bir şekilde hissedilmektedir. Mesela 1648 sipahi isyanından sonra Yeniçeri Ocağı şehir halkına nefes aldırılmaz hale gelmişti. Tayinlerin çoğu ocak ağalarının elindeydi ve şehirdeki ticaretin büyük bir bölümünü de tekellerine almışlardı. Bu yüzden de Osmanlı tarihinde bu döneme, “ocak ağaları zorbalığı” adı verilmektedir. IV. Mehmed’in yaşının küçük olmasından dolayı saraydan işleri büyük valide sultan idare edecek ve hükümet işleri de saltanat naibi olan sadrazam tarafından takip edilecekti. Ancak durum bu şekilde olmamış ocak ağaları işe karışmışlardı. Kısa bir süre sadaret makamında bulunan Yeniçeri Ağası Kara Murad Paşa döneminde ocak ağaları arasındaki iktidar mücadeleleri artarak devam etmiştir.⁵⁶⁰

Her iş ağaların eline geçip kendilerine muhalefet edecek kimse kalmadığından malî alanda akçenin değerini düşürecek şekilde yapmış oldukları değişiklikler esnafın isyanıyla sonuçlandı. İsyanı bastırmak için aracı olan sadrazam ve şeyhülislamın yeniçeri ağası ile görüşmek istemeleri ve bu görüşmenin bir süre kapıda bekletildikten sonra yapılması hatta onlara karşı tehditkâr konuşmaları bu ağaların ne derece devlet içinde devlet olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu isyanın bastırılmasından sonra IV. Mehmed’i

⁵⁵⁸ Bu maiyyet halkına Ağa Gediklileri denilmektedir. Bunların diğer yeniçerilerden ayırt edilebilmesi için bellerine seraser denilen kumaştan kuşak sararlardı. Bu gedikliler terfi ettiklerinde Bölükbaşı yani Ağa Bölüklerinden herhangi birinin kumandanı olma imkanına sahiptiler. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 181.

⁵⁵⁹ 1192/1778-1779 tarihinde Darendeli Mehmed Paşa azledilerek yerine Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa sadrazamlık makamına getirilmiştir. Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁶⁰ Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa aleyhine olan hareket, Yeniçeri Ocağı ağalarının ittifakıyla meydana gelmiş, sipahilerin de bu işe karışmasıyla cülûs bahşişi talebiyle başlayan isyan Enderûnluların da muhalif tarafta yer almalarıyla büyümüştür. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, Ankara, 2003, s. 240-248. Kara Murad Paşa’nın sadaret dönemi için Tarih-i Gilmani’de, füzuli masrafların daha da arttığından ve nice çırakların dağıtılan mükafatlarla zengin olduklarından bahsedilir. Aynı zamanda İstanbul’da ocak ağalarından Bektaş Ağa, kul kethüdası gibi ağaların yönetimde daha etkin oldukları belirtilir. Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmani*, Haz. Ertuğrul Oral, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 29-31. Ocak ağaları ve Kösem Sultan’ın iktidarı için ayrıca bkz. İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. II, s. 277-291.

tahttan indirmek için Kösem Sultan ile gizli planlar hazırlayan yeniçeri ağaları, İstanbul'daki diğer askerî gruplar ve şehir halkının birlikte hareket etmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Böylece “ağalar saltanatı” da son bulmuştur.⁵⁶¹

Devlet erkânının Arz Odası'na padişaha işler hakkında arzda bulunmak için girişlerinde, ilk olarak yeniçeri ağası girmektedir. Bu merâsim Yeniçeri Ocağı ve Kadılık gibi hayatî iki idare kolunda, padişah ile bağımsız görüşme imkânı sağlaması, ocak adına önemli bir durumdur. Bu görüşmede yeniçeri ağası, yeniçerilerin itaat ve bağlılığı hakkında güvence verdiğinden padişah ile bir araya gelmesi karşılıklı güven ilişkilerinde büyük bir önem arz etmiştir.⁵⁶² Yeniçeri ağalarının her bayram öncesinde padişaha hediye/pişkeş merasimi bir gelenek haline gelmiştir.⁵⁶³ Bu hediye takdimlerinin yolsuzlukların artmasına ve bunların açıkça rüşvet olarak değerlendirilmesine neden olduğu görüşünü savunan İpşir Mustafa Paşa, sadaret için sunulan hediye geleneğini sınırlandırmıştır. II. Süleyman (1687-1691) zamanında Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, sadarete atandığında (1689) ise geleneklerin dışına çıkarak, köklü bir kararla bayram hediyeleri ve bir takım külfetli hediyelerin alınıp verilmesini ortadan kaldırmak istemişse de başarılı olamamıştır. II. Ahmed'in (1691-1695) emriyle sadrazamın, diğer vezirlerin, defterdar ve yeniçeri ağasının her sene bayramda padişaha sundukları hediyeler, yine önceki dönemlerdeki gibi verecekleri duyurulmuş, riayet etmeyenlere dolaylı uyarılar yapılmıştır.⁵⁶⁴

Hem Ramazan ve hem de Kurban bayramlarında vezirler ve yeniçeri ağasının da içinde yer aldığı devlet erkânı tarafından padişaha bir takım değerli hediyelerin gönderilmesi, yani pişkeş uygulamasının, XVIII. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Gelenek haline gelen bu hediyeler öncelikle Harç-ı Hâssa Defterlerine kaydedilmekteydi.

⁵⁶¹ Mehmed Halife, *a.g.e.*, s. 31-34. Ahmed Cevad Paşa'nın eserinde de yeniçeri ağalarının özellikle de düzen bozulduktan sonra atamalarda etkin bir güç oldukları, kimi isterlerse onu atadıklarından bahsedilir. Ayrıca ocağı ayağa kaldırmaya ve büyük ihtilâl çıkarmaya yetecek güce sahip olduklarından ve ocağın ileri gelen üst düzey görevlilerinin de ağa seçiminde etkin olduğundan bahsedilmektedir (s. 18).

⁵⁶² İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. II, s. 137-138.

⁵⁶³ “Pişkeş” için ayrıca bkz. Filiz Karaca, “Pişkeş”, *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 294.

⁵⁶⁴ “İdiyye rikâb-ı hümayûna verilmesi mu'tâd olan pişkeşler Sultan Süleyman asrında Küprülüzâde Mustafa Paşa vizâretinde ref' olumuş idi. Kemâ fi'l-evvel pişkeşler verilmek için Hatt-ı Hümayûn sâdır olmağla defterdar ve yeniçeri ağasından ve sâir vüzeranın kapı kethüdalarından tahsil ve hazîne kethüdâsı ağaya teslîm olunurdu”. Bkz. Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), s. 43.

Ramazan Bayramı'nda verilecek hediyeler genelde Kadir Gecesi'nde takdim edilir ve Enderûn Hazînesi'ne kayıtları yapılırdı.⁵⁶⁵

Yeniçeri ağası tarafından padişaha takdim edilen hediyelerin ne derece kıymetli oldukları gelirlerinin de ne kadar çok olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Devletin kendilerine temin ettiği gelirler dışında aynı zamanda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Koçi Bey, Gelibolulu Mustafa Âlî gibi yazarların ıslahat risâlelerinde bazı görevlerin pîşkeş ve câize adı altında alınan rüşvetlerle satıldığından yakınıldığı, hatta başta sadrazam olmak üzere başdefterdar ve yeniçeri ağası gibi görevlilerin rüşvet almakla suçlandığı görülür. Hediye takdimine yönelik 1706-1712 yılını kapsayan bu defterlerde her bayram ya da merasim için farklı bir yeniçeri ağasının adının geçiyor olması da ağa değişikliğinin ne kadar sıklıkla yapılıyor olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder. Bu muhtemelen ocak içerisinde oluşacak olan kadrolaşmanın ve ocağın mutlak suretle kontrol altında tutulması kaygılarından ileri gelmektedir.

Yeniçeri ağasının ocak üzerindeki etkisi ve gücü Fatih Sultan Mehmed döneminde kadar gitmektedir. Bu dönemde yeniçerilerin isyan girişiminin arkasında olan Yeniçeri Ağası Kurtçu Doğan'a, Fatih Sultan Mehmed tarafından olayın sakinleştirilmesinin ardından gereken ceza verilmiş, görevinden azledilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa askerinin isyan girişiminden dolayı sorumlu tutulmuş ve yine idam ettirilmiştir. Yeniçeri ağasının bu isyan girişimlerinde menfi rollerinin tersi olarak isyanın bastırılmasında ve kapıkulları içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın devletin tarafında yer almalarında da etkin rolleri olmuştur. Hatta birçok isyan girişiminde isyancılar tarafından katli istenenlerden biri de yeniçeri ağasıdır.

III. Mehmed döneminde sipahi-yeniçeri çekişmesinde Yeniçeri Ağası Ferhad Ağanın meydana atılması sonrası, sipahilerin gücünün kırılması ve ocağın güç unsuru olarak etkinliğini göstermesi için bir dönüm noktası olmuştur. Yeniçerilerin sipahilere karşı alternatif bir güç olarak kullanılmaları yeniçerilerin ve yeniçeri ağasının bir güç

⁵⁶⁵ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, Haz. Yavuz Ercan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 72-73. Padişaha sunulmak üzere tüm devlet erkânı tarafından gönderilen hediyeler öncelikle Ramazan'ın yirmi ikinci günü Sadrazamın Konağında toplanır, sandıklara konur ve hediyelerin listeleri hazırlanırdı. Sadrazamın onayından sonra belirlenen saatte atlı olarak hediye arabaları saraya girerlerdi. Hediyelerin verilecek olan kişilere göre taksimatı yapılır ve bu şekilde padişahın huzuruna getirilirdi. III. Ahmed dönemi ile ilgili olarak Padişah'a takdim edilen hediyelerin neler olduğu hususunda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: TS.MA.d., 2352/168; TS.MA.d., 2352/170; TS.MA.d., 2352/174; TS.MA.d., 2352/171; TS.MA.d., 2353/183; TS.MA.d., 2353/184; TS.MA.d., 2353/0136.

unsuru olarak nüfuzunu arttırırken devlet düzenini de sağlayan güç dengesinin alt üst olmaya başlamasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde yaşanan sipahi isyanında yeniçeri ağasının etkin bir şekilde ocağı yönlendirmesi ve isyanın başarılı bir şekilde bastırılması, Ferhad Paşa tarafından ağanın ve ocağın taltif edilmesine sebep olmuştur. II. Osman'ın katledilmesiyle sonuçlanan isyanda da Yeniçeri Ağası Ali Ağa, isyancılar ile devlet arasında anlaşma sağlamaya çalışırken isyancılar tarafından katledilmiştir. I. Mustafa döneminde ulemânın sadrazam Mere Hüseyin Paşa aleyhinde yapmış oldukları faaliyetlerin yeniçeri ağasının da etkisiyle bertaraf edilmesi Yeniçeri Ağası Kara Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyliği'ne atanmasını sağlamıştır.

IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında sipahilerin ve yeniçerilerin başını çektiği isyan girişiminde asiler tarafından katli istenenlerden birisi de yine Yeniçeri Ağası Receb Ağadır. IV. Murad döneminde padişahın taraftarı olan Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa yeniçerilerin, sipahilerin isyan girişimlerinde onlarla hareket etmelerinin önüne geçmiş, olup bitenlerden padişahı haberdar etmiş ve Osmanlı tarihinde yeni bir II. Osman vakasının yaşanmasına engel olmuştur. IV. Mehmed döneminde yaşanan isyan hareketlerinde şehrin ateşe verilmesinin önüne geçen kişi de yine isyan edenlerin tarafında olmasına rağmen Yeniçeri Ağası Bektaş Ağadır. II. Süleyman zamanında ise asiler tarafından katledilen Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa yine isyancılara karşı devletin tarafında yer almıştır.

3.4. İsyancılar ve Yeniçeriler

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden yıkılışına kadar uzun tarihi boyunca sık sık isyan ve ihtilâl hareketleriyle karşılaşmıştır. 1446 Buçuktepe İsyanı ile başlayan ve 1913'teki Bâbiâli baskınıyla sona eren isyanlarda, Fatih Sultan Mehmed'den sonra neredeyse tüm Osmanlı padişahları küçük ya da büyük çaplı isyanlarla karşılaşmışlardır.⁵⁶⁶ Şehzadelerin taht kavgalarından, medrese talebelerinin isyanlarına kadar, siyasî amaçlar ve yöneticilerin politika ve icraatlarına karşı resmî veya sivil, çeşitli toplumsal kesimlerin tepki ve talepleri, ayaklanma ve çatışmalarla sonuçlanmıştır.⁵⁶⁷ Uzun süreli iktidarların da

⁵⁶⁶ 36 Osmanlı padişahından 12'si isyan ve darbe ile tahtını kaybetmiştir. Bu padişahlar: II. Beyazid (1481-1512), II. Osman (1618-1622), I. Mustafa (1617-1618/1622-1623), Sultan İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), Sulatan Abdülaziz (1861-1876), V. Murad (1876-1876), II. Abdülhamid (1867-1909).

⁵⁶⁷ Yeniçerilerin şehir hayatı içerisinde aktif rol oynamaya başlamalarıyla birlikte halkla aralarında oluşan yakınlaşma kendilerini bu ezilen orta sınıf insanının haklarının savunucusu olarak görmelerine sebebiyet

rahatsızlıklara yol açtığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı sistemine göre kadrolaşmayı da beraberinde getirmekteydi. İktidarda meydana gelen bu tekelleşme, zamanla muhalif bir gücün doğmasına sebep olmakta ve bu muhalif güç isyanların arkasındaki gerçek gücü oluşturmaktaydı.

Yeniçerilerin dâhil olduğu isyanlar devletin siyasî, sosyal ve ekonomik hayatında derin izler bırakmıştır. Yeniçerilerin içinde yer aldığı veya başlattıkları isyan veya tepkisel olayları ulûfelerinin ödenmemesi veya cülûs bahşışı talebi gibi sadece ekonomik sebebe bağlamak olaylara yüzeysel yaklaşıldığının ve gerçekçi bakılmadığının göstergesidir. Aslında her isyanın, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde günün şartlarına göre değerlendirildiğinde farklı sosyal, siyasî ve ekonomik sebeplere dayandığı görülür. Devletin güçlü olduğu zamanlarda asker için sefer bir bakıma ganimet demektir. Bu nedenle seferlerin aralarının uzaması da huzursuzluk sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. İsyancılara sokaklara taşması, bu hareketlerin sosyal bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Osmanlı tarihi boyunca yaşanmış olan büyük küçük bu isyanlar özellikle de otoritenin kendine güvenini derinden sarsmış, Osmanlı vekâyinâme yazarları tarafından eserlerine konu olmuş ve çoğu zaman da bu isyanların baş aktörlerinden olumsuz olarak bahsedilmiştir. İsyancılar “mevcut siyasî ve toplumsal sınırları aşarak toplumu kaosa ve anarşiye götüren kimseler” olarak gösterilmiştir.⁵⁶⁸ Genel olarak bu kaynaklarda isyancıların kimliklerinin tam olarak adlandırılmaması bu isyan girişimlerinin günümüz tarihçileri tarafından da genel olarak yeniçerilerin dâhil olmadığı hatta bazen bastırılmasında kullanılan bir güç oldukları durumlarda bile “yeniçeri isyanı” olarak adlandırılmasına sebep olmaktadır. İstanbul’da yaşanan başını yeniçerilerin çekmiş oldukları isyanlar azımsanmayacak kadar çok olmakla birlikte ulemanın ve esnafın isyana sebep oldukları hadiseler de mevcuttur.⁵⁶⁹ Sipahi isyanları da İstanbul’da yaşanan isyanlar

vermiş ve bu durumun en somut örneği de 1730 isyanında yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Abdi Tarihi-1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, 1999, s. 28-38.

⁵⁶⁸ Mehmet Mert Sunar, “Ocak-ı Âmire’den Ocak-ı Mülgâ’ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler”, *Nizam-i Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s. 517.

⁵⁶⁹ 1651 yılında İstanbul, isyan tarihi açısından bir ilke şahit olmuş, bu defa isyan edenler askerler değil, İstanbul esnafı olmuştu. 1650 yılında askere verilmesi gereken ulûfenin, hazinede yeterli para olmadığı için, tamamı ödenememişti. Bunun üzerine düşük ayarlı para ile esnafın elindeki daha değerli para zorla değiştirilerek ek gelir sağlanmaya çalışılmıştı. Zaten ekonomik açıdan zor şartlar altında işlerini yürütmeye çalışan esnaf bu uygulamayla daha da zor bir duruma düştü. Yine bu isyanın bastırılmasında padişahın gayretleri olduğu gibi yeniçerilerin de silahlı zorlamaları ile isyan yatıştırılmıştı.

içerisinde önemli bir yere sahip olup, şehrin sosyol ve ekonomik yapısında derin izler bırakmıştır.⁵⁷⁰

Esasında İstanbul'daki bütün isyanlar yeniçeri isyanları değildi. Yeniçerilerin yanlış biçimde bütün kul sistemiyle özdeşleştirilmesi, erken modern dönemde Avrupalıların Osmanlılarla ilgili yazdıklarında görülen kalıplara kadar geri götürülebilir.⁵⁷¹ Saraya karşı yapılan bir isyan girişiminde yeniçeri olsun ya da olmasın isyancılara karşı saray muhafızlarından oluşan bostancılar kullanılmaktaydı. Yeniçeriler ile sipahilerin çıkar ve itibar ilişkisine bağlı olarak karşı karşıya geldikleri ve gerginliklere sebebiyet verdikleri durumlar, İstanbul'un zor günler geçirmesine sebep olmaktadır.

Günümüz tarihçileri arasında bile bazı isyanlara sebep olan gruplar noktasında farklı yorumlamalar mevcuttur. Yeniçerilerin katılmış olduğu ve önemli rol oynadığı isyanlar dışında yaşanan tüm isyanları “yeniçeri isyanı” olarak adlandırılması her şeyden önce farklı tarihsel dönemlerde, farklı sosyal ve siyasî manalar içeren “yeniçeri” kavramının kendisinden kaynakladığını ileri süren Mert Sunar, yüzyıllar içerisinde hem yeniçeri kavramının hem de Yeniçeri Ocağı'nın önemli değişimlere sahne olduğunu kabul etmek gerektiğini savunur.⁵⁷² XIV. ve XV. yüzyıllarda devşirme sistemi çerçevesinde yetiştirilerek sultanın profesyonel kapıkulu ordusunu oluşturan yeniçerilerin, XVI. yüzyıldan başlayarak bu karakterlerini kaybettikleri açık bir gerçektir. Bu sürecin sonucunda, XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde yeniçeriler savaş dışı zamanlarda zanaatkâr, tarım, ticaret ve gündelik işlerle uğraşan ve halkın genelinden çok da ayırt edilemeyecek kimselere dönüşmüşlerdir.

İsyanların İstanbul'da etkili olmasının en önemli sebebi devletin merkezî bir ordu kurmuş olmasıydı. Devletin merkezinde böyle bir gücün bulunması iktidar ve makam mücadelelerinde bu güçten faydalanmak isteyen tarafların kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına ve merkezî ordunun çeşitli unsurlarının isyanlarda belirleyici en önemli etken olmasına sebebiyet vermekteydi. Bu etkin güç unsurlarından en önemlisi yeniçeri ve

⁵⁷⁰ III. Mehmed döneminSadrazamı olan Ferhad Paşa'ya karşı sipahilerin isyanına sebep cülûs bahşişinin ödenmemesi idi. Sadece halktan bazı katılımlar dışında, sipahilerin ulemâdan ve yeniçerilerden destek alamaması ve yeniçerilerin isyanın bastırılmasında önemli güç olarak isyan büyümeden bastırılması karşılığında yeniçeri ağası ve yeniçeriler taltif edilmişti.

⁵⁷¹ Kafadar'a göre, arada bir başka kul sınıfının varlığı belirtilse bile, o literatürde de daha sonraları yapılan akademik çalışmalarda da “yeniçeri” sözcüğü çoğu zaman bütün kapıkulları için kullanılan bir ad haline gelmiştir. Böylece Kanuni Sultan Süleyman sonrası dönemde şehirlerde Osmanlı siyasî yaşamına damgasını vuran muhtelif gerginliklerin adı da “Yeniçeri Ayaklanması” olmuştur. “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul'un Ayaktakımı”, s. 148.

⁵⁷² Mehmet Mert Sunar, “Ocak-ı Âmire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru” s. 517-518.

sipahilerdi. Eğer her iki gücü ya da birisinin desteğini sağlayamazsa isyan ya da darbenin başarıya ulaşması pek mümkün değildi. Osmanlı tarihinde en etkin isyanlar bu iki askerî gücün birlikte hareketmeli sonucunda vuku bulmuştur. Bu durumda isyanı bastırabilecek başka herhangi bir gücün olmamasından dolayı isyancıların ya da onların arkasında bulunan güçlerin istekleri kabullenilmek suretiyle hadise yatıştırılıyordu.

Yeniçeri ağasının şehrin beledi hizmetleri konusunda önemli görev ve yetkileri bulunmaktaydı. Bu nedenle sadrazamın bu konularda en önemli yardımcısı ve görev paylaşımında bulunduğu kişi yeniçeri ağasıydı. İktidarların karışması, sadrazam ve vezirlerin İstanbul halkının doğrudan yöneticileri olmalarından dolayı siyasal ve ekonomik içerikli ayaklanmalarda bu yüksek yöneticiler doğrudan hedef olarak alınmaktaydı.⁵⁷³ Halkın da destek verdiği yeniçeri ve sipahi isyanlarında bu nedenle çoğunlukla sadrazam, şeyhülislam ve defterdar gibi önemli devlet adamları hedef olarak seçilmekteydi. Sadrazam hem devletin hem de İstanbul'un en yüksek yöneticisi olduğu için, şeyhülislam bu hükümete fetvalarıyla destek verdiği ve defterdar da malî örgütlenmenin başında olduğu için isyancıların hedefi olmakta ve şeyhülislam hariç diğerleri çoğunlukla azledilmekte veya idam edilmekteydiler. Yeniçerilerin askerlik dışı faaliyetlerde bulunmaları ve esnaf ile ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla ortak bir menfaat durumu bu dönemde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yaşanan iktisadî ve malî bunalımlarda özellikle en çok etkilenen alt gelir grubundaki insanların hakkını devlete karşı savunan muhalif bir güç unsuru haline gelmişlerdir.

İsyanlara devlet, toplum ve asker ilişkisi yönünden bakıldığında toplumsal tabanın değişkenliği, ağaların, saray hiziplerinin ve sivil halkın katılımı bu isyanların çıkış sebebine göre kendini göstermektedir. Devletin artan malî yükü ile birlikte askerî unsurların ekonomik ilişkiler içerisinde yer almaya başladıkları ve bu duruma devlet tarafından göz yumulduğu sürece kadar olan isyanlarda, yeniçeriler daha çok kendi özlük haklarına yönelik, kendi haklarının savunucusu olarak “kanun-ı kadim” dedikleri düzenin savunucusu olmuşlardır. Ancak askerî unsurların halkla bütünleşmesi ve iki taraflı çıkar ilişkisine bağlı olarak birbirlerini destekleyen ve halktan da destek alan isyanlar daha çok XVII. yüzyılda kendini göstermiştir. Burada özellikle esnaf arkasına aldığı askerî gücü kullanarak bu unsurları, isteklerini devlete ulaştırmada bir aracı olarak kullanmışlardır. İsyanların bir saray, hane halkı olarak adlandırılan ve özellikle de XVII. yüzyıldan sonra

⁵⁷³ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal, İktisadî, Toplumsal Tarih Denemsi*, C. I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara, 1990, s. 118-119.

daha da yaygınlaşan, hanedanla akrabalık ilişkilerinin evlilik yoluyla kurulan yakınlığın oluşturmuş olduğu bu kesim, yine isyanların nedeni olma noktasında önemli konumda yer almaktadır. Bu kesim, isyanın arka planında kalarak isyanı yönlendiren ve planlayan taraf olmuştur. İsyanlarda bu askerî unsurlar ve özelde yeniçeriler çoğunlukla devlete karşı muhalif bir güç unsuru olarak görülmüş, siyasî bir hedef gözetilerek, bu güçlerin sergilediği şiddet amaca ulaşmak için tehdit unsuru olarak kullanılmıştır.

Yeniçerilerin zamanla güçlenen grup kimliği ve mensubiyet duygusu sıkı bir dayanışma içine girmeleriyle sonuçlanmış, birbirlerine hitaben kullandıkları “yoldaş” tabiri de bunun bir işareti, ocak kazanlarını meydana çıkarmaları ise isyana niyetlendiklerinin bir göstergesi olmuştur. Merkezde giderek güçlenen bu askerî unsurlar sosyal ve siyasî tabanda da kök salıp yönetimi etkileyen başlıca unsur haline gelmişlerdir.⁵⁷⁴ Kafadar’a göre, yeniçerilerin ve onlarla bağlantılı olan güçlerin siyasî eylem deneyimlerinin birikimi zaman içerisinde yeni bir siyasal gerçek yaratmıştı ki bu başka sosyo-politik kuvvetler ile ittifakları ya da ihtilafları da kapsayacak şekilde bir siyasî partinin ve hatta temsili bir kurumun çekirdeği olarak görülebilir. Kafadar, yeniçerileri devlete karşı muhalif bir siyasî parti, isyanlarını da siyasî bir eylem planı olarak yorumlamaktadır.⁵⁷⁵ 1632, 1648, 1655, 1687, 1703 ve 1730 yıllarında meydana gelen isyanlarla ya sultanlar tahttan indirilmiş ya da sadrazam, vezir gibi çeşitli yöneticiler makamlarından edip, katledilmek suretiyle İstanbul alt üst edilmiştir. Siyasî çalkantıların her birinde değişik sosyal katmanlarla koalisyon ve gerginlik yaşanmıştır. Kaynaklarda “Meydan-ı Lahm” yani Et Meydanı/Atmeydanı olarak geçen ve isyanlarla özdeşleşen bu mekân bazen saatlerce ve bazen günlerce devam eden birçok isyana tanıklık etmiştir. İsyanların meşruiyetini sağlamak için asilerin kullanmış oldukları slogan “şer‘le davamız var” olmuştur.

3.4.1. Siyasî Alanda İlk Hareketlenmeler

Yeniçerilerin ulûfelerine zam talepleri erken dönemlerden itibaren devletin siyasî hayatında varlığını hissettirmiştir. 1446 Buçuktepe olayı ve 1481’de Fatih’in ölümü sonrası gelişen siyasî çekişmelerden de cesaret bulan yeniçeriler, bu durumu açık bir isyana

⁵⁷⁴ Beydilli, “Yeniçeriler”, s. 454-455.

⁵⁷⁵ Kafadar, “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı”, s. 148.

dönüştürmeleri, bu isyan girişimlerinin ilk örneklerini teşkil etmiştir.⁵⁷⁶ II. Mehmed'in ilk tahta çıktığında, saltanattan çekilmesinin asıl sebebi olan ve tarihe Buçuktepe Olayı olarak geçen olay Edirne'de gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde görülen bu ilk yeniçeri ayaklanmasının görünürdeki sebebi, Osmanlı para birimi olan akçenin ayarının düşürülmesidir.⁵⁷⁷ İsyanın altında yatan esas nedenler ise çocuk yaştaki padişahın yerine, devlet erkanının önemli bir kesiminin de arzusu doğrultusunda,⁵⁷⁸ Sultan II. Murad'ın tekrar tahta geçirilmesi amacıdır. Yeniçeriler daha sonra şehrin doğusundaki tepeye çekilmişlerdir. Âsiler, isyanın bu ikinci safhasında Buçuktepe'de toplandıklarında, İstanbul'da Yıldırım Han evlâdından Orhan Çelebi'nin yanına gidecekleri tehdidini savurmuşlar, bu durum sadece Sultan Mehmed'i değil, Çandarlı'yı da hayli endişeye düşürmüştür. İsyan, yeniçerilerin maaşlarına yarım (buçuk) akça zam yapılarak yatırılmış ve o zamandan beri bu tepe Buçuktepe adıyla anılmıştır. Bu olayla, II. Mehmed'in tahtı tehlikeye girmiş ve Edirne'de bir iktidar boşluğu doğmuş, asker ilk kez politikanın içine çekilmiş ve bundan böyle yeniçerilerin iktidar üzerindeki baskısı giderek artmıştır.⁵⁷⁹ Buçuktepe isyanı ile ilgili Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da, yeniçerilerin Buçuktepe denilen yere çıkararak halkı velveleye düşürüp Hadım Paşa'yı öldürmek istediklerinden bahsedilir. İsyan ancak ulûfelerin arttırılması ile bastırılmıştır.⁵⁸⁰

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci defa tahta çıkması sonrasında Karaman Seferi için hazırlıklar yapıldığı sırada yeniçeriler; "*Padişahımızın ilk seferi ve birinci muzafferiyetidir, kula bahşiş ihsân eylemeleri lâzımdır*" diyerek aleni bir şekilde isteklerini dile getirmişler, on kese akçe ihsân edilmesiyle ancak isyan havası dağılmıştır. Sonrasında bu işe sebebiyet veren ocak ağasına, Fatih Sultan Mehmed tarafından gereken ceza verilmiş ve azledilmiştir.⁵⁸¹ Sultanın isyana karşı verdiği tepki ve yapmış olduğu yeni

⁵⁷⁶ Beydilli, "Yeniçeriler", s. 454.

⁵⁷⁷ Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hakimiyetinin Yeniden Tesisi-I Mehmed ve II. Murad", *Türkler*, C. 9, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 242.

⁵⁷⁸ Çandarlı Halil Paşa, Fatih'in tahtan feragat etmesine sebep olduğu için ikinci defa tahta çıktığında padişahın gazabından çekinir olmuştur. Ahmed Cevad Paşa, *a.g.e.*, s. 120.

⁵⁷⁹ Bu olayı, II. Mehmed'i tahtan uzaklaştırmak için Halil Paşa tarafından tertiplendiğine dair sağlam deliller vardır. Bunun en önemli delili, Çandarlı'nın rakibi Şehabeddin Paşa'nın hedef alınmış olmasıdır. Öztürk, *a.g.m.*, s. 242.

⁵⁸⁰ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat), s. 74.

⁵⁸¹ Neşri'nin *Kitab-ı Cihannüma* adlı eserinde, yeniçerilerin bu isyanı şu şekilde anlatılır: "Devletle Bursa'ya müteveccih olacak, yeniçeriler alay bağlayıp, hünkâra karşı durup, ihsân talep ettiler. Hünkâr bunların böyle ettiğine gayet incindi. Amma izhâr etmeyip, mukayyed olmadı. Andan Turhan Bey'le Hadım Şehabettin Paşa hünkâra bunların nesne talep ettiğini ilâm ettiler. Hünkâr dahi on kese akçe emretti. Birkaç günden sonra Yeniçeri Ağası Kazancı Doğan'ı getirip, muhkem let urdurup, azl edip, ocak ağalığını Mustafa Bey'e verdi" (s. 687).

düzenlemeler ile yeniçeriler onun saltanatı boyunca bir daha isyan girişiminde bulunamamışlardır.

İstanbul'da ilk askerî isyan Fatih Sultan Mehmed'in vefatı sonrasında yaşanmıştır. Fatih'in ölümü sonrası iki şehzadeden birisi tahta çıkmadan, bu durum askerlerden saklanmıştır.⁵⁸² Her ne kadar çaba harcanmışsa da bu durumu haber alan ve İstanbul'dan uzak tutulmaya çalışılan askerler İstanbul'a akın etmişler büyük bir yağma başlatmışlardır.⁵⁸³ Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da da yeniçerilerin İstanbul'u yağma ve talan etmelerinden ve Beyazid taraftarı olan askerlerin tahta çıkmasında engel olarak gördükleri Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'yı katletmelerinden bahsedilir.⁵⁸⁴ 26 Mayıs 1481'de maiyeti ile İstanbul'a gelen Şehzade Beyazid, ilk olarak kapıkullarına üçer bin akçe cülûs bahşişi dağıttığı gibi yeniçeri ulûfelerini beş akçeye çıkardı.⁵⁸⁵ İstanbul tarihinde ilk yeniçeri isyanı bu şekilde bastırılmış oldu. Ancak bu isyan bundan sonra şehrin tarihinde sıkça karşılaşılabilecek isyanlar serisinin ilki olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesinde de yine askerî unsurların ve özelde yeniçerilerin büyük bir etkisi olmuştur. Şehzade Selim ile Şehzade Ahmed arasında yaşanan iktidar mücadelesi İstanbul'da yeniden kargaşa ve düzensizliğin nüksetmesine sebebiyet vermiştir. Askerler, Şehzade Ahmed'i destekleyen devlet erkanının evlerini basarak yağmalamışlar ve padişahın bu kişilerin katledilmesini istemişlerdir.⁵⁸⁶ Şehzade Selim, askerlerin desteğini alarak sadece bu mücadelede başarılı olmamış aynı zamanda babası Sultan II. Beyazid'in yeni bir isyan yaşanmaması için tahtı kendisine bırakmasını da temin ederek İstanbul'da yaşanan bu karışıklıklara son vermiştir.⁵⁸⁷ Askerin desteğini alarak tahta çıkan Yavuz Sultan Selim'e karşı İran seferi esnasında yeniçerilerin isyan

⁵⁸² Fatih Sultan Mehmed'in öldüğü, üst düzey yöneticiler tarafından öğrenildi. Artık bundan sonra yaşanacaklar devlet adamlarının idare yeteneğine bağlı olarak gelişecekti. Fatih'in hayatta iki oğlu vardı. 33 yaşındaki büyük oğlu Beyazid Amasya'da, 22 yaşındaki küçük oğlu Cem ise Konya'da vali idi. Derhal iki şehzadeye de ulaklar gönderilerek babalarının vefat ettiği ve acele İstanbul'a gelmeleri gerektiği haber verildi. İstanbul'a erken gelen şehzade tahta çıkacaktı. İki şehzadeden biri tahta geçene kadar ölüm hadisesi etraftakilerden, özellikle de askerlerden gizli tutulmalıydı.

⁵⁸³ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 234-235.

⁵⁸⁴ Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat), s. 118. Neşri tarihinde de yeniçerilerin İstanbul'a gelişleri "aç kurt koyuna nasıl koyulursa İstanbul'a öyle koyularak" ifadesi kullanılarak anlatılır ve büyük bir yağma başlattıkları ifade edilir (s. 687-688).

⁵⁸⁵ Turan, "Bayezid II", s. 235.

⁵⁸⁶ Katledilmesini talep ettikleri devlet erkani, Sadrazam Hersekzâde Ahmed Paşa, İkinci Vezir Koca Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi'dir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 2006, s. 243.

⁵⁸⁷ Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, (Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat), s. 134-135; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 87; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 241-244.

girişimi olmuş, ancak Yavuz'un sefer konusundaki kararlılığı ve güçlü kişiliği olumsuz bir durumun önüne geçmiştir.⁵⁸⁸

II. Selim tahta çıktığında yeniçeriler bu defa bahşiş için isyan çıkarmıştı. Sokullu'nun fitneyi sona erdirmek için padişahı ikna etmesi üzerine yeniçerilerin bahşişi ödenmiş ve muhtemel bir karışıklık böylece önlenmişti.⁵⁸⁹ Ancak burada dikkati çeken önemli konu birçok devlette ve Bizans'ta da varlığına şahit olduğumuz cülûs bahşişinin devlet için ciddi bir mesele haline gelmeye başlamasıydı.⁵⁹⁰ Bundan sonraki dönemlerde her padişah değişikliğinde önceki dönemlerde olduğu gibi benzer gelişmelerin yaşanmasına yol açmış, askerî sınıf padişah değişikliklerinde aktif rol oynamıştır.

XVI. yüzyıl boyunca görülen askerî isyanların en önemlilerinden biri 1588-1589 tarihinde meydana gelmişti. III. Murad döneminde gerçekleşen ekonomik ve malî nedenlere dayalı bu isyanda yeniçeriler, bir Yahudi'nin aracılığı ve etkisi ile aylıklarının düşük ayarlı paralarla ödenmesinden dolayı isyan etmişlerdi.⁵⁹¹ "Beylerbeyi Vakası" olarak adlandırılan bu olay sonrasında saray hizipleri askerî sınıf ile, yani ya yeniçeriler ya da yeniçerilerin rakibi merkezî hükümete bağlı sipahiler içinde ilişkiler kurdular, kendi çıkarları doğrultusunda bu güçleri kullandılar, isyanlara öncülük etmelerini sağladılar. Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsan bu isyan ve ittifaklar XVII. yüzyıl boyunca tekrar tekrar gündeme gelecektir.⁵⁹² Kafadar, XVI. yüzyılın sonlarında art arda gelişen kapıkulu isyanlarını yeniçerilere atfetmenin yanlış olduğunu ve "Beylerbeyi Vakası"na yeniçerilerin karışmadığını belirtir. Ona göre, kapıkulu sipahilerinin gerçekleştirdiği bu isyana yeniçeriler karışmamış ya da devletin tarafında da yer almamışlardır. Yeniçerilerin sosyal

⁵⁸⁸ Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat), s. 137.

⁵⁸⁹ Selânikî, *a.g.e.*, C. I, s. 50-51. Selânikî'de, cülûs bahşişi olarak bölük halkına biner akçe ve yeniçeriye ikişer bin akçe verildiği, ancak yeniçeriler bu miktarı kabul etmeyerek üçer bin akçe istediklerinden de bahsedilir. Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın cülûs merasimine riayet edilmesi gerektiği konusunda Selânikî'nin aktardığına göre II. Selim'e şöyle izah ediyordu: "*Kul tâifesi beherhâl eskiden beri ecdâdımızın kânûnu üzre bahşiş ve terakkîlerini mübârek kelâmınızdan işitmek aralarında âdet-i mukarrereleridir, cümlesi verilsin makbûlümdür demeni isterler. Ve kadimî kânûnları çavuşları ellerini kaldırıp, ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman padişahlarına dualar eyleyip, cümlesi âmin demek kaide-i kadimeleridir ve hayr u beraket dahi bundadır*" (s. 48).

⁵⁹⁰ M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 2000, s. 137.

⁵⁹¹ Divân toplantısının olduğu sırada sarayı kuşatan yeniçeriler, Defterdar ve Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın başını istemişlerdi. İsyancıların paraları iç hazineden karşılanmış fakat buna rağmen onlar, padişahın gözdelelerinden Mehmed Paşa'nın idam edilmesinde ısrar etmişler, bütün çabalara rağmen isyancılar bu taleplerinden vazgeçmeyip, Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Defterdar Mahmud Efendiye idam ettirmişlerdi. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. 3, İstanbul, 1972, s. 112-113.

⁵⁹² Gelibolulu Mustafa Âlî, "*Mevâidü'n-nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis*", s. 259; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 546. Sam White, bu isyanın bundan sonra yaşanacak olan olumsuzlukların da bir belirtisi olduğunu ifade eder. Bkz. Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi-Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s. 147-148.

bir zümre mahiyetini kazanmaya başladıktan sonra gerçekleştirdiği ilk büyük isyan olarak 1622 II. Osman Vak'ası olduğunu belirtir.⁵⁹³

XVII. yüzyıla kadar merkezde yaşanan ve yeniçerilerin başını çekmiş oldukları isyan girişimleri daha çok cülûs bahşisi ve ulûfelerine zam yapılmasına yönelikti. Devlet erkanı tarafından onların çıkarları doğrultusunda kullanılmakla birlikte yaşanan bu siyasî mücadelelerde taraf olmaktan öte gitmemiştir. Diğer kapıkulları ya da sipahiler tarafından çıkarılan bazı isyanlarda da isyanı bastıran taraf yeniçeriler olmuştur. III. Mehmed'in tahta çıktığında sipahilerin çıkarmış oldukları isyan, yeniçeriler tarafından bastırılmış ve dönemin Sadrazamı Ferhad Paşa tarafından taltif edilmişlerdir. Yine 1603 tarihinde III. Mehmed zamanında Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile Sadaret Kaymakamı Mahmud Paşa'nın başını çektiği muhalif gruplar arasındaki iktidar mücadelesi kapıkulu sipahisi ile yeniçerileri karşı karşıya getirmiş, İstanbul sokaklarında günlerce silahlı çatışmalar yaşanmıştır.⁵⁹⁴

3.4.2. XVII. Yüzyılda Yeniçeri İsyânları

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerî alt yapısı yeniçeri, sipahi ve sekban birliklerinden oluşmaktaydı. İstanbul'da meydana gelen isyanlarda Yeniçeri Ocağı ve Sipahi Bölükleri'nin çeşitli bahanelerle isyan girişimlerinde özellikle ulûfelerinin züyuf akçe ile ödenmesi, cülûs bahşişlerinin ödenmemesi, paşaların veya Harem'in siyasî komplolarıyla karmaşık bir hal almaya başlamıştı.⁵⁹⁵ Osmanlı Devleti XVII. yüzyıla, İran ve Avusturya cephelelerinde uzun yıllardır devam eden savaşlarla girmişti. Anadolu'dan toplanan ve "sekban" denilen paralı askerlerin maliyeti ve artan yeniçeri sayısı yüzünden savaşın finansmanı devletin malî yapısında büyük bir baskı oluşturmuştu. Açıkları kapatmak için vergiler halkın tahammül derecesini zorlayan seviyelere ulaşmıştı.⁵⁹⁶ Bu paralı askerler başkent İstanbul'da ağırlığı giderek artan bir siyasal güç oluşturmaya başlamışlardı.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Kafadar, "Yeniçeriler", s. 475.

⁵⁹⁴ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 423-424.

⁵⁹⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. II, s. 125.

⁵⁹⁶ Olağanüstü dönemlerde toplanan "avarız" vergisi bu dönemde düzenli bir vergi haline geldi. 1582 tarihinde 40 akçe iken 1600'de 240 akçeye çıkmıştı. Avarız vergisinin artışı devam etmiş 1681'de 535 akçeye yükselmiştir. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 60.

⁵⁹⁷ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 140.

Yeniçerilerin de dâhil olduğu 1622 yılındaki geniş katılımlı isyan böyle siyasî ve ekonomik problemlerin yaşandığı bir dönemde meydana geldi. Saltanatı ele alan II. Osman İstanbul'da kapıkullarının disiplinsizce hareketlerini, yeniçerilerin 1621 Hotin Seferi'nde başarısızlıklarını yakından gözlemlemiş ve ticaretle uğraşan yeniçerilerin sefere katılmasını sağlamakta yaşanan zorlukları da görmüştü. Bu sebeplerden dolayı II. Osman sefer sırasında sık sık yoklama alarak kapıkullarının disiplinini sağlamaya çalışmıştı.⁵⁹⁸ 1621'deki Lehistan Seferi'nde ordunun başında kumandanlık etmiş olması, Osmanlı siyasal kamuoyu ve Osmanlı tarihçileri nezdinde seferin sadece başarısızlıkla sonuçlanmasına sebebi olmakla kalmamış, aynı zamanda sultan ile kapıkulları arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açmıştır şeklinde yorumlanmıştır. İsyanın neticesinde yeniçeriler, kendi isteklerini kabul ettirecek akli dengesi yerinde olmayan I. Mustafa'nın yeniden padişah olarak tahta geçmesini sağladılar.⁵⁹⁹

II. Osman'ın tahtan indirilip öldürülmesi, Osmanlı Devleti'nde yaşanan ilk örneklerinden biri olmuştur. Bu olay devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu gözler önüne sermektedir. Merkezî otoritenin zayıf olmasıyla kapıkulu askerî sınıfında bozulmalar iyice artmıştır. Baki Tezcan, birçok XVII. yüzyıl Osmanlı tarihçisinin II. Osman'ın amaçlarında yanlış bulduğu unsurların, gelişen ulus devletinin yeni gerçekleri içerisinde yazan Türk tarihçiler tarafından övgüye değer bulunduğunu gösterir. II. Osman'ın bu politikasını, Osmalı Devleti'ni, devşirme hakimiyetini yok etmek pahasına Türkleştirme yolunda, zamansız ama yiğitçe bir girişim olarak değerlendirir.⁶⁰⁰

Yeniçeri ve sipahilerin başını çektiği asilerin IV. Murad dönemindeki en büyük isyanları 10 Şubat 1632 tarihinde gerçekleşmiştir. İsyanın sebebi yine devletin üst makamındaki kişilerin makam hırsıyla kapıkulu askerlerini kendi taraflarına çekmeleriydi. Asiler, IV. Murad'ın sadrazamı olan Hafız Ahmed Paşa ve içlerinde Yeniçeri Ağası Hasan Halife'nin de bulunduğu on yedi kişinin kendilerine teslim edilmesini istediler. Bu konuda yapılan tüm görüşmelerin sonuçsuz kalması, IV. Murad'ın Hafız Ahmed Paşa'yı asilere

⁵⁹⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. II, s. 167-178.

⁵⁹⁹ Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi, Tarih-Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Çev. Uygur Abacı, İstanbul, 2005, s. 24-25. Piterberberg, eserinde, Peçevi'nin görüşlerini, Hotin Seferi'nin sultanla kulları arasında zaten yeterince gergin olan ilişkileri, daha da kötüleşiren bir olay olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlar. Ancak Tügi'nin ödemelerle ilgili keyfi bir karar olarak aktardığı şey, Peçevi'ye göre Sultan Osman tarafından ikramiye bahsetmek bahanesiyle yeniçerileri bir yoklamadan geçirme girişimidir. Peçevi bu durumun kulları kızdırdığından bahseder (s. 28).

⁶⁰⁰ Baki Tezcan, "1622 Military Rebellion in Istanbul: A Historiographical Journey", 10-11 Ekim 1998'de Ohio Üniversitesi, Columbus'ta düzenlenen "Ayaklanma: Kültürler-arası bir Perspektifte Anlatı, Olay ve Bağlam" başlıklı konferansta sunulan tebliğ; Piterberg, *a.g.e.*, 234-235.

teslim etmek zorunda bırakmıştı.⁶⁰¹ IV. Murad'ın saltanatının ilk döneminde askerinin şehirde estirdiği terörü Tarihçi Mehmed Halife şu şekilde anlatmaktadır: “*O zaman kulun şu mertebe isyanı vardı ki, gündüz hamamdan peştamal ile çıplak kadın çıkarmak ve gulamiye aldıkları günde Sultan Mehmed Camii'nde tütün içmek ve Müslümanların ırzına saldırmak ve köşelerde açıkça ayak üzre zina ve livata etmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzat padişahı ve validesini ve vezirler ve divân ehlini mumlar ile salıncağa okumak gibi ve özellikle kahvehanelerde ve meyhanelerde gayrimeşru hareketler etmeleri gibi şu mertebe ki âlem nizam ve intizamdan çıkmış idi ki tarif edilemez*”.⁶⁰²

Bu dönemde gerçekleşen isyan hareketleri gizli ya da açık uzun bir kurum yapılanması şeklinde ortaya çıkmamıştır ve klasik Osmanlı yönetim sistemine karşı değildir. Hizipler hoşlanmadıkları ya da menfaatleri ile uyuşmayan üst düzey devlet görevlilerinin azledilmesi, idam edilmesi şeklinde taleplerle bir araya gelmişlerdir. İstanbul'da toplanan değişik menfaat grupları zamanla birbiriyle çatışır duruma gelmiştir. IV. Murad öncelikli olarak askerî unsurları mümkün olduğu kadar karşısına almadan kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Böylece IV. Murad döneminde, isyanlarda etkili olan asker, muhalif devlet adamları ve ulemâdan oluşan gruplar etki altına alınmış ve merkezî otorite tekrar sağlanmıştır.⁶⁰³

İstanbul'da 1648 tarihindeki hadiselerle, Sultan İbrahim tahttan indirilmiş ve sipahi ile yeniçerilerin şehir ortasında silahlı çatışmalara girdiği dönem başlamış oldu. Ocak ağalarının Sadrazam Ahmed Paşa'nın azledilmesi isteği ile başlayan isyan, giderek büyümüş ve Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine ve katledilmesine kadar devam etmiştir.⁶⁰⁴ Bir isyan sonucunda küçük yaşta tahta çıkan IV. Mehmed'in hükümdarlığı, yine bir isyanla son bulmuştur. 1648 tarihinde sipahilerin gerekli terfilerinin yapılmaması üzerine sipahilerin başlatmış olduğu isyan yeniçeriler tarafından bastırılmıştır. Ancak bu durum devlet görevlilerini endişelendiren yeni bir durumun ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Nüfuzlarını kaybeden sipahiler karşısında yeniçeriler artık daha da güçlenmiş

⁶⁰¹ Asiler padişahı aynı zamanda şu şartlara uyacağına dair de yemin almışlardı: “*Bugünden sonra rüşvet alınmaya, çorbalıklar vesair görevler satılmaya ve mansüb sahipleri günahsız azl olunmaya. Kılıç zeâmet ve tımar sepete girmekle asker kalmadı ve halk vegiden fakir oldu. Bunların hepsi görülüp nizâm verile.*”. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 178-184.

⁶⁰² Mehmed Halife, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁶⁰³ Fatma Kaytaç, “IV. Murad Döneminde İstanbul'da İsyânlar”, *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2016, s. 408-409.

⁶⁰⁴ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. 3, s. 409-410.

oluyorlardı. Merkezî yönetime karşı oluşacak muhalif bir harekette bu gücün kullanılması büyük tehdit unsuru olmuştur. Nitekim yeniçerilerin isyanlarda olan etkin güçleri giderek daha da fazlalaşmıştır.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, askerî ayaklanmaların yerini halk ayaklanmaları almaya başlamıştır. Esnafın huzursuzluğu sonrasında daha ciddi çatışmalar çıktığı da olmuştur. İstanbul esnafının 1651’de ayaklanması ve bunu takip eden sair ayaklanmalar bu duruma örnek teşkil ederler. İstanbul esnafının dikkat çeken ilk ve büyük ayaklanması, IV. Mehmed devrinde 21 Ağustos 1651’de meydana gelmiştir. Esnaf ile yeniçeriler ve defterdar arasında çıkan anlaşmazlık, daha sonra ayaklanmaya dönüşmüştür. Kısaca bu ayaklanma, ocak ağalarının paranın ayarını bozmaları, dolayısıyla İstanbul esnafına yaptıkları zulümden çıkmıştır.⁶⁰⁵ Tespit edilen yeni değere göre, yüz on sekiz akçe bir altın değerine denk getirilmişti. Bu şekilde başka yerlerden de ayarı bozuk para toplamışlardır. Bu paralar, esnafa dağıtılmak üzere Kapalıçarşı’ya götürülmüş, Cevahir Bedesteni Kethüdası bu paraları esnafa gösterdiğinde bu durum esnaf tarafından kabul görmemiştir. Melek Ahmed Pasa, şikayetçi olan esnaf grubunu dinlemek bile istememiş ancak bu durum bir “esnaf isyanına” dönüşmüş ve sonrasında azledilmesine sebep olmuştur.⁶⁰⁶

Bu olay, bir taraftan esnafı gücendirirken diğer taraftan da haksızlığa sebep olan yeniçerilere karşı düşmanlık beslemeye başlamasına sebep olmuştur. Bununla beraber ayaklanma, o dönemde devleti kasıp kavurmakta olan yeniçerilerin gücüne meydan okuyan bir hareket olması bakımından da önemlidir. Bu olaylar, toplumdaki problemlere karşı idarecilerin umursamazlığı, problemleri hafife almaları, zamanında tedbir almamaları hatta kendilerinin problem oluşturmaları sonucunda çıkmıştır. İstanbul’da yaşanan ilk esnaf isyanı olarak tarihe geçen bu olay açık bir şekilde güçlü olan tarafın güçsüzleri ezmeye yönelik geliştirmiş oldukları entrikaları göstermesi bakımından önemlidir. Toplum bölünmüş, ticaret zarar görmüştür. Yaşanan gelişmeler, merkezî otoriteye zarar verir bir hal almıştır. Esnaf ve kolluk kuvvetleri, karşı karşıya gelmiş, sosyal bir patlamaya

⁶⁰⁵ Mehmed Halife eserinde ehl-i hirefin 1061 senesinin Ramazan-ı şerîfinin ikinci gününde (19 Ağustos 1651) dönemin şeyhülislamı olan Abdüllaziz Efendiyi de önlerine katarak Bâb-ı Sa’âdete geldiklerini ve devletin önde gelen devlet erkanından şikayetlerini dile getirmesini istediklerini ifade eder. Ancak bu durumdan rahatsız olan Bektaş Ağa, Kara Çavuş ve Kul Kethüdası bir daha kimse padişahın huzuruna çıkmasınlar diye yolları kesmişlerdir. Şikayetlerinde dile getirmiş oldukları “Padişah bir olur şimdiyse İstanbul’da beş padişah vardır. Zulüm ve te’addilerine takatimiz yoktur” ifadesi dikkat çekici olup ocak ağalarının devlet işlerinde ne derece etkin olduklarını göstermesi bakımından önemlidir (s. 31-32).

⁶⁰⁶ Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. III, s. 1319-1324; İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 416-417.

dönüşmüştür. Her geçen gün esnafın yeniçeriden şikayetleri daha da artan bir hal almış aradaki sessiz mücadele devam etmiştir.

VI. Mehmed, 1648’de babasının bir isyan sonucu tahttan indirilmesi ile tahta çıkmış ancak kendisi de yine bir siyan sonucunda aynı kaderi yaşayıp tahttan indirilmiştir.⁶⁰⁷ İsyanın gerekçesi ise her ne kadar Sultan IV. Mehmed’in hastalık derecesindeki av merakı gibi görünse de aslında askerî felaketle sonuçlanan 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatmasının siyasî sorumluluğudur. Halk ve askerde padişaha karşı yüklenen memnuniyetsizlik, Köprülü ailesinin ustalıklı yönlendirmesiyle tırmanarak isyana dönüşmüş ve padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁰⁸

II. Süleyman’ın sessiz bir darbeyle tahta geçirilmesi İstanbul’da çıkacak kargaşanın da habercisi olmuş, İstanbul’da beş ay sürecek olan büyük bir askerî isyan meydana gelmiştir. Seferden dönen ordu İstanbul yakınlarında beklemekteydi. Ordunun sefer dönüşü olmasından dolayı sayıca fazla olması İstanbul’a girmesi durumunda önü alınamaz olayların habercisi olabilirdi. Gereken paranın toplanamamasından dolayı ulûfeler ödenememiş ve askerinin de şehre girmesine engel olunamamıştı. Başıbozuk asker şehre girdiği ilk günden itibaren terör estirmiş, dükkânlar, evler soyulmuş, esnaftan zorla para alınmaya çalışılmıştır.⁶⁰⁹ Silâhdar Mehmed Ağa halka yapılan zulmü, “*İstanbul tüccarlarından, navluncularından ve bedesten esnafından gerek Müslüman gerekse Hıristiyan ve Yahudilerden yüzden fazla adama bölükbaşılar gönderip getirttiler ve devlet hazînesine yardım edin diye ciğerlerini doğradılar. Çoğunu tomruğa vurup zincire çekdiler. Ömürlerini zevk ile geçirip hapis bilmeyen halka ettikleri cevr ve hakaret ve musibet bir tarihte olmuş değildir. Bu korkudan adamlar vatanını terk edip çoluk çocuğundan uzakta kaldılar*” şeklinde anlatmaktadır.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ IV. Mehmed tahta çıktığında yedi yaşındaydı. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonra Osmanlı tahtında en uzun süre tahtta kalan padişah oldu. Tam 39 yıl, 3 ay, 1 gün.

⁶⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 493-495.

⁶⁰⁹ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 333. Defterdar Hüseyin Paşa’nın evi yağmalanmış ve sadrazam olan Siyavuş Paşa’nın üzerine yürüme cesaretinde bile bulunulmuştur. Sonrasında onun da eşyalarını yağmalayıp şehadetine sebep olmuşlardır. Paşa’nın cariyelerini “gazâ malımızdır” diyerek odalarına götürmek maksadıyla hammalların arkasına vermişlerdir. Tarihçi Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa sadrazamın eşine yapılan işkenceyi “*Hanımı, Köprülü Mehmed Paşa kızı olup, dindar, tombulca bir hatun idi. Bayılıp düşmüş. Kimi kolundan bileziklerini çıkarıp ve kimi küpeleri için kulaklarını koparıp, kilime koyup alıp giderlerken bazı akrabaları ve nimetiyle büyümüş kimseler: ‘Bre kâfirden daha beter kâfirler! Burası Malta Adası mıdır? Bu hakareti kâfirce kâfir bile etmez’ diyerek ellerinden aldılar*” şeklinde anlatır. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Haz. Nazire Karaçay Türkal, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012, s. 1129.

⁶¹⁰ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, s. 1103.

Halkın da katılımıyla oluşan kalabalık saraya yürüdü ve padişaktan eşkıyanın bertaraf edilmesi için Sancağ-1 Şerîfi çıkarması talep edildi. Revan Köşkü'nde yapılan meşveretten sonra Sancağ-1 Şerîf Babüsselam'ın iki kulesi arasına asıldı. Çıkarılan fermanda Müslüman olanın sancak altında toplanması istendi. "Sancak Vak'ası" olarak bilinen bu hadisede İstanbul'a hâkim olan asayişsizlik halkın isyanı ile ortadan kaldırıldı.⁶¹¹ Daha önceki isyanlarda genelde askerinin yanında yer alan şehir halkı, bu defa büyük çoğunluğu askerlerden oluşan zorbalara karşı devletin tarafında durmuştu. Bu isyan daha önceki isyanlardan başka bir yönüyle de farklıdır. Daha önceki isyanlarda askerlerin bir kısmı isyan ederken diğerleri isyanı bastırmak üzere kullanılmakta ve isyanlar daha fazla büyümeden bastırılabilirdi. Ancak bu isyanda İstanbul'daki askerinin çoğu birlikte hareket ettikleri için isyan hemen bastırılmamış aralıklarla da olsa devam etmiştir. Böylece bugüne kadar başkentte benzerine rastlanmayan askerî bir yağma hareketi bastırılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, devletin ekonomik ve siyasî olarak içinde bulunduğu durumdu. Devlet, askerlerin birikmiş maaşlarını ödemekten aciz bir duruma düşmüş olduğu gibi, artık isyanları bastırmak için Sancağ-1 Şerîf çıkarmak zorunda kalmıştı.

II. Ahmed'in vefatı üzerine tahta II. Mustafa'nın geçmesi Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. II. Mustafa tahta çıkar çıkmaz ordunun başında sefere çıkma isteğini dile getirmesi ve bu isteğini bir hatt-ı hümayûnla,⁶¹² ilan etmesi devlet ricâli tarafından hemen kabul görmedi, karşı gelenler bile çıktı. Ancak II. Mustafa ordunun başında sefere çıktı ve 1695 ve 1696 seferlerinde başarılı oldu. Fakat 1697 yılındaki Zenta'da büyük bir mağlubiyet alınca eski heyecanını kaybedip, günlerini daha çok Edirne'de geçirmeye başladı.⁶¹³ Bu durum, padişah üzerinde çok büyük etkisi olan Şeyhülislam Fezullah Efendinin bütünüyle devlet yönetimini eline almasına neden olmuştu. Bu defa da devlet işleriyle ilgilenmediği için halk ve asker arasında meydana gelen huzursuzluk yeni bir isyana sebep oldu ve sekiz yıl kadar devam eden II.

⁶¹¹ Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 76. Galata, Üsküdar ve Eyüp ahalisinin dahi bu olayı haber alıp Saray-ı Hümayûn'a gelip sancağ-1 şerîfe çıkıldığından bahsedilir. Olayların çığırından çıkması, padişahı, duruma müdahale etmek zorunda bırakmış ve "*kul alan altına cemi' olsun ve gilmeyen kendü kâfir ve avradı boşdur*" biçimindeki hatt-ı hümayûn ile sancağ-1 şerîf çıkarılarak isyancılar etkisiz hale getirilmeye çalışılmış, çok sayıda isyancı öldürülmüştür. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 334-335. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa eserinde bu isyanı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. *Zeyli Fezleke*, s. 1134-1139

⁶¹² Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 484-485.

⁶¹³ Özcan, "II. Mustafa", s. 275-276.

Mustafa'nın hükümdarlığı, 1703 yılında organize edilmiş geniş katılımlı bir isyan ile sona erdi.⁶¹⁴

3.4.3. 1703 İsyamı ve Yeniçeriler

II. Mustafa'nın devlet işleriyle ilgilenmeyip Edirne'de ikamet etmesi huzursuzluğa sebep olmuştu. 1703 isyanının görünürdeki sebebi Gürcistan seferine gönderilen 200 cebeciye birikmiş maaşlarının ödenmemesiydi. Aslında birbiriyle bağlantılı olan ve birbirini tetikleyen başka birçok farklı etken bulunmaktaydı ve isyan için sebepler çok önceden oluşmaya başlamıştı. İsyanın ortaya çıkma sebebi kadar sebebi yaratan kişi ya da gruplar da önem arz etmektedir. İşte bu kişi ya da grupların isyana dâhil edilmeleri için birçok isyanda gördüğümüz ve öz itibarıyla de çok değişmeyen gerekçeler bulunmaktaydı.

İsyanın başlamasına yönelik ilk kıvılcım çıkana kadar geçen sürede yaşanan olaylara yani isyanın sebeplerine dönecek olursak bu isyanda da öncelikle her zamanki gibi çıkar odaklarının kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleridir. Olayın baş kahramanı ya da müsebbibi Feyzullah Efendidir.⁶¹⁵ Feyzullah Efendi, hocası olduğu II. Mustafa'nın 1695'te cülûsuna kadar Erzurum'da kalmış ve bu tarihte yeni padişah tarafından İstanbul'a davet edilerek yeniden şeyhülislam tayin olunmuştur. Bu sırada Sadrazam Amcazade Hüseyin Pasa, büyük bir azim ve gayretle memleket meselelerini halletmeye uğraşırken karşısında her zaman Feyzullah Efendiyi bulmuştur.⁶¹⁶

Feyzullah Efendinin keyfi idaresine karşın padişahın uzun zaman Edirne'de kalması ve bu ikametinin daha fazla uzaması ihtimalinin ortaya çıkması İstanbul'un siyâsî ve

⁶¹⁴ Naîmâ tarihinde Cebeciler tarafından başlatılan 1703 isyanında hiç ilgisi olmayanların bile dâhil olduğunu "fırsat ganimettir" deyip halkın da katıldığından bahseder ve bu durumu şöyle anlatır: "Çün takdir-i ilâhî bu ga'ile-i azîmenin vukû'una ta'alluk etmiş def'i tedârüküne ibtidâ' hüsn-i tedbire muvaffak olunmayıp zümre-i bostâniyân ve askeri nâmında ve zinde olanlar umûmen cem'iyete mülhak olmakla ateş-i fitne evc-gîr oldu." Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. IV, s. 1868.

⁶¹⁵ Feyzullah Efendi Erzurumlu olup, âlim bir kimse idi. Çok iyi bir tahsil gören Feyzullah Efendi, meşhur hünkâr şeyhi Vâni Efendinin delâletiyle İstanbul'a gelmiş ve damadı olarak bir müddet sonra, 1699 yılında IV. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası olmuştu. Ardından Şehzade Ahmed'in hocalığını da yapan şehzadeler hocası Feyzullah Efendi, süratle terfi ederek evvela nakîbü'l-eshrâf ve sonra Rumeli kazaskeri olup 1688'de de şeyhülislam olarak tayin edilmiştir. Ancak bir müddet sonra meydana gelen yeniçeri hadiselerinde saraya karşı tavır aldığı için sultan tarafından memleketi olan Erzurum'a sürgün edilmiştir. Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 527-528.

⁶¹⁶ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001, s. 577-578. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile ilgili Naîmâ tarihinin Ek-I bölümünde de hayatını anlatan bilgiler bulunmaktadır. Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. IV, s. 1857-1867; Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. III, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, s. 533.

iktisadî bakımdan ikinci plana düşeceği düşüncesi hoşnutsuzluğun artmasında büyük bir sebep olmuştur. Silâhdar ve Râşid bu olayı Edirne Vakası'nın sebeplerinden biri olarak gösterirler. Yine Silâhdâr, Padişahın Edirne'de kalma sebebini de Şeyhülislam'ın bu konudaki isteğine bağlar.⁶¹⁷ Ancak kısa bir süre sonra Amcazade Hüseyin Paşa istifa ederek yerine Feyzullah Efendinin iradeleri doğrultusunda Bağdat valisi olan Vezir Daltaban Mustafa Paşa atanmıştır.⁶¹⁸ Daltaban Mustafa Paşa büyük rüşvet karşılığında bu makama gelmiş ancak üç ay gibi kısa bir zaman bu mevkide kalabilmiştir.⁶¹⁹ Amcazade Mustafa Paşa'nın istifası üzerine padişah üzerindeki etkisi iyice artan Feyzullah Efendi, ipleri tamamen eline alarak sadrazamlar tayin ve tebdilinde dahi rol oynayan bir nüfuza sahip olmuştur. Başa gelen sadrazamlar padişahın emriyle, şeyhülislamın hilafına karar veremez hale gelmişlerdir. Nitekim Feyzullah Efendinin isteğiyle sadrazam olan Daltaban Mustafa Pasa, onun tahakkümünden kurtulamamış ve yine onun arzusuyla azledilip sonrasında da katledilmiştir.⁶²⁰ Daltaban Mustafa Paşa'dan sonra sadarete gelecek olan kişi yine Feyzullah Efendinin tavsiyesi ile olmuş ve bu makama Rami Mehmed Paşa atanmıştır.⁶²¹

Feyzullah Efendi, devletin üst düzey kadrolarını kendi adamları ile doldurması, terfi bekleyen devlet görevlilerinin, bu sebepten dolayı yükselmemelerine ve ona karşı muhalif grubun oluşmasına sebep olmuştu. Bu muhalif grubun başında tam da bu sebepten yani sadrazamlık makamına yükselmemeyen ikinci vezirlikte bekleyen Moralı Damad Hasan Paşa ile Söhraplı Ahmed Paşa, Fırarî Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa bulunuyorlardı.⁶²² Bunlar isyanın devlet ricâlini oluşturan taraf olup bir de isyanın manevî destekçileri olan ve yine kadrosuzluk yüzünden yıllardır terfi edemeyen ulemâ zümresi

⁶¹⁷ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 574-619.

⁶¹⁸ Padişaha karşı ilk hareket, 1702 yılında Şehzade Ahmed'i (III. Ahmed) tahta çıkarmaya yönelik olarak Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın akrabası olan mirahor-ı evvel Kiblelizade Ali Bey'den geldi. Fakat bu hareket başarıya ulaşmadığı gibi Ali Bey de öldürüldü. Bu olay Amcazade Hüseyin Paşa'nın hastalanmasına ve görevinden istifa etmesine sebep oldu. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 613. Silâhdar tarihinde Daltaban Mustafa Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi olduğu belirtilmektedir. *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 548.

⁶¹⁹ Silâhdar tarihinde Daltaban Mustafa Paşa'nın bu göreve atanmadan önce Anadolu Beylerbeyi olduğu belirtilmektedir. *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 548. Daltaban Mustafa Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 13, İstanbul, 1987, s. 299-334.

⁶²⁰ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 562-563.

⁶²¹ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 630-631. Feyzullah Efendinin tavsiyesiyle Daltaban Mustafa Paşa'dan sonra sadarete gelen Rami Mehmed Paşa'ya, Sultan II. Mustafa, "Şeyhülislamın reyinden taşra hareket edersen itâba müstahik olursun" demiştir. Öyle ki, protokol icabı şeyhülislamın, sadrazamların solunda gitmesi icap ederken sadrazamın, şeyhülislamın solunda gitmesi emir olunmuştu ve padişah sadrazamlardan gelen arzulara, hocasıyla görüşülüp onun mütalaa ve muvafakati alınmadıkça itibar etmemiştir. Orhan Fuat Köprülü, "Feyzullah Efendi", *İA*, C. IV, İstanbul, 1978, s. 593-598.

⁶²² Çalık Ahmed Ağa için Naîmâ, "eski zorbalardan" ifadesini kullanır. Mustafa Naîmâ, *Târih-i Naîmâ*, C. IV, s. 1868.

bulunmaktaydı.⁶²³ Bu nedenle o zamana kadar görülenlerin içinde en geniş koalisyon bu isyanda gerçekleştirilmişti. Öncelikle amaç Şeyhülislam Feyzullah Efendinin devlet üzerindeki gücünü ve etkisini ortadan kaldırmaktı. Devlet kademlerinde kimlerin olacağı ile ilgili bir ihtilafın barışçıl bir şekilde çözülmesindeki başarısızlık sonucunda başlayan isyan girişimi yeniçeri, ulemâ ve İstanbul esnafının da katılımıyla kısa bir süre içerisinde çok daha ciddi bir duruma gelmiştir. İsyân saraya karşı ulemâ ya da orduya karşı bürokrasi gibi, sınıflar ya da tabakalar arası bir çatışmayı yansıtmaktan öte İstanbul sakinleri ve medrese öğrencileri gibi herhangi bir imtiyaza sahip olmayan sınıflar da dâhil olmak üzere, farklı gruplardan beslenen hiziplerin ittifaklarından meydana gelmiştir.⁶²⁴ İsyânın devlet erkânı olan liderleri paşa kapıları olarak adlandırılan ve bu dönemden en az bir asır öncesinden bu yana Osmanlı siyasî yaşamında giderek büyüyen ve baskın hale gelen unsurlar olarak da değerlendirilmelidir.

İsyânın tarafları bu şekilde olmakla birlikte isyanı tetikleyen, birbiriyle bağlantısı olan ve bir tarihi geçmişe bağlı olarak katlanarak gelen birçok sebebi vardı. Cebecilerin ayaklanmasının görünürdeki sebebi, aylardır ödenmeyen birikmiş maaşlarıydı.⁶²⁵ Sadrazam Rami Mehmed Paşa, Feyzullah Efendinin padişah nezdindeki nüfuzunu ve aleyhinde hareket edenlerin akıbetlerinin kendinden önceki Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa gibi olacağını bildiğinden çok temkinli hareket etmek zorundaydı. Bu yüzden sadrazam, görünüşte Feyzullah Efendinin her dediğini yerine getiriyormuş gibi görünüp yavaş yavaş kendi planlarını uygulamaya başlamıştı. Bu Gürcistan hadisesi sebebiyle o bölgeye gönderilecek cebeciler, şeyhülislamın tahakkümünden kurtulmak isteyen sadrazamın el altından teşvikiyle: *“Mademki sefere tayin edildik, birikmiş on kıst maaşımızı isteriz. Padişahımız Edirne’de, kaymakama halimizi arz etsek o da yüzümüze*

⁶²³ Gerçekten İstanbul kadılığı ile Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri Feyzullah Efendinin oğulları tarafından işgal edilmiş olduğundan terfi ve tayinler yapılmıyor, bu da yüksek dereceli ulemâ arasında büyük bir hoşnutsuzluğa ve tepkiye sebep oluyordu. Feyzullah Efendinin ayrıca Darüssaade ağalığı, silâhdarlık, Edirne bostancıbaşılığı gibi yüksek saray görevlerine kendi adamlarını yerleştirip padişah üzerindeki nüfuzunu arttırması saray çevresini de huzursuz etmişti. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Edirne Vakası”, *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 445.

⁶²⁴ Rifa’at Ali Abou-El Haj, *1703 İsyânı-Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Ankara, 2011, s. 31-36.

⁶²⁵ 1703 isyanını tetikleyen ayaklanma Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları’nın imzalanmasından dört yıl sonra gerçekleşmiş ve Batı Gürcistan’daki bir isyanı bastırmakla görevli askerî birlikler tarafından başlatılmıştı. Raşid, 1702 tarihinde Gürcistan’da bulunan Dadyan, Güril ve Abaza eşkıyalarının cizyelerini ödemediği, sınır ihlallerinde bulunarak bazı İslam topraklarına saldırılarda bulduklarını belirtir. Aynı zamanda Dergâh-ı Âli Yeniçerileri odalarından mükemmel neferâtıyla beş oda ve iki yüz nefer cebeci, yüz nefer topçu, elli nefer top arabacı görevlendirildiğinden bahseder. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 634-635.

bakmaz” diyerek Et Meydanı’nda Fazlı Paşa Sarayı önünde toplandılar. Bu suretle İstanbul’da Şeyhülislam aleyhine bir isyan başlamış oldu.⁶²⁶

İstanbul’un yeniden bir isyan havası içine girmesi ile dükkânlar yeniden kapanmıştı. Sekbanbaşı Murtaza Ağa, bedestenin ve dükkânların yeniden açılmasını emrettikten sonra isyancıların yanına gelmiş, cebeciler ulûfe taleplerini yenilemişler ancak yine bir sonuç alınamamıştı. Sekbanbaşı durumu Feyzullah Efendinin de damadı olan İstanbul Kaymakamı Abdullah Paşa’ya bildirmiş, ancak Abdullah Paşa’nın cebecilerin katledilmesi üzere emir verdiğinin duyulması üzerine isyan cebeciler için ulûfe talebinden farklı bir boyuta geçmiş, esas isyanın planlayıcıları için ise isyan, istedikleri noktaya gelmiştir. Artık isyancılar ulûfe isteriz diye değil, “*padişahı, valide sultanı, şeyhülislamı ve sadrazamı isteriz*” diye bağırmaya başlamışlardılar. Sekbanbaşı saraya doğru hareket eden isyancılara karşı koymak istemişse de bunu canı ile ödemiştir.⁶²⁷ Sekbanbaşının öldürülmesinden sonra yeniçeriler de cebecilerin safına katılmışlardır.⁶²⁸

Rifa’at Ali Abou-El Haj, 1703 isyanını Osmanlı siyasî yapısı kapsamında değerlendirmiş ve isyanın meydana gelmesinde vezir ve paşa kapılarının hakimiyetinde evrim geçiren Osmanlı siyasî yapısının dinamiklerini bir kriz anında tespit etmeye çalışmıştır. 1703 isyanını gün gün anlatarak, II. Mustafa döneminin ve isyanın önde gelen liderlerinin siyasî figürleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Ona göre, çağdaş Osmanlı yazarları tarafından bu olayda cebecilere ödeme yapılması konusunda belli başlı şikayetleri açık bir şekilde dile getirilmesine rağmen muvazzaf Osmanlı ordusunun açık ara en güçlü ve en prestijli birliklerini oluşturan İstanbul’da yerleşik yeniçerilerin ihanetini açıklayacak bir ipucu konusunda herhangi bir bilgi verilmemesinden dolayı eserinde,

⁶²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s.22-24; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 575-576. Daha önceki birçok isyanda da olduğu bu olayda da isyancılar, “biz bu sulha razı olmayız, şer‘ ile da‘vâmız var emir şer‘in” diyerek etraflarına yandaş toplamaya çalışmışlardır (s. 58).

⁶²⁷ Hrand D. Andreasyan, “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, S. 15, İstanbul, 1960, s. 50. Sözünün geçmediğini gören sekbanbaşı kalabalığın büyüklüğünü görünce yeniçeri bayrağını çekmek ve münâdiler vasıtasıyla bütün yeniçerileri oraya toplamak için gizlice saraya girmeye teşebbüs etti. Zira eski bir usûle göre, yeniçeriler herhangi bir yere kendi bayraklarının asıldığını görünce, derhal oraya toplanırlardı. Sekbanbaşı bu suretle yeniçerileri oraya toplayıp kaymakamın emrini göstererek onlara cebecileri kırdırmak istiyordu. Fakat bu niyetini anlayan cebeciler, saraya girmesine mâni oldular. Saraya giremeyen ve kendi askerlerinin de dağılmış olduğunu gören sekbanbaşı kaçmak istemişse de başaramamış ve cebeciler tarafından katledilmiştir (s.50-51). Sekbanbaşı Haşimoğlu Murtaza Ağanın üzerine hücum eden asiler ondan Hacı Bektâş bayrağının açılmasını istemişler “Hacı Bektâş bayrağını aç seni baş ve buğ edelim” diye teklifte bulunmuşlardır. Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin*, s. 789.

⁶²⁸ Sekbanbaşı’nın öldürüldüğünü duyan kaymakam sarayda, topladığı devlet erkanına, “Bugünden sonra bu fitne tufanının hüsn-i tedbir ile defedilmesi ve yatıştırılması mümkün değildir. Mukadder böyleymiş, bundan sonra uygun olan bir süre inzivaya çekilip bu tamamen manasız hadisenin Allah tarafından defini beklemektir.” diyerek onları dağıtmıştır. Bkz. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 585.

özellikle de bunun altında yatan sebepleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. İşte bu noktada yeniçerilerin, Karlofça Antlaşması'na eşlik eden silahlı kuvvetlerin terhis edilmesinin ve savaştan sonraki on beş yıl boyunca ordu içinde devam eden geniş çaplı işsizliğin, askerî kuvvetlerin asi cebecilerle birlikte hareket etmesinin ardında yatan sebepler olduğunu vurgular.⁶²⁹ Karlofça Antlaşması neticesinde Kapıkulu Ocakları'nda yapılan tenzilat neticesinde orduda büyük bir huzursuzluk bulunmaktaydı. Zira kapıkulu askerleri Karlofça Antlaşması'na karşı olup savaşın sürdürülmesinden yanaydı. Zaten savaş sürdükçe kapıkulu hem sayı hem de itibar bakımından ön plana çıkmış olacaktı.⁶³⁰

Muhaliflerin tepkilerini ortaya koyarken en azından hukuki bir zemine bağlamaları için gereken fetvanın alınmasından sonra isyanın liderleri de açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Rifa'at Ali Abou-El Haj bu durumu, bir iç savaşın şerrinden kaçınmak için sorumlu bir önderin ortaya çıkması gerektiğine bağlar. Bu aşamada alternatif bir otoritenin şekillendiği ve Osmanlı siyasî yapısındaki gerçek ayrışmanın hissedildiği yer olarak belirtir. İşte bu yapıda bir ayrışma tehdidinin doğmasının, isyanın gidişatını tehlikeye atacağı ve ittifak halindeki çeşitli grupların belirli hedef ve amaçlarını alt üst edeceği de açıktır.⁶³¹ İstanbul Kaymakamının firar etmesiyle isyancılar, İstanbul'da boş buldukları devlet görevlerine kendi adamlarını getirmeye başlamışlardır. Sekbanbaşının öldürülmesinden sonra asiler tarafından onun yerine kul kethüdası olan Çalık Ahmed Ağa getirilmiştir. O her ne kadar yeniçeri ağası olmak istese de daha temkinli yaklaşmış ve sekbanbaşılık makamı ile yetinmiştir. Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi Şeyhülislam ve Ahmed Paşa'yı da İstanbul Kaymakamlığına getirmişlerdir. Bunların dışında Seyfizade İbrahim Efendi'yi Nakibü'lşraf, Tevfikizade İbrahim Efendi'yi Rumeli Kazaskeri, Abdurrahman Efendiyi Anadolu Kazaskeri olarak tayin ettiler.⁶³²

Liderlerini de bulan asiler 23 Temmuz'da Orta Camii'de bir araya gelerek Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile oğullarının azledilmelerini, padişahın İstanbul'a gelerek artık bundan sonra adaletle ülkeyi yönetmesini istediklerini belirttiler ve oradaki ulemâdan da bu isteklerinin şer'an caiz olduğuna dair fetvalar aldılar. Bunun üzerine asilerin isteklerini içeren bir mektup hazırlandı. Ancak mektubun muhtevası konusunda şiddetli

⁶²⁹ Abou-El Haj, *1703 İsyanı*, s. 39-40.

⁶³⁰ Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, C. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 580. İngiliz elçisi Sir James Porter da Karlofça Antlaşmasının haricî zayıflığı artık belirginleşmeye başlayan Bâbü'lî'nin lehine bir gelişme olmadığını belirtir. Bkz. Porter-Larpent, *a.g.e.*, s. 290.

⁶³¹ Abou-El Haj, *1703 İsyanı*, s. 44.

⁶³² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin*, s. 789-790.

tartışmalar yaşandı. Asilerin bir kısmı, “*müftü efendi, oğulları ve adamları hapsedilerek İstanbul’a gönderilsin. Padişah da 5 gün içinde İstanbul’a gelip halkı buradan idare etsin. Bu isteklerimizi yerine getirmezse kendisindeki emaneti başkasına veririz*” şeklinde bir mektup yazdırmak istediler. Uzun tartışmalar sonucunda bir mahzar hazırlandı. İsyancılar, Et Meydanı’na çadır kurmuşlar, beş hafta boyunca halkı işinden gücünden etmişlerdi. Çarşı-pazar kapanıp, ekmekçi, kasap ve bakkallar dışında, kimsenin dükkânlarını açmasına izin verilmemişti. Saraçhane ve Bedesten kethüdaları, sair ehl-i hıref kethüdaları ve esnaf, bayrakları ile Et Meydanı’nda toplanmışlardı.⁶³³ İstanbul’da bu olaylar yaşanırken Edirne’de bulunan II. Mustafa olaylardan habersizdi. İstanbul’da yaşananları an be an çuhadarları vasıtasıyla takip eden Feyzullah Efendi, bir şekilde asilerin mahzarlarının padişaha ulaşmasını engel oluyordu. Padişah İstanbul’daki isyanı öğrendikten sonra şeyhülislâm fırsat buldukça II. Mustafa’ya bu isyanı Sadrazam Rami Mehmed Paşa’nın gizliden gizliye desteklediğini, amacının da en büyük rakibi olan kendisini ortadan kaldırmak olduğunu anlatıyordu. Rami Mehmed Paşa da padişahla baş başa kaldıklarında isyanın Feyzullah Efendi aleyhine olduğunu anlatıyordu.⁶³⁴

Bundan sonraki süreçte Edirne ile asiler arasında yapılan yazışmalar gerek isyanın liderleri ve gerekse de isyanın hedef aldığı kesim tarafından padişaha karşı haklılıklarını ispatlamak için ellerinden geleni yapmışlardır. II. Mustafa olayların daha da büyümesini önlemek amacıyla Şeyhülislam Feyzullah Efendinin Erzurum’a gönderilmesine karar vermiş, böylece isyancılarla uzlaşmacı bir hareket sergilemiştir. Ancak Padişahın İstanbul’a dönmemesi, haberleşmelerde birtakım yanlış anlamalar ve isyancıların göndermiş olduğu heyetin yakalanması isyanın seyrini tamamen farklı yöne evrilmesine sebep olmuştur. İsyancıların en büyük beklentisi Feyzullah Efendi ve oğullarının azledilerek İstanbul’da yargılanmaları ve gereken cezaları almaları aynı zamanda da II. Mustafa’nın İstanbul’a dönmesiydi. Feyzullah Efendinin İstanbul’a gönderilmek yerine Erzurum’a gönderiliyor olması, II. Mustafa’nın da İstanbul’a dönme konusunda verilen süreye rağmen herhangi bir hazırlık içinde olmayışı isyancıları harekete geçirmiştir.⁶³⁵

⁶³³ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s. 227-228; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, C. II/I, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1969, s. 144.

⁶³⁴ Hrand D. Andreasyan, a.g.m., s. 53-56. Bu suretle meseleye vakıf olan padişah şu fermanı yazdırdı: “*İsyan ederek toplanmış bulunan sizlere, salimen yerlerinize dönmenizi emrederim. Hocamı bana bağışlayın. Birkaç güne kadar İstanbul’a geleceğim ve benden istediklerinizi orada yapacağım.*” Bkz. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname-Tahlil ve Metin*, s. 598-599.

⁶³⁵ II. Mustafa’nın azledilen Şeyhülislamın gönlünü almak maksadıyla bir hatt-ı hümayûn göndermesi bu azlin görünüşte olduğunu kanaatini uyandırmıştı. Bkz. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname-Tahlil ve Metin*, s. 598-605.

Mustafa Naîmâ Efendi, isyancıların Edirne'ye hareket ettiklerini duyan II. Mustafa'nın bu durum karşısında yaptığı yorumu şöyle aktarır: “*Lezzet-i saltanat için pederler evlâdına, evlâd pederlerine, biraderler birbirlerine sû'ikast ve îsâl-i gezend ettikleri selefde husûsan fitne hengâlarında vukû' bulmuş manadır. Şimdi ise bed-hâhlar tarafından ta'lîm ve tahrik dahi emr-i ba'î değildir*”.⁶³⁶

II. Mustafa'nın da isyancılara karşı hazırlıklara girişmesine Edirne'de bulunan devlet adamları başarılı olunamayacağı gözüyle bakıyorlardı. Bu isyan sırasında Edirne'de bulunan Rus elçisi Tolstoy, isyanın büyük ihtimalle yeni bir sultanın tahta geçmesiyle sonlanacağını, halk arasında Kırım hanının bir ordu ile asilere katılacağı ve sadrazam olan Rami Mehmed Paşa'nın da isyanı aslında teşvik ediyor olabileceğini raporlarında dile getirmiştir. Tolstoy aynı zamanda Feyzullah Efendinin siyasî işlerde ne kadar etkin olduğu konusu üzerinde de durmuş, bu nüfuzun bir isyan ile neticeleneceğini öngörmüştür.⁶³⁷

Yeniçeri, cebeci, topçu, bostancı ve çeşitli esnaf gruplarından oluşan 60.000 civarındaki asi kuvvetler, Dorucan Ahmed'in öncülüğünde Edirne'ye doğru harekete geçti. II. Mustafa ise Edirne'de bir yandan savunma tedbirleri alırken bir yandan da yeni hükümeti oluşturmakla meşguldü. İstanbul'dan yola çıkan asiler Silivri yakınlarına geldiklerinde II. Mustafa'nın küçük kardeşi olan Ahmed'i tahta geçirmeye karar verdiler.⁶³⁸ II. Mustafa da Edirne'deki birlikleri Çakırcı Hasan Paşa kumandasında Çorlu'ya sevk etti. Böylece Osmanlı ordusu İstanbul ve Edirne kuvvetleri diye ikiye ayrılmış oldu. Fakat kısa süre içinde Edirne kuvvetlerinin İstanbul'dan gelenlerle birleşmesi üzerine bu ikilik ortadan kalktı. II. Mustafa da tahtı kardeşi III. Ahmed'e

⁶³⁶ Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. IV, s. 1873.

⁶³⁷ 29 Ağustos 1702 tarihinde Tolstoy, Sultan II. Mustafa'nın sarayının bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve 1703 isyanının tanığı olmuştur. Tolstoy raporunda bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Osmanlı'da şeyhülislâmlık en üst dinî görevdir. Şimdiki işler şeyhülislâmın görüşüne başvurulmaksızın uygulanamaz. Şeyhülislâm ise her işe akli ile karar veren bir insandır. Sultan ona çok güveniyor. Sultanla baş başa konuşabilir. Bu şeyhülislâm yedi yıldan beri sultandan öyle bir güç aldı ki, bir zamanlar sultanın hocası idi. Sultan da onu o kadar çok sevmekte ve güvenmektedir ki, onun yerinde başka kimseyi hayal edemez. Şeyhülislâm da gerek kendisi gerekse de oğulları ve bütün ailesi çok büyük hazîneler elde ettiler. Çünkü bazı oğulları da üst düzey makamlarda bulunuyorlar. Bu baba oğul bütün Osmanlı hazînesini ele geçirmekle suçlanabilirler, çünkü onların ambarı parayla doldurulmuştur.*” Bkz. Pyotr Andreyeviç Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2013, s. 15-18.

⁶³⁸ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 618-619. Zübde-i Vekayiât'ta toplanan asker sayı şu şekilde verilir: On beş bin nefer yeniçeri, dört bin dört yüz nefer sipah ve silâhdar, bin yüz nefer aşığı bölük halkı, dört bin cebeci, dokuz yüz nefer topçu, üç yüz nefer top arabacıdır. Bunların dışında esnaftan dahi bin kadar kişi bu ordunun içerisinde yer almıştır. Tüm bu ordunun mensuplarına İstanbul Gümrüğünden olmak üzere günlük on akçe verilmesine karar verilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin*, s. 802-803.

bırakmak zorunda kaldı.⁶³⁹ II. Mustafa'nın tahtan çekilmesinden sonra Edirne'de bulunan devlet görevlileri canlarını kurtarma telaşına düştüler. Firar eden devlet görevlileri asiler tarafından her yerde aranmışsa da bulunamamış; fakat firarilerin evlerine girilerek her şeyleri yağma edilmiştir. Feyzullah Efendi yakalanarak yarı çıplak bir halde Edirne'ye getirilip burada büyük hakaret ve işkencelere uğradıktan sonra katledilmiştir.⁶⁴⁰

Yeni sultan, tahtını borçlu olduğu asilere, isyan sırasında almış oldukları mevkileri vererek karşılığını ödedi. Bu olaydan sonra Edirne'de tahta çıkan III. Ahmed İstanbul'a dönmüş ve bundan böyle hiçbir Osmanlı padişahı İstanbul'u uzun süre terk edip Edirne'de kalmamıştır. Yeni padişahın ilk zamanlarında devlet yönetiminde söz sahibi olan asiler bir süre sonra bertaraf edilmişlerdir. III. Ahmed dönemi ile Osmanlı tarihinde yeni bir padişah devri ve yeni bir dönem başlamış oldu. Değişmeyen tek şey ise selefleri gibi yine bir isyan neticesinde tahttan indirilmesi olacaktı. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle son bulan olaylar III. Ahmed'in tahta çıkışı ile birlikte aslında şiddetin artmasına sebep olacaktır.

3.4.4. 1730 İsyanı ve Yeniçeriler

1703'te yaşanan isyanla tahta geçen III. Ahmed, 1730 yılında yine bir isyan ile tahttan indirilecektir. Bu isyan klasik tarih yazımında "Lâle Devri" ne son veren isyan olarak nitelendirilmektedir.⁶⁴¹ 1730 isyanı, XVII. yüzyıldan beri meydana gelen isyanların en tipik örneklerinden birisidir. Tarihlere "Patrona İsyanı" olarak da geçen 1730 isyanı, öz

⁶³⁹ Özcan, "Edirne Vakası", s. 446. 1703 tarihinde II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle ilgili alınan fetva: "İslam padişahı Allah'ın emirlerine saygı ve halka şefkat göstermeye memur iken vazifesini terk ve av bahanesiyle başkenti olan beldeden ayrıлып Müslüman beldelerinde dolaşarak, reâyâ ve berârâyâ tekalif-i şâkka ile zulüm ve başka yollarla şer'î çiğnerse adı geçenin böyle hareket etmesine şer'î izin var mıdır? El-cevap: Yoktur" Bir başka fetvada şöyledir: "Müslümanlardan bir taife, kendi imamının zulmünden ötürü defetmek için imamlara karşı ayaklansalar, bunların ayaklanmalarına karşı halkın kalan diğer kısmının imama yardım etmeleri lâyük olur mu? El-Cevap: Olmaz." Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s. 227-228.

⁶⁴⁰ İsyancılar Feyzullah'ın idamı için ulemâdan fetva istediklerinde, kendilerine pek de doğru olmayan bir biçimde, bugüne kadar hiçbir müftünün idam edilmemiş olduğu söylendi. Bir müftünün görevden uzaklaştırılması ve kimi zaman da cezalandırılması her zaman yeterli görülmüştü. Ancak yine de onun idamını gerçekleştirmek için bir yöntem bulmuşlardır. Öncelikle oğullarına askerî bir görev olarak sancakbeyliği verip idam cezası karşısındaki muafiyetlerini yok etmişlerdir. Hapiste buldukları sırada her birine sultanın kendilerine beylik tevcih ettiğini bildiren fermanlar ulaştırılmıştır. Ertesi gün Feyzullah hapisten çıkarılmış ve kafası kesilmiştir. Abou-El Haj, *1703 İsyanı*, s. 121. Silâhdar tarihinde Feyzullah Efendinin katline genişçe yer verilmiştir. Bkz. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 636-641; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, s. 252-253. Feyzullah Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. "Feyzullah Efendinin kendi Kaleminden Hal Tercümesi", Haz. Ahmed Türek-F. Çetin Derin, *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 205-218.

⁶⁴¹ Ahmed Refik'in anlattığında yer alan lüks, eğlence ve sefahat dönemini sona erdiren isyan söylemi tarihi kanıtlar tarafından desteklenmemektedir.

itibariyle uzun yıllar sadrazamlık görevini elinde tutan Damad İbrahim Paşa'ya karşı olan muhaliflerin örgütlendiği bir hareket olup, III. Ahmed'in saltanatının ikinci dönemi olarak tarihlenen 1718-1730 yılları arasında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaret yılları isyanın temel argümanlarını oluşturmaktadır. Özellikle devlet otoritesinin zafiyetinin ortaya çıktığı dönemlerde meydana gelen bu isyanların en meşhur olanlarındandır. 18 Eylül 1730 Perşembe günü sabah vakti çıkan Patrona isyanıyla İstanbul bu defa farklı bir ayaklanmaya sahne olmuştur.

1730 isyanının nedenleri arasında belki de en önemlisi Osmanlı Devleti'nin o zamanki iktisadî ve malî durumuydu. Özellikle de uzun süreli ve başarısız seferlerin getirmiş olduğu masraflar devlet hazînesinin boşalmasına sebep olmuş, bu başarısızlıklardan dolayı da devlet hazînesine ganimet malı girememiş büyük bir malî buhran yaşanmıştır. XVII. yüzyıldan beri daha sık taht değişiminin yaşanıyor olması askerî görevlilere ödenmesi zaruri olan ve ödenmediği durumlarda bir siyasî krizin yaşanmasının kaçınılmaz olduğu cülûs bahşişleri ve sarayın artan masrafları da buna eklenince Osmanlı maliyesi iflas etmiştir. 1683 yılında yaşanan II. Viyana bozgununun Edirne Vakası'nda ilk görülen etkileri bu ayaklanmada da en etkili sebep olmuştur.⁶⁴²

İran ile yapılan savaşlar nedeniyle çoğunlukla Ermeni halkın doğudan göçüp İstanbul'a gelmesi, şehirdeki ticarî dengelerin alt üst olmasına sebep olmuş, İstanbul kısa bir süre içerisinde cahil, kaba ve yoksul bir göçmen kitlesinin işgaline uğramış, gelenler ise başkentin piyasa dengesini her işe el atarak alt üst etmişlerdir. Özellikle bu dönemde uluslararası ticareti arttırmak amacıyla konulan *ticaret vergisi*,⁶⁴³ ticari gücü elinde tutan unsurları rahatsız etmiştir.⁶⁴⁴ Sefer masraflarından dolayı halka ve özellikle de esnafa konulan vergilerin ağır gelmesi isyanın fitilini ateşlemiştir. Ulemâ ve yeniçeri unsurlarının dâhil olmasıyla halkın bu rahatsızlığı isyan dönüşecektir.

Tüm yaşanan olumsuzluklara bağlı olarak, 1730 isyanının en önemli sebeplerinden birisi ekonomik sıkıntılardır. İstanbul'da bulunan esnaf ve tüccar kesimin İran üzerine yapılacak olan sefer için önemli yatırımlar yapmış olması ve yapılmayan bir savaş için de ödemekte zorlandığı vergilere bağlı olarak memnuniyetsizliğin baş göstermesidir. Ordunun

⁶⁴² Patronana Halil ayaklanmasını çıkararak önde gelen asilerden biri Viyana bozgununun sadrazamı olan Kara Mustafa Paşa'nın (kellesi vurulan) torunu, Kaymak Mustafa Paşa'dır.

⁶⁴³ Ticaret vergisinde amaç ithalatı sınırlandırarak iç pazarda arz-talep dengesini, üretimi artırarak kurtarmaktır. Ancak İstanbul'da bulunan "Tüccarlar Oligarşisi" bu durumdan son derece rahatsızlık duyuyor ve tepkisini, esnaf tabakasını sessiz ve derinden kışkırtarak gösteriyordu. Bkz. Murat Çulcu, *Marjinal Tarih Tezleri*, İstanbul, 1995, s. 151-152.

⁶⁴⁴ Çulcu, *a.g.e.*, s. 142-152.

içinde bulunan yeniçeriler de genel olarak hoşnutsuzluklarıyla tahrik edici davranışlarda bulunmuşlardır. Yeniçerilerin çoğunluğunun esnaf kesim içerisinde bir meslek icra ediyor olması da bu isyanda yeniçeri unsurlarının vermiş olduğu desteği açıklar mahiyettedir. Böylece hem askerler hem de zanaatkârlar ayak takımıyla karışmış oluyordu. İstanbul'dan uzak, Anadolu yakasında sefer için ordunun ve devlet ricâlinin bekletiliyor olması, şehirde isyan havası ortaya çıkmasını ve ayaklanmanın büyümesini kolaylaştırmış ve gayr-i memnunları terkedilmiş başkenti ele geçirmeye davetkar bir hava oluşturmuştur.⁶⁴⁵

Damad İbrahim Paşa bütün bu yaşanan olumsuzluklara rağmen uzun bir süre padişahı ve halkı oyalama politikalarını başarı ile devam ettirmiş ancak 1730 yılına gelindiğinde artık onun bu yetenekleri yaşanan olumsuzlukların da artmasıyla birlikte yeterli olamamıştı. İran'a yapılacak olan sefer hazırlıklarının tamamlanamaması ve seferden vazgeçileceği dedikodularının yayılması huzursuzluklara sebep olmuştu. Asker, esnaf ve halk kesiminden çok sayıda kimse sefer hazırlığı sebebiyle ağır malî yük altına girmişlerdi. Seferden vazgeçilmesi, bu kimselerin büyük zararına neden olacaktı. Sonunda çıkarları sarsılan büyük tüccarların alttan alta desteklediği, ulemâ ve yeniçerilerin devreye girmesiyle tabanda meydana gelen rahatsızlık isyana dönüşecektir. İsyanın yaşandığı dönemde İstanbul'da bulunan Venedik balyosları isyanın sebebini dış politikadaki vahim duruma ve III. Ahmed'in vezirlerinin aç gözlülüğüne bağlarlar ve isyanla ilgili "*Türklerin idaresi despotik de olsa halkın çileden çıktığı böylesi durumlarda devlet artık sözünü geçiremez ve yığınlara karşı boyun eğmek zorunda kalır*" yorumunda bulunurlar.⁶⁴⁶

Halk ve askerî unsurların beraber hareket ettiği 1730 isyanı ilk önce saray ve çevresinde ortaya çıkan yeni toplumsal gruba ve onların yaşam tarzına karşı maddi anlamda sıkıntılar içerisinde olan halk ile askerî unsurların devlet ve devlet ricâline karşı ortaya çıkan husumetinin bir sonucudur. Damad İbrahim Paşa ve çevresinin taşkınlıkları, iltimas, rüşvet tahammül sınırlarını zorlamaya başlamıştır.⁶⁴⁷ Paşa'nın bütün devlet kadrolarına kendi adamlarını getirmesi özellikle de köklü ailelerden Köprülülere karşı tam bir tasfiye uygulaması, muhalefetin güçlenmesine neden olmuştur.

⁶⁴⁵ Nahoum Weissmann, "Yeniçeriler-Osmanlı Askerî Teşkilatının Tetkiki", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 79, Temmuz 1993, s. 48.

⁶⁴⁶ Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu, Lâle Devri ve Sonrası (1720-1734)*, Çev. Münir Akın, İstanbul, 2009, s. 37.

⁶⁴⁷ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi-Mür'î-t-Tevârih*, C. I, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul, 1976, s. 6-17.

Münir Aktepe'nin ve Reşad Ekrem Koçu'nun da eserlerinde değindiği gibi ailevî bağlar örüntüsü, çıkar çatışmaları gerilimin yaşanmasında etken olmuştur.⁶⁴⁸ İsyanın görünen ekonomik ve sosyal nedenlerinden daha da önemlisi hanedan ile kurulan evlilik ve akrabalık ilişkileridir. Aktepe'nin de ifade ettiği gibi isyanın “*sadece İstanbul halkına ya da taşrada zulüm ve haksızlığa uğrayan, işleri bozulan, esnaf ve işçi kesimine, görevinden azledilmiş ya da sürgüne gönderilmiş vüzera veya ulemâya ve hepsinden de önemlisi savaş ganimetlerinden yoksun kalmış olan yeniçeri zümresine*” atfedilmesi çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.⁶⁴⁹

III. Ahmed döneminde özellikle ekonomik alanda alınmak istenen tedbirler esnaf kesimi başta olmak üzere tüm halkın elinde bulunan gümüşün kıymetinin düşmesine ve mevcut servetinin azalmasına sebep olmuştur.⁶⁵⁰ Para piyasasında meydana gelen bu durum ticari hayatı da etkilemiş ve İstanbul'a gelen mal akışını sekteye uğratmıştır. Bu dönemden sonra özellikle isyanın başladığı zamana kadar geçen süre zarfında esnafın devlete bitmek bilmeyen şikayetlerinin ardı arkası kesilmemiştir.⁶⁵¹ Esnafın en önemli şikayetlerinden birisi ikinci bölümde de üzerinde durduğumuz gibi yeniçerilerin ve diğer askerî sınıf üyelerinin ticaretle uğraşıyor olmasıdır. Yeniçerilerin ticari hayat içerisinde varlıkları ve keyfi davranışları esnafı rahatsız etmekte ve malî açıdan zor duruma sokmaktaydı. Bu unsurlar ticaret yapmak yetinmek şöyle dursun, her meslek alanı ve zanaat ile uğraşmaktaydılar.⁶⁵²

İran seferi için yapılan hazırlıklara rağmen ordunun hareket etmemesi ve seferin gecikmesi de isyanın bir diğer önemli nedeni idi. Ticaret erbabının askerinin hareket edip etmemesi gibi siyasî bir mesele ile uğraşmasına sevk eden durum ise, küçük zanaat sahiplerinin ve esnafın ordu ile birlikte hareket etmesi ve bu sebepten alınan ordu akçesi meselesi idi. Osmanlı ordusu, bilhassa padişahların idaresinde sefere çıktığı zaman askerinin ihtiyacını karşılamak için her sanat ve meslek erbabından muayyen bir miktar insan da

⁶⁴⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil-Devlet Gücünü Zedelemiş Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı*, İstanbul, 1967; M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Ankara, 2016.

⁶⁴⁹ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 94-96.

⁶⁵⁰ III. Ahmed'in 1131(1719) tarihli hatt-ı hümayûnu ile resmî tedavül kıymeti üzerinden değeri yirmi bir akçe olan bir dirhem gümüşün, bundan böyle 20 akçeye alınıp satılması hususunu emretmektedir. Aslında bu dönemde halk bir dirhem gümüşü yirmi iki akçeden alıp satmaktaydı. Yani resmi değerine göre akçenin gerçek kıymeti zaten düşüktü. Bu hatt-ı hümayûn ile gümüşün değeri iki akçe değer kaybetmiş olmaktadır. Bu durum darphaneye sarraflar ve kalcıyandan başka kimsenin gümüş getirmemesine ve zolata, pare ve çil akçe kesilememesine sebep olmuştur. Bkz. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 1168-1169.

⁶⁵¹ Aktepe eserinde bu konu ile ilgili birçok belge örneği vermektedir. Bkz. Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 25-36.

⁶⁵² Şehir hayatında birçok meslek ile uğraşmakla birlikte bu dönemde bamyacılık bile yaptıkları ve konudaki şikayetleri daha önce de belirtilmişti. II. Bölüm/Dipnot: 437.

kendi sanatlarını işlemek üzere orduya katılırlardı. Ancak ordu ile birlikte hareket eden esnafın masrafları kendi mensup oldukları esnaf birliklerinden temin edilirdi.⁶⁵³

Ordunun hareket etmemesi, esnafın her geçen gün zarar etmesine sebep oluyordu. Asıl işi ticaret olan esnaf da bundan dolayı sefer işiyle yakından ilgileniyordu. Bunların yanında İstanbul'da ticaret yapan yeniçeriler de vardı ki, bunlar da bir hayli zarara uğramıştı. Yeniçeriler sefer dolayısıyla dükkânlarını kapamış, işleri bozulmuş ve orduya katılmışlardı. Aktepe, bu durumu şu şekilde anlatır: “*Yeniçerilerden bazıları, ellerindeki parayı, orduda satılacak eşyaya bağlamış, bir kısmı da birçok sefer malzemesi almıştı. Lâkin ordunun hareket etmemesi, doğal olarak bunların zararına oldu ve bu yüzden sermayelerini kaybedenler dahi oldu. 1730 ihtilâlinin elebaşlarından olan Patrona Halil’in de bunlardan biri olduğu rivayet edilmektedir. İstanbul sokaklarında eskicilik ve dellallık gibi bazı işler yaptığı söylenen Patrona Halil, elinde olan parayı, bu nedenle kaybettiğinden, o da bu durumdan memnun olmayalar arasındaydı.*”⁶⁵⁴ Aslında yeniçerilerin XVIII. yüzyılın başlarında daha yoğun bir şekilde esnaf ve ticaret işiyle meşgul olduklarını düşünürsek Patrona Halil örneğinde pek çok yeniçerinin olduğunu da tahmin etmek zor değildir.

Marsigli de 1730 isyanının en büyük sebebi olarak İran’a yapılacak olan seferi ve bu sefer için yapılan masrafları göstermektedir. Ordunun hareket etmekte gecikmesinin çeşitli dedikodulara sebebiyet verdiği, özellikle de bu sefer için yapılan hazırlıkların ve masrafların seferin de uzun süreceği düşüncesinden fazla olduğu, dükkânlarını kapatan, gereken malzemeleri temin etmek için eşyalarını satıp tüm kazançlarını kaybeden hoşnutsuz bir kesimin var olduğunu ve çıkacak bir isyanın her kesimden halkı memnun edeceğini belirtir. Marsigli aynı zamanda isyan eden asker için “fakir neferler” ibaresini kullanarak bunların mevcut duruma karşı rahatsızlıklarının büyük olduğundan ve orduyu

⁶⁵³ Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 33. Bu dükkânların miktarı her ne kadar hükümet tarafından ihtiyaca göre tespit olunmakla birlikte açılacak her dükkân için esnafın muayyen miktar ordu akçesi namıyla masraf vermesi lazımdı. Yani her esnaf birliğine ordu içerisinde kendi malını satması için bir dükkân kiralatıyor ve bu suretle de yine aynı ticaret ve sanat erbabından ordu akçesi adı altında bir miktar para toplanıyordu. Ancak devlete karşı bazı sorumluluklarını yerine getiren ya da yangın deprem gibi olağanüstü durumlarda esnaf bu vergiden muaf tutulabiliyordu. Fakat padişahın sefere katıldığı durumlarda İstanbul’un ekonomik hayatında olumsuz etkilere de sebep olmaktadır. Seferlerde saray halkı ve kapıkulu askeri padişahla birlikte hazır olmak ve sefere katılmak zorunda olduğundan İstanbul’da pazar tamamen düzensiz hale gelirdi; fiyatlar artar, kara borsa oluşur ve kıtlıklar görülürdü. Ticaretle meşgul olan yeniçeriler iş yerlerini kapatmak zorunda kalırlar, esnafın bir kısmı “orducu” adıyla orduyla beraber sefere giderdi. Böylece halkın önemli bir kısmı İstanbul’u terk etmiş olurdu. II. Selim zamanına kadar hemen her yıl bu duruma rastlanırdı. Bu sebeple bazı devlet adamları padişahların seferlere katılması konusunda isteksiz davranmışlardır. Bkz. İnalçık, “İstanbul-Türk Devri”, s. 236.

⁶⁵⁴ Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 35-36.

teşkil eden efrâdın da büyük bir kısmının zanaat sahibi olmasından dolayı bu durumun onları zarara uğrattığından bahseder.⁶⁵⁵

1730 isyanı aslında bir önceki isyandan çok da farklı sebeplere dayanmamaktadır. Ancak bu isyanda diğer isyanlardan daha açık ve net görünen bir gerçek vardı ki, esnaflaşma yolunda çok daha ileri bir aşamaya gelmiş olan yeniçerilerin ekonomik çıkarlarının sekteye uğramasıydı. Bu zamana kadar kendi özlük hakları olarak gördükleri cülûs bahşişi ya da ulûfelerine zam yapılması için isyanlarda asilerin tarafında olan yeniçeriler, bu defa farklı sebeplerden ötürü isyanın merkezinde yer almışlardı. Bu konudaki hoşnutsuzluklarını etrafta söylemekten çekinmemişler ve halkın fikrini devletin aleyhine çevirmişlerdi. Bu isyanın daha önceki isyanlardan bir diğer farkı da bir plan ve program dâhilinde hareket edilmiş olmasıdır. İsyanın sloganı, gün ve saati ona göre planlanmış, 28 Eylül 1730 Perşembe günü Kapalıçarşı civarında başlatılmıştır. Resmî tatil günü olmasından dolayı da devlet adamlarının büyük bir kısmı şehir dışındaydı. Ordu ise İran seferi için hareket etmiş, Üsküdar'a geçirilmişti. Bu nedenle sur içerisinde kendilerine direnecek fazla bir güç bulunmamaktaydı.⁶⁵⁶

Asilerin geçmişlerine bakıldığında birbirleriyle olan bağlantıları isyanın seyrinin onlar lehine işlemesinde ve başarılı olmalarında önemli bir etken olmuştur. İsyanın başında kapıkulu askerî ve özelde de yeniçeriler bulunmaktaydı. İstanbul esnafı da yine yeni bir hadise çıkması için fırsat beklemekteydi. İsyanın başında bulunan kişi Viyana bozgunu yaşadığı sırada sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu, Kaymakam Mustafa Paşa idi.⁶⁵⁷ Kaymakam Mustafa Paşa halkın desteğini sağlamak için Ayasofya vaizi İspirizâde Ahmed Efendiyi devreye soktu.⁶⁵⁸ Bu arada sebepsiz yere görevinden alınan ve sadrazamla özel bir meselesi olan İstanbul Kadısı Zülâlî Hasan Efendi de asilere

⁶⁵⁵ Marsigli, *a.g.e.*, s. 396-397.

⁶⁵⁶ *Politics and Governance in The Ottoman Empire: The Rebellion of 1730*, Haz. Selim Karahasanoğlu, Ed. Cemal Kafadar-Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 2009, s. 139.

⁶⁵⁷ Damad İbrahim Paşa sadarete geldikten sonra rakiplerini uzaklaştırmış, kendi akraba ve yakınlarını yüksek mevkilere getirmişti. Damatları Kaptanıderya Kaymakam Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa arasındaki geçimsizlik siyasî rekabeti hızlandırdı. Sadrazamın bu iki damadını birbirine dönür yapması da işe yaramamıştı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kızı tarafından torunu olan Mustafa Paşa'nın gözü sadrazamlık makamındaydı. İbrahim Paşa ise küçük damadı Mehmed Paşa'yı desteklemekteydi. Sefer-i hümayûn kararının alınmasından sonra kaptan paşalığa ilaveten İstanbul kaymakamlığına da getirilen Kaymakam Mustafa Paşa amacına ulaşmak için bu fırsatı kullanmaya karar verdi. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 189.

⁶⁵⁸ İspirizâde Ahmed Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyana Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *OTAM*, C. 24, S. 24, Ankara, 2008, s. 97-128.

katılmıştı.⁶⁵⁹ Mustafa Paşa isyanın hazırlığı işini daha önceden tanıdığı ve bir cinayetten dolayı idamdan kurtardığı, Arnavut asıllı olup o sırada Yeniçeri Ocağı'nın 17. Orta mensubu olan Hurpeşteli Patrona Halil'e verdi.⁶⁶⁰

Patrona Halil İstanbul'da seyyar satıcılık, eskicilik ve Bayezid Hamamı'nda tellaklık yapmış, sonrasında da Kapalıçarşı'da alınıp satılan mallardaki pazarlıklarda aracılık yapıp bundan komisyon alan tellalların arasına girmişti. Son işi sayesinde de İstanbul esnafı ile önemli bağlar kurmuştu. Bu bağlar, 1730 İsyanında şehir esnafının desteğini arkasına almasını sağladı. Hem geçmişte karıştığı isyanlarda kazandığı tecrübeler hem de İstanbul esnafı ile olan güçlü ilişkileri, Patrona Halil'i bir isyan için biçilmiş kaftan haline getirmişti. Onun dışında, aslı Arnavut ve zağarcıların Muslu Beşe, aslı Niğbolu sancağından Ali Usta, Kara Yılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Emir Ali, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Musli, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, Emir Halil, Toksa, Küçük Mehmed, Nalkıran, Gâvur Hacı, Uzun Mehmed, Turşucu İsmail, Karagöz İbrahim de asilerin önde gelenleriydiler.⁶⁶¹ Patrona Halil ilmiye sınıfından bu iki önemli şahsiyet dışında güvendiği, Zağarcı Bölüğü'nden Rusçuklu manav Muslu Beşe ve Kahveci Emir Ali ile birkaç kişiyi de yanına alarak gerçekleştirilecek olan isyanın planını yaptı ve isyanda görev alacak elebaşları belirledi. İsyancılara hamam tellakları, softalar, sebze, kaldırımcı, tavukçu, süprüntücü, dilenci gibi ayak takımı da katılmıştı.⁶⁶² Ahmet Refik isyana katılanları “*sarıklı, keçeli, cübbeli, manav, kahveci, tellak, tellal, cahil, aç, hurs sahibi*” olarak nitelendirir. Çıkar ve intikamın bu topluluğu yönettiğini ifade eder.⁶⁶³

⁶⁵⁹ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C.1, s. 8-11; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 326.

⁶⁶⁰ Arnavutluk'un Horpeşte Kasabası'nda doğan Patrona Halil, Osmanlı donanmasında levent olarak çalışmış ancak askerleri isyana teşvik ettiğinden ölümden, 1730 İsyanında etkili olan Abdi Paşa'nın yardımıyla zorlukla kurtularak gemiciliği bırakmıştı. “Patrona” lakabını da çalıştığı gemiden almıştı. Leventlikten ayrılıp Niş'e giden Patrona, burada yeniçeri oldu, bir süre sessiz kaldıktan sonra Vidin'deki bir ayaklanmaya önyak oldu. İsyanın bastırılması üzerine Arnavutluk'a kaçan Patrona Halil, oradan İstanbul'a geldi. Bkz. Özcan, “Patrona İsyanı”, s. 189-190. Kelemen Mikes isyanın önde gelen liderlerinden Patrona Halil ve Muslu için “*Türk değil Arnavutmuş ve birkaç gün evvel kavun karpuz satarmış. Ötekinin adı da Muslu olup hamamda tellakmış.*” İfadelerini kullanır. Aynı zamanda koca bir devletin padişahını isyan ile tahtan indirebilme gücüne sahip olan bu iki yeniçeri için de Tanrı'nın kudretinin bir ispatı olarak değerlendirir. “*Tanrı bir şey dilediği zaman, kudretini ispat için ne kadar basit vasıtalarla iş görüyor, böyle koca bir devletin padişahını kimler indiriyor? İki yeniçeri!*” Bkz. Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, Trc., Sadrettin Karatay, Ankara, 2014, s. 142.

⁶⁶¹ *Abdi Tarihi-1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, 1999, s. 37; *Destârî Salih Tarihi-Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, Yay., Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1962, s. 7-8.

⁶⁶² Özcan, “Patrona İsyanı”, s. 189.

⁶⁶³ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, s. 87-88.

İsyana katılan asiler, bayrak çıkarıp Kapalıçarşı'nın Bayezid tarafındaki Kaşıkçılar Kapısına dayandılar. “Şer’ ile davamız vardır, Müslüman olan dükkânlarını kapayıp yanımıza gelsin” bağırımlarıyla Kapalıçarşı'nın bir tarafından girip diğer tarafından çıktılar. Patrona Halil ve yandaşları aslında “Ümmet-i Muhammet'ten olan bayrak altına, davamız İslam davasıdır” diyerek hareketlerini meşrulaştırmak istemişlerdir. İsyancılara meyli olanlar da aralarına katılmış ve yağmaya başlamışlardır. Bunlardan bir grup, daha sonra Kapalıçarşı'ya dönerek Bit Pazarı ve Sipah Çarşısı'nı yani Silah Çarşısı'nı yağmalamış, burada, silah, kaput, şalvar, kılıç, kalkan, zırh, tabanca, tüfek, harbe, palyoş, gaddare, yatağan, şal, palaska ne buldularsa onları da alıp silahlanmışlardır. Malları yağmalanan esnaf bu hareketten zarar görmüştür. Çarşı esnafı esasında ayaklanmanın başında bu harekete göz yummuştu.⁶⁶⁴ Yeniçeri Ağası Hasan Ağa yanına aldığı yeniçerilerle durumu kontrol etmek için Kapalıçarşı'ya gelmiş esnafa dükkânlarını açtırmak istemişse de hiç kimse ağayı dinlememişti. Hasan Ağa olayları yatıştıramayacağını anlayınca III. Ahmed'in de bulunduğu Üsküdar'a gitti.⁶⁶⁵

İsyan başladığı anda doğru kararların alınması durumunda kolaylıkla bastırılabilir gibi görünse de İstanbul'da bulunan askerlerin aslında isyanı destekliyor olma ihtimalleri de sözkonusudur. Diğer taraftan isyan haberinin alınmasından sonra isyana karşı etkili ve kesin tedbirler alınmamıştı. Zinkeisen'e göre, kibar ve yumuşak huylu bir mizaca sahip olan Sultan III. Ahmed böyle bir ihtilâl karşısında kararlı bir adım atabilecek bir kişiliğe sahip değildi.⁶⁶⁶ İsyan sırasında İstanbul'da bulunan Kelemen Mikes de isyanın ilk çıktığı anda bastırılabilir boyutta olduğundan, ancak sonraki gün isyana yeniçerilerin de destek vermesi ile büyüüp ciddi bir hal aldığından bahseder.⁶⁶⁷

III. Ahmed önce bu isyanda kusuru olanları aramaktan ziyade asilere karşı uzlaşmacı bir tavır sergilemek zorunda kalmıştı. Ancak asilere karşı mücadele için sarayın kapılarında açılan Sancağ-ı Şerîfin altında birleşmek için Müslümanlara çağrı yapılmışsa da başarılı olunamadı. III. Ahmed'in ve devlet ricâlinin pasif tutumları isyanın yayılmasını ve asilerin şehre hâkim olmasını kolaylaştırdı. Bununla birlikte birkaç muhalif vezir ve

⁶⁶⁴ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)* Haz. Mesut Aydın, İstanbul, 2007, s. 22-24. *Mür'i t-Tevârih*'te esnafın bu isyanı ilk başlarda görmezden geldikleri ve “kolunuza kuvvet” diyerek destek oldukları belirtilir ve esnaf isteseydi “tükrüğe boğardı” ifadesi kullanılarak da esnafın isyancıların tarafında olduklarını ifade eder. Bkz. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i t-Tevârih*, C. 1, s. 7.

⁶⁶⁵ *Abdi Tarihi*, s. 38.

⁶⁶⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, İstanbul, 2011, s. 436.

⁶⁶⁷ Kelemen Mikes, *a.g.e.*, s. 141.

âlim konağının yağmalanması dışında fazla bir taşkınlık ve kargaşa görülmedi. Ancak o gün acemi oğlanları ile Eski Odalardaki yeniçerilerin de katılımıyla isyanın mahiyeti değişti ve askerî bir havaya büründü. Asilere katılan bazı ulemâ ve özellikle bir süre önce İstanbul kadılığına tayin edilen müderris Deli İbrahim Efendi asilerin isteklerine uygun biçimde verdiği fetvalarla isyanı meşru hale getirdi.⁶⁶⁸

Asiler İstanbul'un başlıca caddelerini dolaştıktan sonra Et Meydanı'na yeniçeri kışlarının önüne geldiler ve meydan kapısını zorla açtırıp içeri girdikleri gibi, kul kethüdasının odası ile beşinci odanın önüne bayraklarını diktiler. Bunlar bir taraftan bir zamanlar bu ocağa kayıtlı olan Patrona Halil ve Musli gibi reisleri vasıtasıyla, yeniçerileri kendi bayrakları altında toplamaya davet ederken, diğer taraftan da kendilerine katılmasını sağlayacakları halktan kimselerle kuvvetlerini de çoğaltmaya çalışmaktaydılar.⁶⁶⁹ İhtilalcilerin her şeyden önce paraya ihtiyaçları vardı ve bu para da İstanbul'un zenginlerinden, tüccarlardan ve varlıklı tanınmış olanlarından temin edilecekti. Şehrin asayişini sağlayan mahallelerdeki ne kadar yeniçeri koluğu varsa kaldırılacaktı. Bilhassa bu son karar korkunçtu. Çünkü bu durum şehri yağmaya ve soyguna açık hale getirmiş oluyordu. İstanbul için bir felaket olmuş, şehir sanki bir barbar saldırısına uğramıştı.⁶⁷⁰

Damad İbrahim Paşa'nın asiler arasına nifak sokma çabası ve bazılarını bol paralarla serdengeçti yapma girişimleri işe yaramamıştı. Bu arada yıllardır şeyhülislamlık mevkiini işgal eden Yenişehirli Abdullah Efendi sadrazama açıkça muhalefete bile başlamıştı. Şeyhülislamın fetvası ile zorbarların tepelenmesi kararlaştırıldıysa da bostancıların asilere karşı silah çekmek istememeleri karşısında ümitsizliğe düşen III. Ahmed, asilerin istediği ricâlden damadı İbrahim Paşa'yı, Kaymakam Mustafa Paşa'yı ve Kethüda Mehmed Paşa'yı idam edilmek üzere bostancıbaşıya teslim etti.⁶⁷¹ 1 Ekim 1730 sabahı istedikleri kişilerin katledildikleri ve ölülerinin Et Meydanı'na gönderileceği bir tezkire ile asilere haber verildi. Ulemâdan talep edilenler ise sürgüne gönderildi. Öküz

⁶⁶⁸ Özcan, "Patrona İsyanı", s. 190.

⁶⁶⁹ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 107-108; Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 23.

⁶⁷⁰ *Abdi Tarihi*, s. 48; Koçu, *Yeniçeriler*, s. 369. Mürr'i't-Tevarih'te isyancıların yağmaladıkları evlerden çalmış oldukları altın ve paraları kendi aralarında pay ettiklerinden hatta yağmacıların düşürdüklerini uğurdan saymadıkları için almadıklarından, Kethüda Mehmed'in hanesi etrafında olan sokaklardan gelen geçen kimselerin kırk elli kese nukud devşirdiğinden bahseder (s. 10).

⁶⁷¹ Kelemen Mikes, Damad İbrahim Paşa'nın tehlikeyi sezmesi ile Kapudan Paşa'nın İbrahim Paşa tarafından katledildiğini bildirir (s. 141).

arabalarıyla Bâb-1 Hümâyûn önüne çıkartılan cesetler asiler tarafından sürüklenip parçalanarak Et Meydanı'na götürüldü.⁶⁷²

İsyan ilk başlarda bastırılabilir durumdayken devletin durumun ciddiyetini tam olarak algılayamaması kararlı, doğru ve zamanında müdahalelerin yapılamaması isyanın büyümesine sebep olmuştur. Ahmed Refik bu durum karşısında devletin ileri gelenlerini oluşturan kişilerin hepsinin de bu olaydan sorumlu oldukları için kimsenin III. Ahmed'in görüşünün aksi bir düşünce ortaya koymadıklarını belirtir.⁶⁷³ Asilerle müzakere yolunun seçilmiş olması duruma hâkim olma şansının kaybedilmesi demektir. Asilerin istedikleri sadrazam ve iki vezirinin ölü olarak teslim edilmesiyle isyanın ilk aşaması asiler için tam bir zafer olmuştur.

Fakat asiler bu bununla da yetinmeyerek işi daha ileri götürmüşler, padişahın tahttan inmesini kesin bir dille istemişlerdir. Asiler Sultan III. Ahmed'in kendilerinden intikam alacağını çok iyi bildikleri için onun tahta kalmasını istemiyorlardı. III. Ahmed'in kardeşi, II. Mustafa yerine tahta çıkarıldıktan sonra, asilere karşı ne şekildene muamele ettiği unutulmamıştı. İlimiye sınıfından bile birçok kimse III. Ahmed saltanat makamında kaldıkça, ilerleyen zamanlarda başlarına mutlak bir felaket geleceğini düşünüyorlar ve bu nedenle de taht değişiminin daha uygun olacağını tavsiye ediyorlardı. Hem bu sayede onlara göre devlet yönetimini de kendi ellerine almış olacaktı.

Bu nedenle Damad İbrahim'in asilere teslim edilen na'sının başka birisine ait olduğunu bahane ederek yeniden taşkınlıklara başlamışlardı. Aslında asilerin amacı Sultan III. Ahmed'i tahttan indirmektir.⁶⁷⁴ Sultan, durumu öğrenmek için Zülali Hasan, İspirizade Ahmed ve Kapıcıbaşı Derviş Mehmed'den oluşan bir heyeti Et Meydanı'na gönderdi. Fakat bu heyet asileri teskin yerine padişahın tahttan indirilmesi şeklini görüşerek saraya döndü. Durumu önce buradaki ulemâya bildirip onların da onayını aldıktan sonra İspirizade Ahmed, III. Ahmed'in huzuruna çıkarak pervasız bir şekilde saltanatının sona erdiğini söyledi.⁶⁷⁵ Böylece yirmi yedi yıl Osmanlı tahtında kalan III. Ahmed, yerini yeğeni I. Mahmud'a bırakmış oldu.⁶⁷⁶ Yine bir isyan neticesinde asilerin isteği üzerine

⁶⁷² *Abdi Tarihi*, s. 52-53.

⁶⁷³ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, s. 93.

⁶⁷⁴ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 116-117.

⁶⁷⁵ *Abdi Tarihi*, s. 54-56; Özcan, "Patrona İsyanı", s. 190-191.

⁶⁷⁶ Kelemen Mikes, III. Ahmed'in biattan önce yeni sultana şu şekilde bir öğütte bulunduğunu anlatır: "*Sakın sakalım vezirinin eline teslim edeyim deme. Çocuklarımı önce Allah'a sonra sana emanet ediyorum, onları babanın çocukları gibi besle, büyüt, elinden geldiği kadar onlara bak. Şunu da aklından çıkarma ki bu saltanat kimseye baki değildir!*" (s. 142).

tahta çıkan III. Ahmed, aynı şekilde bir isyanla ve asilerin zoruyla tahtından vazgeçiyordu. I. Mahmud tahta çıktıktan sonra artık isyancılar için isyanın son safhası, kendi kadrolarını oluşturmak ve yönetime hâkim olmaktı. Ancak bu durum da çok uzun sürmemiş, I. Mahmud yönetime hâkim olduktan kısa bir süre sonra asileri ortadan kaldırmıştır.

3.4.5. Sultan I. Mahmud Dönemi İsyancıları

1730 İsyanı sonrasında Patrona Halil ve yandaşları birkaç hafta boyunca Et Meydanı'nda bulunan karargâhta Osmanlı Devleti'nin asıl hükümdarı olmuşlardır. Çeşitli atamalarda bulunmuşlar, İstanbul'un asayişini sağlamaya çalışmışlar, yine kendilerinden çok da farklı olmayan asilerle mücadelede önemli bir rol üstlenmişlerdir. I. Mahmud, Eyüp Camiinde kılıç kuşanma merasimine giderken padişaha eşlik bile etmişlerdir.⁶⁷⁷ Ahmet Refik, “*isyanın cahil ele başısı, baldırı çıplak*” olarak nitelendirdiği Patrona Halil'i, yeniçeri kıyafetleri içerisinde halka para dağıtarak bu merasime eşlik ettiğini ve bütün bu görkemli alayı sanki kendi oluşturmuş, milleti felaketten o kurtarmış edasıyla yürüdüğünü anlatır.⁶⁷⁸ İstanbul kısa süreli de olsa iki merkezli bir yönetime tanıklık etmiştir. Sultan I. Mahmud, Topkapı Sarayı'ndan daha çok taşraya yönelik tedbirler almayı gerektiren fermanlar gönderirken, Patrona Halil ise Et Meydanı'nda bulunan karargâhtan özellikle de kendince başkentin güvenlik sorunlarıyla ilgilenmiştir.

Asiler tam manası ile idareyi ellerine aldıktan sonra İstanbul'da daha önce hiç görülmemiş bir şekilde zulümlere başlamışlar, İstanbul dışından bu durumu fırsat bilenler şehre dolmuşlar, küçük gruplar halinde sokaklarda dolaşarak halktan zorla para toplamaya başlamışlardı. Bu durumdan Patrona Halil ve diğer asi liderleri de rahatsız olmuşlar, bazen sokaklarda tebdili kıyafet dolaşarak asayiş bozanları bizzat kendileri cezalandırmışlardı. İstanbul gümrüğü bile bazı asiler tarafından soyulmuştu. 1730 isyanının ön planda olan asilerinden olan Ali Usta gümrüğü basmış, Gümrük Emni İvaz Mehmed Ağaya şiddet de uygulayarak gümrüğü soymuştu. Bu durumdan haberdar olan

⁶⁷⁷ *Abdi Tarihi*, s. 60. Nahoum Weissmann Sultan I. Mahmud'un Eyüp Camiisinde kılıç kuşanma merasimini şöyle anlatır: “*Patrona ve Ali Padişahın önünde yaya yürüyorlardı.... halka para atıyorlardı, bütün dikkatler onların üzerindeydi ve yeni hükümdarın ilk merasimi sanki onların zaferiydi*”. Bkz. Weissmann, a.g.m, s. 49.

⁶⁷⁸ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, s. 105.

Patrona Halil, Musli ve Çınar Ahmed olaya müdahale etmişler, çalınan malların bir kısmının iadesini sağlamışlardı.⁶⁷⁹

Sultan I. Mahmud tahta çıktığında ülkede büyük bir otorite boşluğu hâkim olup, kendisini tahta çıkararak Patrona Halil ve yandaşları devletin önemli kademelerini zapt etmiş ve ülkedeki asayiş ve huzur ortamı bozulmuş durumdaydı. Daha önce değindiğimiz üzere, tahta çıkar çıkmaz bu konu üzerine eğilen padişah, isyanı bastırarak,⁶⁸⁰ halkın güvenliğini sağlamış ve sonrasında aldığı sıkı tedbirler yoluyla da ülkedeki huzuru yeniden tesis etmiştir.⁶⁸¹

I. Mahmud iktidarının ilk yıllarında yönetime hâkim olmasıyla birlikte İstanbul, az da olsa kısa süreliğine sükûna kavuşmuştu. Asilerin şefleri katledilmiş, İstanbul'da saklananlar devamlı bir takip neticesinde yakalanmış ve buldukları yerlerde öldürülmüş, taşraya kaçanların tutulması için de vilayetlere emirler gönderilmiştir. Askerlik mesleği ile ilgisi olmayan, fakat Yeniçeri Ocağı'na kayıt yatırarak devlete malî açıdan büyük sıkıntılar yaşatan İstanbul'un asayiş ve güvenliğini bozan isyancılar daha önce belirtildiği üzere, gizlice kurulan bir plânla yakalanarak öldürülmüşlerdir.⁶⁸² Bu olayın da verdiği tepkiyle İstanbul'da oldukça sıkı bir disiplin uygulayan Sultan I. Mahmud, asayiş ve düzenin sağlanmasıyla ilgili tedbirler ve toplumsal alanda sıkı denetlemeler ve yasaklar getirirken,⁶⁸³ iki bin civarında isyancı yakalanarak idam edilmiştir. Ancak yine de 25 Mart 1731 ve 2 Eylül 1731 tarihlerinde, daha küçük ölçüde, isyanlar meydana gelmiştir. Bu durum bazı isyancıların etkisiz hale getirilmesine rağmen mevcut zihniyetin hemen ortadan kalkmadığını göstermektedir. Bu nedenle I. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında bir hayli tehlikeli günler geçirmiş, şehir çeşitli olaylara şahit olmuştur.⁶⁸⁴

Patrona Halil'in yandaşları öldürülme korkusuyla 2 Eylül 1731'de yeniden ayaklanmaları ile Sancağ-ı Şerîf çıkartan Sultan I. Mahmud, halktan ayaklanmanın

⁶⁷⁹ Bu soygun girişiminde, içerisinde mirî akçelerin bulunduğu sandığı, semmur kürk, İvaz Mehmed Ağanın kethüdasına ait olan atı ve kölesi gasp edilmiştir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 66-67.

⁶⁸⁰ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. 1, s. 22.

⁶⁸¹ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, İstanbul, 2002, s. 53; Finkel, *a.g.e.*, s. 316. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru tahta geçen Sultan I. Mahmud, kendinden önceki padişahlar gibi şehirde emniyetin sağlanması ve çıkabilecek dedikoduların önlenmesi ile ilgili konularla bizzat ilgilenmiş ve bu konularda gerekli tedbirleri almıştır. İstanbul'un asayişine çok önem veren Sultan I. Mahmud, isyan çıkmasından çekindiği için bu hususta şiddetli tedbirlere başvurmaktan ve ülke içindeki huzuru bozacak davranışlarda bulunanlar hakkında azl, idam mallarının müsaderesi ve sürgün cezaları vermekten çekinmemiştir. Bkz. Münir Aktepe, "Mahmud I", *İA*, C. 7, İstanbul, 1989, s. 158.

⁶⁸² Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. 1, s. 18.

⁶⁸³ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 122-124.

⁶⁸⁴ Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 136-137.

bastırılması için yardım istedi. İsyanlardan bıkmış olan halkın desteği ile ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Ardından İstanbul'da sıkı bir disiplin uygulayan Sultan I. Mahmud asayişe yönelik tedbirler alarak kadınların kıyafeti, esnafın denetlenmesi, fuhuş, narh meseleleri gibi toplumsal olaylarla ilgilendi. Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya yeniçeri ağalığı, Canım Hoca Mehmed Paşa'ya kaptan-ı deryalık, Pehlivan Halil Ağaya kul kethüdalığı ve diğer ocak ağalarına da hil'atlar veren Sultan I. Mahmud, tüm askerî erkâna, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitaben yazdığı hatt-ı hümâyûnda herkese itaat ve inkıyat, asayiş ve sükûnet tavsiye etti.⁶⁸⁵

Hatt-ı şerîfle bağılıklarından dolayı, yeniçerilere teşekkür edildikten sonra, elli bin kuruş yeniçerilere, otuz bin kuruş topçulara ve otuz beş bin kuruş da cebecilere ihsânda bulunuldu.⁶⁸⁶ Böylece Sultan I. Mahmud'un bu siyasî dehası karşısında, elebaşları öldürülen ve güçleri kırılan asilerin isyanları kısa bir süre için de olsa son bulmuş oldu. Yine askerî alanda pek çok düzenleme yapan Sultan I. Mahmud, uzun zamandan beri problem teşkil eden yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ayaklanmasından çekindiği için kaldırma girişiminde bulunamadı. Ancak zaman zaman serhadlerde yeniçeriler, cebeci ve topçuların ulûfe zamanının geçmesi ile ilgili çıkardıkları isyanlar, yine alınan sert tedbirler ile kısa sürede bastırıldı.⁶⁸⁷

Patrona Halil İsyanı sonrasında I. Mahmud'un saltanatının başlarında görülen bu iki isyandan sonra bir diğer önemli isyan 1740 tarihinde yaşanmıştır. 1736-1739 yılları arasındaki Avusturya ve Rusya ile olan savaşlar devletin maliyesini olumsuz yönde etkilemişti. Bu durum halka ek vergiler olarak yansımıştı. 1739'da Rusya ve Avusturya ile barış antlaşmaları imzalandıktan sonra terhis olan askerlerin büyük bir kısmı İstanbul'a akın etti. Ayrıca savaşta zarar görenler de şehre göçtüğünden İstanbul'daki nüfusta büyük bir artış yaşandı. Devlet adamları şehre göçü önlemek için bazı tedbirler almaya çalıştılsa da bunlar fazla etkili olamamıştı. Nüfusun artması şehirde bazı olayların çıkmasına sebep olmuştu. Nüfusun artmasına ek olarak hava şartlarının da olumsuz gitmesi gıda taşıyan gemilerin İstanbul'a gelememelerine neden olmaktadır.⁶⁸⁸

Bu çerçevede 6 Haziran 1740 tarihinde uzun süren kış sebebiyle meydana gelen kıtlığın etkisiyle ortaya çıkan birkaç soyguncu Sipah Pazarı'nı basıp malları yağmalamış

⁶⁸⁵ Hatt-ı Şerîf için bkz. *Subhî Tarihi*, s. 69-70.

⁶⁸⁶ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 57-69; Aktepe, "Mahmud I", s. 159; Şem'dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. 1, s. 21-22.

⁶⁸⁷ Şem'dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. 1, s. 127.

⁶⁸⁸ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 350.

ve çevrelerine topladıkları serserilerle Bitpazarı'na, oradan Kazancılara yürüyerek Bayezid Camii'nde toplanmışlardı. Esnafın da dükkânlarını kapatıp, evine çekilmesiyle isyan, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve nişancı paşaların gelmesiyle dağıtıldı ve yağmacılara destek veren Arnavutlar yakalanıp idam edildi.⁶⁸⁹ Ardından asayiş ve düzeni sağlamaya yönelik bir hatt-ı hümayûn çıkarılarak halka sükûnet tavsiye edildi. Bu olayın ardından İstanbul'da Üsküdar, Galata, Tophane ve Ortaköy'den Boğazhisarı'na kadar bütün çarşı, han, dükkân ve hamamlar ile bütün evler teftiş edilerek, taşradan gelip yerleşenler eski yerlerine gönderildiler.⁶⁹⁰

Olson, esnafın yeniçerilere karşı olmalarının yeni bir olay olmadığını belirtir. Sultan Süleyman zamanında bile yeniçerilere karşı olan esnaf grubuna kunduracı esnafını örnek vererek bu esnaf grubunun yeniçerilere karşı sultanın yanında yer almalarıyla bazı ayrıcalıklar verildiğinden bahseder. XVIII. yüzyılda ise değişen şey yeniçerilerin çoğunun aynı zamanda esnaf olması ve bundan dolayı bu iki grubun karşı karşıya gelmesinin çeşitli problemlere sebep olmasıdır. Yapılan yeniliklerin esnaf tarafından desteklenmesi daha alt tabakada yer alan halkın kendini gittikçe kültürel anlamda yabancılaşmasına sebep olmuştur. Çünkü esnaf grubunun büyük bir çoğunluğunun tüccar veya gayr-i müslüm olmalarından dolayı batı ve başka uluslarla bağlantıları ve ilişkileri olmalarına karşılık halk, tam tersi olarak bu batılılaşma ve reform hareketlerine karşı çıkmıştır. Olson'a göre, esnafın devleti, devletin de esnafı desteklemesinin bir sonucu ise Yahudi ve Hıristiyan esnafa yasal vergi ve ticari ayrıcalıklar tanınmasıdır. Bu grubun ekonomik olarak gelişmesi ile birlikte halk kendini toplumsal ve siyasî alanlarda daha da kopuk görmeye başlamıştır. Esnafın, devlete verdiği destek 1740'a gelindiğinde öyle bir noktaya gelmiştir ki, gayr-i müslim esnafı da kapsayarak tüm esnaf gönüllü ya da gönülsüz olarak silahlandırılarak isyanın bastırılmasında görevlendirilmişlerdir. Zengin Hıristiyan ve Yahudi esnafın özellikle de silahlanmış olanları ise asiler için daha potansiyel hedef olarak görülmüştür.⁶⁹¹

1740 isyanı sonrasında I. Mahmud tarafından İstanbul'da bulunan yeniçeri ağasının da içinde bulunduğu ocak ağalarına, sadrazamın, şehrin asayişine gereken önemi vermediği için azledildiği ve sadaret makamının Nişancı Ahmed Paşa'ya verildiği bildirilmiştir. İstanbul'da bulunan ordu birliklerine bu şekilde bir emirname yoluyla durumun

⁶⁸⁹ "Zuhûr-ı Eşkiyâ der- Câmî'-i Sultân Bayezid ve İntifâ'-i Nâ'ire-i Fesâd-ı îşân be-Âb-ı Şemşîr-i kahr u Tehdîd", Subhî Mehmed Efendi, *Suphî Tarihi*, s. 627.

⁶⁹⁰ Aynı Eser, s. 627-631.

⁶⁹¹ Robert W. Olson, "The Esnaf And The Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. 17/3, Brill, 1974, s. 343-344.

bildirilmesi ayrıca merkezî hükümet ve askerî birlikler tarafından padişahın iktidarının onaylanması isteğinden kaynaklandığının bir göstergesidir.⁶⁹²

1740 isyanına benzer bir olay da Temmuz 1748 tarihinde İstanbul'da çarşı bekçileri ve Üsküdar bağları kürtlerinin silahlanarak çıkardıkları isyanda yaşanmıştır. İsyan Sadrazam Abdullah Paşa'ya bildirilmiş, o da durumu Beşiktaş Sarayı'nda bulunan padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine sadrazam ve yeniçeri ağasına çeşitli hediyeler veren padişah tarafından sıkı bir tedbir alınarak, Bitpazarı, Bayezid, Parmakkapı kullukları, neferleri, çarşı salmaları ve esnaf yiğitlerinin yardımı ile isyan bastırılarak, yağmacılar bölgeden sürgün edilmiştir.⁶⁹³ Yeniçeri ağası tarafından askerler ve çarşıdaki dükkân sahipleri haydutların üzerine salınmış, bunların birkaçı öldürülürken kalanlar da dağıtılmıştır. Ardından çarşılarda tellaller gezdirilip böyle olaylar çıktığında esnafın dükkân kapamaması, kapatanların cezalandırılacağı duyurularak, kentte yapılan geniş ve kapsamlı bir arama ile kaçaklar ve bekâr uşakları memleketlerine gönderilmişlerdir.⁶⁹⁴

Sadrazam Seyyid Abdullah Paşa bu isyancı güruhu, bu ayaktakımı kalabalığını dağıtmayı başardığı için bir hil'at giydirilmek suretiyle mükafatlandırılmıştır.⁶⁹⁵ Askerî alanda pek çok düzenleme yapan Sultan I. Mahmud ve bu dönemde sadrazamlık makamında bulunan görevlilerin asıl dikkat ettikleri husus, Patrona Halil İsyanı'na benzer bir ayaklanmanın tekrar çıkmasını engellemek olmuştur. Bunun için yeniçerilere ücretleri düzenli olarak ödenmeye çalışılmıştır.⁶⁹⁶

3.4.6. XVIII. Yüzyıl İsyanlarının Sonuçları

Dahilî, haricî, sosyol ve ekonomik zorlukların belirginleşmesi, Osmanlı toplumunun gerek sosyal yapılanmasında ve gerekse de siyasî yapısında aşikâr bir şekilde yaşanan değişim, özellikle de yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasında kendini göstermiştir. Bu sınıflar arası iktidar mücadelesi ve kendilerine daha üst makamlarda yer bulma arzusu zaten düzeni sarsılmış askerî unsurların bu amaçla kullanılmasına olanak sağlamıştır. Esasında isyana katılan, destek veren ve asilerin bayrağı altında birleşen devletin en üst

⁶⁹² Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 8, Yay. Haz. Mümin Çevik, İstanbul, 2010, s. 2175.

⁶⁹³ Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. 1, s. 143; Hammer, *a.g.e.*, C. 8, s. 2217-2218.

⁶⁹⁴ Necdet Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul, 2004, s. 337.

⁶⁹⁵ Hammer, *a.g.e.*, C. 8, s. 2218.

⁶⁹⁶ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339.

tabakasından en alt tabakasında bulunan ve şehrin aylak takımı olarak adlandırın sınıfına kadar olan herkesin ortak bir çıkarı söz konusu olmamakla birlikte kişisel menfaatler ön planda olmuştur. Nitekim 1703 isyanında da görüldüğü gibi isyan sonrasında kendi aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Tarihlerde “Edirne Vakası” olarak geçen bu isyanda en çok zarar görenler Edirne sarayındakiler ile devletin birçok kademesinde kendine yer edinmiş olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve yakın çevresi olmuştur. Ulemânın devlet işlerine müdahalesi ya da isyanın seyrini değiştirmedeki etkisi büyük olmakla birlikte 1703 isyanının da sebeplerinden birisi olarak gözükmektedir. Bu döneme kadar yaşanan isyanlarda ulemâ, isyanı meşrulaştıran bir konumda olmuş, gücüne ve isyanın göre isyanın yatıştırılması ile azledilmiş ya da makamını koruyabilmiştir. İsyanın öncüleri olarak askerî unsurlar ön planda oldukları için genelde tek suçlu onlar gibi gösterilmişlerdir. İsyancıların bazı durumlarda esas amaçlarını gizleyip, kamuoyunu yanlarına çekmek için bahaneler üretmek ya da mevcut bir dayanağa bağlama ihtiyacı her zaman var olmuştur.⁶⁹⁷

İsyancılar arasındaki ittifakın bozulmasındaki en büyük sebep, İstanbul’da yeniden tesis edilmeye çalışılan otoritenin görev dağılımında ortaya çıkmıştır. Bu durum, görevlilerin manasız hırslarına ve hatta açgözlülüklerine bağlanmıştır. Asi Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed, perde arkasından en önemli atamalarla ilgili kararlar almakla yetinmemiş aynı zamanda sadaret kaymakamlığını açıkça istemiştir. İsyanın bir diğer önemli şahsiyeti Yeniçeri Durcan Ahmed de bir serdengeçti olmasına rağmen, isyanın hayli erken bir safhasında ortaya çıkmış ve kendisine vezirlik verilmesini talep etmiştir. Sarayın İstanbul’a ulaşmasından hemen sonra Yeniçeri Ocağı’ndan çıkarılmış 2-3 bin yeniçeri ortamın da karışık olmasından istifade ederek yeniçeri odalarını işgal etmeye başlamışlar, yeniçeri olarak yeniden defterlere kaydedilmelerini sağlayarak cülûs hakkı kazanmak istemişlerdir. Her ne kadar bu durum düzeltilmek istenilmişse de tam olarak başarılı olunamamıştır.⁶⁹⁸

1703 isyanı Osmanlı tarihinde bu zamana kadar yaşanan isyanlar içerisinde gerek sayı bakımından katılımcılarının fazla olması ve bunların da toplumun ve askerî unsurların her tabakasından olmaları açısından ve gerekse isyanın seyri bakımından farklılıklar

⁶⁹⁷ Uzunçarşılı da Sultan İbrahim’in hal’inde böyle bir durumun yaşandığını belirtmektedir. “*Sultan İbrahim’in hal’i görünüşte devlet adamlarından, ulemâdan ve ocak ağalarından samur kürk ve kese istenmesi ve ocak ağalarının bunu vermeyi reddetmesi ve yeniçerileri kışkırtması sonucu meydana gelmiş gibi görünmektedir. Aslında vak’a ocak ağalarının çok güçlenmesi ve bu yüzden padişahın bunları ortadan kaldırmak istemesinden dolayı gerçekleşmiştir*”. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, s. 234-236.

⁶⁹⁸ Abou-El Haj, *1703 İsyanı*, s. 123-125.

gösterir. Osmanlı siyasî yapısında meydana gelen değişimi açık bir şekilde ortaya çıkarmış, hizipler arası çatışmaları ve çıkar ilişkilerinin bir devletin ikiye bölünmüş olan askerî gücünün karşı karşıya gelebileceğini göstermiştir. Artık padişahın azalan otoritesinin tamamen ortadan kalktığına bir göstergesi olmuştur. Bu isyana destek veren esnaf ve tüccar kesiminin talepleri ise başkentin Edirne'ye taşınmasından dolayı maddi kayıplarıdır. Bakıldığında makam ya da maddi anlamda çıkarı olmayan gruplar da bu isyanda “fırsat ganimettir” düşüncesiyle etkin olmuşlardır.

Mustafa Naîmâ Efendi, Edirne Vakası'nı daha önce meydana gelmiş benzer olaylardan farklı olarak Devlet-i Âliyye'de görülmemiş işitilmemiş bir olay olarak yorumlar.⁶⁹⁹ Yaşanan bu olaya örnek olarak Hz. Osman'ın şehit edilmesini ve Müslümanların arasına anlaşmazlık ve ayrılık düşmesini diye ne hilafetten vazgeçtiğini ne de onlara karşı bir güç kullandığını anlatır. Halk için “*el-Avâmm ke'l-hevâmm (halk böcekler gibidir)*” ibaresini kullanan Naîmâ, ulemâ ve şeyhlerin de mal ve makama nazar ettiklerini ifade eder. Hükümdarların ihsânı ile devlet ricâlinin doğru yoldan sapmadan ve özenli bir şekilde işini yaparak mal ve makam sahibi olmasının asla dine, yaptığı işe bir zararı olmadığını ancak halkın iki yüzlülükle bu kişilerin haksız kazanç elde etmelerine de tahammülü olmadığını belirtir. Edirne'ye doğru hareket eden ordu için de “cumhur-ı asker” ifadesini kullanır.⁷⁰⁰

Asiler açısından isyanın sonucuna bakıldığında ise görünürde başarılı gibi görünse de aslında trajedi ile sonuçlanmıştır. III. Ahmed tahta geçtikten sonra fırsatını buldukça ilk başta istedikleri makamlara oturan bu asileri gerektiği gibi cezalandırmıştır.⁷⁰¹ Bu idamların nedeni, XVIII. yüzyılın başlarında yönetimde büyük ve güçlü devlet adamlarının ve becerikli komutanların bulunmamasıdır.⁷⁰² Köprülü ailesinden son devlet adamı olarak Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa bu makamda bulunmuş, bundan sonraki süreçte karmaşık siyasî değişimler yaşanmıştır.

⁶⁹⁹ “Fezullah Efendi Vak'ası ki, misli nâ-dîde husûsan bu Devlet-i Aliyye'de nazirinin vukû'u nâ-şinide bir kazıyye-i garibedir.” Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. IV, s. 1858.

⁷⁰⁰ Mustafa Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, C. IV, s. 1865-1871.

⁷⁰¹ 1703 İsyani'nın hemen ardından ilk iş olarak Yeniçeri Ağası Vezir Çalık Ahmed Paşa'nın önce azledip sonra da katli gerçekleştirilmiştir. Ağa Kapısında verilen ziyafette bir inci tespih, bir elmas yüzük, bir mücevher hançer, bir altın saat, iki bin sikke hasene, üç bohça diba ve eyerlenmiş iki atı Rikâb-ı Hümâyûna verip kendisi de seraserli kürk giyinmiştir. Ancak Çalık Ahmed Paşa'nın sadrazam olma isteği ve yeniçerileri yeni bir isyana teşvik edebilir düşüncesiyle güven duyulmamış ve ortadan kaldırılmıştır. Sonrasında ise asilerin isyan sırasında atamış oldukları Söhaplı Ahmed Paşa görevinden azledilmiş, Sakız adasına sürgün edilmiştir. Yerine Damad Hasan Paşa atanmıştır. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin*, s. 647-653.

⁷⁰² Nimet Akdes Kurat, *İsveç Kralı XVII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 1943, s. 13

Rifa'at Ali Abou-El Haj, 1703 isyanının aslında, daha fazla âdem-i merkeziyetçilik yolunu açtığını savunur. İsyân Osmanlı siyasasının iki alt yapısının, vezir ve paşa kapılarıyla ulemânın hakimiyetini pekiştirmiştir. İster sarayın içinden isterse de dışından kaynaklansın siyasî yapıların değişime uğramasıyla klasik yapısından herhangi bir farklılaşma yaşaması, bir canlanma işareti olarak değil, aksine bir gerileme ve çözülme işareti olarak görülmüştür.⁷⁰³

Kafadar, 1703 isyanını bir yeniçeri şairin ifadesine göre bir şehrin, İstanbul'un isyanı olarak değerlendirir.⁷⁰⁴ Özellikle de XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı ailesi yerine Kırım Hanlarının geçebileceği dilleneğe başlamıştır. Ancak 1703 isyanında üst düzey bir yeniçeri zabitanın önerisi, Osmanlı siyasî düşünce tarihinin en radikal örneklerinden biri olmuştur. Çalık Ahmed, hanedanı kaldırıp yerine, “*Cezayir ve Tunus Ocakları gibi cumhur cemiyeti ve tecemmü devleti*” kurulmasını teklif etmiştir.⁷⁰⁵ Osmanlı saltanatına karşı bu düşüncelerin ortaya çıkması kadar bunları dillendiren kesimlerin de önemli olduğunu düşündüğümüzde burada bir yeniçeri zabiti tarafından sunulan teklif ve bu teklife cüret edebiliyor olması hükümdarın varlığını son derece tehlikeye atan bir durum olmuştur.

Cebecilerin baş kaldırmasıyla başlayan bu isyanın başarılı olmasında yeniçerilerle ittifak yapmak ya da onları tarafsız kılmamanın bu isyanın başarı ya da başarısızlığında büyük önemi olduğunu bilen esas aktörler, bunu göz önünde bulundurarak hareket etmişlerdir. Her ne kadar isyanı önlemeye çalışan güçler bu duruma engel olmak istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Yeniçerilerin isyancılar safında yer almaları sonuç üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

1730 Patrona Halil İsyânı üzerine birçok çalışmalar yapılmış, eserler ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalar daha çok iki farklı görüş üzerine temellenir. Bunlardan birincisi isyana devleti merkeze alan, isyanı çıkaranların “çapulcu, baldırı çıplak, asi, zorba” şeklinde yorumlayan ve isyanın toplumsal anlamda yorumlanmasını imkânsız kılan bakış açısıdır. Burada asiler devlet düşmanı ve tamamen kendi çıkarları uğruna halkı felakete sürükleyen bir güruh olarak resmedilir. Bu bakış açısında tek suçlu genellikle ön planda olan ve isyanı başlatan kişilerdir. İsyânın arka planında yer alan tetikçileri göz ardı edilir. Bir de tersi bir bakış açısı vardır ki, isyancılar ezilen halkın hak ve hukukunu devlete

⁷⁰³ Abou-El Haj, *1703 İsyânı*, s. 138-139.

⁷⁰⁴ “*İstanbul coştı da buruc eyledi / Din davasındadır kul padişahım / Bu şehri muazzam sana neyledi / Din davasındadır kul padişahım*”.

⁷⁰⁵ Kafadar, “Yeniçeriler”, s. 475.

karşı savunan kahramanlardır. Bu isyan girişiminde Patrona Halil liderliğinde, yozlaşmış görevlilerin idam edilmesini ve altından kalkılması zor vergileri ödemekte güçlük çeken yeniçeriler ve lonca esnafı sokaklara dökülmüştür.

1730 İsyanı sonrasında, asilerin kurmuş oldukları yönetimde ilk Türk matbaasının açılmasına fetva veren Abdullah Efendi'nin yerine Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi Şeyhülislam, Silâhdar Mehmed Paşa da sadrazam olmuştur. Koçu, isyanda önemli rol oynayan yalın ayaklı zorbalara da Kapıkulu Ocakları'nda yüksek mevkilere getirildiklerini belirtir. Asker ocaklarının kütük defterlerine istedikleri gibi kayıtlar yapmışlar, birkaç gün içerisinde Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Sipahi, Silahtar Ocakları'na yüz binden fazla adamı asker yazmışlar, ulûfeye bağlamışlardır.⁷⁰⁶ Patrona Halil, Dîvân-ı Hümâyûn'da bile etkisini gösterip kanunlar koydurmaya çalışmış, yasal düzeni kendince yeniden getirmeye gayret etmişse de bu konuda başarılı olamamıştır. Her türlü aşırıklar, yağmalar, cinayetler ve adam öldürmeler engellenememiştir. Ahmet Refik, Patronanın hiçbir üstün özelliğe, hiçbir resmi dayanağa sahip olmadığı halde belinde palası ile vezirlerin dîvânına geldiğinden, devletin siyaseti hakkında görüş bildirme cesaretinde bulunduğu bahseder.⁷⁰⁷

Abdi Efendi tarihinde de ocaklara yapılan kayıtların ne derecede asilerin elinde olduğundan ve yapılan usulsüz kayıtlardan bahsedilir. Yeniçeri Efendisi olan Veli Efendinin Yeniçeri Ocağı'nda başhalife olan oğlu Emin Mehmed Efendinin babasının makamına getirildiği ve bu usulsüz alımlarda asilerle beraber hareket ettiği vurgulanır. Hatta bu kayıt işlerinde bir kişinin evinde kadın erkek ne kadar kişi var ise bu defterlere kaydedildiğinden hatta anne karnında olan “veled-i zinasına” bile esami kayıt yapıldığından bahsedilir. Abdi tarihinde aynı zamanda yeniçeri beytûmalinin de bu isyan sonrasında asiler tarafından yağma edildiği belirtilir.⁷⁰⁸

I. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra asilerin önemli kadrolara getirilmesi sonrasında bir diğer önemli istekleri cülûs bahşişi ve ulûfelerin yükseltilmesi talebi olmuştur. En azından öldürülen Damad İbrahim Paşa'nın, vezirlerin, kethüdanın ve kaymakamın el konulan hazîneleri, hazîneye de yük olmadan taleplerin karşılanması için

⁷⁰⁶ Koçu, *Yeniçeriler*, s. 372-373.

⁷⁰⁷ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, s. 109.

⁷⁰⁸ *Abdi Tarihi*, s. 58.

kullanılmıştır.⁷⁰⁹ Paşanın bütün mal varlığı toplanmış ve kendisine ait 2.004 kese 61 kuruş, Kaptan Mustafa Paşa'ya ait 365 kese 374 kuruş, Kethüda Mehmed'inki ise toplam 32.309 kese 336,5 kuruşa ulaşmıştır.⁷¹⁰

Kadı Mustafa Efendi tarafından tutulan günlükte 1730 isyanı sonrası süreçte İbrahim Paşa'nın sadareti dönemindeki muktedirlere yakınlık içerisinde bulunanların da akıbetleri konusunda aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. İsyân sonrasında katledilen Damad İbrahim Paşa, Kethüda Mehmed ve Kaymak Mustafa Paşa'nın değerli mallarını güvendikleri kimselere vermişlerdir.⁷¹¹ Günlükte buna örnek olarak Kethüda Mehmed'in hizmetinde çalışan beş altı kişinin hapsedildiği ve kendilerine verilen malların teslim alındığı yönünde bilgiler bulunmaktadır.⁷¹²

1730 ayaklanması, yeniçerilerin katıldığı ayaklanmalar içinde derin izler bırakan, hakkında en çok koşulan, eserler yazılan olaylardan birisidir. İsyân ve isyancılar hakkında farklı yorumlar getirerek tarihçilerin isyanın önderlerini genellikle küçümseyici ifadelerle anmasını eleştiren Kafadar'a göre, asiler açısından bakıldığında başarıyla gerçekleştirilen isyanın önderleri, tellaklık ve manavlık yapan birkaç küçük gelirlî yeniçeri idi. Ancak isyancıların Sadabad'daki köşklere karşı gösterdikleri tepkiyi, matbaa ve benzeri mülga yönetimin getirdiği yeniliklere karşı göstermemeleri gözden uzak tutulmamalıdır. Bu

⁷⁰⁹ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 441. Zinkeisen Damad İbrahim Paşa'nın ve damatlarının el konulan hazinelerini şu şekilde anlatır: “Sadece sadrazamın gizli hazîne odasında nakit 3.240.000 Venedik altını ve sayısız küçük eşyalar, altın ve gümüş sofra takımları, zengin kumaşlar ve her türden ve değişik ülkelerden değerli eşyalar bulundu. Aynı şekilde kethüdanın kaldırılan hazînesinin de en az 3 bin keseden oluştuğu söyleniyordu. Bunlar sadece kayıt altındaki birlikler değil, bu esnada askerlerin arasına giren bütün diğer avam takımı, acemiler, asker çocukları, kısacası hiçbir zaman silah taşımamış herkesi tatmin etmeye yetecek kadardı. 40 bin yeniçeri, 20 bin sipahi, 18 bin topçu ve 22 bin cebeci olmak üzere 100 binin üzerinde kişiye dağıtıldı” (s. 441-442).

⁷¹⁰ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 156. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yere alan 2210 numaralı defterde Damad İbrahim Paşa'nın, Bâb-ı Hümâyûn'da yazılan ve Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne teslim alınan, kitaplar, kürkler, birçok giysi, mutfak eşyaları ile maktul Kaptan Mustafa Paşa ve maktul Kethüda Mehmed Paşa'nın, Yeniçeri Ağası Saraç Mehmed'in muhalledât kayıtları yer almaktadır. Bu defterde yer alan kayıtlara göre Yeniçeri Ağası Saraç Mehmed'in muhalledât kaydı şu şekildedir: Şakî-i makhûr yeniçeri ağası muhalledâtından Sadrazam Mehmed Paşa yediyle Ağa Bağçesi'nde Rikâb-ı hümâyûna arz olunan mâ'î katife kınılı altın tûtî burnu kabzalı kabzası ve ağızlığı ve bendleri ve deliği ve kemer bendi gülleri sagîr ve hurde üç yüz bir kırmızı yakut ve sekiz zümrüdlü zemîni çökertme kale câbecâ zümrüdü minâkârî altun kılıç kabzası/1 adet (yalnız birdir) Bkz. TS.MA.d., 2210/0001.

⁷¹¹ Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior And Metarial Culture in The Ottoman Empire (1718-1730)*, Ph.D., Binghamton University, 2009, s. 89-90.

⁷¹² Bu konuda günlükte yer alan bilgiler şu şekildedir: “24 Muharrem 1145/17 Temmuz 1732 Maktûl Mehmed Kethüda'nın Gümüşhane'de ve ba'zı hidemâtında istihdâm eylediği ricâlden beş altı nefer mu'âheze ve Yedikule'de habs, ez-cümle Sa'dullah nâm kimseden yalnız yedi bin kîse matlûb olup habs... ikinci günü iki bin kîselik fındık altunu teslim eylediği mütevâtir oldu”. Bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü-Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735)*, İstanbul, 2013, s. 114.

açından bakılınca, isyan ile isyancıları “gerici” ve benzeri sıradan sloganlarla tanımlayanların, hiç de isabetli bir tespitte bulunmadıklarını savunur.⁷¹³

Karahasanoğlu ise bu isyanı, Patrona Halil ve çevresindeki bir grup baldırıçıplak ve bürokrasiden/ulemâdan da onlara destek veren yine onların seviyesinde/seviyesizliğinde birtakım şahıslar olduğuna ve isyanın elitist yönüne işaret eder. Bu durumu ezilen kalabalıkların kitlesel hareketi gibi değil ama terfi basamaklarını çıkamayanların köşe başlarını tutmuş bir bürokratik eliti devirmesi olarak yorumlar. Kısaca formüle edilecekse, 1730 isyanı, ona göre, bürokrasi ve ulemâ destekli bir yeniçeri isyanıdır.⁷¹⁴ Karahasanoğlu bir başka makalesinde bu isyanın bir halk hareketi olarak ele alınamayacağını, ancak bir iktidar çekişmesinin ürünü olarak yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır. İsyanın basitçe İstanbul’da dönemin elit kesimin müsrif günlük yaşamı ile ilişkilendirmenin tarihsellik dışı olduğunu belirtir. Osmanlı dış siyasetinin öne çıkarılmayışı, politik durumun gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda isyancıların mal varlıkları da farklı sosyal tabakalardan gelen bir heterojen grup görünümünde olduğunu ortaya koyar. Kimilerinin evsiz barksız, kimilerinin ise oturmuş bir yaşamı olduğunu belirtir.⁷¹⁵

1730 isyanı Osmanlı tarihinin, iktisadî ve siyasî vaziyeti bakımından olduğu kadar, yenileşme hareketi noktasında da önemli bir olay olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada bu isyanın, daha evvelki isyanlara benzeyen tarafları olmakla birlikte yaşanmış olduğu dönemde devlet adamlarının kültür ve medeniyet bakımından birtakım yenilikler yapmak istemeleri ve buna karşılık eskiye bağlı olanların kuvvetli bir şekilde muhalefetleriyle karşılaşmış olmaları olarak da yorumlanır. Ancak bu harekete girişenlerin zaman içerisinde sefihane bir hayatın zevklerine kapılmalarını da iktisadî zorluklar içerisinde perişan bir halde bulunan halkın hoşnutsuzluğu ile sonuçlanmıştır.⁷¹⁶

Sistemin başta ekonomik olarak tıkanma yaşaması yani Osmanlı’nın geleneksel-tarım üretim tarzının ve bunun yarattığı sistemin, değişen koşullar karşısında tıkanması ve çözülmesi toplumdaki dengeleri de alt üst etmiştir. Yaşanan ekonomik bunalım başta yeniçeri olmak üzere esnaf, toprak ehlini sarsmaya başlamış ve genel olarak kitleleri agresif tepkilere ve “öncülerin” arkasında bir hareket gücü haline getirmiştir. Ancak bu

⁷¹³ Kafadar, “Yeniçeriler”, s. 475.

⁷¹⁴ Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyana Dair Yeni Bulgular”, s. 112.

⁷¹⁵ Selim Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu*, İstanbul, 2010, s. 442-443.

⁷¹⁶ Aktepe, *Patrona İsyani*, s. 137.

eylemleri harekete geçiren kitlelerin sistematik bir muhalefet fikri veya alternatif üretecek bir eleştiri tarzına sahip olmadıkları da görülmektedir.⁷¹⁷

Koçu, 1730 ihtilâli özelinde asiler tarafından çıkarılan isyanları “*isyani çıkarılanların ve idare edenlerin eseri olduğu kadar, hükümet mesuliyeti yüklendikten sonra gaflet ve dalalete düşenlerin de eseridir*” şeklinde yorumlamaktadır.⁷¹⁸ Gerçekten de bu isyanda gerek isyani çıkarılanlar ve gerekse buna sebep olan kişiler sonunda gerektiği gibi cezalandırılmışlardır. Makam mevki uğruna isyanları tetikleyen güçler kısa süreliğine istedikleri makama gelmiş olsalar bile bu uzun sürmemiş, isyanın bitimiyle ve devlet düzeninin yeniden sağlanmasıyla birlikte gereken cezayı almışlardır.

İsyan sonrasında Abdi Tarihi’nde yeniçerilere ödenen cülûs bahşişi ile ilgili olarak nefer başına yirmi beşer kuruş bahşiş ve bir akçe ulûfelerine zam yapıldığı, diğer ocaklara ise biner akçe bahşiş ve beşer akçe yine ulûfelerine zam yapıldığı ve Hazîne-yi Hümâyûn’dan alınan bu paraların Bâb-ı Hümâyûn’dan Süleymaniye yakınlarındaki Ağa Kapısına getirilip burada kendilerine dağıtıldığından bahseder.⁷¹⁹ Ancak Abdi Tarihi’nde toplam miktar ya da toplam kaç kişiye dağıtıldığı hakkında bilgi bulunmaz. Patrona Halil isyanı ile ilgili yapılan bir çalışmada yeniçerilere dağıtılan cülûs bahşişinin toplam miktarı verilir ve bu miktar 6.000 kese (3.000.000 kuruş)’dir.⁷²⁰ Kelemen Mikes ise, 5.000 kese (2.500.000 kuruş) verildiğinden bahseder.⁷²¹ Dağıtılan cülûs bahşişi ile ilgili bilgiler veren Marsigli, yüz elli araba ve her arabada da elli torba olmak üzere Ağa Kapısına sevk edildiğini ve üç gün boyunca bu paraların dağıtıldığını vurgular. Ocakların toplam nefer sayısı hakkında da bilgiler veren Marsili, cülûs bahşişinin toplam 100 bin kişiye dağıtıldığından ve bunun 40 binin yeniçeri, 18 binin topçu, 22 binin cebeci ve 20 binin ise sipahilerden oluştuğunu belirtir.⁷²²

1730 isyanı ilk önce saray ve çevresinde ortaya çıkan yeni toplumsal gruba ve onların yaşam tarzına karşı halk arasında oluşan husumetin sonucunda başlamıştır. XVIII. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti’nde batı tarzı yeniliklerin ortaya çıkmaya başlaması

⁷¹⁷ H. Mustafa Eravcı-İlker Kiremit, “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu*, S. VIII, 2010, s. 91.

⁷¹⁸ Koçu, *Yeniçeriler*, s. 357.

⁷¹⁹ *Abdi Tarihi*, s. 63.

⁷²⁰ Yalçın Gezer, “Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*, Ed. Feridun Emecen-Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, İstanbul, 2015, s. 351.

⁷²¹ Kelemen Mikes, *a.g.e.*, s. 143.

⁷²² Marsigli, *a.g.e.*, s. 317.

toplum içerisinde var olan elit kesimin yaşam tarzının farklılaşmasına ve toplumsal farklılıkların daha da belirginleşmesine sebep olmuştur. Bu isyan devletin kırılğan yapısını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu dönemde özellikle imar anlamında daha gösterişli köşkler, bahçeler, eğlence alanları yapılmış çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. 1717-1718'de İstanbul'u ziyaret eden İngiliz elçisinin karısı Lady Mary Wortley Montagu bir mektubunda yalnızca boğaz kıyılarında bulunan "yüzlerce görkemli saray" dan bahsetmektedir.⁷²³ Ancak bu durumdan faydalananlar devlet ricâli ve elit kesim olmuştur. İran'la devam eden savaşlar dolayısıyla halka ve özellikle de esnafa getirilen vergiler bu hayat tarzına karşı hoşnutsuzluğu daha da tırmandırmış, bu isyanın fitilini ateşlemiştir. Ulemâ ve yeniçerilerin devreye girmesi ile halkın bu rahatsızlığı bir isyana dönüşmüştür. Ulemânın isyanlarda devreye girmesinin sebebi ekonomik olmaktan öte makam ve mevki hırsı olmuştur. XVI. yüzyıl ile birlikte yeniçerilerin devletten almış oldukları ulûfelerinin artık değişen yaşam şartlarına ve ekonomik değişimlere bağlı olarak yetmemesinden dolayı farklı iş kollarında çalışmalarına sebep olduğuna daha önce değinmiştik. Bu nedenle yaşanan ekonomik sıkıntılar tüm bu iş dallarını etkilediğinde, aslında yeniçeri kimliği olan askerî unsurların da etkilenmesi anlamına gelmektedir.

Toplumsal ve ekonomik sebepler kadar yaşanan iktidar mücadelesi de diğer isyanlarda olduğu ölçüde etkili olmuştur. Birçok kaynak, sadrazam olma hevesinde olan Kaymakam Mustafa Paşa'yı, isyanın arkasında olan güç ve isyanın planlayıcısı olarak gösterir. Bazı kaynaklarda ise isyanı bastırmada yavaş hareket edip yanlış tedbirler aldığından bahsedilir. Ama net olan bir şey vardır ki, isyanın sonunda isyancılar tarafından katli istenen ve idam edilenlerden biri de Kaymakam Mustafa Paşa'dır.

Devletin merkezinde meydana gelen bu isyanlar siyasî hayatı olduğu kadar sosyal ve ekonomik hayatı da olumsuz etkilemiştir. Yeniçeriler, devlet hayatına çok etkili bir biçimde nüfuz etmeye, padişah değişikliklerinde rol oynamaya başlamışlar, İstanbul'da sosyal ve ekonomik hayatın seyrini tersine çevirebilecek bir güce sahip olduklarını da göstermişlerdir. Bunalım dönemlerinde kargaşadan yararlanmak isteyen yeniçeriler isyan ederek birtakım isteklerini kabul ettirmeye çalışmışlar ve her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bazen bu isyanların ciddi bir boyuta ulaşmış olmasından ötürü, yağmaya hadiseleriyle sonuçlanmıştır. Bu büyük çaplı isyanlarda yaşanan kargaşalara bağlı olarak dükkânlar bir süre kapalı kalmış, şehirde kıtlık yaşanmasına ve fiyatların artmasına sebep olmuştur.

⁷²³ Lady Montagu, *a.g.e.*, s. 140.

1740 tarihinde yaşanan isyan her an tehlikeli bir hale gelme ihtimaline karşılık, idarecilerin iş büyümeden üzerlerine yürümesiyle bertaraf edilmiştir. 1730 İsyanı ile bu isyanı karşılaştırdığımızda, devlet adamlarının olayın üzerine vakit kaybetmeden gitmeleri, asilerin karizmatik liderlerden mahrum olmaları ve teşkilatlanmaya fırsat verilmemesi, esnafın da Yeniçeri Ağası Hasan Ağa tarafından kazanılmasıyla asilere destek verecek fazla kimsenin kalmaması, daha da önemlisi 1730'daki gibi şehrin boş olduğu bir gün seçilmesine rağmen Yeniçeri Ocağı'nın isyancıların tarafında yer almamaları 1740 İsyanı'nın başarısız olmasının en önemli saikleri arasındadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, genel olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde önemli bir yeri olan Yeniçeri Ocağı'nın İstanbul özelinde sosyal, ekonomik ve siyasî alana etkileri, arşiv belgelerine, dönemin kaynaklarına ve bu konuda yapılmış araştırma eserlerine dayanılarak incelenmiştir. Çalışmada, ocağın teşkilat yapısı tarihsel süreç içerisinde değerlendirilerek, XVIII. yüzyıldaki mevcut durumu ve esasen askerî bir teşkilat olma hususiyetinin ötesinde, daha çok sosyal, ekonomik ve siyasî vaziyeti üzerinde durulmuş ve ulaşılan sonuçlar ortaya konulmuştur. Yeniçerilerin, XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde önemli derecede belirginleşen çeşitli esnaf dallarında yer almaları ve ticaretle uğraşmaları, yeniçeri sayısında meydana gelen artış ve bunun gündelik hayata etkilerine bağlı olarak XVIII. yüzyılın başında geçirmiş olduğu değişim belirlenmiştir.

Osmanlı merkez ordusunun çekirdeğini meydana getirmeleri ve padişahların şahsi hizmetlileri olmaları nedeniyle yeniçeriler, Osmanlı padişahlarının hakimiyetlerinin güçlenmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Ocağın teşkilat yapısında meydana gelen değişim, dönemin siyasî, askerî ve sosyal yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Ocağa alım usulleri ile başlayan ve değişim/bozulma/yozlaşma şeklinde tanımlanan süreç, XVII. yüzyılla birlikte daha da belirgin bir hal almaya başlamıştır. Acemi Ocağı'nda eğitim süreleri kısalmış, altı ay gibi ilk uygulamalara göre hayli kısa bir eğitimden sonra Yeniçeri Ocağı'na geçirilmiş, devşirme sayısı bu duruma bağlı olarak ilgili dönemde oldukça azalmıştır. Bu durumun devşirme uygulamasının daha seyrek yapılıyor olması ve fetihlerin azalmasıyla yakın ve doğrudan bir ilişkisi vardır. XVIII. yüzyılın başında Edirne Vakası sonrasında töhmet altında kalan bostancılara boşalan yerleri için devşirme yapılmış olması, hâlâ devletin en çok güvendiği ocağın, kul sistemi içerisinde yer alan Bostancı Ocağı olduğu ve bu ocağın devamlılığının devşirme sistemi ile sağlanmaya çalışılmasının, geleneğin devamından yana bir irade olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda ocağa asker alımının önemli olmasıyla sultanın mutlak gücünün korunmasında devşirmelere olan güvenin daha fazla olduğunun bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Ocak düzeninde meydana gelen değişimin en önemli sebeplerinden birini oluşturan esâmelerin satılması, XVIII. yüzyıla gelindiğinde daha da yaygınlaşmıştır. Buna bağlı olarak devletin bu dönemde en önemli ıslahat çalışmaları yeniçeri sayısının azaltılması yönünde olmuştur. III. Ahmed'in tahta çıktığı dönemde 50.000 civarında olan yeniçerilerin sayısı, bu padişah tahttan indirildiği sırada 80.000'e ulaşmıştır. Yeniçerilerin siyasî ve ekonomik alanda değişimlerine ek olarak artık kışlarında ikamet etmeyip aile kurmaları, oğullarının da ocak içerisinde yer alması sonucunu doğurmuştur. Böylece devşirme sistemi ile toplanarak Acemi Ocağı'nda belirli bir süre ve eğitimle yetişen çocukların yerini kuloğlu almaya başlamış, bu durum artık ocak içerisinde kalıtsal bir gücün oluşmasına sebep olmuştur. Yeniçeriler XVIII. yüzyıla gelindiğinde daimî silah altında bulunan bir ocak olmaktan çıkıp, günün ekonomik koşullarına göre çok düşük ücret alan, asıl kazançlarını kendilerine tanınan vergi muafiyetleri ile temin eden, bu yönde birtakım ayrıcalıklı haklara sahip olan ve bunun sonucunda savaş alanlarında bu ayrıcalıkların hakkını giderek daha az verebilen küçük esnaftan oluşan bir güç unsuruna dönüşmüştür. Kışla dışında yaşayan yeniçerilerin iskân modeli, şehir nüfusundan ayrı olmayıp aksine sur içerisinde değişik bölgelere yayılmış olmalarına bağlı olarak, şehir hayatı ile daha fazla içli dışlı olma imkânı bulmuşlardır. En çok yerleşim yeri, merkezleri olan kışlarına da yakın olması nedeniyle Aksaray ve civarı olmuştur.

Anadolu'da yaşanan isyanların ekonomik bunalımlarından kaçan ve iş umudu ile İstanbul'a gelen işsiz kesimin en büyük amacı, mahiyet ve fonksiyonu değişim gösteren Yeniçeri Ocağı içerisinde yer bulabilmek olmuştur. Bu durumun doğurduğu olumsuz etkiler, uzun vadede toplumun her kesiminde hissedilmiştir. İstanbul'da bulunan esnaf-yeniçeriler için ucuz iş gücü anlamına gelmiş, iki taraflı bu çıkar ilişkisi gerek ocağın ve gerekse İstanbul'un kurulu düzeninde olumsuz tesirler yapmıştır. Bu dönemde devlet, İstanbul'a olan göçü önlemek için birçok tedbirler almış ve gümrüklerden giriş ve çıkışlar kontrol altında tutulmuştur. İstanbul'a gelen ve büyük bir kısmı bekârlardan oluşan göçmenler, şehrin sosyal ve ekonomik yapısında tahripkâr bir etki yapmıştır. Bu durum aynı zamanda imar yapısında da bazı değişimleri beraberinde getirmiş, şehirde bulunan bekâr odası sayısında artış yaşanmıştır. Bu artış devlet tarafından sık sık kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. XVIII. yüzyılda bekâr odaları ile yeniçeriler arasında çok yönlü ilişkiler kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle işletmiş oldukları kahvehanelerin üzerine ya da yakınına bekâr odaları inşa ettirmişlerdir. Bekâr odalarında barınanların

birçoğu yeniçerilerin vasıtasıyla esâme sahibi olarak ocakla hiçbir ilişkisi olmadığı halde ulûfe almaya başlamışlardır.

Savaşların yükselen maliyeti, yeniçerilere dönemin ağır enflasyonunu telafi edecek tutarlarda maaş ödenmesini engellemiştir. Bu durumun sonucunda kentsel dokunun bir parçası olarak başta İstanbul olmak üzere önemli şehir merkezlerinde ocak mensupları, esnafla ekonomik ilişkiler kurmuşlar, çeşitli meslek dalları içerisinde yer almışlardır. Yeniçeriler loncalar, orta sınıf ve sanat ehli olan şehirli kesimlerle kuvvetli bağlar kurmuşlardır. XVIII. yüzyılda ya kendileri icra etmiş oldukları meslekler içinde yer almışlar ya da bu işleri bir ücret karşılığı koruyup kollayan zorba reisler haline gelmişlerdir. Bu durum yeniçerileri şehrin üretici sınıflarının çıkarlarını, dolayısıyla lonca teşkilatının imtiyazlarını koruyan, ekonomik beklenti ve politikalarını gözeten temsil makamı konumuna getirmiştir. İltizam sisteminin bir parçası olarak esnaf teşkilatı içerisinde yer alan önemli görevler, devletin de aracılığı ile ulûfeleri karşılığında yeniçeri ve sair askerî sınıf üyelerine verilmesi, yaygınlaşmıştır. Nitekim bu dönemde esnafın konu ile ilgili devlete olan şikayetlerinde mahiyet ve sayı bakımından artışlar yaşanmıştır. Ancak diğer taraftan yeniçerilerin devlet ile bağlantıları olmasından dolayı esnaf kesiminin şikayetlerinin doğrudan devlete iletilmesi noktasında aracı olmaları da sözkonusudur ve çalışmamız açısından önemli bir husustur. Aynı zamanda esnaf kimliği olan kişilerin ocağa dahil olmaları, yükselen vergilerden kurtulmak ve onların sahip oldukları ayrıcalıklarından faydalanmak isteyen esnafın bir çıkış yolu olmuştur. Bu durum sosyal sınıflar arasında bir bulanıklığa sebep olmuş, yeniçerilerin ve esnafın birbirlerinden yardım istekleri sivil ayaklanmalarda kendini göstermiştir.

Ocağın malî anlamda güçlenmesini sağlayan en önemli unsur “orta sandığı” olmuştur. Her ortanın sahip olduğu bu sandıkların gelirinin yüksek meblağlara ulaştığı, gerek ocağın kendi ihtiyaçlarını karşılayan, gerekse sivil halktan ihtiyaç sahibi kimselere kredi temin eden finans fonu haline gelmiştir. Kredi ilişkilerini gösteren bu bilgileri değerlendirdiğimizde bu münasebetlerin aralarında bir sınıf bilincinin oluşmasını sağladığına şahit olmaktadır. Bu bilinç her ortanın parasal idaresini ele alıp daha aktif bir hale gelmesiyle kurumsallaşarak bir çeşit dayanışma kurumu haline gelmiştir. Bu orta sandığında işletilen paralar nakit biriktirme aracı olarak para vakfi mantığında işletilmiştir. Bu fonun belli bir kâr haddi ile işletilmesi, ocağın içine kapalı yapısının dışa açılmasını da sağlamıştır. Yeniçeriler bu fon ile sadece Müslüman kesim ile değil aynı zamanda Ermeni ve Yahudi kökenli büyük sermaye sahibi sarraflarla da yakın maddi ilişkiler kurmuşlardır.

Evlenip aile hayatına karışmaları, esnaf-yeniçeri sayısının git gide artması ve en önemlisi de kendi aralarında başlayıp daha sonra ocak dışına çıkan bu orta sandıklar ile ekonomik bir güce ulaşmaları şehir hayatında ne derece rol oynadıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İstanbul dışından bile bu orta sandıklarından borç para alan sivil halk bulunmaktadır.

Yeniçerilerin ekonomik alandaki güçlerinin bir diğer kanıtı da vakıf müessesisi içerisinde yer almaları olmuştur. Sosyal ve dinî hizmetlere yönelik kurmuş oldukları vakıflarda öncelikleri vakfetmiş oldukları para ya da gayrimenkulün gelirlerinin ocağın ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Yeniçeri kimliği ile kurulmuş ya da bir şekilde içerisinde yer alınmış olan tüm bu vakıflar, şehrin ve ocağın iktisadî hayatı açısından önem arz etmekte, bu dönemde sahip olmuş oldukları mal varlığını, servet statülerini göstermesi bakımından sağlam veriler sunmaktadır. İncelenen vakfiyelerde yoldaşların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması dışında bir diğer dikkat çeken husus ise inanç dünyalarına yönelik dinî etkinin azımsanamayacak boyutta olmasıdır.

Yeniçeriler sadece ekonomik alanda etkili olmamışlar, aynı zamanda ocağa mensup olmaları, onları seçkinler zümresinin de bir parçası haline getirmiştir. Yeniçeri ağasının bulunmuş olduğu konum itibariyle idarî bakımdan önemli sorumluluklarının olması ocağın ekonomik anlamda güçlenmesinde ve seçkinler sınıfının belirlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Yeniçerilerin hem seçkin hem de halktan olma kimlikleri iç politikada önemli bir rol üstlenmelerine zemin teşkil etmiştir. Padişahları tahttan indirip, tahta çıkartıyor, sadrazam ve diğer devlet görevlilerini göreve getirebildikleri gibi istemezlerse bu görevden el çektiriyor hatta idamlarına bile sebep olabiliyorlardı. Özellikle XVIII. yüzyıl halkın sesinin üst mercilere duyurulması bakımından değerlendirildiğinde, yeniçerilerin aracılığı ile daha önce hiç olmadığı kadar etkili olmuş ve sonuçlar alınmıştır. Denebilir ki sonraki dönemlerde halkın istek ve talepleri hiçbir zaman bu dönemdeki kadar etkili ve belirleyici olamamıştır.

Yeniçeri ağasının ekonomik ve siyasî gücü ocağın devlet ve toplum içerisinde daha da güçlenmesini sağlamıştır. XVIII. yüzyılda daha fazla yaşanan isyan hadiselerine bağlı olarak görülen taht değişimleri yeniçeri ağalarının da sık sık değişmesine yol açmıştır. Bu dönemle birlikte artan yeniçeri sayısı ve farklılaşan yeniçeri kimliğine bağlı olarak ağanın ocak üzerindeki etkisi bir taraftan zayıflarken, devlet yönetiminin ocağı denetim altında tutma ve kendine bağlı bir konuma getirme çabalarına bağlı olarak, yani merkezî devlet politikaları açısından yeniçeri ağasının değeri artmıştır. Esnaf ve bir ölçüde de ulemâ

sınıfıyla yakın ilişkiler içerisinde olunması, ocağın ekonomik çıkar gruplarına dönüşmesi devletle olan ilişkilerinde değişimin yaşanmasına yol açmış, artan ekonomik nüfuzuna karşın bu unsurların savaş gücünün azalmasına da sebep olmuştur. Bu değişimin en somut örneği de isyanlar olmuştur.

Yeniçerilerin siyasî alandaki baskıları Buçuktepe isyanından sonra sürekli olarak hissedilmiş, merkezî yönetimin en önemli kaygısı bir yandan devletin siyasî başarılarında önemli rolü olan bu güçten yararlanmak olurken diğer taraftan da yine devlete karşı verebilecekleri bir zarar ihtimalinden ötürü onları dizginlemek olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren devletin önde gelen idarecileri ile padişah yakınlarının evlilik ilişkileri saray ve çevresinde hiziplerin gelişmesine sebep olmuş, zamanla iktidara yakın olan bu güçlü aileler arasında yaşanan rekabetlere, yeniçeriler ya katılarak veya taraf olarak aktif rol oynamışlardır. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık neredeyse padişahın devlet yönetiminde pek bir etkisi kalmamış bu durum yeniçeri-padişah ilişkilerinde olumsuz etkisini göstermiştir. İktidar gücünü şahsında toplayan ve bizzat seferlere katılan padişah anlayışı giderek iktidar ve sorumluluklarını bu güçlü ailelere bırakan bir zaafiyete dönüşmüştür. Bu durum padişahın askere olan güveninde ve askerinde padişaha olan sadakat ve güven anlayışında derin tahribatların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yeniçeriler bu değişen süreç ile birlikte gerek saray içinde ve gerek saray dışında farklı hiziplerle ittifak içerisinde olmuşlar, onlarla ortak hareket etmişlerdir.

Payitahtta yaşanan bu isyanlarda yeniçerilerin etkisi azımsanmayacak kadar büyük olmuştur. Bu dönemde yaşanan isyanlarının karakteristik özelliklerine ve isyanlarda izlenen meşruiyet pratiklerine bakıldığında her isyan kendi içerisinde sebep-sonuç ilişkisine bağlı olmuştur. 1703 ve 1730 isyanları Osmanlı siyasî hayatında meydana gelen değişimleri göz önünde bulundurarak ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimler de birbirini tetiklemiş ve her isyanın sonucu bir sonrakinin sebebi olma yolunda ilerlemiştir. 1730 isyanından sonra özellikle de yeniçerilerin piyasaya hâkim olma girişimleri arttıkça, loncaların ve sivil esnafın tavrı hükümetten yana olmaya başlamıştır.

Devlet makamlarından tecrit edilen gruplar, eski mevki ya da ayrıcalıklarını yeniden kazanmak için isyancılara destek vermiş, hatta isyanın sebebi olmuşlardır. Ancak 1730 isyanının en önemli sebebi ekonomik sıkıntılar ve buna bağlı olarak da esnaf-yeniçeri kimliği ile malî zarara uğrayan kitleler olmuştur. Bunun dışında şehir halkının mevcut yönetim karşısında muhalif bir taraf olma konusunda yönetime başkaldırısının ne boyuta geldiğini göstermesi bakımından önemli olmuştur. Esnafın bu şekilde güçlenmesinde en

büyük pay sahibi esnaf loncalarında yer alan yeniçerilerdir. Özellikle bu dönemde meydana gelen ayaklanmalarda önemli rol oynayan yeniçeriler bir anlamda şehir halkının yönetici sınıfa karşı isteklerini duyurmada bir araç olarak görülmüştür. Yani yeniçerilerin varlığı kendileri için siyasî bir alan açmaya ve yönetici elitin gücünü sınırlamak için aracı bir güç unsuru olarak kabul görmeye başlanmıştır.

Bugünkü modern devlet anlayışı içerisinde, sosyal problemler yaşayan çevrelerin kendi düşüncelerini ifade etmeleri için farklı zeminler oluşturulmuştur. Sosyal patlamaların önüne geçilmesi maksadı ile herkesin düşüncesini ve tepkisini ifade etmesi imkânları verilmiştir. Bu problemlerin arkasından, genel düzeni bozan gruplaşmalar veya girişimlerin olduğu görülmektedir. Bu tarihi olaylar ve halen yaşanan benzerleri, devlet yönetiminin topluma karşı ağır sorumluluğunu, her şeyin nasıl zamanında ve yerli yerinde yapılmasının gerekliliğini göstermektedir. Tarihsel tecrübemizde yer alan bu hadiseler, çok yönlü tedbirlerin ihmal edilmesi durumunda yol açacağı olumsuz sonuçların ve ödenen bedellerin katlanarak ağırlaşacağını şahididir.

Bu çalışmada genel olarak ortaya çıkan sonuç, aslî görevleri askerlik olan yeniçerilerin, bilhassa XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan oranda, asıl uğraş alanları dışında, idarî, sosyal ve ekonomik alanlarda da etkin olmaya başlamalarıdır. Bilhassa XVII ve XVIII. yüzyıllarda yeniçeriler, Osmanlı devlet ve toplum hayatında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasî dönüşüm içerisinde kimi zaman bir isyan içinde fiilen yer alarak, kimi zaman da bir ekonomik kaynağı tasarruf ederek etkin rol oynamışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilhassa XVIII. yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun pek çok şehrinde yeniçeriler, artık sadece asker değil, aynı zamanda bir mültezim, bir esnaf, iş-güç ve hane sahibi bir aile ferdi, hayır yapan bir vâkıf, kısaca toplumun diğer bireyleri gibi gündelik hayatta kendilerine yer bulmaya çalışan bir Osmanlı tebaasıdır. İncelenen dönem öncesinde ve sonrasında yeniçerilerin hayatında yaşanan değişimde hiç şüphesiz dönemin siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal şartlarının payı büyüktür. Osmanlı devlet ve toplum hayatında bu dönemde yaşanan değişim, toplumun diğer katmanlarını etkilediği gibi yeniçerilerin de haliyle etkilenmesine sebep olmuştur. Yeniçerilerin askerlik ve gündelik hayatında yaşanan bu değişimi, asker-sivil bütün Osmanlı tebaasında görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

I)ARŞİV BELGELERİ

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-1 Âsafî/Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM), nr. 3, 5, 6, 9, 11, 15, 19, 21, 23, 24, 30, 32, 35, 36, 82, 85, 93, 96, 105, 107, 128, 141, 149.

Ali Emirî/II. Ahmed (AE.SAMD.II), nr. 2/149; 2/151.

Ali Emirî/III.Ahmed (AE.SAMD.III), nr. 226/21793; 127/12515; 224/21626; 92/9112; 196/18953; 70/7100; 101/10018; 127/12512; 28/2681; 148/14509; 148/14519; 123/12115; 158/15472; 191/18491; 208/20118; 31/2960.

Ali Emirî/II Mustafa (AE.SMST.II), nr. 8/764; 105/11367; 74/7887; 9/848; 17/1651; 128/14057.

Cevdet/Adliye (C.ADL.), nr. 60/3626.

Cevdet/Askeriye (C.AS.) nr. 1162/51735; 681/28619; 629/26565; 848/36232; 858/36720; 785/33254; 1005/43995; 1112/49281.

Cevdet/Belediye (C.BLD.), nr. 2/64; 68/3378; 112/5563; 11/531.

Cevdet/Maârif (C.MF.), nr. 113/5605.

Cevdet/Saray (C.SM.), nr. 51/2570.

Bâb-1 Defteri/Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği (D.BŞM.MHF.), nr. 9/12; 30/104.

İbnülemin/Askeriye (İE.AS.), nr. 72/6512; 57/5147; 84/7610.

İbnülemin/Dahiliye (İE.DH.), nr. 17/1541.

İbnülemin/Vakıf (İE.EV.), nr. 66/7173; 107/5306; 161/8033; 86/4279; 429/21717;
436/22097.

İbnülemin/Maliye (İE.ML.), nr. 83/7758.

İbnülemin/Saray Mesâlihi (İE.SM.), nr. 29/3090.

İbnülemin/Tevcîhât (İE.TCT.), nr. 14/1553; 9/1048; 20/2158.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), nr. 4739.

2) İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

İstanbul Şer'iyeye Sicilleri, nr. 24, 265, 270, 274, 278, 280, 282, 283, 284, 297, 301, 306,
309, 314.

İstanbul Bâb Mahkemesi, nr. 54, 82, 136, 149, 150, 157, 163.

Askerî Kassam Defterleri, nr. 21, 23, 44.

3) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi/Evrak (TS.MA.e.), nr. 460/19; 802/8.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi/Defter (TS.MA.d.), nr. 2210/0001; 2352/168-170-171-174-
189-190-191-192; 2353/100-121-136-177-183-184; 2365/9; 885/40.

4) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

Defter nr. 484, 623, 624, 628, 631, 633, 732, 1570.

II)YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

Aaron, Hill, *A Full and Just Account of The Present State of The Ottoman Empire*, Londra, 1710.

Abdi Tarihi-1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara, 1999.

Anonim Bir İbrânice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul, Nşr.-Trc. Nuh Arslantaş, Yaron Ben Naeh, TTK Yay., Ankara, 2013.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara, 2000.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Nşr. F. Giese, Yay. Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikat-ül Cevâmî*, 1281.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara, 1995.

....., *Zübde-i Vekayiât-II*, Sad. Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.

....., *Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni*, Der. ve Çev. Hüseyin Ragıp Uğural, TTK Yay., Ankara, 1969.

Destârî Salih Tarihi-Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak, Yay., Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara, 1962.

Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C. 1, Kitap 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY Yay., İstanbul, 2003.

Eyyubî Efendi, *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yay., İstanbul, 1994.

“Feyzullah Efendinin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, Haz. Ahmed Türek-F. Çetin Derin, *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 205-218.

Gelibolulu Mustafa, Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idî'l-Mecâlis*, Yay. Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara, 1997.

....., *Siyaset Sanatı-Nushatü's-Selâtin*, Haz. Faris Çerçi, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2015.

....., *Teşrifatname*, Haz. Esra Keskinç Akdaş, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2009.

Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, ODTÜ Yay., Ankara, 2010.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara, 1998.

Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, Yay. Haz., Saro Dadyan, Everest Yay., İstanbul, 2013.

....., “Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi*, S. 15, İstanbul, 1960, s. 47-64.

James Porter- George Larpent, *Türkiye'nin Bir Asrı*, Çev. Esmâ Selçuk Demir, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013.

J. V., Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat*, Çev. Ertuğrul Gültekin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.

Kânûnnâme-i Sultânî BerMûceb-i Örf-i Osmânî (II. Mehmed ve II Beyazid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler), Yay. Haz. Robert Anhegger, Halil İncılık, TTK Yay., Ankara, 2000.

Kavanin-i Yeniçeriyan, Haz. Tayfun Toreser, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.

Kelemen, Mikes, *Türkiye Mektupları*, Trc. Sadrettin Karatay, TTK Yay., Ankara, 2014.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Yay. Haz., Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., Ankara, 2011.

Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

Lütfi Paşa, *Lütfi Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesis Denemesi*, Haz. Mübahat S. Kütükoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu, Lâle Devri ve Sonrası (1720-1734)*, Çev. Münir Akın, Özgü Yay., İstanbul, 2009.

Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmanî*, Haz. Ertuğrul Oral, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ-Neşrî Tarihi*, C.I-II, Nşr. A.F. Unat-M.A. Köymen, TTKYay., Ankara, 1995.

M. D'Ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, ty.

Muâhedât Mecmûası, C.III, TTK, Yay., Ankara, 2008.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'imâ*, C. I-II-III-IV, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 2007.

Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi (1288-1502)-Uç Beyliğinden Dünya Devleti'ne*, Sadeleştiren Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul, 2009.

Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitab-ı Müstetâb, Yay. Haz. Yaşar Yücel, Ankara, 1988.

- Osmanlı Kanûnnâmeleri, Ebu's-suud Efendi, *Milli Tetebbular Mecmuası*, C. 1, S. 2, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni, İstanbul, 1331, s. 305-348.
- Paul, Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Trc. Halil İnalçık, Nihan Özyıldırım, TTK. Yay., Ankara, 2012.
- Politics and Governance in The Ottoman Empire: The Rebellion of 1730*, Haz. Selim Karahasanoğlu, Ed. Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 2009.
- Pyotr Andreyeviç, Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013.
- Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. I-II-III, Klasik Yay., İstanbul, 2013.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* C. I-II, Yay. Haz., Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999.
- Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB Yay., C. II/I-II/II, İstanbul, 1969.
-, *Zeyli-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Haz. Nazire Karaçay Türkal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012.
-, *Nusretnâme-Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)* Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi-Mür'i't-Tevârih*, C. I, Yay. Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1976.

III)ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *1703 İsyanı-Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yay., Ankara, 2011.

....., *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Ahmed Cevad Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî (Kitab-I Evvel) "Yeniçeriler, C. I*, İstanbul, 1297.

Ahmet Refik, *Devşirme Usulü*, Seri: II, No. 3, Akşam Matbaası, İstanbul, ty.

....., *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

....., *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

....., *Eski İstanbul*, Yay. Haz. Sami Önal, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

....., *Lâle Devri (1718-1730)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012.

Akarlı, Engin Deniz, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840", *Law, Anthropology, and The Constitution of The Social-Making Persons and Things*, Ed. Alain Pottage and Martha Mundy, Londra, 2004.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, YKY Yay., İstanbul, 2010.

....., "Celâlî İsyânlarından Büyük Kaçgunluk-1603-1606", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2-3, Ankara, 1964, s. 1-51.

....., "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu" *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C. V/3, Ankara, 1947, s. 291-313.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I-II, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1990.

Aksan, H. Virginia, “Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768- 1774- Russo-Ottoman War”, *War in History*, S. 5, 1998, s. 23-36.

....., “Savaş ve Barış”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, C. III, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 109-152.

Aktepe, Münir, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 13, 1958, s. 1-30.

....., “III. Ahmed”, *DİA*, C. 2, DİA, Yay., İstanbul, 1989, s. 34-38.

....., *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yay., Ankara, 2016.

....., “Mahmud I”, *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1989, s. 158-165.

Akyıldız, Ali, “Para” *DİA*, C. 34, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 163-166.

Altuntaş, İbrahim, *Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri ve Osmanlı Yönetimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul, 2005.

Aydüz, Salim, “Lâle Devri’nde Yapılan İlmî Faaliyetler”, *Divan Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1997, s. 143-170.

Barkan, Ömer Lütfi, “1669-70 Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ek’leri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, S. 1/4, 1955, s. 225-303.

Barkan, Ömer Lütfi-Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları TahrîrDefteri 953 (1546) Tarihli*, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

Bayındır, Abdüllaziz, “Bey‘-i bi‘l-Vefâ”, *DİA*, C. 6, DİA Yay., İstanbul, 1992, s. 20-22.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz., Ahmet Kuyaş, YKY Yay., İstanbul, 2018.

Beydilli, Kemal “Evreka, Evreka veya Errare Humanun Ast”, *İlmi Araştırmalar (Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri)*, S. 9, İstanbul, 2000, s. 45-66.

....., “Yeniçeriler”, *DİA*, C. 43, DİA Yay., İstanbul, 2013, s. 450-462.

Bir Yeniçerinin Hatıratı, Çev. ve Yay. Haz. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2003.

Bozkurt, Nebi, “Nakkaş”, *DİA*, C. 32, DİA Yay., İstanbul, 2006, s. 326-328.

Canatar, Mehmet, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul Fethi Cemiyeti Yay., İstanbul, 2004.

Canbakal, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ayıntâb, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I-III, TTK Yay., Ankara, 2011.

Cezar, Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, İstanbul, 1998, s. 15-33.

....., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Çağman, Engin, *18. Yüzyılda İstanbul’da Esnaflık-Gıda Sektörü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Çelik, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. I, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, s. 115-148.

Çelik, Yüksel, “Tulumbacı”, *DİA*, C. 41, DİA Yay., İstanbul, 2012, s. 369-371.

Çınar, Hüseyin, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Ed. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep, 1999, s. 97-110.

Çokuğraş, Işıl, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul’nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul, 2016.

Çulcu, Murat, *Marjinal Tarih Tezleri*, e Yayınları, İstanbul, 1995.

Dessouky, Nahed İbrahim, “XVIII. Yüzyıl’ın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı*, C. IV, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999, s. 82-90.

Dirimtekin, Feridun, “Ecnebi Seyyahlara Nazaran Fetihten Sonraki İstanbul”, *İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı*, İstanbul Halk Basımevi, S. 14, İstanbul, 1953, s. 3-39.

Eldem, Edhem, “İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 165-247.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul, 2015.

....., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

....., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.

Eravcı H., Mustafa-Kiremit, İlker, “Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu*, S. VIII, 2010, s. 79-93.

Erkal, Mehmet, “Beytülmâl”, *DİA*, C. 6, DİA Yay., İstanbul, 1992, s. 90-94.

Ertuğ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, Timaş Yay., İstanbul, 2008.

....., *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*, Haz. Yavuz Ercan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

Faroqhi, Suraiya “Krizler ve Değişim-1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. 2, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul, 2006, s. 543-757.

....., *Anadolu’da Bektaşilik*, Simurg Yay., İstanbul, 2003.

....., *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

Fleet, Kate, “Giriş”, *Türkiye Tarihi (1071-1453)*, C. 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2011, s. 21-25.

Fodor, Pal, “Osmanlılar ve Savaş 1300-1453”, *Türkiye Tarihi (1071-1453)*, C. 1, Ed. Kate Fleet, Çev. Ali Özdamar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2011, s. 234-273.

Genç, Mehmet, Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. I-II, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay. İstanbul, 2005.

....., “İltizam”, *DİA*, C. 22, DİA Yay., İstanbul, 2000, s. 154-158.

Gezer, Yalçın, “Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri*, Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, İstanbul, 2015, s. 331-352.

Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünyası (1550- 1650)*, Çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.

Goodwin, Godfrey, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2004.

Hamadeh, Shirine, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yay., İstanbul, 2010.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1990.

Işın, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat-İnsan Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

İlgürel, Mücteba, “Acemi Oğlanı”, *DİA*, C. 1, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 324-325.

....., “Yeniçeriler”, *İA*, C. 13, MEB Yay., İstanbul, 1986, s. 385-395.

....., “Ahmed III”, *DGBİT*, C. 11, Çağ Yay., İstanbul, 1989, s. 114-137.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

....., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2009.

....., “İstanbul-Türk Devri”, *DİA*, C. 23, DİA Yay., İstanbul, 2001, s. 220-239.

....., *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, Timaş Yay., İstanbul, 2016.

....., *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.

....., “Çiftlik”, *DİA*, C. 8, DİA Yay., İstanbul, 1993, s. 313-314.

İsmail Hami Danişmed, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I/III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950.

Jorga, Nicalae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliyye*, Yay. Haz. Hüseyin Tekinoğlu, Kamer Yay., İstanbul, 2013.

....., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 4-8, Yay. Haz. Mümin Çevik, Milliyet Yay., İstanbul, 2010.

Kafadar, Cemal, *Yeniçeri Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, M.A. Thesis, McGill University, 1980.

....., *Kim Var imiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yay., İstanbul, 2012.

....., “Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler?”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Der. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, s. 135-161.

....., “Yeniçeriler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 472-476.

Kal’a, Ahmet, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri, İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, C. 1, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1998.

Kallek, Cengiz “Okka”, *DİA*, C. 33, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 238-239.

Karaca, Filiz, “Pişkeş”, *DİA*, C. 34, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 294-296.

Karahasanoğlu, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *OTAM*, C.24, S. 24, Ankara, 2008, s. 97-128.

....., *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior And Material Culture in The Ottoman Empire (1718-1730)*, Ph.D., Binghamton University, 2009.

....., *Kadı ve Günlüğü-Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.

....., “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, *Tarih İçinde İstanbul Sempozyumu*, İstanbul, 2010, s. 427-463.

Kaytaç, Fatma, “IV. Murad Döneminde İstanbul’da İsyanlar”, *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2016, s. 375-409.

Kırlı Cengiz-Başaran Betül, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 7-20.

Kırlı, Cengiz, *The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, Ph.D., The State University of New York at Binghamton, 2000.

Koçaş, Sadi, “Yeniçeri Ocağı Nasıl Kuruldu ve Niçin Kaldırıldı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 13-24, Aralık 1951, s. 1163-1166.

Koçu, Reşad Ekrem, *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.

....., *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

-, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1958.
-, *Patrona Halil-Devlet Gücünü Zedelemiş Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı*, İstanbul, 1967.
-, “Acemi Oğlanlar Ocağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1958, s. 186-188.
-, “Folda, Fodula”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1958, s. 5818.
-, “Bekâr Odaları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1958, s. 2408.
- Koyuncu Kaya, Miyase, “Esnaf Loncalarında Yeniçeriler”, *History Studies International Journal of History*, S. 4/5, 2013, s. 189-205.
-, “The Dilemma of The Ottoman State: Establishing New Dedik sor Abolishing Them”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Ankara, 2013, s. 441-463.
- Kömürciyan, Çelebi Eremya *İsyanbul Tarihi XVII Yüzyılda İstanbul*, Tercüme ve Taşkiye Hrand D. Andreasyan, Yeni Notlarla Yay. Haz. Kevork Pamukeîyan, İstanbul, 1998.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ Yay., Ankara, 2011.
-, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yay., İstanbul, 2000.
-, “Feyzullah Efendi”, *İA*, C. IV, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 593-600.
- Köse, Ensar, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi-1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2017.
- Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1996.
- Kurat, Nimet Akdes, *Türkiye ve Rusya*, DTCF Yay., Ankara, 1970.
-, *Prut Seferi ve Barışı I-II*, TTK Yay., Ankara, 1951-1953.

....., *Rusya Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1948.

....., *İsveç Kralı XVII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, DTCF Yay., 1943.

Küçükyağcı, Erdal, *Turna'nın Kalbi, Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2018.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, TTK Yay., Ankara, 2013.

....., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

....., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, TTK. Yay., Ankara, 2018.

....., "Narh", *DİA*, C. 32, DİA Yay., İstanbul, 2006, s. 390-391.

Levaşov, Pavel Artemyeviç, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul, (1763-1771)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2012.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara, 2007.

....., *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Çev. Ömer F. Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006.

Mansel, Philip, *Kostantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)*, Everest Yay., İstanbul, 2008.

Mantran, Robert, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul, 1991.

....., *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

....., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I Kuruluş ve Yükseliş Yılları*, Alkım Yay. İstanbul, 2007.

....., *İstanbul Tarihi*, İstanbul, İletişim Yay., 2002.

- Marsilli, Graf, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur Ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara, 1934.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. III, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Melikoff, Irene, “Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikati: Bektaşîler Sosyal Roller ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla Bağlantıları”, *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik Bektaşîlik Araştırmaları*, Çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 213-226.
- Menage, V. L. “Some Notes on Devshirme”, *Bulletin of the School of Oriental African Studies* S. 29/1, London, 1966, s. 64-78.
- Murphey, Rhoads, “Communal Living in Ottoman Istanbul”, Searching for The Foundations of an Urban Tradition, *Journal of Urban History*, C. 16, No. 2, 1990, s. 115-131.
-, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş-1500-1700*, Çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Yay., İstanbul, 2007.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, C. I-IV, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yay., Ankara, 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Bektaşîlik”, *DİA*, C. 5, DİA Yay., İstanbul, 1992, s. 373-379.
- Oliver, Antonie, *XVIII. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, Haz. Aloda Kaplan, Köprü Kitapları, İstanbul, 2016.
- Olson, Robert W., “The Esnaf And The Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, S. 17/3, Brill, 1974, s. 329-344.
- Ortaylı, İlber, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 1992, s. 120-130.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.

....., “Devşirme ve Şeriat”, *Türkiye Günlüğü*, S. 58, Ankara, 1999, s. 41-47.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1987.

Özcan, Abdülkadir, “Devşirme”, *DİA*, C. 9, DİA Yay., İstanbul, 1994, s. 254-257.

....., “Osmanlı Askerî Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, s. 337-371.

....., Daltaban Mustafa Paşa, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987, s. 299-334.

....., “Fatih’in Teşkilât Kanûnnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S. XXXIII, İstanbul, 1982, s. 7-56.

....., “Pençik”, *DİA*, C. 34, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 226-228.

....., “Askerî Teşkilat”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İz Yay., İstanbul, 2011.

....., “II. Mustafa”, *DİA*, C. 31, DİA Yay., İstanbul, 2006, s. 275-280.

....., “Etmeydanı”, *DİA*, C. 11, DİA Yay., İstanbul, 1994, s. 497-498.

....., “Süleyman II”, *DİA*, C. 38, DİA Yay., İstanbul, 2010, s. 75-80.

....., “Edirne Vakası”, *DİA*, C. 10, DİA Yay., İstanbul, 1994, s. 445-446.

....., “Patrona İsyanı”, *DİA*, C. 34, DİA Yay., İstanbul, 2007, s. 189-192.

....., “II. Mustafa”, *DİA*, C. 31, DİA Yay., İstanbul, 2006, s. 275-280.

....., “Karlofça Antlaşması”, *DİA*, C. 24, DİA Yay., İstanbul, 2001, s. 504-507.

....., “Lâle Devri”, *DİA*, C. 27, DİA Yay., İstanbul, 2003, s. 81-84.

....., “Mahmud I”, *DİA*, C. 27, DİA Yay., İstanbul, 2003, s. 348-352.

Özcan, Tahsin, “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risâlesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İSAM, İstanbul, 2000, s. 31-41.

....., *Osmanlı Para Vakıfları-Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yay., Ankara, 2003.

....., “Muhallefât”, *DİA*, C. 30, DİA Yay., İstanbul, 2005, s. 406-407.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, YKY Yay., İstanbul, 2010.

Öztürk, Necdet, “Fetret Devri ve Osmanlı Hakimiyetinin Yeniden Tesisi-I Mehmed ve II. Murad”, *Türkler*, C. 9, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 221-251.

Özvar, Erol, “Osmanlı Devleti’nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, *Osmanlı Maliyesi-Kurumlar ve Bütçeler*, C. I, Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi İstanbul, 2006, s. 197-238.

Pakalın, M. Zeki “Gulâm”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 679.

....., “Kıst Mevâcib” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. II, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 275.

....., “Yük”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay. İstanbul, 1983, s. 639.

....., “Sofa Tezkiresi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 244-245.

....., “Orducu”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. II, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 728.

....., “Yaldız Altını”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 602.

....., “Sürsat”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 300.

-, “Çeki” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. I, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 340.
-, “Kese”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, C. II, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 247-249.
-, “Seğirdim”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İstanbul, 1983, s. 142.
- Palmer, J.A.B., “Yeniçerilerin Kökeni”, *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 475-516.
-, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, Kültür Yay., İstanbul, 2002.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
-, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
-, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000.
-, “Kuruş”, *DİA*, C. 26, DİA Yay., İstanbul, 2002, s. 458-459.
- Petrosyan, Irina, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar Konusunda İlk Girişim: XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başında Yeniçeri Ocağı”, *Osmanlı*, C. 6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 673-683.
-, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yeniçerilerin Kökeni”, *Türkler*, C. 10, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 129-135.
- Pipes, Daniel, *Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military Sistem*, Yale University Press, New Haven and London, 1949.
- Piterberg, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi, Tarih-Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yay., İstanbul, 2005.

Pul, Ayşe, *Yeniçeri Ocağı'nın 68. Ortası Turnacıbaşılik*, Gece Kitabevi, Ankara, 2016.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

Raymond, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, YKY Yay., İstanbul, 1999.

Sahillioğlu, Halil, "Yeniçeri Çuhası ve II. Beyazıd'ın Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1973-1974, s. 415-466.

....., "Altın", *DİA*, C. 1, DİA Yay., İstanbul, 1995, s. 532-536.

Sakaoğlu, Necdet, "Bekâr Odaları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 123-124.

....., "Et Meydanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1994, s. 224.

....., "Acemi Ocağı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1994, s. 61-62.

....., "Sultan I. Mahmud", *Bu Mülkün Sultanları*, Alfa Yay., İstanbul, 2004, s. 328-347.

Sakin, Orhan, *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*, Doğu Yayınevi, İstanbul, 2011.

Salzmann, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek, Osmanlı Ancien Regime'i*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.

Sezgin, Abdülkadir, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

Soyyer, A. Yılmaz, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, Frida Yay., İstanbul, 2012.

Sugar, Peter F., *Southeastern Europe Under Ottoman Rule (1354-1804)*, University of Washington Press, Seattle, 1977.

Sunar, M. Mert, *Cauldron of Dissent: A Study of The Janissary Corps, 1807-1826*, Ph.D., Binghamton University, 2006.

....., “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi-Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, Yay. Haz. Kahraman Şakul, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013, s. 252-276.

....., “Ocak-1 Âmire’den Ocak-1 Mülgâ’ya Doğru: Nizâm-ı Cedîd Reformları Karşısında Yeniçeriler”, *Nizam-i Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s. 497-527.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1985.

Tayşi, Mehmet Serhan, “Feyzullah Efendi”, *DİA*, C. 12, DİA Yay., İstanbul, 1995, s. 527-528.

Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.

Turan, Şerafettin, “Bayezid II”, *DİA*, C. 5, DİA Yay., İstanbul, 1992, s. 234-238.

....., *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1961.

Turna, Nalan, “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 21-42.

Uluskan, Murat, “İstanbul’da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 2010, s. 389-401.

....., “Üsküdar Kayıkçıları (18. Yüzyıl)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, İstanbul, 2017, s. 245-258.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK Yay., Ankara, 1988.

....., *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yay., Ankara, 2006.

....., *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, TTK Yay., Ankara, 2003.

-, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, TTK Yay., Ankara, 1995.
-, “Yeniçeri Kışlaları”, *Belleten*, C. XL, S. 160, TTK Yay., Ankara, 1976, s. 589-601.
-, “Murad I”, *İA*, C. 8, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 587-598.
-, “XVIII. Asırda Osmanlı İnan Münasebetleri”, *Türkler*, C. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 512-524.
- Üçok, Coşkun vd, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- Ünver, Ahmed Süheyl, *Yeniçeri Kışlaları*, Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1926.
-, “Yeniçeri Kışlaları”, *Belleten*, C. XL, S. 160, 1976, s. 595-593.
- Vryonis Jr, Speros, “Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi” *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 517-554.
- Weissmann, Nahoum “Yeniçeriler-Osmanlı Askerî Teşkilatının Tetkiki”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 79, Temmuz 1993, s. 36-53.
- White, Sam, *Osmanlı’da İsyân İklimi-Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yay., İstanbul, 2013.
- Witteck, Paul, “Devshirme and Shari’a”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, S. 17/2, London, 1955, s. 271-278.
- Yalçınkaya, Mehmed Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, C. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 479-511.
- Yaman, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008.
- Yaycıoğlu, Ali, “Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi”, *Nizam-i Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s. 667-709.

Yediyıldız, Bahattin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yay., Ankara, 2003.

Yıldırım, Onur “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm-1650-1826”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 83, Birikim Yay., İstanbul, 1999-2000, s. 146-177.

Yılmaz, Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D., Institute of Islamic Studies McGill University Montreal, 2011.

....., “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Belleten*, C. LXXIX, S. 286, Ankara, 2015, s. 901-931.

Yi, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Leverage* Leiden, Boston: Brill, 2004.

Zarinebaf, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul-1700-1800*, University of California Press, California, 2010.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

EKLER

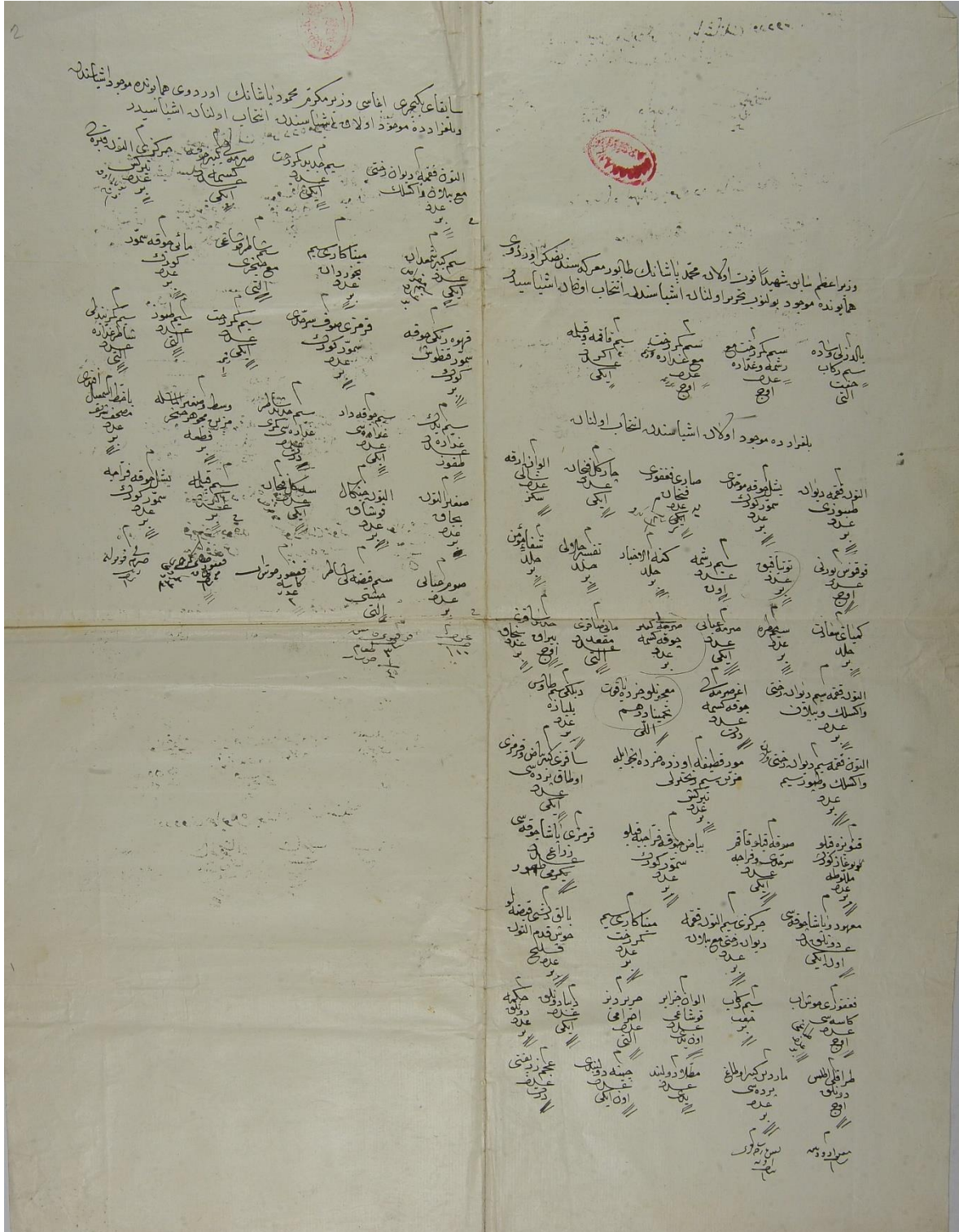
EK-1. 1726-1738 Yılları Arasında İstanbul'da Bulunan Esnaf Gruplarının Toplam Esnaf Sayısı ve Bu Esnaf Grupları İçerisinde Askerî Kimliğe Sahip Olanlar ⁷²⁴

Esnaf Grubu	Toplam Esnaf Sayısı	Askerî Kimliği Olanların Sayısı
Hammallar	2.715	4
Hallaçlar	169	54
Paçacılar	21	12
Peştemalciler	29	9
Kömürcüler	36	8
Ketenciler	51	3
Kömür Kantarcıları	28	14
Tütüncüler	476	128
Nalburcular	27	2
Enserci (?) ve Hurdacılar	175	2
Bürüncek ve İbrişim Bükücüler	176	5
Pazar Çeyrekçileri	540	56
Galata, Tophane, Ortaköy, Eyüp, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki Esnaf	130	23
Esnafa İstanbul Dışından Mal Getiren Bezirganlar	38	3
Narlıkapı Dışındaki Yıkayıcılar	11	2
İstanbul ve Eyyüb ve Galata ve Üsküdar'daki Abacı ve Bezzâz Esnafı	416	23
İstanbul'daki Buğday Döğücüler	26	3
Kirişçiler	293	60
İstanbul'daki Nalıncılar	50	5
İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te Susam Yağı ve Bezir İşleyenler	96	3
Ayazmakapısı dışındaki Demirci ve Kömürcüler	13	8
Mercan Çarşısı'ndaki Örücüler	24	7
İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'teki Nalçacı Esnafı	119	13

⁷²⁴İŞS, İstanbul Mahkemesi, *Defter No:24*.

İstanbul, Galata, Tophane ve Kasımpaşa'daki İşkembeciler	22	6
İstanbul, Eyüp ve Galata'daki Mumhaneler	56	Hisse Sahibi olarak 3 İşletmeci olarak 9
İstanbul'daki Kadayıfçılar	24	2
İstanbul'da çörekçi fırınlarında simitçiler	83	13
Yedikule Dışındaki Debbağhaneler	178	135
Yedikule dışındaki mumcu iş yerlerinin, ustaları ve diğer çalışanları	134	29
İstanbul'daki turşucu esnafı	54	4
İstanbul'daki bakkal dükkânları	53	10
Varna iskelesinden İstanbul'a yumurta getirenler	5	4
Langa Yenikapısı iskelesindeki kayıkçılar	30	5
Samatya iskelesinin piyade kayıkçılar	40	9
Balıkpazarı iskelesinde çalışan kayıkçılar	80	15
Unkapanı iskelesinde çalışan kayıkçılar	106	15
Eyüp'ten İstanbul'a işleyen kayıkçılar	232	31
Kadıköy'den Ahırkapı'ya işleyen kayıkçılar	44	23
Balık avlayan kayıkçılar	59	9
Defterdar iskelesinden İstanbul'a Çalışan Kayıkçılar	60	20
Kasımpaşa iskelesinden İstanbul'a çalışan kayıkçılar	144	2
Ahırkapı iskelesinde'deki Piyade Kayıkçıları ve Kapı Dışındaki Kahvehaneler	Kayıkçı 57 Kahveci 6	Kayıkçı 14 Kahveci 6
Piyade Kayıkçıları ve Kapı Dışındaki Kahveciler	Kayıkçı 32 Kahveci 10	Kayıkçı 9 Kahveci 4
İstanbul iskelelerindeki tüm kayıkların sayısı ile sahip ve çalışanları	Piyade Sayısı 2.420 Nefer Sayısı 26 Kayık Sayısı 137 Balıkçı Kayığı 14 Mavna Sayısı 120	Sandal Reisi 5 Kayık Ashâbı 51

EK-2. Yeniçeri Ağası Vezir Mahmud Paşa'nın Ordu-yı Hümâyûn'da ve Belgrad'da Mevcut Olan Eşyası⁷²⁵

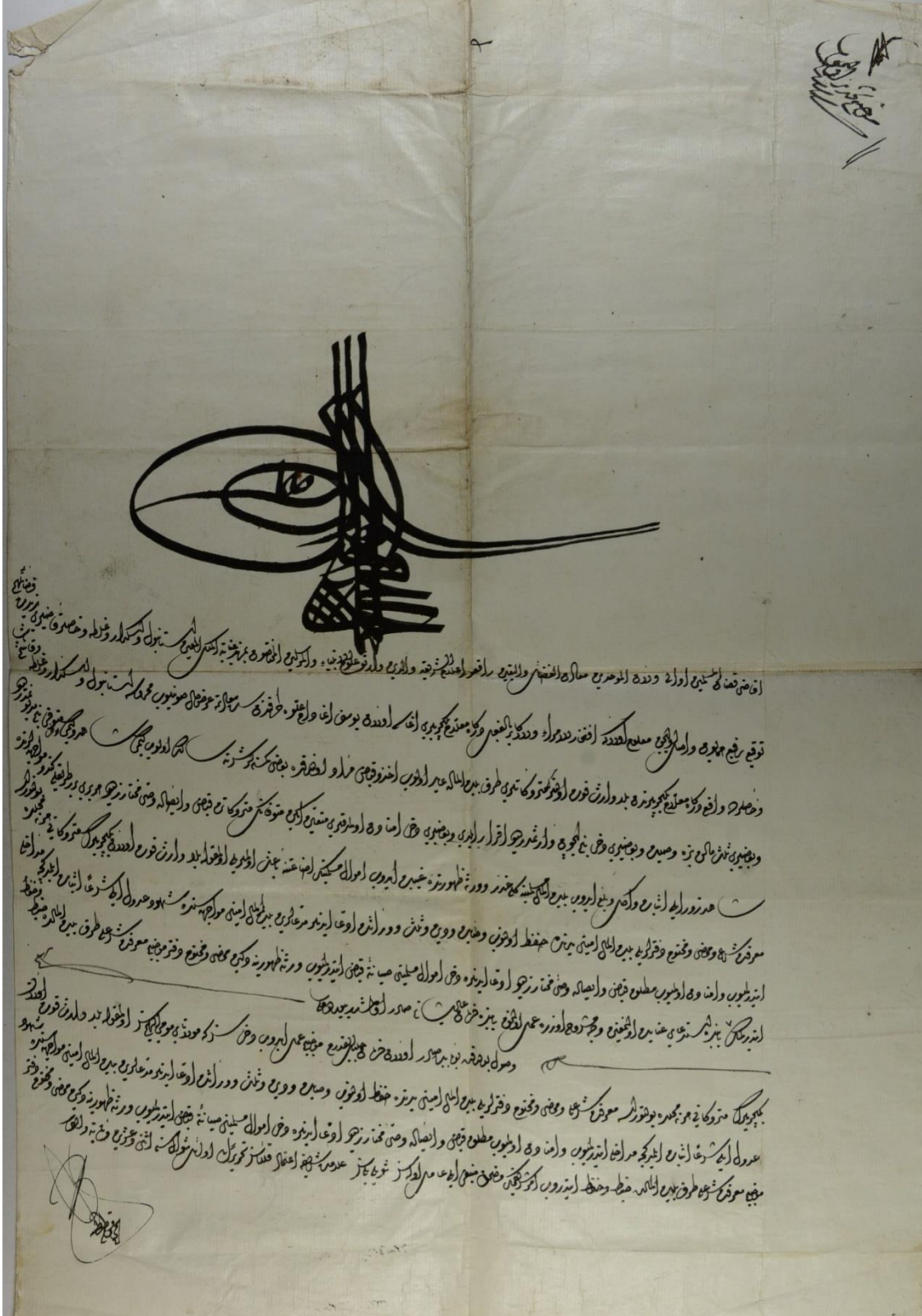

⁷²⁵ BOA, D.BŞM.MHF., 9/12.

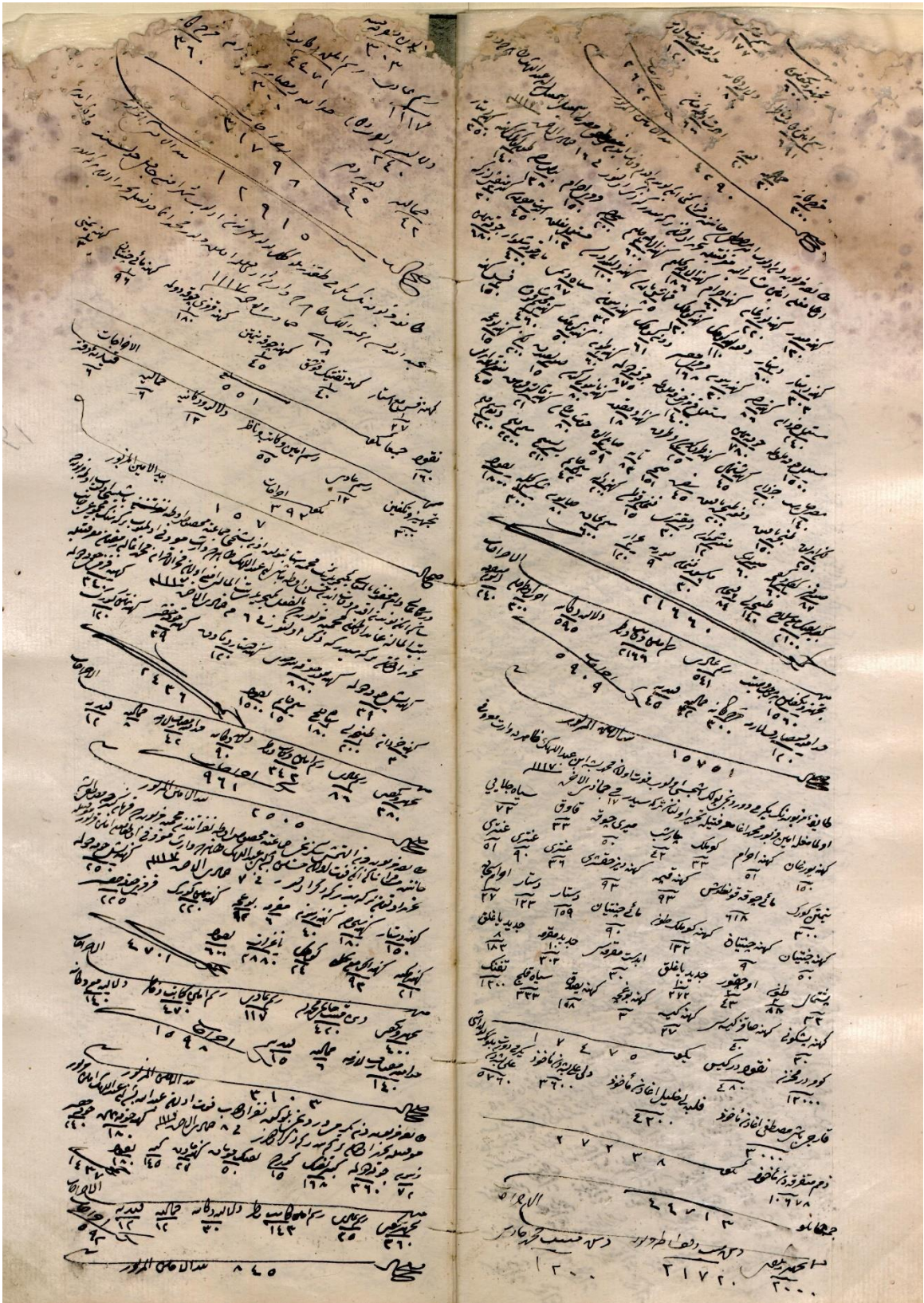
EK-3. Yeniçeri Ağası Vezir Mahmud Paşa'nın Ordu-yı Hümâyûn'da ve Belgrad'da Mevcut Olan Eşyası

Altun kakma dîvân rahtı ma'a bilan ve eksilik (bir aded)	Sîm cedîd kemer raht (iki aded)	Sırmalı kebîr çuka kesme (iki aded)
Çerkezî altun kalibreli tirkeş (bir aded)	Sîm kebîr şam'dan (iki aded) sîm mikrâz (bir aded)	Mînâ-kârî sîm buhûr-dân (bir aded)
Sûm şâtır kuşağı ma'a hançeri (altı aded)	Ma'a çuka samur (semmur) kürk (bir aded)	Kahve rengi çuka sammur kontuş kürk (bir aded)
Kırmızı sof sehaddî (?) sammur kürk (bir aded)	Sîm kemer raht (iki aded)	Sîm toz (altı aded)
Sîm kemer bendli şâtır gaddâre (altı aded)	Sîm yedi (?) gaddâre (dokuz aded)	Sîm çukadâr gaddâresi (iki aded)
Sîm cedîd şâtır gaddâresi kemeri (dört aded)	Vasat ve sagîr elmasla müzeyyen mücevher hançer (bir kıt'a)	Bâ-hatt-ı İsmail Efendi Mushaf-ı Şerîf (bir aded)
Sagîr altun bıçak (bir aded)	Altun çengel kuşak (bir aded)	Sekil (?) fincan (iki aded)
Sîm kakma eğer (bir aded)	Yeşil çuka ferâce sammur kürk (bir aded)	Som abanî (bir aded)
Sîm kabzalı satır haşyeti (altı aded)	Fağfûr su tası (?) kase (2 aded)	Fağfûr (?)
Sırmalı kakule (bir aded)	Yekûn 100 Guruş	-----

EK-5. İstanbul, Üsküdar, Galata, Kasımpasa ve Haslar'da Vârissiz Vefat Eden Yeniçerilerin Metrûkâtı Hakkında Ferman⁷²⁷

⁷²⁷ BOA, AE.SAMD.III. 208/20118.

ÖZGEÇMİŞ

Naime Yüksel Kayaçağlayan 22.01.1978 tarihinde Gaziantep'in Nizip ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kilis'te tamamladı. Gaziantep Üniversitesi Kilis Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Üniversite birincisi olarak 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2011 yılında Yüksek Lisans eğitimini hazırlamış olduğu "*1714-1715 Tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal, Siyasî Ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili Metin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi)*" başlıklı tez çalışması ile tamamladı. 2011 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2012 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında Doktora eğitimine başlamış, 2018 yılında "*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Rollerini: İstanbul Örneği*" konulu tez çalışması ile doktora öğrenimini tamamlamıştır.

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA SONRASI TEZ/PROJE TESLİM ve YAYIM İZİN FORMU

1- Tezi Hazırlayanın Soyadı, Adı: KAYAÇAĞLAYAN, Naime Yüksel

2-Tezin Derecesi:

Yüksek Lisans Doktora

3- Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

4- Tezin Adı: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Rollerini: İstanbul Örneği

5- Anahtar Kelimeler: İstanbul, Yeniçeri Ocağı, XVIII. yüzyıl, Osmanlı Toplumunu, Esnaf, İsyan.

6- Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

7- Telif Hakkı Antlaşması:

Bu anlaşma ile Tez/Proje çalışmamın, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından her türlü elektronik formatta arşivlenmesine ve kullanıma sunulmasına, tüm mülkiyet ve patent hakları ile tezimin/projemin tümü veya bir bölümü ile gelecekte yapacağım çalışmaların (makale, kitap vb.) kullanım haklarını elimde tutmak koşuluyla, izin veriyorum.

Kabul Ediyorum Kabul Etmiyorum

/09/2018

Naime Yüksel KAYAÇAĞLAYAN

İmza

Kabul edilmiş olan tez/proje, tamamen veya kısmen Üniversite tarafından yurt içinde veya yurt dışında yayımlanabilir. Tez/Proje Üniversite'nin yazılı izni olmadan hiçbir kişi veya kuruluş tarafından tamamen ya da kısmen yayımlanamaz.